

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA SOCIALNO DELO

DIPLOMSKA NALOGA

OGNJIŠČE, NOŽNICA IN »ŽENSKI HOMOSEKSUALEC«
HETERONORMATIVNOST DISKURZA NA FAKULTETI ZA SOCIALNO DELO

Avtorici: Maja Ivačič in Katja Sešek

Mentorica: Doc. dr. Lea Šugman Bohinc

Somentorica: As. dr. Ana Marija Sobočan

Ljubljana 2015

PODATKI O DIPLOMSKEM DELU

Ime in priimek: Maja Ivačič in Katja Sešek

Naslov diplomskega dela: Ognjišče, nožnica in »ženski homoseksualec«: heteronormativnost diskurza na Fakulteti za socialno delo

Mentorica: Doc. dr. Lea Šugman Bohinc

Somentorica: As. dr. Ana Marija Sobočan

Kraj: Ljubljana

Leto: 2015

Število strani: 189

Število prilog: 2

Število shem: 2

Število grafov: 2

Število tabel: 1

Povzetek: V diplomskem delu s kritično diskurzivno analizo in z opiranjem na queer teorije opisujeva heteronormativnost in razlagava, katere diskurzivne prakse jo reproducirajo. Preko dekonstrukcije naturalizacije spolov, spolnih usmerjenosti, monogamije in koncepta družine prikazujeva problematičnost diskurzov, ki temeljijo na biološkem determinizmu. Z osvetlitvijo razmerij moči razlagava, kako heteronormativnost služi utrjevanju patriarhata, nacionalizma in kapitalizma, kako konstruira družbeno realnost in na kakšen način legitimizira samo določene oblike življenja. Osredotočava se predvsem na problematičnost hetero norm in hkratno kreiranje deviacij. S kritično diskurzivno analizo raziskujeva prisotnost heteronormativnih diskurzov znotraj izobraževanja za socialno delo. Najin namen je prikazati, kako socialno delo s prevzemanjem teh norm sodeluje pri izključevanju in ponuditi oblike delovanja socialnega dela, ki so anti-diskriminatorne in kritične do obstoječega sistema.

Ključne besede: heteronormativnost, socialno delo, kritična diskurzivna analiza, diskurz, spol, spolna usmerjenost, patriarhat, družina

Title: The stove, the vagina and »the female homosexual«: heteronormative discourse within the Faculty of social work

Abstract: Supporting our thesis with queer theories and using critical discourse analysis, we describe heteronormativity and explain the discourse practices that keep reproducing them. We show the problems of discourses which are based on biological determinism by the deconstruction of the naturalisation of gender, sexual orientation, monogamy and the concept of the family. By highlighting power relations we explain how heteronormativity serves as a consolidation tool of patriarchy, nationalism and capitalism. We also show how it constructs the social reality and how it legitimizes only specific life forms. We focus on (the problems of) hetero norms and the simultaneous creation of deviations. Using critical discourse analysis we research the presence of heteronormative discourses within social work education. Our aim is to show how social work takes part in exclusion by embracing these norms. We present some practices of social work which are anti-discriminatory and critical towards the existing social system.

Keywords: heteronormativity, social work, critical discourse analysis, discourse, gender, sexual orientation, patriarchy, family

We're born naked, and the rest is drag.

RuPaul

KAZALO

PREDGOVOR.....	7
UVOD.....	9
METODOLOGIJA	19
Vrsta raziskave.....	19
Teme raziskovanja	19
Merski instrumenti	21
Opredelitev enot raziskovanja – populacija, vzorec	22
Zbiranje podatkov oz. empiričnega gradiva.....	23
Obdelava gradiva	23
REZULTATI Z RAZPRAVO	26
Heteronormativni diskurzi:	28
BIOLOŠKI DETERMINIZEM.....	28
PATOLOGIZACIJA	40
USTVARJANJE DRUGOSTI	42
ASIMILACIJSKE POLITIKE	46
»TRADICIONALNE« VLOGE.....	50
GOVOR O LEZBIJKAH IN GEJIH KOT PRESEGANJE HETERONORMATIVNOSTI.	62
NEPREPOZNAVANJE HETERONORMATIVNOSTI	64
ZANEMARJANJE DRUŽBENEGA KONTEKSTA.....	74
NI NALOGA VSEH	82
OPRAVIČEVANJE	87
UPORABA PROBLEMATIČNIH PRIMEROV V INTERVJUJIH	93

Diskurzi prevpraševanja heteronormativnosti:	95
SPOL JE PODSTAT	95
PREVPRAŠEVANJE SAMOUMEVNOSTI	97
DOBRI PRIMERI V INTERVJUJIH	101
GOSPODINJSTVA.....	104
DOBRE OBLIKE BOJA.....	105
Uporaba slovničnih oblik.....	108
SKLEPI IN PREDLOGI.....	112
VIRI IN LITERATURA.....	118
POVZETEK	127
PRILOGE	129
PRILOGA 1	129
PRILOGA 2	132

PREDGOVOR

Heteronormativnost je orodje, prevladujoči način razumevanja sveta, s katerim smo ustvarjene_i¹ in ustvarjamo svet, ki ga zaznavamo kot realen. Je diskurz kreiranja družbene realnosti, je »ena izmed najbolj osnovnih in vplivnih norm v naši družbi. Narekuje, da obstajajo temeljne razlike med moškimi in ženskami, da mora oseba biti ali moški ali ženska in da je privlačnost do 'nasprotnega' (poudarek najin) spola 'naravna'« (Ahlsdotter *et al.* 2009: 11, najin prevod). Deluje tudi preko vzorcev patriarhata, ki se utrjujejo s kapitalizmom, prek norme družine in monogamije. Nasilna je do vseh tistih, ki jo skušamo zavračati, saj nas sama po sebi označuje za deviantne in nam otežuje kreiranje novih realnosti. Tistim, ki bi si želele_i hetero normi slediti, pa postavlja nemogoče standarde.

Diskurz razumeva v smislu celote jezika, njegovih simbolov in pomenov; kot družbeno prakso, ki ni zgolj ustvarjena skozi pomen, temveč pomen tudi ustvarja.

[K]onstituira situacije, objekte védenja ter družbene identitete in odnose med ljudmi in skupinami. Konstitutiven je tako v smislu, da omogoča ohranjati in reproducirati družbeni status quo, kot v smislu, da prispeva k njegovemu preoblikovanju. (Fairclough in Wodak v Bergoč 2009: 50.)

Tema, ki jo raziskujem, je heteronormativnost v dodiplomskem študiju socialnega dela na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Zanima naju predvsem, v kolikšni meri je heteronormativni diskurz prisoten na Fakulteti za socialno delo.

Raziskave v socialnem delu (na primer Bavdaš 2009, Sekereš 2010, Šon 2012, Gros 2013) se najpogosteje osredotočajo na posledice heteronormativnosti (homofobija, nasilje, transfobija, neenakost med spoloma, idr.), naju pa zanima, kje in kako se heteronormativnost reproducira. Pomembno se nama zdi, da se stroka zaveda posledic heteronormativnosti, še bolj kot to pa, da

¹ V besedilu uporabljava spolno ne-izključujoč način pisanja. Ta način obrazloživa na koncu uvoda.

jo sama lahko reproducira. Helen M. Charnley in Jackie Langley (2007) opozarjata, da nezavedanje hetero norm v socialnem delu prisili osebe, ki odstopajo od hetero norme, da se razkrijejo, saj lahko šele s tem opozorijo na izključujoče prakse socialnih služb.

S svojo raziskavo želiva prikazati najbolj pereče točke diskurza, za katerega meniva, da prevladuje tudi na Fakulteti za socialno delo, in predlagati nekaj možnosti drugačne perspektive. Meniva, da socialno delo ni in ne more biti nevtrarno; vsakodnevno deluje v družbi in je tako del produkcije diskurzov. Meniva, da to delovanje postavlja socialno delo v polje političnega, zato se mora zavedati, kakšne politike (re)producira.

UVOD

Študentke_i nismo zgolj objekti, ki se jih poučuje, ampak smo subjekti in s tem tudi nosimo potencialno moč, da spreminjamo diskurze na fakulteti; če bi pristali na to, da so pedagoške_i delavke_ci edine_i, ki diskurz ustvarjajo, bi študentkam_om odvzeli to subjektivnost. Vsakič, ko ne pristanemo na hegemonialni diskurz, kreiramo novega, četudi zgolj v uporabi. Fairclough (2010) piše, da se diskurz ustvarja z dveh smeri; od zgoraj navzdol, kjer družbena struktura ustvarja družbene institucije, ki narekujejo družbeno delovanje. Kot primer navaja izobraževanje, kjer ekonomski sistem (kot družbena struktura) ustvarja šolo (kot družbeno institucijo), ki v nadaljevanju definira družbeno delovanje (odnose med učenkami_ci in učitelji_cami). Hkrati pa ustvarjanje diskurza poteka tudi v obratni smeri, od spodaj navzgor, torej da družbeno delovanje med učitelji_cami in učenkami_ci lahko privede do spremembe delovanja in strukture šole kot institucije, kar lahko pripomore k preoblikovanju družbene strukture.

Fakulteta kot prostor, kjer še vedno veljajo hierarhije in razmerja moči, je zaradi tega preko pedagoških delavk_cev nosilka hegemonialnega diskurza. Z raziskavo želiva pokazati nasilje hegemonialnega diskurza, zato se osredotočava na govor pedagoških delavk_cev.

Andreja Vezovnik povzema Fairclough in Wodak (1997) ter pravi, da je diskurz

oblika družbenega delovanja in družbene prakse, ki je v dialektičnem odnosu z drugimi družbenimi dimenzijami. To pomeni, da raba jezika igra pomembno vlogo pri reproduciranju ali spreminjanju družbeno-kulturnih razmerij oblasti. Raba jezika je treba razumeti zgodovinsko in jo, upoštevajoč njen kontekst, podvreči empirični analizi. (2008: 7.)

Jezik ni nikoli odsev realnosti, ampak pripomore k njenemu konstruiranju. Realnost in fizični objekti šele preko jezika dobijo pomen (Jorgensen in Phillips 2002). Freedman in Combs (1996, v Šugman Bohinc 2010) z opisom temeljnih predpostavk socialnega konstrukcionizma povesta, da ne obstajajo bistvene resnice, vendar so resničnosti organizirane in se ohranjajo z naracijami,

so družbeno konstruirane s pomočjo jezika, kjer jezik ni orodje za opisovanje resničnosti, ampak *je* resničnost.

Jezik ne konstruira le sveta in resničnosti okoli nas, ampak konstruira tudi nas same, naše razumevanje sebe. »Oseba ne more obstajati pred jezikom, saj je ravno jezik tisti, ki jo ustvari« (Burr 2001: 33, najin prevod). To pomeni, da naši koncepti razumevanja sebe in sveta, niso inherentno naši, ampak družbeno pogojeni. Preko jezika in diskurzov, ki nas konstruirajo, prevzamemo družbene norme. S tem, ko »drugi«² naše telo ob rojstvu preko fizičnosti opiše kot določen spol, to telo dobi družben pomen. Preko »drugega« smo naučene_i, katerega spola smo in kako naj bi se ta spol vedel.

Norme lahko uprizorimo s prisposodob o zidovih. Zidove, tako fizične kot zidove, ki jih zgradi družba ali posameznica_k, si lahko predstavljamo kot družbene norme. Tako zidovi kot norme imajo več funkcij. Velikokrat nas varujejo, nam predstavljajo nek varen prostor, kjer smo ločene_i od drugih in nam dajejo občutek zasebnosti. Norme služijo delovanju družbe; na primer način sporazumevanja ali cestno-prometni predpisi. Tako brez določenih norm kot brez določenih zidov bi bil v svetu kaos. Tako so lahko zidovi uporabni pri ločevanju in varovanju zasebnosti, hkrati pa so tudi omejujoči, saj ustvarjajo med ljudmi fizične in družbene prepreke. Zidovi nas lahko omejujejo in nam predstavljajo visoke ovire na poti do želenega cilja. V labirintih imamo zidove, ki nam usmerjajo pot in nam dajejo napačen občutek izbire, saj mislimo, da smo same_i izbrale_i pot, ki pa je bila pravzaprav ustvarjena že prej od »drugega«. Kot vsak zid so tudi norme sestavljene iz več delov, opek. Norme, zidove lahko razumemo kot hegemonialne diskurze, ki temeljijo na določenih družbenih sistemih (na primer na patriarhatu). Gradnike si lahko predstavljamo kot osebe znotraj družbe, ki so ustvarjene s hegemonialnim diskurzom, katerega ne ozaveštujejo in ne prevprašujejo. Gradnike ustvari na način, kot Michel Foucault opisuje panoptikum, ki

² »Drugi« je v tem primeru lahko edninski ali množinski, tudi če je edninski ali pa mogoče celo radikalno oseben, so norme, ki jih pridobimo preko »njega«, »njih« do neke mere ne-osebne in indiferentne. Norme nikoli ne morejo biti subjektive, saj jih ni izdelal sam, temveč so pogojene z njegovim jezikom, torej z družbenim (Butler 2011).

pri zaporniku povzroči zavestno in nenehno stanje vidnosti, ki zagotavlja samodejno delovanje oblasti. Doseže, da so učinki nadzora stalni, čeprav je njegova dejavnost diskontinuirana; povzroči, da popolnost oblasti teži k temu, da postane njeno dejansko izvrševanje odveč. (1984: 200.)

Oseba »prevzame prisile oblasti; spontano jih uporablja na samem sebi; vase vtisne oblastno razmerje, v katerem igra hkrati obe vlogi: postane načelo svoje lastne podvrženosti« (Foucault 1984: 201-202). Oblastna razmerja tako ne delujejo več od zunaj, ampak delujejo v osebi sami z anonimnimi oblastnimi instrumenti, »kakršni so hierarhično nadzorovanje, nenehno registriranje, nenehno presojanje in klasificiranje« (Foucault 1984: 217). Prav zaradi tega si lahko osebe predstavljamo kot gradnike hegemonialnega diskurza, čeprav so ravno v njem ustvarjene. Da bi zidove nehale_i graditi, se moramo zavedati hegemonialnega diskurza v naši družbi, ki nas producira in, ki ga me_i produciramo, saj lahko le tako nehamo delovati kot gradniki. Kritično ozaveščanje lastnega položaja znotraj hegemonialnega diskurza nam omogoča delovanje v smeri razgradnje zidov.

Eden izmed hegemonialnih diskurzov v zahodnem svetu je heteronormativnost, kot epistemološko izhodišče, kot način družbenega mišljenja, kot matrica, v katero je postavljena družba.

Izraz heteronormativnost se je oblikoval znotraj queer teorij³, Michael Warner jo prvič uporabi v knjigi *Fear of a queer planet* (1993). Za razliko od podobnih izrazov, ki so se uporabljali že prej - kot so prisilna heteroseksualnost (*compulsory heterosexuality*), heteroseksizem, hetero patriarhat – heteronormativnost obrača fokus na nasilje norme, »normalnosti« (Castro Varela *et al.* 2011). Queer teorije so osnovane na feminističnih in dekonstruktivističnih teorijah. Tudi s pristopom

³ V nalogi uporablja izraz queer teorije, saj je ta izraz bolj prepoznaven, vendar hočeva poudariti, da te teorije nikakor nimajo točno določenega, zamejenega polja. Namesto izraza queer teorije nekatere_i avtorice_ji (glej na primer Berlant in Warner 1995) predlagajo izraz queer komentarji, s čimer želijo prikazati, da queer predvsem preko kritik ustvarja nove perspektive.

socialnega konstrukcionizma, s tem ko prikazujejo, da so norme spolov in spolnega vedenja družben konstrukt, razbijajo normativnost in deviantnost (Nagoshi in Brzuzy 2010).

Queer kot umeščenost subjekta izhaja in se je namensko razvil skozi pomensko prizmo besede queer, ki je bila uporabljana kot homofobna žaljivka. Prevzet je bil kot poudarjanje anti-asimilacijskih teženj, kot upor gibanjem, ki so želela normalizirati *homoseksualnost*; jo prikazati kot neogrožujočo hetero normi; ki so prosila predvsem za sprejemanje znotraj obstoječega sistema. Slogan »*Not gay as in happy, but queer as in fuck you*« prikaže bistvo queer ideje, ki zavrača hetero norme spolnosti, spolov, monogamije, družine, komercializacije lezbično-gejevskih (LG) gibanj in asimilacijskih identitetnih politik. Queer je *nenormalen*, čudaški in tak želi tudi ostati. »Queer« dobi svojo ostrino s tem, ko se vzpostavlja nasproti normalnemu, ko se upre režimom normaliziranja (Warner 1993).

Queer je s študentkami_i-aktivistkami_i, aktivnimi v bojih, prišel v akademsko okolje in se razvil v queer teorije. Ti boji so temeljili na kritiki asimilacijskih in identitetnih politik *mainstream* lezbično-gejevskega gibanja. Ena izmed glavnih kritik gibanja je sama ideja o unificirani identiteti saj, kot pravi Steven Seidman, »[p]ostavljanje gejevske identitete povzroča izključevanje, zatira razlike in normalizira gejevstvo, četudi skuša biti vključujoče« (1993: 135, najin prevod). Unificirana identiteta *mainstream* gejevskega in lezbičnega gibanja temelji na dihotomiji hetero:homo in kot osrednjo točko boja (in tudi identitete) postavlja spolno usmerjenost. S tem zanemari vse ostale identitete oseb, ki naj bi bile/so znotraj tega gibanja. Identitetne politike zanemarjajo strukturna razmerja moči. Predpostavljajo, da so vse izkušnje enake zaradi skupne identitete (v tem primeru geja/lezbijke) in prekrivajo vse ostale možne identitete.

V *mainstream* LG gibanju se osrednja identiteta oblikuje okoli cispolnih, belih gejev/lezbijk srednjega razreda, katerih interes je večinoma pridobivanje hetero pravic in normaliziranje

gejevstva/lezbištva. Intersekcionalne⁴ izkušnje zatiranja postanejo popolnoma nevidne in tako za gibanje nepomembne (Seidman 1993, Warner 1993, Kuhar 2009).

Eni izmed prvih in bolj prepoznavnih kritičnih bojev, kot so *Gay liberation*, *ACT UP*, *Bash Back!* in *Queer Nation*, se s svojim delovanjem odmikajo od asimilacijskih teženj identitetnih politik LG gibanj, ki so vedno bolj ustrezljiva in s tem zlita s sistemom, polna seksizmov, klasizmov, rasizmov, utrjevanja hetero norm (za več glej Seidman 1993, Hall 2003, Perger 2014). Queer teorije in prakse hočejo osvetliti polja normalizacije. Normalnost in njena (re)produkcija sta točki, ki jih queer teorije kritizirajo.

Kot opisuje Randi Gressgård (2011), matrica heteronormativnosti zaobjema predpostavke o načinu življenja; ni zgolj predpostavljjanje, da smo vse_i heteroseksualno usmerjene_i, čeprav jo lahko razumemo tudi kot hegemonijo heteroseksualnosti. Heteronormativnost naša telesa ospoli že ob rojstvu ali pa še pred njim, ustvarja le dva ločena spola, ki sta prikazana kot nasprotna, komplementarna, in normalizira osebe, katerih spolna identiteta in spolni izraz sovpadata s spolom, pripisanim ob rojstvu, kar poimenujemo z izrazom cisnormativnost.⁵ Na podlagi izgleda genitalij je za nas že oblikovana forma življenja, se že ustvarjajo družbena pričakovanja do našega vedenja in čutenja. Pripisan nam je spol, ki naj bi bil skladen z našimi genitalijami in ta

⁴ Intersekcionalnost se ne osredotoča na »[...] eno samo dimenzijo (denimo spol *ali* etničnost) ali [na] eno samo domeno, iz katere naj bi neenakost izvirala (denimo [na] sfero zasebnosti oziroma družino *ali* tradicijo in kulturo), temveč opazuje njihovo medsebojno učinkovanje« (Hrzenjak in Jalušič 2011: 34). Tako izkušnja *biti ženska* ne more biti nekaj univerzalnega, temveč je odvisna od strukturnih dejavnikov.

⁵ Latinska predpona »cis« pomeni »na isti strani«. Sama besedna zveza »cispolnost« se je razvila kot sopotnica besedni zvezi »transpolnost« z namenom razbijanja odklonskosti. Primer: ženska in transženska, tu je beseda ženska dojeta kot normalnost, norma, transženska pa kot odklon od te norme. Pri uporabi predpone »cis« opozorimo, da »[n]e obstaja nek original, ali nek primarni spol, ki ga drag imitira, vendar je spol neke vrste imitacija, ki nima originala« (Butler 2004 b: 127, najin prevod). Več o cisnormativnosti piševa v poglavju Biološki determinizem.

prinese s sabo tudi spolne norme in vloge. Že ob rojstvu se udejanja dogmatizem biološkega determinizma, ki nas tlači v enega izmed dveh ustvarjenih spolov.

Biološki determinizem je skupek postavk in prepričanj, da imajo elementi telesnosti skoraj [...] dogmatski položaj, ki ga ni mogoče prevpraševati, saj gre vendarle za *naravo*. Anatomija, kromosomi, genotipi itd. so videni kot determinante identifikacij in vedenja ljudi, vse v okviru binarnega spolnega sistema. Biološki deterministi trdijo, da spolna identiteta osebe izhaja izključno iz njene/njegove telesnosti; telo je tisto, ki določa spolno identiteto in narekuje družbeno primerne spolne vloge. (Koletnik 2014: cisseksizem ni feminizem.)

Heteroseksualnost je vedno nezavedno predpostavljena in se odraža kot velik del heteronormativnosti, ki je vseprisotna in posledično nevidna. Ravno s tem heteronormativnost ustvarja družbeno moč na enak način, kot je belost pri nas videna kot brezzasnost. V trenutku, ko oseba krši določeno normo, norma postane vidna in ozaveščena; oseba, ki jo krši, pa s tem grožnja tistim, ki normi sledijo (in jo poustvarjajo), posledično tudi obstoječemu družbenemu sistemu. Kršenje norm je nezaželeno, še posebej če nasprotuje vladajoči morali, ne prinaša dobička in se bori proti ekonomskemu izkoriščanju, saj s tem vzpostavlja dvom v obstoječi red, ki ga te norme vzdržujejo (Mencin Čeplak 2008).

Heteronormativnost v skladu z biološkim determinizmom predvideva zgolj dve spolni vlogi, moško in žensko, ki imata družbeno konstruirane oblike manifestacij. Socializacija služi kot način ugraviranja scenarija določene spolne vloge. Zaradi vseprisotnosti heteronormativnosti se ne zavedamo, da so spolne vloge družbeno konstruirane, nam pripisane, da smo jih naučene_i, da *naravno* ne izhajajo iz nas samih. Prepričanje, da je nekaj *naravno*, nam onemogoča prevpraševanje in nas postavi v brezizhoden položaj, saj je *naravno* razumljeno kot nespremenljivo dejstvo. Družbeni konstrukti so s tem naturalizirani. Predpostavka o binarnem sistemu družbenega spola ohranja prepričanje o neposredni povezanosti družbenega in biološkega spola, po katerem je družbeni spol le odsev biološkega, vendar je ta, prav tako kot družbeni, konstruiran skozi določeno družbo in ravno kot tak (družbeno konstruiran) se navidezno kaže kot zamejen, binaren in ultimativno resničen, predružben (Butler 2001). Ne-heteroseksualnost tako

ni diskreditirana in diskriminirana zaradi samih spolnih praks, ampak zaradi transgresije družbeno konstruiranih in pripisanih spolnih vlog ter na podlagi norm družbeno določenega spola.

Tema heteronormativnosti na Fakulteti za socialno delo naju zanima, saj je problematična, ker poustvarja in utrjuje »tradicionalne« vzorce obnašanja. Neozaveščena, nereflektirana in neproblematizirana heteronormativnost vodi v svojo še večjo vseprisotnost in nevidnost ter se ji tako krepi družbeno moč. Kot študentki socialnega dela sva bili večkrat potisnjeni v heteronormativno predpostavljajanje. Med študijem sva opazili, da se namesto kritičnega prepričevanja na fakulteti raznolikost pogosto predstavlja kot deviacija od norm, namesto da bi se kritično pogovarjali o konstruiranju, vzrokih in posledicah normalnega. Zato sva se odločili, da opraviva bolj poglobljeno analizo diskurza na fakulteti. Raziskavo sva opravljali s perspektive študentk, ki svoje spolne usmerjenosti ne definirava kot heteroseksualne, tako z raziskovanjem ne vstopava v nama nepoznano okolje in se ne želiva pretvarjati, da sva nepristranski. Veliko najinih osebnih in političnih praks, delovanj in identitet ne spada v hetero matrico, morda nama je ravno ta pozicija omogočila bolj kritičen pogled na študijski proces.

Meniva, da je fakulteta za socialno delo prostor, ki (tudi) ustvarja stroko socialnega dela, zato se nama zdi pomembno, da se zaveda, katere norme delujejo, na kakšen način jih družba reproducira in kakšno vlogo pri tem igra institucija fakultete.

Fakulteta kot izobraževalna institucija, je tako kot socialno delo politična in ideološka, četudi bi se hotela temu izogniti; kot taka ima moč, ki je vsebovana tudi v njenih diskurzih. »Ideološki vidiki uporabe jezika in relacije moči, na katerih temelji, so pogosto ne vidni in zgolj implicitni« (Kuhar 2003: 18). S kritično analizo diskurza želiva raziskati ravno te, implicitne vidike. Socialno delo pri nas ima do raznolikih spolnosti in spolnih izrazov večinoma normativen odnos, družbene norme se v praksi pogosto nereflektirano reproducirajo, heteronormativnost je vsakdanja in vseprisotna. Tako je pogost govor o (normalnih, tradicionalnih) parih in *istospolnih* parih, o (normalnih, četudi raznolikih) družinah in *mavričnih* družinah, o posameznikah_kih in o posameznikah_kih, ki *imajo* (istospolno) spolno usmerjenost - heteroseksualno usmerjene osebe spolne umerjenosti nimajo. Osebe, ki ne živijo v heteronormativni matrici, so označene (z

nalepko nenormalnosti), premalokrat pa se vprašamo, kaj sploh je norma in kako se (re)producira. Socialno delo se ukvarja z marginami in mora dejavno prispevati k temu, da se posameznikov in skupin ne marginalizira, za to pa je nujno zavedanje o tem, kaj ljudi potiska na margine.

Če queer mislimo kot način razumevanja sveta, kot prizmo, je socialno delo v svojem bistvu lahko queer, nosi isti potencial. Slogan skupine *Queer Nation* »We`re here, we`re queer, get used to it!«⁶ nosi pomembno sporočilo, ki je anti-asimilacijsko, ne pristaja na družbene norme, ki omejujejo, ampak teži k razbijanju le teh. Večina najinega razumevanja heteronormativnosti temelji na queer teorijah, ki so miselni okvir, s katerim vstopava v kritično analizo diskurza na fakulteti. Analize so tako skupki najinih interpretacij prepoznavanja heteronormativnosti, kot jo razlagajo queer teorije.

Raziskovanje, kako ljudje postanejo označeni kot deviantni, z namenom osvetlitve, kako je »normalno« konstruirano, omogoča vpogled v širši svet moči, pomenov in družbene organiziranosti (Epstein, 1996). Na takšen način želiva, da bi delovalo tudi socialno delo. Pogosto se namreč v socialnem delu z delovanjem na mikro ravni preveč osredotočimo na marginalizirano populacijo in razmišljamo o njeni »integraciji« v družbo, s tem pa predpostavimo, da obstaja nekakšna homogena družba, v katero naj bi se posameznice_ki integrirale_i. Koncept integracije torej predvideva, da je posameznica_ik deviantna_en in stremi k temu, da se prilagodi zahtevam družbe, ki je le navidezno homogena, dejansko pa je sestavljena iz mnogoterih realnosti, od katerih nobena ne ustreza idealu. V delu s posameznico_kom socialno delo prepogosto išče načine boljšega delovanja v družbi in pozablja, da so ravno norme družbe tisto, na kar bi se moralo osredotočiti.

Julie L. Nagoshi in Stephan/ie Brzuzy (2010) pravita, da teorija transspolnosti spodbuja socialne delavke_ce k razmišljanju in delovanju izven predalčkov družbenih kategorij, ki osebe, katere ne spadajo vanje, patologizirajo. Teoriji transspolnosti dodajava tudi queer teorije, saj vse

⁶ »Tukaj smo, queer smo, navadite se na to« (najin prevod).

prevprašujejo konstrukte spolov in spodbujajo razmišljanje izven kategorij. Pomen queer teorij in njihove kritike identitetnih politik za socialno delo je lahko tudi v opozarjanju na intersekcionalnost in opozarjanju na to, kako družbena konstrukcija spolnosti kot fiksne, marginalizira. Tukaj vidiva priložnost za socialno delo, da zavzame kritično izhodišče do države, do kapitalizma, mnogoterih oblik izključevanja in diskriminacije (rasizma, seksizma, razrednega razlikovanja, nacionalizma, cisonormativnosti, itn.) in do heteronormativnosti naše družbe.

Družbeno se ustvarja v jeziku, ki je nenehno prisoten, in ker konstruira tudi nas, meniva, da ga je pomembno začeti spreminjati na način, da bo opisoval našo realnost, ki skuša stopati iz patriarhalnih vzorcev in ne bo le poustvarjal družbene norme. Zato uporabljava spolno neizključujoč način pisanja, ki razbija binarnost spolov in se tudi že uporablja v nekaterih aktivističnih in queer krogih, tako v tujini kot tudi v Sloveniji. Poševnica (/) utrjuje idejo o ločenosti spolov, o dveh nasprotujočih si polih; podčrtaj (_) pa to idejo o ločenosti razširi in odpre prostor celemu spektru različnih spolov. V načinu pisanja, ki ga uporabljava, na prvo mesto postavljava žensko slovnično obliko, z namenom spodbuditi ozaveščanje in kritičen pogled na družbeno uveljavljeno uporabo moške slovnične oblike kot nevtralne, v kateri je ženski spol posledično ne-nevtralen, označen, tisti, ki pride za moškim. Ker zavračava mizoginijo, binarnost spolov in nasilje, ki ga prinašata, vidiva nujnost v uporabi zgoraj obrazložene oblike kot enega izmed korakov pri razbijanju izključujoče in omejujoče heteronormativnosti.

Kar nekaj časa sva namenili razmisleku o tem, na kakšen način naj navajava avtorice_je del, na katere se v besedilu opirava. Nikakor nisva mogli pristati na ustaljeno normo navajanja avtoric s svojilno obliko priimka (na primer Seškova). Prvi izmed najinih možnih načinov je bil navajanje zgolj priimkov (na primer »Ivačič pravi...«). Naslednji pa uporaba podčrtaja pri samostalniku pred priimkom (na primer »Avtor_ica Ivačič pravi...«), vendar sva ugotovili, da bi z obema načinoma popolnoma zabrisali prisotnost ženskih avtoric, kar se nama s feminističnega vidika ni zdelo sprejemljivo. Najina naslednja ideja je bila, da za avtorico_ja uporabljava osebni zaimek, ki ga uporablja sam_a v svojem besedilu. Vendar, zaradi obsežnega dela literature v angleškem jeziku, kjer osebe, ko govorijo o sebi ne uporabljajo nujno spolno (ne)specifičnih osebnih zaimkov, to žal ni bilo mogoče. Na koncu sva se odločili, da z uporabo imena in priimka

avtoric_jev (na primer »Katja Sešek pravi...«), kadar je to le mogoče, najmanj vsiljujeva spolno identiteto avtoricam_jem in hkrati ohranja vidnost žensk. Poudariti morava, da ime še ne definira spola. Najin razmislek podajava z namenom možnosti refleksije glede vsakodnevnega predpostavljjanja in (ne)vidnosti spolov.

Naj se za trenutek ustaviva še pri strukturi naloge. Zaradi lažje razumljivosti in večje koherentnosti naloge sva se odločili, da teoretičnega in empiričnega del ne ločujemo, ampak najino analizo s teorijo sproti pojasnjujeva. Meniva, da bi s tem, ko bi dela ločili, bralki_cu nenehno prekinjali tok branja, s strukturo za katero sva se odločili, pa je najin namen temo čim bolj približati.

METODOLOGIJA

Vrsta raziskave

Kvalitativna raziskava je raziskava, pri kateri sestavljajo osnovno izkustveno gradivo, zbrano v raziskovalnem procesu, besedni opisi ali pripovedi, in v katerih je to gradivo tudi obdelano in analizirano na besedni način brez uporabe merskih postopkov, ki dajo števila, in brez operacij nad števili. (Mesec 2006: 11.)

Na podlagi opisa, kot ga podaja Blaž Mesec, je najina raziskava kvalitativna, saj so vprašanja, ki sva jih uporabili, v sicer delno standardiziranem intervjuju, odprtega tipa in sva z njimi spraševali po osebnih stališčih in akademskem diskurzu, ki ga uporabljajo pedagoške_i delavke_ci Fakultete za socialno delo, Univerze v Ljubljani.

Teme raziskovanja

Najina tema raziskovanja je heteronormativni diskurz, ki se kaže preko govora o spolih, spolnih vlogah, spolnih usmerjenostih, oblikah partnerstev, oblikah družin, oblikah socialnih bojov (LG-(btiq?)⁷ skupnosti).

»Diskurz je sistem komunikacijskih praks, ki so nerazdružljivo povezane s širšimi družbenimi in kulturnimi praksami in pomagajo ustvariti specifične okvirje razmišljanja. Ustvarjanje diskurza pomeni proces ustvarjanja pomena« (Macdonald v Hanžek 2009: 36). »Kritična diskurzivna analiza jezik obravnava kot 'družbeno prakso' in daje ključen pomen kontekstu, v katerem nastaja določena jezikovna raba, pri čemer jo še zlasti zanima odnos med jezikom in močjo« (Fairclough in Wodak v Temnik 2009: 14). Prisotnost heteronormativnosti sva opazovali preko komponent, ki sva jih midve prepoznali kot tiste, preko katerih lahko ugotovimo, ali je diskurz heteronormativen. Te komponente so najine in so oblikovane na podlagi najinega dojemanja

⁷ Kratico LG-btiq? (Lezbijke, Geji, biseksualne, trans, interseksualne in queer osebe?) zapiševa na tak način, ker hočeva poudariti, da socialne boje tega področja v Sloveniji dominirajo identitetne politike lezbijk in gejev. Sprašujeva se koliko je ta boj tudi boj BTIQ?

heteronormativnosti. Zaradi vpetosti v diskurze gotovo obstajajo polja, katerih nisva prevpraševali. Veseliva se napotkov kritičnih bralk_cev za osvetlitev teh polj.

Komponente sva nato združili v več sklopov.

Ti sklopi so:

- Diskurz o spolu. Heteronormativen diskurz o spolih je osnovan na predpostavki, da obstajata izključno dva, nasprotna spola, ki temeljita na biološki determinanti. Posledično govori o »ženskih« in »moških« spolnih vlogah in favorizira performativnost »moške« spolne vloge.

Preko vodil za vprašanja (*Ali menite, da je SD feminiziran poklic? Zakaj? Kaj po vašem mnenju študentke_je razumejo pod terminom spolne vloge? Kako mislite, da mi kot družba prepoznamo spole oseb? Kako, če sploh, opredeljujete svoj spol? Na podlagi česa? Vaše mnenje o osebnih zaimkih.*) sva opazovali, na kakšen način najine intervjuvanke_ci na Fakulteti za socialno delo govorijo o spolih.

- Diskurz o spolnih usmerjenostih. Heteronormativen je takrat, ko predvideva, da nujno čutimo privlačnost samo do »nasprotnega spola« in tudi takrat, ko predvideva, da ima vsako razmerje razmejeni, nasprotni spolni vlogi, ki ustrezata hetero matrici, ter ko vse spolne usmerjenosti, ki niso heterosekusalne, predstavi kot deviacije od norme.

Preko vodil za vprašanja (*Kakšno je, po vašem mnenju, stališče študentk_ov do spolnih usmerjenosti? Kakšno je stališče stroke SD do spolnih usmerjenosti? Če bi vprašali študentke_e, kakšna je spolna usmerjenost SD, kakšen odgovor, mislite, da bi dobili? Kako, po vašem mnenju, na fakulteti govorimo o spolnih usmerjenostih? Kako vi, če sploh, definirate svojo spolno usmerjenost?*) sva opazovali na kakšen način najine intervjuvanke_ci na Fakulteti za socialno delo govorijo o spolnih usmerjenostih.

- Diskurz o partnerstvih in družinah. Heteronormativno matrico prepoznamo, ko se predpostavlja, da si vse_i želimo živeti v monogamnih zvezah. Te zveze se tako postavlja

kot normo, vse druge oblike pa kot deviacijo. Kot norma je še vedno videna nuklearna družina, ki jo sestavljata starša »nasprotnih spolov« in en ali več otrok. Vse ostale oblike skupnosti pa so videne kot transgresija norme. Že samo predpostavljanje želje po oblikovanju takšne skupnosti, ki bo dobila družbeno priznanje družine, je heteronormativno.

Preko vodil za vprašanja (*Kakšno predstavo o družinah imajo, po vašem mnenju, študentke_i ob koncu študija? Ali lahko malo več poveste o mavričnih družinah? Govorili smo tudi o mavričnih družinah, kako mislite, da študentke_i razumejo ta pojem? Kakšna oblika partnerstva predstavlja normo v SD?*) sva opazovali, na kakšen način najine intervjuvanke_ci na Fakulteti za socialno delo govorijo o partnerstvih in družinah.

- Diskurz o socialnih bojih. Precejšen del diskurza identitetnih politik LG(btiq?) organizacij v Sloveniji je heteronormativen, saj je veliko boja usmerjenega predvsem v pridobivanje pravic, ki temeljijo na vključevanju v heteronormativno matrico.

Preko vodila za vprašanja (*Kaj menite o LGBT gibanjih v Sloveniji?*) sva opazovali, na kakšen način najine intervjuvanke_ci na Fakulteti za socialno delo govorijo o socialnih bojih.

Merski instrumenti

Za zbiranje empiričnih podatkov sva uporabili delno standardiziran neposreden intervju z odprtimi vprašanji in fokusno skupino. Intervjuvali sva pedagoške delavke_ce, fokusno skupino pa izvedli s študentkami_i, ki so v študijskem letu 2014/2015 vpisane_i v dodatno leto študija, in z diplomantkami_i Fakultete za socialno delo Univerze v Ljubljani.

Vprašanja v intervjuju sva vnaprej pripravili, posameznice_ke sva spraševali ustno, neposredno, posamično, intervjujev nisva ponavljali. Glavna vprašanja sva imeli pripravljena vnaprej, pustili pa sva si prostor za dodatna podvprašanja, s katerimi sva se odzivali toku in temam pogovora. Intervjuje sva snemali.

Teme pogovora fokusnih skupin sva pripravili vnaprej, seveda pa sva pustili dovolj prostora za dodatna podvprašanja, ki so se pojavila tekom pogovora. Pogovor sva snemali in sproti beležili potek pogovora.⁸

Opredelitev enot raziskovanja – populacija, vzorec

Heteronormativni diskurz na Fakulteti za socialno delo sva raziskovali preko dveh populacij. Prvo populacijo predstavlja 27 pedagoških delavk_cev, zaposlenih na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani, in 16 zunanjih pedagoških sodelavk_cev Fakultete za socialno delo Univerze v Ljubljani v študijskem letu 2014/2015.

Najin vzorec je sestavljalo 17 oseb, ki so se odzvale vabilu na intervju, ki je bil poslan celotni populaciji. Pedagoškim delavkam_cem, ki so zaposlene_i na fakulteti, sva vabilo na intervju poslali tako preko e-pošte kot tudi v fizični obliki. Zunanjim sodelavkam_cem sva, zaradi priročnosti, poslali vabilo samo preko e-pošte.

Drugo populacijo sestavljajo študentke_i, ki so v študijskem letu 2014/2015 vpisane_i v dodatno leto študija ter osebe, ki so v študijskem letu 2012/2013 ali v študijskem letu 2013/2014 končale univerzitetni študijski program prve stopnje socialno delo na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani.

Vabilo sva poslali na skupno e-pošto letnikov, ki sta pričela študij na Fakulteti za socialno delo v študijskem letu 2009/2010 ter v letu 2010/2011. V skupino je bilo v letih študija dodanih nekaj oseb, ki so se tema letnikoma pridružile tekom študijskih let. Tako upava, da sva dosegli največje število tistih, ki so končale_i univerzitetni študijski program prve stopnje Socialno delo. Glede na odziv študentk_ov ter diplomantk_ov sva se odločili, da izvedeva dve fokusni skupini. V prvi fokusni skupini sva imeli 6 udeleženk_cev, v drugi fokusni skupini pa 5.

⁸ Oba vprašalnika sta dodana kot Priloga 1.

Zbiranje podatkov oz. empiričnega gradiva

Podatke sva zbirali v dveh fazah, najprej sva v obdobju od 28. novembra 2014 do 19. januarja 2015 izvedli intervjuje s pedagoškimi delavkami_ci, ki so v povprečju trajali eno uro. Na podlagi prvih izsledkov iz intervjujev sva pripravili teme pogovora za fokusne skupine. Zaradi uskladitve urnikov, na žalost nisva uspeli vseh intervjujev opraviti pred izvedbo fokusnih skupin, zato sva dva intervjuja opravili po izvedbi fokusnih skupin.

Vodila za vprašanja v intervjuju sva postavili v obliki lijaka, torej od splošnih proti specifičnim. Za ta način sva se odločili, ker je najin namen raziskovanje diskurza. Tak potek pogovora omogoča vprašani osebi, da se razgovori in začne opisovati bolj specifične teme, s tem pa se približa diskurzu, ki ga uporablja v pedagoškem procesu. Vodila za vprašanja sva sestavili iz več sklopov, ki *nama* predstavljalo glavne točke manifestiranja heteronormativnosti v vsakodnevem diskurzu.

V drugi fazi sva pridobiti podatke preko fokusnih skupin, ki sva jih izvedli 14. in 16. januarja 2015. Prva je trajala eno, druga pa dve uri. Namen pridobivanja podatkov tudi preko fokusnih skupin s študentkami_i dodatnega leta ter z diplomantkami_i je, dobiti vpogled v to, kako je diskurz pedagoških delavk_cev slišan in interpretiran s strani ciljne populacije. Na podlagi izsledkov iz intervjujev sva oblikovali vodila za fokusne skupine. Tudi tu sva se osredotočili na komponente, ki sva jih uporabili za intervju.

Namen raziskave je raziskati heteronormativnost v diskurzu v univerzitetnem študijskem programu prve stopnje socialno delo.

Obdelava gradiva

Posnete intervjuje in pogovor v fokusnih skupinah sva zapisali. Transkripte intervjujev sva nato obdelali z metodo kritične diskurzivne analize (KDA), kakršno je utemeljil Norman Fairclough in ima »[J]asne politične cilje, saj je diskurz skozi teoretsko prizmo KDA razumljen kot osnovno sredstvo, s katerim so ljudje konstruirani kot individuumi in družbeni subjekti« (v Kuhar 2003:17).

»Kritična diskurzivna analiza je odločilna strategija z namenom razkrivanja in ogrožanja sistemov moči« (Self, 2015: 250, najin prevod), je eden izmed najpogostejših pristopov znotraj socialnega konstrukcionizma, kjer sta teorija in metoda prepleteni, zato sva kot raziskovalki izhajali iz socialnokonstrukcionističnih predpostavk. Sistemi moči so zaradi prisotnosti v sistemih družbe velikokrat nevidni, saj jih ponotranjimo preko socializacije. S tem, ko s KDA razkrivava določene sisteme in pozicije v povezavi v družbeno močjo, zamajeva te trdno stoječe samo-ohranjujoče se sisteme.

S kritično diskurzivno analizo nisva iskali pomena, torej tega kaj ljudje »zares« mislijo, ko nekaj rečejo, saj je resničnost kreirana preko diskurza. Zato se nisva osredotočali zgolj na posamezne besede, ampak sva izjave interpretirali v širšem kontekstu; torej katere besede so uporabljene v kakšnem sosledju ter na kakšen način je ubesedeno razmišljanje o določeni temi. Predmet najine analize je tako diskurz. Razumevanje sveta, ki je, kot že opisano, konstruirano v jeziku, je pogosto naturalizirano in zato tega razumevanja ne zaznamo kot naše razlage sveta, ampak se nam kaže kot resnica o svetu. S KDA sva želeli osvetliti te naturalizirane razlage in jih s tem pripustiti k spremembam, kot namen KDA opisujeta tudi Marianne Jorgensen in Louise Phillips:

Kritična diskurzivna analiza ni politično nevtralna [...], ampak je kot kritičen pristop politično zavezana k družbenim spremembam. Pristopi h kritični diskurzivni analizi se v imenu emancipacije postavijo na stran zatiranih družbenih skupin. (2002: 75, najin prevod.)

Najin namen je s KDA »razkriti vlogo diskurzivnih praks pri ohranjanju neenakih razmerji moči s ciljem prispevati k boju za radikalne družbene spremembe« (Jorgensen in Phillips 2002: 75, najin prevod).

Iz transkriptov sva izluščili tiste dele besedil, za katere sva interpretirali, da so tema najinega raziskovanja. V teh delih besedil sva prepoznali različne izjave, ki kažejo na specifične diskurze, ki pa so med seboj povezani na več načinov. V besedilih se seveda pojavlja veliko različnih tem in podtem, vendar se midve osredotočava le na tiste, ki ustvarjajo ali prevprašujejo heteronormativen diskurz. Kategorije, v katere sva jih postavili, sva ustvarili z namenom lažje

predstavljalnosti, saj je heteronormativnost prisotna na mnogo ravneh, ki se med seboj prepletajo. Diskurzi znotraj kategorij niso fiksno ločeni in lahko spadajo v več kategorij. Le-te so samo najino orodje osvetlitve določenih sestavnih delov heteronormativnosti. Te kategorije sva razdelili na dva dela; prvi, večji del predstavljajo diskurzi, ki reproducirajo in utrjujejo heteronormativnost; drugi del vsebuje diskurze, ki prevprašujejo in problematizirajo heteronormativnost. V vsaki izmed kategorij sva izbrali nekaj izjav, ki so reprezentativne za to kategorijo in jih analizirali, opisali in interpretirali.⁹ Na podlagi ustvarjenih kategorij diskurzov sva nato v transkriptih fokusnih skupin poiskali izjave študentk_ov, ki opišejo (ne)prisotnost določene kategorije diskurzov na fakulteti. Transkriptov fokusnih skupin nisva analizirali preko KDA, saj bi morali za analizo diskurza študentk_ov in diplomantk_ov imeti precej večji vzorec, kar bi znatno povečalo obseg najine naloge. Zavedava se, da so nekateri diskurzi študentk_ov znotraj diplomskega dela problematični in vsekakor nereprezentativni. Analize diskurza študentk_ov in diplomant_ov žal nisva mogli vključiti, vendar vseeno meniva, da lahko vsaj delno služijo za dodatno ilustracijo obravnavane tematike. Vsekakor bi dodatna raziskava o diskurzu študentk_ov Fakultete za socialno delo omogočila videti širšo sliko fakultetnega diskurza.

V analizi sva se osredotočali na jezik, ki ga uporabljajo pedagoške delavke_ci, saj meniva, da fakulteta kot družbena institucija ustvarja tudi ideologije. »Jezik in ideologija sta blizu drug drugemu, zato lahko sistematična analiza jezika [...] razkrije sisteme zatiranja ljudi v določenih družbenih strukturah« (Kuhar 2003: 17).

Kot eno izmed diskurzivnih praks prepoznavava tudi uporabo spolno specifičnih slovničnih oblik. Zaradi problematičnosti androcentričnosti slovenskega jezika sva se odločili prikazati frekvenco uporabe moške, ženske slovnične oblike in obeh hkrati. To se nama zdi dober prikaz (ne)prisotnosti patriarhata v jeziku.

⁹ Izjave, razporejene v kategorije, so dodane kot Priloga 2.

REZULTATI Z RAZPRAVO

V nadaljevanju predstavljava teoretično obrazložene kategorije in diskurze znotraj kategorij, katerim v veliki večini sledijo izjave iz fokusnih skupin, ki prikazujejo, kako je diskurz pedagoških delavk_cev slišan in interpretiran s strani študentk_ov. Zavedava se, da diskurz študentk_ov ni zgolj posledica diskurzov pedagoških delavk_cev. Najina naloga ne predstavlja vseh (ne)heteronormativnih diskurzov fakultete; za ta namen bi bilo potrebno raziskati, tudi kakšni diskurzi so prisotni med študentkami_i, saj tudi te pomembno so-kreirajo diskurze fakultete. Zaradi večje preglednosti besedila in lažje razumljivosti so izjave iz fokusnih skupin v besedilu predstavljene skupaj z vzdevki, ki so si jih študentke_i nadele_i za namen fokusne skupine. Pri opisu in analizi izjav sva uporabljali zaimsek, ki ga je oseba uporabila zase v dotičnem citatu; kadar se v izjavi ne da razbrati kateri zaimsek oseba uporablja zase, sva jo opisovali na spolno nevtralen način (sogovornica_k).

Veliko večjemu delu diskurzov lahko pripišemo reproduciranje in utrjevanje heteronormativnosti. V mnogo manjšem delu diskurzov pa sva opazili tudi prepoznavanje, prevpraševanje in problematiziranje heteronormativnosti.

Nekatere besede znotraj interpretacije in analize uporabljava zgolj takrat, ko jih uporabljajo sogovornice_ki zato, da jih izpostaviva in lahko kritično analizirava. Nekaj izrazov sogovornic_kov se nama zdi še posebej problematičnih. Na primer izraz homoseksualnost, saj se je razvil kot medicinski termin za patologizacijo in ustvarjanje meje med »normalnim« in »nenormalnim« seksualnim življenjem (glej na primer Mosse 2005, Kuhar 2001). Kot pripoveduje Roman Kuhar (2001: 10), »[...] je bil homoseksualec kot specifični družbeni subjekt oblikovan in se je lahko pojavil šele znotraj moralnega, legalnega, medicinskega in psihiatričnega diskurza, praks in institucionalnih aparatov poznega 19. stoletja, ko se pojavijo teorije o seksualni perversnosti«. Z uporabo psihološke, psihiatrične in medicinske kategorije homoseksualnosti je bila ustvarjena oseba, katere bistvo postane *homoseksualnost*, preko katere se razume vse, kar oseba počne in je (Foucault 2010).

Prvi del diskurzov prikazujeva na naslednji shemi.

Shema 1: Sklopi heteronormativnih diskurzov

Shema 1 ponazarja različne, vendar ne razmejene diskurze, ki so se najpogosteje pojavljali v intervjujih in potrjujejo najino tezo, da je večji del diskurza na Fakulteti za socialno delo heteronormativen. Sosledje diskurzov na shemi približno sledi poteku rezultatov analize heteronormativnih diskurzov. Sama izbira barv ne nosi pomena, vendar sva jih v shemo vključili z namenom ponazoritve različnih, a vendarle povezanih diskurzov (s tem razlogom na shemi ni jasnih črt med barvami/diskurzi).

Heteronormativni diskurzi:

Sledijo poglavja, v katerih podrobneje razloživa komponente heteronormativnega diskurza, prikaževa njihovo problematičnost, skušava ustvariti kritičen diskurz in prikazati razumevanje sveta, ki omogoča družbene spremembe.

BIOLOŠKI DETERMINIZEM

Preko analize intervjujev sva ugotovili, da je biološki determinizem velikokrat osnova, iz katere izhajajo tudi vsi ostali heteronormativni diskurzi.

Biološki spol?

Delitev na biološki in družbeni spol predpostavlja, da je družbeno konstruiran le družbeni spol, vendar se midve strinjava z Judith Butler, ki pravi:

[d]ružbenega spola ne smemo razumeti kot zgolj kulturni vpis pomena na že prej dani biološki spol[,] [...] družbeni spol je tudi diskurzivno/kulturno sredstvo, s katerim se proizvajata in vzpostavljata 'spolno obeležena narava' ali 'naravni biološki spol' kot 'prediskurzivna', predhodna kulturi in politično nevtralna površina, *na kateri deluje kultura*. (2001: 19).

Ko govorimo o spolu, je nemogoče razločiti, kaj naj bi bilo »materialno resnično« in kaj naj bi bilo »družbeno resnično«, saj je telo ospoljeno in interpretirano preko družbenih simbolov (Butler 2004 a). Diskurz »materialni resničnosti« pripiše pomen, ji da vsebino (preko katere smo naučene_i razumevati svet). Na podlagi telesnih značilnosti, katerim je pripisan točno določen družben pomen, telesa postanejo ospoljena. Naučene_i smo, katerim telesnim značilnostim se pripisuje »ženskost« in katerim »moškost«. Telo brez pripisanega družbenega pomena samo po sebi nima spola. Nasilje norme dveh »bioloških« spolov vidimo v prirejanju telesnih značilnosti (interseksualnih) oseb, katerim ne moremo pripisati točno določenega družbenega pomena. Otrokom, katerih telesa ne morejo biti ospoljena v eno izmed kategorij, se normirana morfologija spola dobesedno vreže v telo (Butler 2004 a). Otroke, ki se rodijo s telesi, ki ne ustrezajo normi enega ali drugega »biološkega« spola, se kmalu po rojstvu operira zato, da normi ustrezajo.

Strinjava se z besedami Patricie Elliot, ki pravi:

Če zgolj narava določa našo spolno identiteto kakšna je potem vloga subjekta v odnosu do nje? [...] Če narava ustvari tisto kar sem potem pri tem nimam besede (to je po navadi problematičen argument za toleranco do spolnih manjšin) – in subjekt je zreduciran na objekt. (2010: 135, najin prevod.)

Biološki in družbeni spol

V govoru osebe v spodnji izjavi o tem, da smo rojene v spol, prepoznava biološki determinizem, kjer je biološki spol nekaj, kar obstaja brez družbe. Četudi obstaja prostor za samodefinicijo »družbenega spola«, se »biološki spol« dojemata kot primaren. S tem vsaka oseba, ki ne razume svojega telesa skladno s spolnimi normami, ki so bile temu telesu pripisane ob rojstvu, postane deviacija.

»[N]e vidim nujnega pokrivanja med biološkim spolom in družbenim, v tem smislu. Ampak ja, biološki spol v tem smislu, recimo, nekaj v kar si, na nek način rojen, s tem da absolutno razumem, da če nekdo ni s svojim biološkim spolom o.k., spet ne mislim pokrivanja z družbenim, pa si ga želi spremenit, ne verjamem, da je to kot neko fiksno. Lahko, če si nekdo želi spremenit svoj biološki spol, zakaj pa ne.«

V spodnji trditvi prepoznava govor o tem, da naj bi naše spolne vloge izhajale iz biološkosti, kar je odraz biološkega determinizma.

»Tako da tudi malo te vloge, se navezujejo tudi malo na naše biološke razlike, bi rekla.«

V zadnjem stavku spodnje trditve vidiva, da naj bi vse ženske potrebovale ginekologinjo_a, da so ženske torej le tiste osebe, katerih telo ima fizične specifike, ki so družbeno prepoznane kot ženske in da oseba, ki ne potrebuje ginekologinje_a, ni ženska.

»[Z]aradi njihovih specifičnih izkušenj, ki jih imajo z moškim spolom ali pa z njihovim načinom, zaradi njihovih pridobljenih izkušenj skozi njihovo naučeno socializacijo in tako naprej. Podobno vprašanje kot zakaj si 80 ali pa 90 procentov žensk recimo izbere ginekologinjo in ne ginekologa.«

V naslednji izjavi prikazuje, kako se v diskurzu različna telesa konstruirajo kot ženska ali kot moška. Fizične lastnosti nekega telesa so postavljene v eno izmed kategorij, na podlagi katerih je predvideno tudi specifično vedenje; biološki spol pa kot skupek reproduktivnih organov in hormonskega sistema iz katerega naj bi deloma izhajale tudi razlike v obnašanju.

»Kaj je to biološki spol? To je pa malo preveč samoumevno. Imamo reproduktivne organe, eni so taki, drugi so drugačni. [...] [Z]notraj te delitve seveda niso samo organi, ampak je celoten hormonski sistem drugačen. In se drugače obnašamo. Tako da biološko obstajajo jasne razlike. Med drugim, recimo za testosteron je popolnoma jasno, da veča agresivnost. In dokazano veča agresivnost. Če ženskam napumpamo dovolj progesterona, kar je isto kot testosteron, potem so ravno toliko besne in agresivne, kot bi bili moški z enako količino testosterona. Tako da tu so jasne fiziološke [razlike] in iz tega tudi konec koncev delno razlike v obnašanju. Imamo jasno anatomsko razliko, jasno fiziološko razliko in vse posledice, ki so zraven. Tu ga ne moremo kaj veliko svirat. Drugo je reči, da to karkoli določa. Je ravno tako, kot reči, da imamo gen za matematiko. Nimaš gena za matematiko.«

Predpostavka, da smo biološko različne_i, se utrjuje tudi z govorom o biološko spolno specifičnem vedenju, kar sva prepoznali tudi v spodnji izjavi. Značilnosti osebe naj bi bile pogojene z biološkimi razlikami v telesih (»[...] družbena konstrukcija vloge, ki je pa tudi deloma najbrž z neko biologijo povezana«). V citatu vidiva ponoven diskurz o spolu kot biološko esencialnim. Ženski je pripisana skrb za druge, socialni čut in skrb za potomce, značilne vloge, ki služijo podrejanju ženske v patriarhalnem sistemu.

»Lahko je tudi ta družbena konstrukcija vloge, ki je pa tudi deloma najbrž z neko biologijo povezana, da smo ženske bolj, imamo več tega občutka, nagnjenja za skrb za druge, to je tudi lahko ta socialni čut, ki je deloma po mojem naučen, deloma ne, ne. Lahko vidim neko preživetveno vrednost v povezavi z reprodukcijo in skrbjo za potomce, in tako naprej, najbrž nekaj je tega. Tudi ženske smo biološko močnejše, dlje živimo, uno, tretje. To najbrž ni zaradi družbene konstrukcije toliko.«

V diskurzu spodnje izjave interpretirava, da je »biološki spol« ponovno dojet kot nekaj samoumevnega, danega, o čemer se ni mogoče prevpraševati. Z vprašanjem »[...] verjetno ne mislite biološkega spola?« meniva, da nakazuje, da je »biološki spol« nujno očiten.

»V kakšnem smislu [prepoznamo spol druga druge]? Zdaj ne vem, če čisto razumem vprašanje. O.k., verjetno ne mislite biološkega spola?«

Predalčkanje teles v moška in ženska oblikuje idejo o le dveh spolih. V stavku »[S]e rodimo kot recimo deklice« prepoznavava nerazumevanja koncepta deklice kot družbeno konstruiranega ampak, da naj bi bil nekaj naravnega, kar prinesemo s seboj ob rojstvu. V opisovanju telesa, ki ima značilnosti ženske, prepoznavava biološki determinizem. Nožnica je ena izmed telesnih značilnosti, na katero je pripet družben pomen ženskega telesa in ženskosti. Diskurz o tem, da je nožnica ena izmed telesnih značilnosti ženske, kot posledico nosi prikazovanje žensk, kot zgolj tistih, ki nožnico imajo, vse ostale osebe pa se lahko tako samo počutijo.

»[B]iološki spol si jaz razlagam kot spol, v katerega se rodimo, ker če gledamo fizično, se mi zdi, da so razlike med moškim in ženskim spolom. Družbeni spol [je] predvsem to, kako se počutimo, jaz imam lahko mogoče telo, ki ima značilnosti ženske, ker imam nožnico, imam prsi, mogoče še neke druge stvari, ki naj bi bili ti kriteriji ženskosti, pa se lahko počutim kot moški. To je pa zame potem tisto, ne, v bistvu ne, to je bolj družbeni spol, bi rekla, kako družba gleda na to. Kako smo naučeni, da se moramo počutiti v enem spolu, čeprav je tukaj lahko ta razlika. Kot sem že prej omenila, se rodimo kot recimo deklice, in smo tudi vzgajane kot deklice, kaj dobimo za božička, dobim barbiko, fantek pa dobi, tovrnjak. In podobno. Se mi zdi, da to je pač ta družbeni spol, kako smo vzgajani, kako smo učeni, kako se moramo obnašati v neki svoji vlogi, ki nam je dodeljena. Am, zdaj kako se sami počutimo v nekem spolu, seveda v telesu recimo, se mi zdi, da tu spet, lahko so te razlike.«

Prisotnost diskurza o družbeni konstrukciji le družbenega spola in pristajanje na »resničnost biološkega« potrjujejo tudi študentke_i:

BLICA: »Berdače¹⁰ ali kaj so že bile, a to so tudi tretji spol? A te smo tudi omenjali? Ne vem že, kaj so. To so te ženske, ki so ženske, samo prevzamejo moško vlogo. In se popolnoma spremenijo. V vseh pogledih razen v biološkem spolu.«

¹⁰ Izraz berdače (ang. Berdache) se je v antropologiji uporabljal za osebe, ki so živele izven (hetero)normativnih okvirjev, predvsem med ameriškimi staroselci. Izraz berdače je problematičen, saj je kolonialen in iz perspektive evropskih kolonizatorjev opisuje »spolne deviacije« ameriških staroselcev in življenja izven okvirja dveh spolov

MIJA: »Pri [predmetu] Spol in nasilje smo omenili to razliko med biološkim pa družbenim spolom. Ali kulturni ali kako so opredelili. Pa potem vem, da je Darja dosti govorila o skrbstvenem delu in je vedno poudarjala, da je to žensko delo.«

SANDRA: »Pa to tudi, da je ženska bolj podobna neki naravi, zemlji in tako naprej, medtem ko moški je bolj kulturni in zato [ženska] skrbi za otroke in moški hodi ven v javnost.«

MANCA: »Stritih [je rekel], da otrok potrebuje biološko mater, ki ga bo dojila in to ne preko flaške. Potem sem jaz vprašala 'ali sem jaz potem, ali je kaj narobe z mano, ker me mama ni dojila?' in potem je bil kar tiho. To se spomnim.«

MANCA: »Biološki spol se percipira kot edini, kot ta, ki je nekako realen, saj pravim, edino pri posameznih predmetih smo povedali, da te družba skonstruira kot žensko ali pa kot moškega skozi celo socializacijo. [...] Ampak to je, kot si ti rekla, v isti kategoriji kot vrači pa tako. Torej pri enih predmetih se je zdelo, kot da je to brez pomena, da sicer se to mora omeniti, ker je to ta faks, ampak da ni pa to neki realnega, s čimer bi se morali ukvarjati. Ne vem zakaj. Mislijo, da je tega malo, jaz mislim da tega ni malo, mislim, da je tega veliko, samo se o tem ne govori, da se ljudje ne razkrivajo. Ne vem, se govori, samo ne prideš do nekega globljega razumevanja, razen če sam raziskuješ.«

Binarnost

Binarnost spolov je ena izmed ključnih predpostavk biološkega determinizma, ki riše moški in ženski spol kot dva opozicionarna pola, ne omogoča širšega razumevanja kompleksnosti spolov, spolnih izrazov in identitet.

Julian Wolfreys v knjigi *Deconstruction•Derrida* raziskuje, kako Derrida opisuje strukturalistične vpoglede v binaristično konstrukcijo pomena – moško/žensko, svetlo/temno, dostojno/nedostojno – s čimer razkrije, da ima prvi izraz v tej binarnosti večjo težo, večjo družbeno moč ampak vedno hkrati potrebuje tudi drugi izraz, zato da utemelji to težo. (Hall 2003: 62, najin prevod.)

ne opisuje natančno. »Two spirit« je izraz, ki se uporablja v sodobni antropologiji in ne patologizira (Howard 2014).

Patologizacija trans¹¹ oseb izhaja tudi iz naturalizacije binarno razmejenih spolov, ki je utemeljena na predpostavki, da je lahko spol osebe jasno prepoznaven. V povezavi s seksizmom in mizoginijo pa se še dodatno patologizira feminilnost (Serano 2007 v Enke 2012 a).

Diskurz binarnosti spolov v spodnjem citatu prepozna v govoru o zgolj moških in ženskah (»[...] vidite, smo moški in smo ženske.«) kot dveh trdnih, zamejenih in edinih možnih kategorijah:

»[S]e še vedno čutim dolžna to reflektirati in še vedno si želim, da bi se ljudje videli kot edinstvene ljudi, ne najprej kot spol. Ampak seveda se vidimo najprej kot spol, tega pa tudi ne moremo preskočiti, vidite, smo moški in smo ženske. In jaz sem tudi z veseljem ženska, absolutno vse življenje. To pa popolnoma.«

Z uporabo besedne zveze »nasprotni spol«, predpostavljamo obstoj zgolj dveh opozicionarnih spolov; če predvidevamo nasprotje, s tem označimo tudi lastnosti teh dveh spolov. Ženska je tako nasprotje moškega.

»[S]em spolno usmerjen do nasprotnega spola.«

V spodnji izjavi vidiva poskus prevpraševanja biološkega determinizma, vendar pa ostaja zopet zgolj na dveh spolih: postanemo lahko le ženske ali moški. Iz diskurza so izključene vse osebe, katerih spolna identiteta ne spada v binarno spolno matrico.

»Jaz mislim, da smo imeli, pri več predmetih, [...]da smo prav to temo imeli, vem, da smo imeli prav esej za pisat, kako sem postala ženska ali pa kako sem postal moški. In tam smo se čisto konkretno ukvarjali s temi vprašanji, kaj je družbeni spol, kaj je biološki spol in tako.«

Zavedanje lastnega razumevanja spola, razmerij moči in družbenega konteksta je ključno zato, da lahko delamo spolno specifično in kompetentno socialno delo. Vendar spodnji govor, o zgolj

¹¹ V nalogi uporabljava izraz trans, saj je, kot pravi Anne F. Enke, »[...] vključujoč in spoštljiv izraz na voljo za uporabo tako ljudem izven trans skupnosti, kot tudi tistim, ki se identificirajo kot ali s trans; kot splošni termin se izogiba subkulturnim specifičnostim in zavezništvom, ki zahtevajo specializirano znanje za primerno uporabo« (2012 b: 19, najin prevod).

moških in ženskah kot edinih spolih z družbeno zgodovino, spregleda ter tako ustvarja in poustvarja zatiranje vseh spolov, ki ne spadajo ali nočejo spadati v binarni okvir.

»Namen tovrstnih uvidov je, da študentke razumejo, da se obnašamo glede na vnaprejšnje predstave o spolih tudi takrat, ko smo strokovnjaki, ko imamo diplomo. Jaz temu rečem spolno specifično socialno delo. To je zavedanje, ne samo racionalno zavedanje, ampak tudi občutenje dejstva, da bo to, kako razumem spol, vplivalo na to, kako bom gledala na moško in kako na žensko stranko. Jaz kot feministka verjamem, da bi bilo treba v patriarhalni družbi imeti strukture, ki naj ženske, ki so bile zgodovinsko zatirane, bolj podpre.«

Študentke so izpostavile, da tudi kadar gre za govor o navideznem izstopanju iz normativnih okvirjev, diskurz še vedno ostaja na binarnosti spolov:

TAJA: »To je bil izbirni predmet. Neki virgins¹² [...] Ja, to ja. To je bilo. Jaz sem edinkrat, kar ni bilo moški, žensko sem pač na faksu edinkrat slišala. [...] Drugače, pri tistih predmetih, ki sem si jih jaz vzela za izbirne, pa ni bilo nikjer nič takega.«

KOKO: »Pa še tu se mi zdi, da ni nek tretji spol, samo da je iz moškega v žensko ali pa iz ženske v moškega. Tako da ni bilo neke, kot da je samo to dvoje in potem ali je eno, ali je drugo, ali malo zamenjaš. V temu smislu.«

¹² »Sworn virgins« ali v jeziki okolij, kjer se ta praksa pojavlja: *muzana*, *muskobani*, *muskobanj*, ali *ostajnica* v srbščini; *tobelija* v bosanskem jeziku; *tombelija*, *basa*, ali *hambasa* v Črni Gori; *zavjetovana djevojka* v hrvaščini; *virginesha* v dialektu severne albanščine; *tybeli* in *sadik* v kosovski albanščini; opisuje osebe, ki jim je bil ob rojstvu pripisan ženski spol in so se tekom življenja odločile (ali so bile primorane) priseči v devištvo, s čimer jim je bilo dovoljeno prevzeti moško spolno vlogo (torej obnašanje, oblačenje in status, ki je bil dosegljiv samo moškim) v družbi. Antropološke raziskave večinoma opisujejo dva razloga za takšno odločitev; prvi je bil ekonomski – s prisego v devištvo in prevzemanjem moške spolne vloge so lahko te osebe dedovale in upravljale s premoženjem. Drugi je bil, da je bila to edina možnost pobega pred dogovorjeno poroko. V močno patriarhalni družbi so te osebe pridobile skoraj enakovreden položaj kot moški, sodelovale so pri skupščinah (čeprav niso imele pravice glasovanja), dovoljeno jim je bilo kaditi v javnosti in obedovati z moškimi. Ta praksa v lokalnem kontekstu ni razumljena kot »transspolnost« in tudi ne nujno kot »tretji spol« (Tarifa 2007).

Cisnormativnost

Cisnormativnost, katere večinski produkt je nevidnost spolnih identitet, izhaja iz miselne naravnosti, da imajo spolno identiteto le trans osebe ter, da *spol* osebe lahko »prepoznamo« po fizičnem izgledu. Cisnormativnost izhaja neposredno iz biološkega determinizma, ki predpostavlja dve, različni, ločeni telesi; dva, različna, ločena spola. Cisnormativnost ustvarja cis-privilegij, ki se utrjuje preko povezanih praks, ki jih opisuje Anna F. Enke (2012 a); predvidevanje, da se spolna identiteta oseb pokriva s spolom, ki jim je bil pripisan ob rojstvu, ter s spolnim izrazom, kar izbriše obstoj trans oseb; zahtevanje razkritja trans identitete (osebe se ne smejo razkriti zgolj s svojo spolno identiteto, ampak morajo nujno dodati, da je ta spolna identiteta interpretirana kot trans, npr.: oseba se ne sme definirati kot ženska, ampak kot *trans* ženska) in sočasna zahteva, da se te osebe prilagodijo spolnim normam spola, s katerim se identificirajo (npr.: Ženska, od katere se zahteva, da se razkrije kot *trans* ženska, mora za voljo legitimizacije prevzeti vse spolne norme, ki se vežejo na konstrukt ženske, čeprav te legitimizacije nikoli ne more ali noče doseči (popolnoma); če je spolni izraz osebe, ki se definira kot *trans* ženska družbeno percipiran kot zelo ženstven, pa je hkrati ta oseba pogosto deležna obtoževanja, da poustvarja spolne stereotipe in vedno novega zahtevanja po legitimizaciji spolnega izraza v povezavi s spolno identiteto). Poleg zgoraj naštetih praks, cisnormativnost popolnoma izbriše možnost življenja izven binarne matrice spolov (npr.: življenja oseb, ki se definirajo kot nebinarne, kvir spolne (ang. queergender), bispolne (ang. bigender), trispolne (ang. trigender), panspolne (ang. pangender), spolno fluidne (ang. gender fluid), aspolne (ang. agender), če jih naštejeva le nekaj).

Y. Gavriel Ansara uporablja zanimiv izraz cisgenderism, z njim opisuje »[...] individualne, družbene ali institucionalne politike, prakse in stališča, ki predvidevajo, da so nepripisane spolne identitete oseb manjvredne, 'nenaravne' ali motnja, kar konstruira osebe z nepripisanimi spolnimi identitetami kot 'posledica, ki potrebuje pojasnilo'« (2010: 203, najin prevod). V nadaljevanju govori o tem, kako se cisgenderism kaže v institucionalnih in socialnih sistemih, kamor midve štejeva tudi socialno delo, s tem, ko se predvideva, da se vse uporabnice_ki identificirajo s pripisanim spolom. S tem so socialni sistemi in institucije manj učinkoviti, saj ne upoštevajo oseb s trans izkušnjo. Y. Gavriel Ansara (2010) pravi, da cisgenderism (midve na podoben način

uporabljava izraz cisnormativnost) lahko uporabimo kot orodje, s pomočjo katerega opazimo, na kakšen način so socialne službe izključujoče, z namenom izboljšanja le-teh.

V intervjujih so se pri govoru o spolih največkrat pojavljali diskurzi, ki predpostavljajo, da obstajata le dva, ločena spola, ki izhajata iz naravnih preddispozicij. Tak diskurz lahko vidimo predvsem, ko osebe pripovedujejo, na kakšen način »prepoznajo« spol študentk_ov.

V spodnjem citatu vidiva vpliv cisnormativnosti. Meniva, da »prepoznavanje« spola po zunanjem izgledu nakazuje na prepričanje, da obstajajo neke biološko specifične determinante spola. V poudarjanju predvidevanja, da sogovornici prepoznavanje spola po zunanjem izgledu kar uspe, vidiva zavedanje, da ne moremo prepoznati spola vseh oseb glede na fizične karakteristike. Takšno predvidevanje izhaja predvsem iz tega, da je velik del cisnormativnosti sestavljen ravno na podlagi večinske reprezentacije cispolnih oseb. Meniva, da s tem, ko reče, da bi ji bilo zoprno spraševati po spolni identiteti posameznice_ka pove, da so občutki privilegirane skupine bolj pomembni kot prostor za samoidentifikacijo in ne-izključevanje oseb. Ne želiva reči, da moramo spraševati po identitetah posameznic_kov, in s tem zahtevati razkritja. (Družben) Prostor je zaradi praks in vpliva norm še vedno večinsko heteronormativen in zato velikokrat tudi nevaren; razkritje nenormativne identitete zamaje stabilnost takega prostora, ki za ponovno vzpostavitev ravnovesja uporablja nasilne mehanizme (ne redko tudi ekstremne oblike nasilja). Pomembno se nama zdi, da v študijskem procesu odpiramo prostor na način, ki osvetljuje norme; eden izmed teh načinov je ne-predvidevanje identitet. Ko z ne-predvidevanjem jasno pokažemo naše pozicije, spodbudimo kritičen pogled na norme. S preusmeritvijo pozornosti na osebe, ki od norme odstopajo, rečemo, da je njihova naloga, da nas opozorijo na naše ne-zavedanje normativnosti. S tem preložimo odgovornost in prezremo razmerja moči in vplive družbeno priznane norme. V opravičilu, da določanja spola oseba ne bi naredila namerno, ponovno vidiva vseprisotnost in ne-zavedanje cisnormativnosti:

»[Na podlagi česa prepoznamo spol študentk_ov?] Zunanjega izgleda, mogoče tudi glasu, predvsem po zunanjem izgledu sodim. Malo bi mi bilo zoprno spraševati, ampak konec koncev zakaj? Ampak nisem še tega naredila. Pač po zunanjem videzu. Se mi zdi, da mi kar uspe, čeprav so kakšne, zdaj, imaš v glavi, kako izgleda punca, kako fant, imamo tudi primere, ko ni čisto tako, ampak se mi zdi, da pač po nekih teh

fizioloških karakteristik, pa po glasu potem vem. Bi mi bilo pa zelo dobrodošlo, če bi ta oseba ugotovila, da sem se očitno zmotila, da bi mi to povedala. Jaz upam, da se ne bi počutila užaljeno, ker ne bi tega definitivno naredila namerno.»

Tako kot nezavedanje cisnormativnosti, je tudi spodnji citat del diskurza biološkega determinizma, kjer velja prepričanje, da je spol oseb lahko določen s strani družbe in, da je kot tak samoumeven. Sklepava, da sogovornica_k misli, da ve, kakšnega spola sva že s tem, ko naju vidi in sliši.

»Ja, po spolu mislim, da vaju res ni treba spraševati.»

Cisnormativnost, se kaže tudi kot neprevpraševanje koncepta spola, kar izpostavi tudi sogovornica_k v spodnji izjavi. Hkrati pa še vedno vidiva povezovanje »biološkega« spola, pripisanega ob rojstvu in spolne identitete posameznice_ka, kjer se »biološki spol« predstavlja kot tisti edini pravi in ne kot družbeno konstruiran.

»Bolj si mislim, da se s tem ne ukvarjajo, da si tega vprašanja [kako razumejo spol] nikoli ne postavijo, razen, če imajo eno posebno osebno izkušnjo ali posebno to osebno izkušnjo, da se... da se individualno v svojem biološkem spolu ne počutijo najboljše, taki, take študentke se to najbrž sprašujejo.»

Študentke_e sva na fokusnih skupinah povprašali, kako menijo, da so pedagoške delavke_ci prepoznale_i njihove spole. Odgovori so bili naslednji:

MANCA: »Po zunanjem videzu.»

ANGELCA: »Ja po videzu.»

KOKO: »Videz pa ime zraven mogoče, no po večini po videzu.»

NINA: »Na videz.»

FRANE: »Res neke poglobljene diskusije, ne vem, če smo kdaj imeli vsaj v okviru študija ne.»

Na fokusnih skupinah sva nato študentke_e povprašali tudi o tem, ali so imele_i kdaj prostor in možnost definirati lasten spol.

MANCA: »Ne.»

BLICA: »Ne.»

FRANE: »Prav v okviru študija smo imeli pa tiste delavnice, mislim, da smo imeli pri [gledališču] zatiranih, smo govorili o tem, smo tudi to poudarjali. Ampak ja no, to bi pa jaz dejansko pogrešal. Ravno ti dve stvari, da se o tem, kako definiramo spol, da se o tem vsaj pogovorimo, da govorimo o tem pa recimo to, da na vajah uporabimo kakšen drug primer, kot samo te klasične. Ne vem no, to dvoje res, bi mi manjkalo, bi bilo zanimivo slišat, v eni taki [debat] s strani profesorja oziroma profesorice.«

SANDRA: »Jaz se tudi ne spomnim, da bi prav o tem govorili. Je pa res, da nisem niti pozorna na to. Samo, da bi res kje diskutirali o tem, sploh ne.«

FRANE: »Jaz mislim, da nismo.«

Transfoben govor

Če torej vemo, da spol ni nekaj, kar bi lahko »prepoznale_i«, je »potem pravilno predvidevati, da ne vemo nič o spolnih zgodovinah in identifikacijah ljudi. S trans osebami se srečujemo, delamo, učimo ves čas« (Enke 2012 c: 6, najin prevod). Diskurz stroge ločenosti binarnega »biološkega« in družbenega spola v povezavi z biološkim determinizmom posledično ustvarja transfoben in cisnormativen govor.

Študije transspolnosti omogočajo razumevanje konstrukcije spolov in zato niso zgolj študije o »redkih, 'označenih' osebah, za katere se magično verjame, da so njihove spolne navigacije ločene od kulturnih praks, ki ustvarjajo spol za vse ostale«, ampak nam »vsem omogočajo vpogled v to, kako vse_i izvajamo spol« (Enke 2012: 2, najin prevod.)

Študije transspolnosti temeljijo na tem, da ni nekega naravnega procesa, preko katerega katerakoli oseba postane ženska in na tem, da je spol vsake osebe ustvarjen: tako družbeni kot tudi biološki spol sta ustvarjena preko kompleksnih socialnih in tehničnih manipulacij, ki naturalizirajo ene, medtem ko oporekajo drugim. (Enke 2012: 1, najin prevod.)

Meniva, da se v diskurzu spodnje izjave ustvarja *drugost* s tem, ko se osebe, katerih telo se ne sklada z njihovo spolno identiteto, opisuje preko medicinskih ugotovitev o različnih možganih, kot deviacijo, kot »marsikaj, kar je na tem svetu«, kot nekaj patološkega (saj pravi, da se jih lahko »zdravi«). V diskurzu vidiva razumevanje trans oseb kot zgolj posameznic_kov, ki si želijo ali potrebujejo operativni poseg za »izboljšanje kakovosti življenja«. Tak diskurz hkrati

zanemarja, da vse trans osebe niso in/ali ne bodo imele operativnega posega; nekatere nimajo dostopa do zdravstvenih storitev, nekatere si ne želijo operativnega posega. Sama trans identiteta ne pomeni nujno, da osebi njeno telo ne ustreza ali da čuti potrebo po operativni potrditvi/prilagoditvi¹³ spola.

»[B]iološko pa tu ni nobenega problema. Drugo je seveda potem, da začnejo potem pa tudi organsko stvari drugače špilati. So pogruntali, da imamo tudi možgane različne in da en od koncev transseksualnosti je to, da imaš spodnji del telesa sicer enega spola, možgansko si pa drugega spola. Na primer, to so v medicini že ugotavljali. Marsikaj je na tem svetu. To je tisto, kjer tudi najbolj tradicionalni zdravniki zagovarjajo operacijo za menjavo spola. Če je to res, dejansko, potem človek z možgani enega spola grozno trpi v telesu drugega spola in so to zdravljenja ali pa izboljšanje kakovosti življenja.«

Tukaj lahko vidiva privilegij cispolne osebe, kjer vprašanje o definiranju spola velikokrat ni osebno vprašanje.

»[T]o [kako definiram svoj spol] se mi sploh ne zdi osebno vprašanje oziroma mogoče se komu zdi, hočem reči v smislu intimno, torej osebno je, jasno, ampak da bi pa drezalo v neko intimnost, pa jaz ne vidim.«

Cisnormativen govor na fakulteti potrdijo tudi študentke_i na fokusnih skupinah:

KOKO: »Jaz imam tak občutek kot da biološki spol, s tem se rodiš, družbeni spol je to, kako se ti definiraš oziroma kam se odločiš, da boš spadal. Ampak ful je pa priporočljivo, da izbereš isti spol, če ne si nek, tako, tudi se mi zdi, da na faksu da je tako. Da so sicer predstavili, da sta dva različna spola, mislim biološki in družbeni, ampak da še zmeraj, da naj bi bilo pa isto nekak. Tako, ne vem, zakaj sem tak občutek imela, se ni govoril o tem toliko, da družbeni spol, da si res lahko odprt, da si izbereš. Ampak v tem, da si res takoj porinjen v to.«

¹³ Uporaba terminov, kot so »sprememba« ali »menjava« spola, ko govorimo operativnih posegih, je problematična, saj »trans osebe ne doživljajo spremembe spola, temveč potrditev in/ali prilagoditev.« (Koletnik 2014: Strokovno srečanje TransMisija.)

Mešanje spola in spolne usmerjenosti

Večkrat sva opazili, da se v diskurzih pojma spol in spolna usmerjenost zamenjujeta in prikazujeta kot povezana in izhajajoča eden iz drugega. Sprašujeva se, ali to nakazuje na nerazumevanje pojmov ter na razmišljanje, da spolna usmerjenost osebe izhaja iz njenega spola:

»[P]redvsem po zunanosti [prepoznamo spol osebe]. Potem pa po tem, kakšne osebne zaimke [uporabljajo]. Če nekdo reče 'jaz sem bila', vemo, to je ženska. Ali mislite, da je možno še kako drugače? [V: Lahko vprašamo] Ja, pa bi vam kot študentki bilo v redu, če vas vprašam, 'kako ste pa vi spolno usmerjeni?' Recimo, če vaju jaz zdajle vprašam?«

»Jaz upam, da ne [da socialno delo nima spolne usmerjenosti]. Upam, da ne. Da ima vse spolne usmerjenosti. Ampak ena mala nevarnost je, da ima žensko.«

PATOLOGIZACIJA

S konstrukcijo norme dveh bioloških spolov, ki temelji na biološkem determinizmu, se istočasno konstruira tudi tisto, kar je označeno kot deviacija (Šribar in Vendramin 2011). Norma se ne utrjuje zgolj s poudarjanjem, temveč tudi z razlagalnimi mehanizmi »deviacije«.

Prva konceptualna težava, pravi Lancaster (2003), ki jo povzroči naturalizacija poželenj, je predstavljanje družbenega konstrukta heteroseksualne norme kot temelja naravnega poželenja. Temu sledi, da so *druga* poželenja nujno zgrešena, napačna in da so subjekti teh poželenj nenaravni, pošastni ali deviantni. (Elliot 2010: 121, najin prevod.)

S tem, ko se poskušajo ne-normativna poželenja legitimizirati preko povezovanja z »naravo« in »naravnostjo« (pojav »homoseksualnosti« med živalskimi vrstami kot utemeljitev »naravnosti« »homoseksualnosti« med ljudmi), se zanemari dejstvo, da družbene in kulturne prakse raznoličijo [*diversify*] karkoli imamo »naravni« organizmi skupnega, predvsem v povezavi s spolnimi vlogami, telesnimi identitetami in spolnimi razmerji (Lancaster 2003 v Elliot 2010). Patologizacija razlaga normo biološkosti tako, da vse osebe, ki odstopajo od norme, označi kot potrebne pomoči in socialne urejenosti. S tem se prestavi problematičnost in nasilje norm telesnosti in spola na osebo, katere spolna identiteta ne sovпада s pripisanim spolom ob rojstvu.

Metka Mencin Čeplak (2013) preko povzemanja Michela Foucault (2007) opisuje regulacijsko vlogo psiholoških vednosti in praks ter namen »popravljanja« oseb, ki od določene norme odstopajo, kot pomoč pri uravnavanju in nadzorovanju ljudi. Eden izmed namenov »popravljanja« individuumov je ustvarjanje subjekta, ki je družbeno »koristen« in »uporaben«.

Mencin Čeplak opozarja na »nevarnost medikalizacije in psihologizacije, ki zameglita družbene oziroma politične izvore in funkcije sovražnosti in s tem podpirata hierarhična razmerja med 'naravnim'/'moralnim'/'normalnim' ter 'nenaravnim'/'nemoralnim'/'nenormalnim'.« (2009: 121.)

V spodnjem diskurzu razbirava, da naj bi bila za zdrav razvoj otroka potrebna mati in oče, zato ker naj bi otrok preko mame razvil občutek za čistočo in katera hrana je dobra, preko očeta pa naj bi dobil nek drugačen pogled. Pomembnost prisotnosti očeta in mame se utrjuje s tem, da otrok potrebuje dva različna pogleda, preko katerih, kot da dobi dve nogi ali dvojne oči, razvije globinski pogled. Posledično se ustvari vtis, da z enim staršem otrok ne more videti globine. Takšen diskurz utrjuje nujnost »tradicionalnih« vlog pri vzgoji otroka in patologizira vse tiste, ki ne odraščajo v takšnem okolju.

»Otrok nekje do dveh let nima občutka, da je razlika med spoli, potem se pa ta občutek pojavi in ta občutek je vedno nekako povezan s tem, kakor da ta majčken otroček nekaj zgubi. Prej sem imel občutek, sem otrok in bolj ali manj vsemogočen, kot Skinner pravi: 'jaz sem bog in tako naj tudi ostane'. Zdaj, ogromno otrok je, ki sicer najbrž ne bi preživel, če ne bi imeli tega občutka 'jaz sem bog in tako naj tudi ostane', starši pa niti približno nimajo občutka, da so dobili boga v svojo družino. Ampak so dobili eno obvezo, ki jim je odveč, ki jim je živa muka. Ki jo velikokrat potem oče v družinah da materi oziroma ženi in tako. No in seveda zdaj, potem se naprej odpre vprašanja tega etičnega obdobja, kjer je spet moje pojmovanje bolj blizu temu, kar Jung uči. Vsak človek ima v sebi internalizirano osebo, recimo moški, njegova, ker ne more, da ne bi gledal sveta skozi oči mame. Katera hrana je dobra in veliko teh drobnarij, življenjskih, ker majhen otrok čuti, mama pa oče se razlikujeta in seveda on je blizu mame, tudi če je fantek, ne more, da ne bi videl teh malenkosti skozi oči mame. Recimo tudi vprašanje čistoče. Ampak po drugi strani pa čuti, da mora osvojiti tudi pogled očeta. In zdaj, ko se mu to oboje odpre, se mi zdi, takšno je moje pojmovanje, mislim, še marsikoga, da otrok gre lahko potem v življenje naprej, kakor da ima dve nogi ali pa kakor da ima zdaj dvojne oči in globinski pogled. Ker če bi gledal samo skozi eno oko, ne more videti globine. No, in jaz mislim, da so te stvari boleče, ampak otrok skoraj ne more, da ne bi te bolečine

vzel nase in bil nekako kar zadovoljen, ko mu uspe, da to bolečino nekako preseže, tako kot, kaj pa vem, v kakšnem športu [...]. In to so zdaj tiste majhne življenjske zmage, ki potem omogočajo, da človek svoja travmatična, boleča doživetja in tudi svoje hendikepe nekako nadkompenzira.»

Spodnjo izjavo vidiva kot primer tega, kako pomembno je dekonstruirati pomene primerov, o katerih govorimo. V izjavi vidiva, da sogovornica pripoveduje o tem, kako družba gleda na osebe, katerih spolni izraz ne ustreza družbeno pričakovanim spolnim normam pripisanega spola. V tem primeru družba patologizira spolni izraz osebe, s tem ko išče razloge v specifični družinski zgodbi in v konfliktih staršev. Ne-konformnost spolnega izraza osebe se potem poveže z istospolno usmerjenostjo. Diskurz, ki povezuje spolno usmerjenost, ki ni heteroseksualna, z bodisi neko travmo, bodisi disfunkcionalno družino, je eden izmed pogostih stereotipov o »izvoru« istospolne usmerjenosti (glej na primer Mirović in Zornik 1996). Brez dekonstrukcije takšna zgodba lahko poustvarja stereotype o »patološkosti« ne-normativnih spolnih usmerjenosti.

»Ampak, če bi se jaz mogoče ne počutila čisto ženstveno, ali pa recimo, spremljam eno deklico že od malega, mlado, tako, mi priteguje pozornost, tudi vidim že odzive okolja, še od kadar je bila zelo majhna, ki so takšni: 'to je pač punčka, ki je njen ideal oče, z mamo je stalno v konfliktih, to je punčka, ki se skozi rada s fantki igra, ki ji ženske igračke, igračke za punčke nikoli niso bile zanimive, punca, ki ne prenaša krilc in teh kao obeležij ženstvenosti v naši kulturi. Ki se vedno prav izrazito oblači tako, da neke spolne znake, zdaj se počasi razvija, zdaj je stara 10 let, da jih zakriva. In potem tudi spraševanja o tem, tudi kaj to bo, kaj to pomeni za njo, ali je to samo del njene čisto izrazito družinske zgodbe, kjer sta starša, imata kar naporen odnos in kjer oče ženo razmeroma daje, jo kritizira, jo šimfa, ali je možno, da se deklica tudi malo skozi to, s tem identificira in zdaj tudi do ženskosti tako gleda. To so tako, ali razmišljaš kaj drugega. Ali je ona vendarle bolj, ne vem, mogoče je pač istospolno bolj usmerjena pa se bo to pokazalo in kaj to je.'«.

USTVARJANJE DRUGOSTI

Ustvarjanje drugosti, tako kot patologizacija, jasno označi subjekte ali prakse, ki odstopajo od družbeno konstruiranih norm in normo na tak način znova utrjuje s tem, da osebe, ki odstopajo od nje, postavi v podrejen in manj vreden položaj.

[K]ljučna je (potencialna) diskreditacija posamezni[ce_]ka, ki je uvrščen[_a] (oz. bi lahko bil[_a] uvrščen[_a]) v negativno vrednoteno družbeno kategorijo in ki zaradi prevladujočega odnosa družbenega okolja do neke nje[ne_]gove lastnosti, pripadnosti ne sodi med 'nas'. (Mencin Čeplak 2008: 55.)

V diskurzu se *drugost* večinoma ustvarja preko govora o »normalnosti« in o »drugačnosti«. V takšnem kontekstu uporaba besed »običajno«, »drugačno« in »klasično« prikaže, kje je postavljena meja med nami in drugimi, med normo in deviacijo, kar vidiva v spodnjih izjavah:

»[K]o pride do neke težave v istospolni skupnosti, je težje reševati po pravnih poteh, ker niso urejene tako, kot za to običajno družino.«

»Da bi pa kakšna študentka meni kdaj povedala, 'jaz čutim pri sebi drugačno spolno usmerjenosti', to se mi še ni zgodilo.«

»[I]z tega, ko so ljudi drugačne spolne usmeritve.«

»Ali tudi, če sta obe fizično ženski ali kako? Ali ne? Ali zdaj klasično gledamo moški ali ženska?«

»[P]ri enem predmetu imamo primere, je družina, ampak je (tišina). Tam se pač moramo, na klasičen način, če bi temu tako rekla. [...] Ne vem, ta primer je takšen. Oče, mati, otroci in na primer stari starši. Ni pa tako, kakor mogoče vaju zanima. Ali pa niso te mavrične družine.«

V spodnji izjavi vidiva poudarjanje tega, da oseba nekoga spoštuje, čeprav je gej. S takšnim poudarjanjem spoštovanje gejev ni predpostavljeno kot samoumevno, vendar se predstavlja kot dobro dejanje; dominantna skupina tako prikazuje in ponovno vzpostavlja hierhično strukturo moči s tem, ko ima možnost izbire (ne)spoštovanja.

»[S]ama sem odraščala v družini, kjer je bil svoboden odnos do istospolne usmerjenosti, recimo moji starši so imeli prijatelje, kolege geje, predvsem, homoseksualce, moške. Tako, da to sploh ni nikoli bilo nobene diskriminacije, mislim, nasprotno, njihovi tudi zelo dobri prijatelji so bili geji in spoštovali so jih in vse.«

Na fokusnih skupinah so študentke izpostavile, da se *drugost* pogosto kreira v diskurzu na fakulteti:

BLICA: »Jaz se spomnim, zdaj Gabi je bila prva, ki jo imam jaz v glavi, da je na predavanju rekla 'niso samo klasične družine, družina je vse, kar zate pomeni družina'.«

ANGELCA: »Ampak se mi zdi, da se poudarja to drugost, ko se na primer govori: 'aha, so družine ampak so tudi še druge vrste družin', da je to bolj ali neka politična korektnost ali nekako, da se zavedaš, da moraš tudi to reči, ker je prav. Da ni pa samoumevno, zakaj ne bi že v začetku rekla, lezbični par, ampak potem so pa še strejt pari. Zmeraj je na prvem mestu tradicionalna družina, potem pa pač kar pride še zraven. Kot nekaj ekstra, nekaj posebnega.«

ANGELCA: »Pa tudi, eno je ta strejt družina, potem so pa druge družine, ki so pa tako, ena celota. In imaš to, potem pa še tisto drugo skupino, se mi zdi, da se ful ni toliko ukvarjalo s to drugo celoto, da bi se jo bolj razdelalo, da bi se bolj pogovarjali o tem, ampak samo toliko, da vemo, da obstaja tudi to.«

BLICA: »Omenilo se je, ja, gotovo. Da pa bi se šlo prav v to, da bi nam mogoče prišlo v navado, kot praviš, to pa ne. Še vedno govorimo tako, da je tradicionalna družina v ospredju, tako kot se predpostavlja, da si gotovo hetero.«

ANGELCA: »Ne, to je ravno to kar sem prej govorila. So strejt ljudje, ki jih ne rabiš poimenovati, ker to tako je, potem je pa še uno, ta drugo, drugo z velikim d, in to so vse ostale spolne usmerjenosti ki se jih pa itak ne omenja, razen gejev pa lezbijk. Ampak se jih omenja kot nekaj ekstra, nekaj dodatnega, nekaj kar je treba posebej poimenovati, zato ker je drugačno od tega kar je, normalno.«

BLICA: »In še zmeraj, vedno je bilo tako: to obstaja nekje v Bosni dol v neki čoškasti vasi, nismo pa govorili o tem, da to lahko obstaja tudi pri nas, tu v Sloveniji recimo. Tega pa res, karkoli smo govorili o kakšnem drugem spolu, ki ni moški ali pa ženska, se pravi tretji ali vse ostalo- je bilo pač nekje ful daleč stran. Kakor, da skoraj nimate šans, da bi takega človeka spoznali.«

KOKO: »Ja, tako je predstavljeno, ja.«

Toleriranje

Toleriranje je še ena oblika ustvarjanja *drugosti*, saj privilegirana skupina na poziciji moči »dopušča« pogojni obstoj skupinam, ki odstopajo od norme. Toleranca je mogoča le v razmerju, kjer je moč jasno razdeljena in razmejena, kot jo na primeru lezbistva opiše Tatjana Greif: »Zagovor 'svobode, enakosti in pravičnosti' za varnimi barikadami neoliberalizma je – ko gre za

lezbištvo – še vedno orwelovsko načelo, po katerem so nekateri enakopravnejši od drugih« (2007: 21.)

Meniva, da je spodnji diskurz, diskurz privilegirane skupine, ki kaže svojo pozicijo moči že s tem, ko vrednoti družbeno gibanje in poudarja, da je gibanje vsečno takrat, kadar ne moti delovanja privilegirane skupine. Meniva, da je to diskurz asimilacije, ki ne-normativnim skupinam dovoljujejo določene oblike boja, dokler te boji ne posegajo v spreminjanje normativnih praks.

»[S]o mi v bistvu [LGBT gibanja] po eni strani dobrodošla, ker nas pač opozarjajo na te stvari. Všeč mi je, da je tisto, kar jaz zasledim, mirno oziroma da ne gre v neke ekscese, v uničevanje tuje lastnine, na primer. Po eni strani mi je škoda, da so potrebna, se pa strinjam, da so potrebna. Ne bi imela nič proti, tudi če bi jih bilo več. Jih pa v bistvu ne poznam kaj zelo dosti, tudi nikoli se še nisem udeležila, pa ne zdaj zato, ker bi bila kaj proti, ampak pač očitno nisem bila dosti angažirana, ali pa imela časa, ali karkoli. Ampak drugače mi je čisto fajn.«

V naslednji izjavi prebereva implicitno dokazovanje »dobrodelnosti«, saj sogovornica_k pravi, da se tudi organizacijam, ki pokrivajo *področje istospolnosti*, za vključevanje ne postavlja ekstra pogojev.

»[O]rganizacije, ki pokrivajo področje istospolnosti vključujemo [...] in jim ne postavljamo nekih ekstra pogojev ali karkoli.«

V diskusijah na fokusnih skupinah so študentke_i opisale_i, kako razumejo diskurz tolerance:

ANGELCA: »Ja, jaz bi rekla, da je tako politično korektno- ve, da mora sprejemati in da mora biti kao ne-strejt ampak v resnici, to je na površju, v resnici je pa zelo strejt pa bi rekla tudi prikrito ali pa ne prikrito homofobno.«

TAJA: »Ja, jaz bi se strinjala. Mislim, da pač je politično korektno, ampak tako deep deep inside ima pa predsodke, ne sam homofobija, še marsikaj drugega.«

ANGELCA: »Čeprav tudi teorije socialnega dela, no, o tej temi lahko še ful debatiramo, ampak če rečemo da, o.k., teorija socialnega dela je po veliki večini politično korektna in zame politična korektnost...«

ANGELCA: »Ne bullshit, ampak v smislu spolne usmerjenosti je zame politična korektnost strejt in homofobna, ki pa s svojimi privilegiji dopušča, da drugi obstajajo, ampak zaradi tega, ker se ona tako odloči, kot stroka, da je to o.k., ne pa zato, ker bi bilo to samo po sebi o.k.«

LEJLA: »Nekako priznavajo, da obstaja, ampak da bi pa o tem nekako govorili, ne, to pa sploh ne, ostaja nekje v ozadju.«

SANDRA: »Na začetku povejo, to velja za vse, ampak na primeru bomo delali pa samo na enem.«

ASIMILACIJSKE POLITIKE

Asimilacija, tako kot toleranca, izhaja iz jasnih razmerji moči in predpostavlja, da obstaja homogena družba, v katero naj bi se vse_i želele_i ali morale_i vključiti. To zopet zanemari obstoječe sisteme moči in krivdo za stigmatizacijo, zatiranje osebe želi prevaliti na osebo samo, saj naj bi bila sama kriva, če se noče (ali ne more) prilagoditi hetero normi. Ta ni percipirana kot norma, ampak se interpretira kot ultimativen cilj in prava resnica vseh oseb.

Cindy Patton (1993) razlaga identitete in pove, da je moderna identiteta esencialistična ter hkrati v sebi nosi družbene vloge, ki služijo integraciji v celoto, tudi preko naturalizacije – na primer »rase« ali spola. Odlomek govori o tem, na kakšen način naj bi razumele_i identitete:

Dokler so identitete dekonstruirane znotraj okvira modernosti, se bodo prikazovale kot zahteve po naravnem sebstvu pod tiranijo družbenih vlog modernosti. Ampak to pomeni, da razumemo 'izvirne zgodbe' identitetnih zahtev preveč resno; pomeni, da sprejmemo, da so zgodbe, ki jih identitete morajo povedati, edine možne. Če imajo identitete možnost, da spregovorijo ne proti družbenim vlogam, ampak proti socialni integraciji kot celoti, se pokaže, da so identitete zahteve proti moderni vladnji [*governmentality*]. (Patton, 1993: 163, najin prevod.)

Takšno razumevanje je, kot pravi, pomembno, saj na takšen način ne zavržemo avtomatično identitet, ki jih gejevska (ali pa LGBT) gibanja uporabljajo v politične namene, še posebno zato, ker teoretičarke_ji pripisujejo esencialističnost tem identitetam, kar pa naj ne bi bilo vedno res v praksi. Identitete so tako lahko prehodne, ne-fiksne, fluidne.

Vendarle pa moramo biti kritične_i do nekaterih identitetnih politik, predvsem na področju boja za enakopravno možnost do poroke, saj je, kot pravi Catherine Donovan:

[Z]akonska zveza pogodba, ki zagotavlja privilegiran ekonomski in pravni status, ki utrjuje neenakosti med posamezniki in posameznicami zaradi organiziranja njihovega zasebnega življenja pred državo. Gre za institucijo, ki ima tako problematično in nasilno zgodovino, da bi moral[e_]i biti do nje previdn[e_]i in jo nenehno problematizirati. (2004 v Platero 2010: 339.)

Ustvarjanje slike geja in lezbijke, ki ne odstopata od norme pridnih in spodobnih državljanov, je zelo prisotno tudi v slovenskem prostoru in hkrati v socialnem delu. Ko poslušamo govor o mavričnih družinah, se zdi, da od »spolno usmerjenih ljudi« pri nas obstajajo samo lezbijke in geji, da jih večina živi v monogamnih razmerjih - vsi ti pari naj bi hrepeneli po poroki, nekateri od njih pa naj bi si želeli tudi otroke. Predstavljanje neenakih možnosti za sklenitev zakonske zveze brez problematiziranja, da je že sam boj za uveljavljanje pravic znotraj obstoječega reda heteroseksistične zakonodaje pot v asimilacijo, prikazuje ravno to problematiko identitetnih politik, katerih cilj ni spreminjanje obstoječega družbenega sistema, vendar boj za dostop do pravic le nekaterim družbenim skupinam in s tem »normaliziranje« določenih zdaj »deviantnih« družbenih praks in življenj. S tem se ustvarjajo nove »deviacije« in poglobljajo hierarhična razmerja moči med normo in ne-normo.

Diskurz, ki ples na zvočniku in poljubljanje dveh gejev prikaže kot ekstrema, implicira da tako vedenje ni sprejemljivo v družbi. Ples in poljubljanje nista videna kot upor in prevpraševanje heteronormativnega prostora, temveč kot izroditev parade. Parada naj bi bila protest za pravice istospolnih oseb, ki pa je legitimen samo pod pogojem, da ostane znotraj okvira heteronormativnosti. Parada tako ne sme biti kritika heteronormativnosti, ampak mora izražati željo po vključitvi, asimilaciji vanjo, zato da ohranja heteronormativni *status quo*. Tak diskurz vidiva kot problematičen iz dveh vidikov; riše nesprejemljivo in hkrati sprejemljivo vedenje v družbi in razvrednoti vse oblike boja, ki niso bazirane na asimilaciji v hetero norme.

»No, tako, če bi jaz bil svetovalec tem društvom oziroma gibanju, bi jim svetoval, naj usmerijo svoj fokus na druge stvari, kot pa na to, na vprašanje spolov. [...] [N]a začetku so bile te parade take, se pravi protestne. Se pravi, protestne v tem smislu, da se je zavzemalo za pravice istospolnih. Zdaj je pa to postal nek žur, tako kot ga mediji predstavljajo. In tako kot, recimo, če rečem pri političnih protestih, je velika skupina ljudi, ki pride na proteste zato, ker soglaša s tistim, kar protesti predstavljajo, proti politiki, zmanjšanju socialne države. Potem se pa pojavi skupina dvajsetih desničarjev, ki sesuvajo vse, in potem zunanji opazovalec dobi občutek, da so bile demonstracije nasilne, [...] [i]n podobno je s temi paradami, da pride pač na paradah potem... [...] mediji predstavijo slike, ko nekdo pleše na tovornjaku gor zraven zvočnika, ko se dva geja zalizujeta, skratka, te ekstreme pokaže. Kar je daleč od vprašanj, s katerimi se ukvarja parada ali pa ki bi jih želela rešiti. In zato, tako se mi zdi, da potem se odpor nasprotnikov še ojača, ker ne začutijo realnih problemov, niti se ne potrudijo, ampak jih utrdi v tem, da moških pa že ne bom gledal, ko se zalizujejo. Tako da tu se mi zdi ta malo drugačen pristop. S tem da te parade so se ponekod zelo izrodile, so prerasle v tako, mogoče bi rekel v parado... orgija. Seksa se po parkih, uletavajo ljudje, ki to izkoristijo za nek žur pa tako, za neke... Tako da to se mi ne zdi dobra nalepka zraven sporočila, ki ga hoče dati parada. [...] Jaz tudi kot človek s svojim karakterjem se drugače stvari lotevam, če hočem kaj doseči, tako da imam jaz s temi protesti [parade ponosa] nasploh malo probleme.«

V naslednjem diskurzu prepoznavava težnjo po tem, da naj bi vse družine živele ali si želele živeti v heteronormativni matrici, saj naj bi bilo življenje v heteroseksualnih družinah boljše in zato naj bi se »homoseksualno usmerjene družine« in LGBT gibanja zanimala za tako življenje. Zanimanje enega za drugega (»homoseksualno usmerjenih družin« za »heteroseksualno usmerjene družine«) je izvzeto iz heteronormativnih družbenih okvirjev moči, kjer ti dve obliki družine nimata enakega položaja. Diskurz zanemarja, da je dialog mogoč samo takrat, ko med skupinami ni hierarhij. Skupini z manj družbene moči takšen diskurz narekuje sodelovanje in približevanje dominantni skupini. Asimilacijska težnja se kaže s tem, da naj bi si vse skupine, ki izstopajo iz heteronormativnega okvirja, morale želeli takega dialoga in sodelovanja.

»Ja, zdaj, a veste kako, LGBT gibanje bi bilo dobro, da bi se ti avtorji zelo zanimali za to, koliko boljše je življenje v heteroseksualno usmerjenih družinah, ker za homoseksualno usmerjene družine imajo že tako ali tako velik izbor somišljenikov. In tudi izkušnje si zlahka podelijo in tako, z onimi drugimi pa ne. No, in ti drugi, ti bi se pa zelo zanimali za družine homoseksualno usmerjenih oseb. In bi se, če bi bilo, tako bi rekel, kakor eno zanimanje enega za drugega.«

Pri hvaljenju delovanja Mestne občine Ljubljana, ki je državna institucija, se moramo zavedati funkcij takih institucij. S tem, ko odda svoje prostore za »gej friendly« lokal, nikomur ne dela usluge. Poleg tega moramo biti kritične_i do tega, kakšni prostori se odpirajo, na katerih delih mesta in kateri prostori se zapirajo. Odpiranje lokala v centru Ljubljane, ki je omenjen v spodnjem citatu, še vedno ohranja heteronormativen *status quo*, saj je ciljna populacija elitistična. V tem lokalu so »dovoljene« le določene, družbeno zaželenе prakse obnašanja. Sočasno z odpiranjem takih lokalov želi mestna občina zapreti prostore, kjer se razvijajo oblike življenja izven heteronormativnosti in kapitalizma (na primer: AKC Metelkova in Tovarna Rog).

»Pomembno je tudi, da recimo, da MOL svoje prostore za lokal, ki je v bistvu kao gej friendly, v smislu, meni se to zdi tako zelo pomembna politična poteza. Zelo pohvalna.«

Ena izmed oseb na fokusnih skupinah je povedala, da kadar se na fakulteti govori o mavričnih družinah, je fokus največkrat na posvojitvah in porokah, kar ustvarja asimilacijske težnje brez prevpraševanja norme:

GORAZD: »Ja ,bilo je to o posvojitvah in porokah, teme, o katerih se trenutno največ govori, saj kakor je smiselno.«

Diskurzi »koncepta ljubezni«, »poroke« in »družine«, kot pravi Vivien Burr (2001) konstruirajo naša življenja in hotenja, ter s tem maskirajo namene, ki spodbujajo neenake družbene ureditve. Koncept »romantične ljubezni« nam željo po poroki in ustvarjanju družine prikazuje kot našo lastno, ter nam s tem zakriva vpogled v družbena razmerja moči, ki za svojo ohranitev te koncepte potrebujejo. Kapitalistična ekonomija nujno potrebuje družino, moškega kot delavca, ki mora biti nahranjen, oblečen in neobremenjen z ostalimi družinskimi dolžnostmi, kot so skrb za otroka, za gospodinjstvo itn. Zato je pomembno, da ženska s svojo vlogo skrbi za moškega in opravlja brezplačno reprodukcijo delovne sile, saj bi drugače to bila naloga ekonomskega sistema države (glej tudi Oakley 2000). Diskurz »romantične ljubezni« služi temu, da se mehanizmi, ki koristijo državi, ves čas reproducirajo; da ljudje ponotranijo vsiljeno »željo« po takšnih odnosih in formiranju družine, ki je ekonomski aparat države. Prikazovanje zakonske zveze kot ultimativne rešitve vseh problemov znotraj *mainstreamovskih* LG gibanj v Sloveniji, zakrije

funkcijo zakonske zveze kot instituta, ki utrjuje heteronormativne vrednote monogamnosti, ustvarjanja družine in privilegira določene vrste odnosov. Raquel (Lucas) Platero opozarja, da

[z]aradi katoliške tradicije, katoliške vrednote pogosto napak zamenjujemo s civilnimi. Monogamnost in kohabitacija kot katoliški vrednoti, na primer, zaradi transferja vrednot ostaneta ključna elementa zakonske ureditve – in istospolna zakonska zveza temelji na istih vrednotah. (2010: 339.)

»TRADICIONALNE« VLOGE

Domnevna homogenost družbe v našem kulturnem kontekstu temelji na predpostavki, da sta *naravna* tako dva binarna spola, kot dve spolni vlogi in tudi heteroseksualnost. Heteroseksualnost je predpostavljena kot večvredna, kot primarna, saj družba pripisuje spolnosti prvotno reproduktiven namen. Kot opiše Stevi Jackson je »[h]eteroseksualna reproduktivna spolnost [...] mišljena kot mitičen izvor in namen spolnih razlik. Tako se 'normalna' maskulinost in feminilnost poveže z 'normalno' spolno privlačnostjo in se izrazi skozi heteroseksualnost« (2006: 39, najin prevod).

Že Ann Oakley je rekla, da »mit, ki ga navajamo kot dejstvo, postane dejstvo: kar je mitološko, se pokaže kot realno« (2000: 170). Spolne norme in spolni stereotipi so samoizpolnjujoče se prerokbe. Ob rojstvu nam je v skladu z normo binarnosti spolov pripisan določen spol, na podlagi katerega nas socializacijski procesi želijo oblikovati v spolno vlogo – temelječo na spolnih stereotipih – ki je določena temu spolu (otroka, ki mu je pripisan moški spol, se *trenira* v stereotipno maskulinem vedenje). Zaradi vnaprejšnje predpostavke o zgolj dveh spolih se osebe tudi *trenira* v izvajanju le teh dveh; to privede do stereotipov, ki znova utrjujejo dihotomijo in s tem ustvarjajo videz »naravnosti« (Rose *et al.* 1990).

Spolni stereotipi, na podlagi katerih so ustvarjene spolne vloge, so (bili) kreirani preko različnih sistemov. Patriarhalni sistem konstruira ženskosti in moškosti na način, da so ženskosti videne kot manj vredne in lažje podredljive moškostim. Danes patriarhata ne gre misliti brez kapitalizma, saj oba gradita strukturne neenakosti, kot jih opiše Lilijana Burcar: »[...] gre za

vzajemno delujoča, medsebojno odvisna in zato podporna sistema» (2009: 299). Kapitalizem se opira na patriarhat in tudi na druge oblike družbenega zatiranja (rasizem, ableizem¹⁴, ksenofobijo, itn.), saj te mehanizme podrejanja potrebuje za ustvarjanje neskončne zaloge poceni delovne sile, ki jo, iz želje po vedno večjem dobičku, lahko in mora izkoriščati. Patriarhalno konstruirana manjvredna vloga ženske tako kapitalizmu služi za ustvarjanje razredov, ki jih lahko izkorišča. Patriarhat hkrati svoje konstrukcije prilagaja kapitalizmu. Ženska vloga je konstruirana okoli vloge matere kot nosilke reproduktivnega dela v sferi privatnega. (Burcar 2009).

Prevladujoča veroizpoved v našem prostoru, katoliška vera s pomočjo institucije katoliške cerkve, prav tako konstruira podrejeno vlogo ženske kot »pasivne poslušalke«. Nadja Furlan Štante (2013) opisuje, da naj bi bila ženska skozi konstrukcijo katoliške cerkve skromna, ponižna in poslušna. Zato ženske niso smele javno nastopati in izpostavljati svojih mnenj. Ženska, ki je to kdaj storila, je bila označena kot neposlušna in nemoralna. Vesna Leskošek opisuje, kako je verska literatura »uvajala tri sprejemljive statute žensk, in sicer device, vdove in zakonske žene/matere« (2002: 34). Te tri vloge ženske so strogo vezane na moškega in ne morejo obstajati brez njega. Že sama biblična stvaritev *Eve* prikazuje, kako je ženska *ustvarjena* kot tisto, kar sledi originalu (za vsemi ostalimi bitji na svetu) in brez originala ne bi imela možnosti biti *ustvarjena*.

GOSPOD Bog je rekel: 'Ni dobro za človeka, da je sam; naredil mu bom pomoč, ki mu bo primerna'. GOSPOD Bog je izoblikoval iz zemlje vse živali na polju in vse ptice pod nebom ter jih pripeljal k človeku, da bi videl, kakšna imena jim bo dal, in da bi vsako živo bitje imelo tisto ime, ki bi mu ga dal človek. Tako je človek dal imena vsej živini in vsem pticam na nebu in vsem živalim na polju, za človeka pa se ni našla pomoč, ki bi bila njemu primerna. GOSPOD Bog je tedaj storil, da je na človeka leglo trdno spanje in je zaspal. Vzel je eno njegovih reber in tisto mesto napolnil z mesom. GOSPOD Bog je iz rebra, ki ga je vzel človeku, naredil ženo in jo pripeljal k človeku. Tedaj je človek rekel:

¹⁴ Zatiranje tistih oseb, katerih lastnosti so družbeno označene kot hendikepirane in privilegiranje tistih, ki tako niso označene.

'To je končno kost iz mojih kosti in meso iz mojega mesa; ta se bo imenovala móžinja, kajti ta je vzeta iz moža'. (1 Mz 2, 18-23: Sveto pismo na internetu.)

V spodnjem citatu se ženskosti pripisuje skrbstveno vlogo, skrb za dom in družino, s čimer meniva, da se pokaže patriarhalno razumevanje ženskosti.

»Vidite, to je to, ne, je eno in drugo. In tudi to, kar sodi k domu, jaz imam iz svoje družine predano to strašno skrb za dom, strašno v tem smislu, da je nulta toleranca iz moje družine. Štedilnik se mora kaditi, doma se kuha in já, to je tudi vezano na dom, na ognjišče, na žensko. Veselje imam z lepimi stvarmi, z oblačenjem, a veste, in nič od tega mislim, da mi ni treba takega.«

V naslednjem diskurzu prepozna biološko in esencialistično opisovanje ženske vloge, konstruiranje dveh spolov in dveh principov, *moškega* in *ženskega*, ki sta večkrat utrjena z »biologijo« (»sem sprejela to, kar sem«, »lahko rodim otroka«, *nevroznanost potrjuje*). Ženska lahko rodi otroka, je drugačna od moškega, ima stalno skrb za druge, misli o odnosih, čustvih, ljudeh in življenju. Nasprotno temu je konstruiran moški, ki ne komplicira stvari, vzame nase, zahteva od drugih, je močen v hierarhiji in zgrabi svoje. Diskurz, ki poudarja, da je potrebno »ženski princip« obvarovati, in vse, kar ne spada v šablono konstruirane ženskosti, izloči in označiti za ne-žensko, oziroma, po tem principu – moško.

»To pomeni najprej to, da sem sprejela to, kar sem. Ženska z vsemi pomembnimi značilnostmi, predvsem tudi to, da lahko rodim otroka, to je že nekaj, kar je meni zelo pomembno v življenju [...] [n]ajprej mi to pomeni, da sprejem to, kar sem in da res živim to življenje z vsem spoštovanjem na način, da mi je kot ženski dovoljeno. Ne kot moškemu, kot ženski. Ker v našem času je bilo nevarno, da se odpovemo temu, da hočemo na ženski način živeti življenje, ki je drugačen od moškega, to pa veste, ne? Ker, ko smo v socializmu rekli vsem enako, je to pomenilo tudi, da vsem enako. Ampak to je bilo moško, absolutno moško. Saj veste, odločati, ne komplicirati stvari, vzeti nase, zahtevati od drugih, biti močan v hierarhiji, zgrabit svoj. In meni ženska pomeni absolutno iskanje ravnovesja med tistim, kar moram postoriti, da bi preživela. In, da bi varovala to svoje žensko življenje, moram povedati, še kaj vse notri spada in te stalne skrbi za druge.... To smo mi prinesli, to tudi nevroznanost potrjuje, ta ženska naravnost v skrb za druge. Ta drugačen pogled na to, saj vidite, da vsaj ideja vojn, tudi to, kar se zdaj dogaja v Ukrajini, mislim, to je absolutno izven vsakega človeškega ženskega principa. Nobena ženska, ki misli človeško, ne samo, da

tega ne bi naredila, ampak tudi, ko misli o odnosih, o čustvih, o ljudeh, o življenju, s strahospoštovanjem in veseljem, to je bil moj ženski svet, ne bi šla v to.»

Ženska je zopet, skozi enak diskurz portretirana tradicionalno, želi si imeti otroka, štedilnik in čas za družino ter prijatelje, četudi je zaposlena, ji kariera nikakor ne more biti na prvem mestu.¹⁵

»In jaz sem rekla, mislim, če bi ženske bile v parlamentu v večini, ne bi sedeli dvanajst ur na dan, ker nima nobenega smisla sedeti dvanajst ur na dan. Ker, kot vidite, ne delajo dvanajst ur na dan. Trije sedijo tam, pa novi trije, pa novi štirje. Ker ženska bo želela imeti stik s svojimi otroki, želela bo imeti mogoče štedilnik, ki se kadi, ne, želela bi biti v miru s svojo družino, ali pa s svojim prijateljem ali v svojem življenju in si ne bo pustila vzeti vsega tega. Od tistega trenutka naprej, ko sem razumela to, da smo ženske in moški zares različni, sem tudi razumela to razliko in se mi tudi absolutno zdi, da je tudi, kako že Ana Debora Ljubnic pravi, da bo svet res dober, drugačen za vse, ko bodo moški do komolcev v otroškem dreku. V plenicah, v pranju, veste, v vseh teh stvareh. Zato, ker če si izven tega, zdaj so seveda mnogi moški že, hvala bogu, ampak ti moški, ki so do komolcev v resničnem življenju z otroki, pa seveda nimajo nobene moči.»

Enak diskurz v naslednji izjavi ženske predstavi kot nesamostojne, kot take, ki nujno potrebujejo solidarnost in podporo. Ločene ženske z otroci naj bi se, zaradi lastne varnosti, povezovale v trojke. To naj bi jim preprečilo, da bi druženje preraslo v nežno vez med dvema. Interpretirava, da naj bi druge ločene ženske bile le podpora materinskim vlogam, erotično življenje pa je rezervirano za moške prijatelje; najstrašnejši problem družbe so ženske, ki ostanejo same. Tak diskurz ženske ne more misliti drugače kot patriarhalno in heteroseksualno.

»[L]očene ženske, ki ostanejo same z enim ali z dvema, tremi otroki in ki potem najdejo razumevanja samo pri drugih ločenih ženskah. In to nastanejo zelo zanimive, bi rekel, medsebojne povezave, kakor ena solidarnost, ki je, se mi zdi, silno pomembna. Brez teh povezav in brez tega, da se potem recimo tri ženske tako med seboj podpirajo, velikokrat so tu tri ženske, ne dve. Kakor, da zdaj ta trikotnik ščiti potem vsako od njih, da ne bi njihovo druženje preraslo v neko nežno vez med dvema. Ampak, da njihovo druženje služi pač temu, podpora našim materinskim vlogam in tudi podpora temu, če imam prijatelja, potem lahko

¹⁵ *Morda bi bila rešitev štedilniki v parlamentu!*

peljem moja dva otroka k prijateljici, tam prespita in jaz imam potem tako, eno možnost, tudi za erotično življenje. Drugače so pa ženske, ki ostanejo same, to je, se mi zdi najstrašnejši problem družbe. Ampak o tem problemu se na tej šoli skoraj nič ne govori.»

V primeru, da naslednja izjava v predavalnici ni obrazložena, po najinem mnenju obstaja velika verjetnost, da bo subtilno sporočilo patriarhalno. Izjava *»ali tvoj to sprejme?«* riše »tradicionalno« vlogo moškega očeta, kot edine avtoritete v družini, ki oblikuje tudi spolne vloge otrok ((ne)primernost sinovega igranja z vozičkom).

»Pa na primer sin je imel roza voziček in smo se sprehajali po ulici in mi je ena mamica rekla, 'ali tvoj to sprejme, moj ne bi nikoli dovolil, da bi se moj sin z vozičkom igral'.»

V citatu spodaj vidiva reprodukcijo patriarhalnega lastninjenja z arhaično uporabo sklanjanja priimka. Z uporabo takšnega sklanjanja, ki je sicer slovnično tudi pravilen, vendar nepotreben, se žensko postavi v položaj lastnine; v tem primeru naj bi obstajal nek Novak, kateremu Barbara pripada, je torej Novakova. V primeru, ko navajamo ime in priimek osebe, se lahko sklanja samo ime, priimek ob ženskem imenu ohranja ničto končnico.

»In na primer, zadnjič mi je bilo tako zelo fajn poslušat Barbaro Novakovo«.

Da se spolne vloge tekom študijskega procesa pogosto portretira zgolj »tradicionalno«, so potrdile tudi študentke_i na fokusnih skupinah:

ANGELCA: »Po navadi, kadar smo se pogovarjali, ali kadar smo delali kakršnekoli vaje, k so se ukvarjale s partnerstvi, ali z družino, so bila vedno strejt. Jaz se ne spomnim niti enkrat, da ne bi bilo strejt partnerstvo oziroma strejt družina. In tudi ženske so bile dostikrat predstavljene kot žrtve, vsaj jaz sem to tako zaznala, tudi če ni bilo namerno. Po navadi je bilo- moški je alkoholik in ženska ne zmore sama, ali pa mati samohranilka, ki ne zmore sama. Vem, da ni bilo mišljeno tako, ampak mene je to ful motilo, da nismo govoril o ženskah na drugačen način, o ženskah, ki zmorejo. In ful se strinjam z Blico, se spomnim parih primerov, ko smo specifično rekli, da bomo govoril o tem, se pravi spol, spolni izrazi, spolna usmerjenost, pri drugih predmetih je bilo pa o spolih govorjeno na ful konzervativen način. Spomnim se, ne vem, sigurno pri Vitu, da je ful tega gentlemanstva stare šole in ful seksizma, no, pri določenih predmetih se je ful stereotipno govorilo o ženskah, o moških.«

KOKO: »Ko smo imeli igre vlog, je bilo zmeraj tako, ne vem, očitno je toliko v nas ukoreninjeno in potem nas niti profesorji niso popravili. Zmeraj je bilo tako, da so ženske bile tiste boge, mamice, ki nič ne zmorejo. Moški pa ravno to, alkoholik. Nikol ni bila ženska alkoholičarka. Ali pa je moški žensko tepel ali pa se je drl doma. Nikoli ni bilo obratno.«

BLICA: »To je bilo res zanimivo s temi igrami vlog, ko smo jih igrali, smo dejansko poosebljali stereotipe, ker drugače ne znamo, kar pomeni, da mi smo lahko govorili: 'Ja, ne smemo biti stereotipni', ampak v trenutku, čez 10 min, ko smo morali iti v vlogo in smo si mislili: 'O.k., zdaj sem jaz fotr alkoholik.'. Kaj sem jaz naredila? To, kar je stereotipno! Pa ni nujno, da je tako. In v bistvu smo sami sebe še v isti uri nazaj zahakljali.«

KOKO: »Ja, ampak se to ni popravilo.«

BLICA: »Lahko bi na koncu reflektirali: 'Kako pa ste vi to vlogo igrali?'«

TAJA: »Itak primeri nakazujejo na tradicionalno delitev vlog- mama, mislim ženska je mama, pač oče, oziroma moški je oče in to je to in si razdelita, ona pomiva, on hodi v službo. Tako, najbolj tradicionalno, kar se da.«

ANGELCA: »Pa tudi se mi zdi, kjer je bil recimo prostor, da bi se lahko o tem pogovarjal, no, ne ravno prostor, kjer je bila priložnost, spet če grem na duševno zdravje in na zavode... Na primer- smo opazili, da ženske šivajo na delovni terapiji, moški pa delajo nekaj drugega. Ali pa, ko se ljudje selijo v stanovanjske skupine, če je ženska v skupini, potem večinoma ženska prevzame ta gospodinjstva dela, ampak se nikoli nismo o tem pogovarjali, ali pa, da bi bilo to nekaj, kar bi bilo treba problematizirati. Nikol nismo izkoristili te priložnosti, da bi se o tem pogovarjali.«

ANGELCA: »Občutek imam, da so socialne delavke in na faksu in v literaturi in v socialnem delu na sploh predstavljene tako, da utelešajo pa reproducirajo neko stereotipno ženskost in me to ful moti. Pač po eni strani, mora imeti te lastnosti, da mora znati poslušati, biti razumevajoča, čustveno delati, se trudi, da bi bili vsi vključeni, dela skrbstveno delo in tako naprej. Tudi ko je zagovornica, je zagovornica, ker ima neko dolžnost, ker to mora narediti, ni pa socialna delavka, jaz se ful ne spomnim, da bi brala, ali pa, da bi govoril o socialni delavki kot o močni, pogumni, konfliktni, agresivni, o teh stvareh, in me to ful moti. In še posebno, če razmišljam o tem, koliko žensk je na našem faksu, zdi se mi, da je socialno delo podaljšek te vloge matere, ki dela reproduktivno delo, skrbstveno delo, je doma in ker to ni več, to je preživeto in zdaj bom delala pa socialno delo, kjer bom v bistvu delala iste stvari, za katere bom sicer plačana, ampak

še vedno bom delala iste stvari, ki zatirajo mene in zatirajo spole in pač reproducirajo patriarhat. In to ni o.k.. In če se socialno delo ful reducira samo na te neke vloge, ki so tipično ženske, kar je pa ostalo, je pa manj vrednoteno, tudi na našem faksu. Aktivizem ali pa neke družbene analize ali pa anti-sistemsost, nekaj, kar je onkraj, kar je proti, kar je proti avtoritarno, ni o.k., zato ker se na nek način tudi ne ustreza s tem, kakšnega spola je socialno delo in kaj se pričakuje od nas in da pač tudi to delo, ki ga delamo, ki se nam zdi pač pomembno, da delamo reproduktivno delo, oziroma skrbstveno delo, zakaj more biti to delano na isti način, kakor nas je stoletje zatiralo, zakaj pač ne znamo izumiti, da to počnemo na druge načine, ki ne bodo patriarhalni.«

NINA: »Nekaj imam v mislih, da je ženska bila nabiralka, moški pa lovec. In potem je tudi tako, moški je tudi zdaj, mora več zaslužiti, mora več v službo hoditi, on prehrani družino. Ženska je pa nabiralka, pa gre v trgovino pa nakupuje pa vrtička.«

LEJLA: »Ali ni ravno v ponedeljek Gabi rekla, pač kao, da moški ne najde v hladilniku hrane zato, ker je lovec in ženska najde zmeraj vse, ker je nabiralka. Na tak način.«

NINA: »Ja, ravno to je rekla. Da v hladilniku se nič ne premika, zato moški ne najde.«

Brez otroka ni družine

Norma, ki percipira heteroseksualen par kot naraven, takemu paru predpiše tudi poslanstvo reprodukcije (reprodukcija je predstavljena kot prvotni namen spolnosti, kar heteroseksualnost postavi kot prvotno spolnost, vse ostale spolnosti so tako sekundarne, drugotne) in ravno to znova ustvari heteroseksualen par kot naraven. Ko je poslanstvo reprodukcije izpolnjeno, je otrok tisti, ki odnos povzdigne na pojem družina. Otrok postane obvezen del družine, za katero se zdi, da je ni mogoče misliti brez otroka, saj je »otrok predstavljen kot mesto prenašanja in reprodukcije kulture, kjer 'kultura' v sebi nosi implicitne norme rasne čistosti in dominacije.« (Butler 2004 a: 110, najin prevod). Otrok za zdrav razvoj potrebuje očeta in mamo! Predvsem potrebuje očeta in mamo v njunih stereotipnih, »pravih«, heteronormativnih spolnih vlogah, namen katerih je ustvarjanje otroka kot »pravega« utelešenja kulture. George L. Mosse opisuje, da je nacionalizem za razvoj potreboval simbole, saj nacionalna zavest temelji na simbolih, s katerimi se ljudje lahko istovetijo »[n]acionalna zastava, nacionalna himna, nacionalni spomeniki, prav tako kakor moški in ženski nacionalni stereotipi - vse to izvira iz 19. stoletja« (2005: 30). Za namene ohranjanja kulture in nacije je torej pomembno, da se otrok v družini nauči, kakšni so spolni stereotipi, saj le

tako nadaljuje nacionalno tradicijo, kulturo. Družina je torej institut, ki poustvarja nacijo in če ne ustreza temu idealu, je grožnja nacionalni identiteti in obstoječemu družbenemu redu. »'Družina' je močna in prodorna beseda v naši kulturi, ki v sebi nosi različne družbene, kulturne, ekonomske in simbolične pomen; vendar je tradicionalno razumljena kot temelj družbe« (Weeks et al. 2001: 19, najin prevod). Pluralizacija koncepta družine sicer odpira prej strogo zaprto definicijo družine – na trenutke zelo neposrečeno, ko uvaja »nove« »alternativne«, »nekonvencionalne«, »istospolne« družine, ki so tako vedno označene kot deviacija od prve, samoumevne nuklearne družine (glej na primer Švab 2010). Vendar meniva, da ravno zaradi ideoloških pomenov, ki jih nosi beseda družina (ker je koncept družine kreiran z namenom krepitev nacije), le-ta morda ni najboljši izraz za opisovanje skupnosti, v katerih ljudje živijo.

Diskurz, da brez otroka ni družine, se kaže preko govora o starših, hkrati pa tudi z ne-govorom o kakršnih koli oblikah družin, ki ne vsebujejo otroka.

Diskurz, ki ga prepoznavava v vseh treh spodnjih izjavah, družino avtomatično prikazuje kot skupino dveh odraslih z otrokom. V takšnih primerih lahko vidimo, kako je heteronormativno razumevanje družine (katere namen je reprodukcija – otrok) večino časa predpostavljeno.

»Spet sem slišala, mogoče prav za to področje, da študentke mislijo, da družina mama-mama ne more biti nikoli tako dobra kot mama-oče ali pa obratno. Zdaj, sicer ne vem od kje, ali so to samo predsodki ali imajo kaj... ne vem na podlagi česa...«

»[N]a eni debati o evalvaciji študija je bilo izpostavljeno, da ko se predpostavlja družina, je to pač oče, mama, otrok, ne pa mama, mama, otrok, ali kakorkoli.«

»Na fakulteti, med profesorji, imamo mavrične družine. Ali sta šla [on] in [on] narazen, ne vem. Ampak onadva sta par, nimata otrok. Zdaj družina kot družina je pa [njena, ki ima otroka]. Je pa ta zaresna.«

V izjavah študentk_ov vidiva, da so primeri družin, na katerih smo delale_i na vajah, vedno vsebovali tudi otroke:

MIJA: »Ampak niti primerov ni bilo. Pa tudi vedno, ko smo delali tiste igre vlog, vedno je bil oče, mati, sin, socialna delavka.«

GORAZD: »Recimo, kar je primerov, so pa več ali manj oče, mati ali pa eno-starševske. Ne vem, če je Gabi kdaj omenila, da bi delala z istospolnimi, pač jaz nisem slišal.«

MIJA: »Pa tudi tam na koncu, ko je tista knjiga Socialno delo z družino, maš tudi potem rejništvo, posvojitve, ločitve, otrok, ne vem kje, odklonski otrok ali kako že, pa ni nič ali o eno-starševskih družinah ali o mavričnih.«

KOKO: »Mene je ful zmotilo ko sem, zdaj malo mešam z diplomo, ko sem raziskovala, pa s faksom. Ampak me je posod zmotilo to, da družina mora imeti otroka, povsod v literaturi je bilo 'v zakonu se smatra za družino, če je en partner, dva partnerja in otrok,' kaj pa dva partnerja, ki nimata otroka, a ne morata biti družina? Mene je to ful motilo. In niti s faksa nimam občutka, da smo kaj govoril o temu, da si lahko tudi brez otrok družina in niti v literaturi tega ful ni bilo. Res se ni nikoli govorilo, da je pa tudi to lahko družina.«

SANDRA: »Tudi pri tem predmetu Spol in nasilje, vsaj mi, ko smo imeli vaje, vedno je bilo, da je moški izvajal nasilje nad žensko, in obratno, v glavnem vedno je bila družina, kjer je bila ženska, moški in otroci. Jaz se ne spomnim, da bi bil kakšen primer drugačen.«

»Heterospolne« vloge

Heteroseksualnost družbe, ki je tako močno predpostavljena kot edina možna, v vsak odnos vsili »moško« in »žensko« vlogo. Tako je vsaka »družina« vedno že heteroseksualna. »[T]iste_i, ki vstopajo v takšne odnose kot ne-heteroseksualke_ci, postanejo smiselne_i samo če prevzamejo pozicijo matere ali očeta«¹⁶ (Butler, 2004 a: 123-124, najin prevod.) Nekatere psihološke razlage funkcij družine pri razvoju otroka utrjujejo idejo o binarni matrici bioloških spolov in nujnosti življenja v eni izmed dveh spolnih vlog. Lidz kot enega izmed treh pogojev, ki morajo za razvoj otroka biti zagotovljeni v družinski skupini, navaja sprejemanje vloge lastnega spola:

[O]trokov spol [je] eden od najusodnejših faktorjev njegovega razvoja. Izredno pomembno je, ali si bo otrok pridobil dovolj gotovosti v spolni identiteti. Kot model za odraščanje in identifikacijo potrebuje roditelja, ki sta v svoji koaliciji vzpostavila in

¹⁶ V izvorniku: »[T]hose who enter kinship terms as nonheterosexual will only make sense if they assume the position of mother or father.« (Butler, 2004 a: 123-124.)

ohranila v družbi zaželene spolne vloge. Tak konsenz zmanjšuje nevarnost konflikta in omogoča 'deseksualiziranje' odnosa med starši in otrokom. (v Čačinovič Vogrinčič 1998: 55.)

Otrokova *pridobitev gotovosti* v spolni identiteti je predstavljena kot nekaj ključnega, primarnega in najbolj pomembnega za otroka. Posledično so osebe, ki ne razvijejo »pravilne« gotovosti v »pravilni«, heteronormativni, binarni spolni identiteti, obravnavane kot »nerazvite« in »ne čisto zdrave«, kot osebe, ki potrebujejo »socialno urejanje«. Fluidne spolne identitete, ne-binarne spolne identitete in/ali spolne identitete, ki ne ustrezajo družbenim pričakovanjem, so v takšnem kontekstu lahko obravnavane zgolj kot patološke. Zaradi nelegitimnosti obstoja teh spolnih identitet, hegemonialni diskurz ne omogoča mišljenja izven opozicije ženska:moški.

V takem diskurzu dostikrat slišimo spraševanje o tem, kateri je »moški« in katera je »ženska« v odnosu.

»Sprašujem se, ali so tam notri [v istospolnih družinah] potem res ženske, moške vloge razdeljene, ne vem.«

Na začetku naslednjega citata lahko vidimo, da sogovornica ločuje med spolom, ki ga lahko sama »prepozna« na podlagi zunanjšega izgleda ter med spolom, ki ga poimenuje »notranji spol«, kar midve razumeva kot spolno identiteto osebe. Tak diskurz pristaja na obstoj nekih univerzalnih fizičnih karakteristik, ki pripadajo enemu spolu. Nadalje ob spraševanju o spolnih vlogah znotraj istospolnega razmerja vidiva heteronormativen način razmišljanja. Diskurz o »notranjem konfliktu« postavi problem v posameznico_ka, jo_ga patologizira in ni kritičen do norme, zaradi katere bi lahko prišlo ali pa pride do »konflikta«.

»[J]az lahko vem edino po fizičnem, zunanjem izgledu, ne morem pa vedeti, kaj je kdo v notranjosti, kako se je opredelil. Zato pravim tudi, da pri feminizaciji poklica ne morem vedeti, mislim, gledam fizično, da so ženske, ampak potem prideš pred neko dejstvo, pred neko vprašanje, po drugi strani pa si lahko hitro stereotipen, če misliš, da osebe, ki so istospolno usmerjene, da je potem zdaj tam, ne vem, tipično moški, ženska, a res? Ne vem. Lahko pa, da se obe počutita kot ženski, sam pač imata druga ... ne vem, to še sama ne vem, Mislim, poznam ljudi, poznam enega, poznam prijatelja, ki je homoseksualec, oziroma

istospolno usmerjen, pa sem se večkrat z njim pogovarjala, ampak pravim pa, da nimam te osebne izkušnje, kako je imeti ta notranji konflikt sam s sabo, pa z družbenim prostorom, v katerem si. Po mojem ni tako enostavno.«

Spodnji diskurz razumeva kot stereotipno razumevanje »homoseksualcev«, ter povezovanje spolne usmerjenosti in spolne identitete, saj naj bi »homoseksualci« imeli jasno delitev, pri kateri naj bi »ženski homoseksualci« imeli neke tipične »ženske« lastnosti. Skozi svoje obnašanje naj bi signalizirali tako spolno usmerjenost kot spolno identiteto. V takšnem diskurzu se konstruira ultimativno resnično in pravilno »žensko« in »moško« obnašanje. Oseba, ki je družbeno prepoznana kot moški, vendar obnašanje te osebe ni prepoznano kot maskulino, je tako označena za »ženskega homoseksualca«.

»So imeli enega, ki je od vsega začetka povedal, da je homoseksualec in so ga tudi tisti sotekmovalci dosti dobro sprejeli, ampak on se je dejansko stalno obnašal v sistemu ženskega homoseksualca. Prijazno, vse, tako je govoril in tako dalje. Po sistemu, kako peder meče ročno bombo: 'Na ti grdi sovražnik!' in dejansko je de facto skozi svoje obnašanje signaliziral tudi svojo spolno identiteto. [...]Svojo identiteto kot homoseksualca, ne samo meni so všeč drugi. Jaz se tudi obnašam kot... torej on je posnemal ta stereotip, pravzaprav... Se obnašal kot stereotip homoseksualca. Kot stereotip ženskega homoseksualca, Homoseksualci imajo jasno delitev.«

Problematičnost deljenja vlog na ženske in moške so izrazile tudi študentke i:

BLICA: »Tudi vedno, ko govorimo o družini, tudi če potem omenimo na primer lezbično družino ali pa dva moška, je vedno tako: 'kdo ima zdaj katero vlogo?' Še vedno je, tudi če sta dva istospolna, kdo ima zdaj tiso vlogo mamice pa kdo ima vlogo očija. Vedno sem razmišljala 'zakaj?'. Konec koncev, če tako govoriš o družini, nisi nič naredil. Istospolna družina, ki jo še zmeraj turiš nazaj v neko heteronormativnost v smislu klasičnih vlog starša, se vrneš nazaj, no.«

LEJLA: »Saj meni je lih to moteče, zakaj bi moral bi en prevzeti vlogo očeta, en vlogo moškega partnerja, važno je, da se poskrbi za otroka, neko zaupanje, neko varno okolje. Če je konstruktivno, ni važno zdaj tukaj, kdo je oče, kdo je mama. Mislim, ko smo to z enim filmom isto, dokumentarcem... sta bili dve ženski, k sta imeli otroka in potem je ena bila res ena moški v hiši, ki skrbi, udari po mizi, druga pa tako, materinska. To je spet določanje nekih vlog, k naj bi bile.«

Seksizem

Seksizem vidiva kot enega izmed mehanizmov za vzpostavljanje in ohranjanje razmerij moči med patriarhalno konstruirano »maskulnostjo« in »feminilnostjo«. Mehanizem seksizma tako ponovno vzpostavlja in utrjuje nadmoč moškosti in tistih, ki jim je bil moški spol pripisan ob rojstvu in se s tem sklada tudi njihova spolna identiteta – cismoških. Cisseksizem¹⁷ je mehanizem, katerega utrjevanje razmerij moči temelji na biološkem determinizmu in cismoško superiornost utemeljuje preko konstruiranja binarne klasifikacije bioloških razlik ter posledično utrjuje cisnormativnost. Izjava udeleženca, ki jo opiše študentka v spodnjem citatu, tako ženske, ki nimajo normativnih spolnih organov, konstruiranih kot ženskih, sploh ne prepozna kot ženske.

Dejstvo, da si zatiran_a, pomeni, da kot subjekt že obstajaš. Tam si kot viden_a in zatiran_a druga_i. [...] Da si lahko zatiran_a moraš najprej postati zaznan_a kot obstoječ_a. Spoznanje, da si fundamentalno nezaznan_a, neobstoječ_a, pomeni spoznanje, da še nisi dosegla dostopa do človeškega, pomeni spoznanje, da govoriš sebe *kot da bi bil_a* človeška_i, ampak na način, da to nisi; je spoznanje, da je tvoj jezik votel, da obstajanje v njem ni mogoče zate, saj nima načinov zaznavanja tvojega obstoja (v zakonih družbe in jezika nisi možna_en, ne obstajaš). (Butler 2004 a: 27, najin prevod).

Ena izmed študentk_ov je opozorila na seksizem, ki ga je doživela na fakulteti. V tem primeru lahko vidimo razmerje moči med profesorjem – moškim in študentko – žensko. Študentka je morala ob seksistični izjavi najprej legitimizirati svoj protest, da se je problematika izpostavila. Izraz, da »tvegaš, da greš ljudem na živce«, s tem ko protestiraš proti seksizmu, dobro oriše situacijo, kjer je seksizem normaliziran – ljudem gre torej »na živce«, če se mu upremo. Profesor zmanjša problem seksizma, ko reče »no, pa saj je bil samo hec, no, pa saj ni treba tako na ostro, pa saj ni tako mislil, pa saj pač vidiš, kakšen je!«. Neproblematiziranje seksizma s strani profesorja, ki je viden kot večja avtoriteta, pušča sporočilo, da je takšno ravnanje dopustno;

¹⁷ Za diskusijo o cisseksizmu in osvetlitev tega koncepta se zahvaljujema Anji Koletnik.

bodisi seksizem ni viden kot seksizem, bodisi seksizem ni viden kot nekaj, kar bi bilo vredno kritike.

ANGELCA: »Enkrat se je zgodilo, na nekih celodnevnikih vajah, en res seksističen dogodek. En moški udeleženec teh vaj je primerjal osebnost študentke, s katero je bil v paru, z njenimi spolnimi organi. Jaz sem rekla, da to pa pač ni v redu, sem to izzvala in se je pokazalo, da je bilo potrebno najprej pri profesorju doseči, da je priznal moj protest kot nekaj legitimnega, ampak potem se je tudi izpostavilo, da so vse druge punce to doživle kot napad, se pravi, to, kar je ta moški udeleženec rekel, so punce doživle kot nekaj, kar ni bilo o.k., so se počutile napadeno, razvrednoteno, ampak niso ničesar rekle in s tem, ko sem jaz to rekla in ko sem dosegla, da je profesor priznal to kot nekaj legitimnega, so potem tudi one izrazile, da jim to ni bilo v redu. In se je pokazalo, koliko je včasih pomembno, da tudi če tvegaš, da greš ljudem na živce, včasih je pomembno, da se potem odpre prostor, da ljudje povejo, da tudi njim nekaj ni bilo v redu, da se niso o.k. počutile. Če odgovorim na prvo vprašanje, sem velikokrat kaj rekla.«

V: Se ti zdi, da nisi bila podprta, ali si bila kdaj zatrta?

ANGELCA: »Ne, ampak zato, ker se nisem pustila, ker sem vztrajala pri tem primeru, ki sem ga prej omenila, in profesor je poskušal zmanjšat: 'No, pa saj je bil samo hec, no, pa saj ni treba tako na ostro, pa saj ni tako mislil, pa saj pač vidiš, kakšen je!', ampak sem pač vztrajala in vztrajala in vztrajala in potem sem dosegla, da je se odprl prostor, da so tudi druge povedale. Ampak še vedno mogoče nočem toliko viset na tem primeru, ampak še vedno se je potem ta moški udeleženec potem opravičil meni in sem poizkušala razložiti, da ni problem, da je on užalil mene, ampak da to, kar je rekel, ni v redu, ne glede na to, ali je katera rekla, da jo to moti ali ne, ali je to motilo eno ali več njih, da ni v redu, da je ponižujoče do žensk in profesor spet tega ni podprl in potem, ko je bilo konec vaje, je ta moški, preden je šel, rekel: 'No, pa še enkrat oprusti, ker sem tisto rekel.'. In za celo skupino ni bilo zaključka, da ta izjava ni bila v redu; zaključek je bil, da se je ta študentka spizdila zardi nečesa, kar jo je zmotilo in je pač dosegla, da se ji je tip opravičil in to je to.«

GOVOR O LEZBIJKAH IN GEJIH KOT PRESEGANJE HETERONORMATIVNOSTI

V spodnjih izjavah lahko vidimo, da pedagoške_i delavke_ci velikokrat dojemajo že zgolj govor o gejih in/ali lezbijkah, kot preseganje in prevpraševanje heteronormativnosti.

Tak diskurz ostaja znotraj heteronormativnosti, saj ostaja na predpostavkah, da obstajata le dva spola z vnaprej določenimi unificiranimi lastnostmi in da obstaja privlačnost do zgolj enega od

teh dveh. Čeprav bi, kot pravita Renata Šribar in Valerija Vendramin (2011), ravno raziskovanje ne-normativnih spolnih praks lahko bila točka razbijanja in subverzije hierarhičnosti spolnih vlog, ki so kreirane znotraj binarnega sistema in razmerij moči. Kot pravi Metka Mencin Čeplak, Queer teorije opozarjajo, da omejevanje »na širjenje definicije normalnosti na geje in lezbijke [ni zadostno]: temeljno vprašanje je, kako subvertirati vrednotenje subjektivnih pozicij in pripisovanje ne/normalnosti, kako subvertirati idejo o stabilnih (spolnih in seksualnih) identitetah« (2009: 130). Pristajanje na dihotomijo hetero:homo ustvarja idejo o dveh spolnih usmerjenostih, kar ju oriše kot fiksni, nezmožni kakršnekoli fluidnosti, ter zanemari vse ostale spolne usmerjenosti, predvsem takšne, ki izstopajo iz binarnega sistema spolov.

»[P]reseganje tega heteronormativnega okvira bi pomenilo, da se ukvarjamo s temami, kot je vsakdanje življenje gejev in lezbijk, ki gredo onstran heteroseksizma.«

»[P]rimere dajem, velikokrat, čeprav nisem delala z zelo veliko geji ali pa lezbijkami, ampak velikokrat to povem, da dajem te primere, tako.«

»[I]tak imamo tudi različne usmerjenosti znotraj faksa, sicer se o tem ne pogovarjamo ful, spolne govorim, pa da bi kdo to karkoli obsojal. Je pa res, da verjetno ko govorimo o stvareh, tako kot sem prej rekla, pa smo mogoče preveč pod vtisom teh splošnih norm in da imamo žensko pa moškega, ki sta par. Bi lahko večkrat rekli, imamo dve ženski, ki sta par.«

Osredotočanje na »homoseksualnost« so potrdile_i tudi študentke_i in izpostavile_i problematičnost takšnih diskurzov:

MANCA: »Ja govorili so o teh heteroseksualcih pa o homoseksualcih, kar mene moti, da je še toliko enih drugih spolnih identitet, ki jih tukaj nismo niti omenili, niti, se mi zdi da, jih ljudje ne poznajo. Kar sem jaz vse izvedela, tako iz življenja, preko prakse z ljudmi ko se pogovarjam, na faksu pa nekaj to ne obstaja. To me je malo zmotilo.«

ANGELCA: »Samo strejt ali pa geji pa lezbijke.«

ANGELCA: »Da ne govorimo da je itak eden od teh dveh predmetov itak izbirni, tako da ljudje k si niso izbrali tega predmeta niso praktično ničesar slišali onkraj tega, da obstajajo geji in lezbijke in da imajo manj pravic.«

GORAZD: »To hetero pa istospolno, to so omenjali.«

NINA: »Bi- pa nismo nikoli, vsaj meni se ne zdi.«

GORAZD: »Jaz se tudi ne spomnim, da smo karkoli drugega.

NEPREPOZNAVANJE HETERONORMATIVNOSTI

Heteronormativna matrica je okvir, skozi katerega smo naučene_i, da si konstruiramo in razlagamo svet. Je način mišljenja, ki nam je popolnoma samoumeven in ga zato velikokrat ne prepoznamo. Jezik, ki ga uporabljamo vsak dan, ustvarja prakse, preko katerih konstruiramo skupno pojmovanje znanja. To znanje ni objektivna resničnost, ampak naša interpretacija sveta, ki je ustvarjena v vsakodnevnih interakcijah (Burr 2001). V jeziku so ustvarjeni simboli in kategorije, ki v vsakem kulturnem okolju na specifičen način opisujejo svet. Z učenjem jezika se naučimo simbolov in kategorij; naša razlaga sveta tako ni zgolj naša, obstajala je že pred nami, podana je s strani jezika – družbenih simbolov, ki opisujejo svet. S tem ko izjavljamo, da ne govorimo, na primer, o spolu in spolnih usmerjenostih (da se o tem govori le pri specifičnih predmetih, ki se ukvarjajo z *drugimi* spoli in *drugimi* spolnimi usmerjenostmi), pripišemo spol in spolno usmerjenost samo tistim, ki normo prestopajo. V socialnem delu, kot družboslovni znanosti pa vendarle večino časa govorimo o ljudeh - o ljudeh, ki jih ospolimo, četudi tega ne opazimo. O spolih in spolnih usmerjenostih torej govorimo zelo pogosto, saj govorimo o uporabnicah_kih, parih, družinah, mladih, starih ljudeh, itn., ker ne vidimo heteronormativnih simbolov jezika, jih poustvarjamo pri lastni konstrukciji sveta in zato govorimo o normativnih prezentacijah spolov in spolnih usmerjenosti, ki zaradi hetero norme sploh niso percipirane kot spoli in spolne usmerjenosti, zato se ne zavedamo, da govorimo o njih. Hkrati se tudi ne zavedamo, da s tem neprestano utrjujemo in reproduciramo normo, kar jo potiska v še večjo nevidnost.

Molk seveda ni nevtralen, molk sporoča, pravzaprav razglaša heteroseksualnost kot edino 'normalno' seksualnost - z vztrajanjem pri spolni dihotomiji, s podobami 'navadne' družine in raznospolnih partnerskih zvez, [...] implicitno podpira podobo homoseksualnih razmerij in podobo tistih, ki jih gojijo, kot odklonskih, če ne kar patoloških. (Mencin Čeplak 2009: 125.)

Normativne prezentacije so torej ves čas v diskurzu, o ne-normativnih pa se molči. Heteroseksualnost, cisspolnost in monogamnost so na tak način vedno predpostavljene. »Diskurz nosi odtis oblasti v neobstoječem izjavljanju, neizgovorljivem« (Šribar 2013 a: 56.)

Spodnji citat vidiva kot primer nezavedanja neprestanega utrjevanja heteronormativnosti:

»Zdaj ste me ujeli, ker jaz sama kaj dosti ne [...], tudi nimam te teme [spolne usmerjenosti, spola, partnerstev in družine], ne razvijam te teme s študenti.«

Zaradi vseprisotnosti heteronormativnosti vidiva spodnjo izjavo kot nereflektirano, saj je težko reči, da na vseh področjih, vsakokrat ne delujemo heteronormativno. Z govorom o predsodkih do istospolnih partnerjev se lahko hitro ujamemo v reproduciranje predsodkov, če ne vključimo dekonstrukcije norme, ki predsodke ustvarja. Reprodukcijski predsodki se zgodijo tudi takrat, ko se debate ne zaključijo z upoštevanjem vrednot anti-opresivnega socialnega dela. Strinjava se z Izumi Sakamoto in Ronaldom O. Pitner (2005), ki pravita, da je kritična zavest bistvena za možnost anti-opresivnega socialnega dela. Socialne_i delavke_ci morajo najprej kritično ovrednotiti pozicije lastnih intersekcionalnih identitet, ki jih sooblikujejo zgodovinski, družbeno-kulturni in politični faktorji, da bi pridobile_i kritično zavest. Zavedanje intersekcionalnosti identitet, pri čemer so lahko nekatere družbeno zatirane in hkrati druge privilegirane, socialni_emu delavki_cu ponuja možnost prevpraševanja vpliva hegemonialnega diskurza na njeno_govo družbeno in profesionalno pozicijo, ter zavedanja lastnih privilegijev v odnosu z uporabnico_kom.

Heteronormativnost kot socializacijski okvir večine študentk_ov igra veliko vlogo pri razumevanju in pojmovanju sveta. Ravno zaradi tega je heteronormativnost potrebno naslavljanje, jo ozaveštevati, kritično ovrednotiti in dekonstruirati.

»[S]e sprašujem koliko je to pomembno naslavljanje, izpostavljanje, ker sama zase ne bi rekla, da delujem heteronormativno ob delu s študenti. Seveda se pogovarjamo o predsodkih na splošno, ki jih izpostavljajo, tudi do istospolnih partnerjev. Pogovarjamo se recimo, kakšno je njihovo mnenje o posvojitvah otrok pri istospolnih partnerjih.«

»Jaz mislim, da je [stališče stroke socialnega dela do spolnih usmerjenosti] vseeno odprto. In, da se zavzemajo za to raznolikost, spolno raznolikost, da ni zaprto, da bi ustvarjalo neko polje 'ne samo to pa to je pravo.' Da ne ostajamo, v nekem tradicionalnem klišeju, ampak da se je to polje zelo razširilo, da se govori o tem. Jaz vem, da smo pri antropologiji ful govorili o tem kot se spomnim. Pa to kar zdaj vem od Ane Marije Sobočan, ko odpirajo te teme. Pa tudi vem, da socialno delo z družino odpira te teme, tako da ne bi rekla, da je zdaj stroka, vsaj v tem slovenskem prostoru, [...] tukaj kot imam jaz občutek, na FSD-ju, je zelo odprto in raznoliko. Tako.«

Na podlagi najin角度 izkušenj s stroko socialnega dela, kot sva jo doživeli na fakulteti ter v praksi in na podlagi rezultatov te raziskave meniva, da se socialno delo pogosto zapira v družbene norme in raznolikost dopušča le v mejah, ko le ta ni grožnja normi.

»Se pravi, da se ne zapira v neke družbene norme, ampak da zmeraj dopušča možnost raznolikosti [stroka socialnega dela]«.

V izjavi spodaj vidiva pripisovanje spolne usmerjenosti na podlagi informacije o partnerstvu. Dve ženski, ki sta v razmerju, sta avtomatično prepoznani kot lezbijki. Heteronormativno je samo dejanje pripisovanja spolne usmerjenosti osebi, ki je morda ne prevzema. S tem so tudi spregledane vse ostale, ne-monoseksualne usmerjenosti.

»[D]a sta dvema ženskama v istospolnemu razmerju, [...]hotela urediti [...] poskusno vikend rejništvo k tema dvema lezbijkama.«

Da se mora osebam, ki imajo spolne odnose z osebami ne zgolj enega spola, pripisati ena, specifična, družbeno prepoznana spolna usmerjenost, prepoznavava kot del nereflektirane heteronormativnosti.

»Z eno družino, kjer je prišlo do spolnega odnosa moža, ki je očitno biseksualen, z drugimi moškimi. In tudi v privatnem življenju, za njo, je bilo to mnogo težje preživeti, kot če bi bila ženska. Zanimivo, no vidite, to je še vedno tako. Tudi otrokom povedati in sprejeti. Ampak je možno.«

Nerazumevanje, da heteronormativnost socialnega dela in družbe pogosto ustvarja »resnično bedo in hude, hude življenjske stiske«, vidiva kot očitno nezavedanje razmerji moči v družbi ter

lastnih privilegijev. Še več kot to, takšen govor popolnoma minimalizira stiske oseb, nad katerimi je bilo izvedeno (hetero)seksistično, homofobno in transfobno nasilje.

»[V] socialnem delu se mi zdi, da to [heteronormativnost] ni en zelo pereč problem. Ker je toliko hujših problemov in se bojim, da je to lahko tako, nekaj kakor za preusmerjanje pozornosti od resnične bede in hudih, hudih življenjskih stisk na nekaj, kar je bolj kulturni problem.«

Heteroseksualnost je kot norma vedno predpostavljena; to lahko vidimo tudi v izjavi, kjer se spolno usmerjenost povezuje zgolj z istospolno, torej ne-normativno spolno usmerjenostjo.

V: Kakšno je stališče socialnega dela, kot stroke do spolnih usmerjenosti?

»Kakšno je stališče socialnega dela do istospolnih partnerjev, oziroma ... ?«

Študentke_i so pripovedovale_i tudi o neprepoznavanju heteronormativnosti s strani pedagoških delavk_cev:

BLICA: »Ampak to je res, nikoli ne gremo do konca, nikoli se do konca ne zmenimo, vedno smo v nekih svojih mnenjih, ki smo jih mogoče tudi malo spremenili, ampak nikoli nismo šli do konca, da bi lahko res dejansko spremenili razumevanje. To so bile samo površinske teme, pogovarjali smo se tako čisto povrhu. Mal bolj kot na drugih faksih, kjer se po mojem sploh omenja ne teh tem. Ampak še vedno nismo šli dovolj globoko. En dober debatni krožek bi nam dosti več koristil, kot pa 30 ur predmeta pa poslušanja neke snovi. Po mojem bi se bolje naučil, če bi res šli z argumenti do konca, se pogovarjat o eni stvari, na primer o družinah.«

MANCA: »Ja mogoče, da imamo to toliko ponotranjeno, to vlogo ženske, kot žrtve, ker živimo v taki kulturi potem pa faks to samo še naprej reproducira, utrjuje, kar je čudno, ker smo tukaj večinoma ženske, ki hočemo nekaj spremeniti, se pravi, hočemo neko aktivno vlogo prevzeti. Ampak po drugi strani se pa učimo, da smo ženske po navadi žrtve. Sej pravim, to je res, ampak mislim da bi se morali ravno to, kar si ti rekla, začeti malo spreminjati, ta pogled.«

KOKO: »Po mojem niti profesorji sami ne zaznajo težave ali kaj, saj vidijo 'vov'.«

BLICA: »[Sošolka] je velikokrat opozorila na kakšno stvar, ki je bila ful na mestu. In meni je bilo najbolj smešno, da itak o.k., saj razumem da od takih sošolk ne moreš dobiti drugega kot grdega pogleda pa rolling eyes, ampak bi pa pričakovala da s strani profesorja bi bilo malo drugače. Pa tudi ni bilo. Kar je

smešno v bistvu, mislim da je to bila njegova naloga da pove tako stvari ki jo je ona in je recimo ni, in potem še [sošolka] ni bila podprta. To je tudi ful narobe. [...] [T]o je ful narobe, da se takih stvari ne podpre pa se ne debatira naprej. Če nekdo reče 'glej seksističen si', mislim nehaj.»

ANGELCA: »Meni se zdi to, kar si ti rekla pomembno, kar se tiče tega, da profesor podpre študentko ki izzove neko situacijo ki je seksistična ali pa ki je problematična ali pa jo poskuša problematizirati, zaradi tega, ker se mi zdi, da če ne dobiš podpore od profesorja, profesorice, da dobiš občutek, da se je prostor zaprl, da ni prostora za take teme in še posebej ker je to nekdo ki ima avtoriteto, ki je hierarhično, na žalost višje od tebe in njegovo mnenje bolj šteje, tudi v primerjavi, tudi recimo kako ga drugi sprejmejo. Če neka študentka reče neko stvar, pa če jo profesor potrdi potem je bolj verjetno da bodo sošolke to sprejele kot dejstvo ali pa kot nekaj, kar je vredno razmisleka, kot če to pove zgolj študentka.«

Strinjava se z Iainom Ferguson (2006: 186), ki poudarja: »Če profesionalno socialno delo ni pripravljeno [...] glasno spregovoriti v obrambo zatiranih skupin, [...] potem je trditev, da je socialno delo poklic, ki temelji na socialni pravičnosti, dokaj prazna«.

Ideja o ne-heteronormativnosti fakultete

Govor o pluralizaciji, ki ga prepoznavava v spodnjih izjavah, odvrne pozornost od problematiziranja norme in jo na tak način naredi še bolj nevidno. S tem, ko norme ne dekonstruiramo in rečemo, da sprejemamo vse različne oblike, so še vedno najbolj vidne tiste normativne. V več diskurzih pedagoških delavk_cev in v primerih, ki jih uporabljajo v izobraževalnem procesu, kot jih opišejo same_i in/ali kot jih opišejo študentke_i na fokusnih skupinah, vidiva, da se ta navidezna pluralizacija ne ubesedi in ne udejanji (saj je večina primerov še vedno osnovana na t.i. »tradicionalni« družini). Že tako problematična pluralizacija družin¹⁸ ostaja na deklarativni ravni, njeno neudejanjanje v izobraževalnem procesu še dodatno reproducira ponotranjeno heteronormativno sliko družine in s tem vse ostale potiska v polje nevidnosti ali v nujno asimilacijo (pod pogojem, da želijo biti videne kot družine).

¹⁸ Glej poglavji Tradicionalne vloge in Gospodinjstva

»Mi ne govorimo o nobenih družinah tako, da bi šli zelo poglobljeno v posamezne skupine družin, ampak govorimo samo o odprtosti do različnih družin, da nimamo nobenih predstav o tem, kaj družina je, kako bi družina morala živeti, da bi rekli, da je družina ali pa, da ni družina, ampak vedno smo odprti do samodefiniranja družine in do tega, da nikoli nas niti ne zanima, o socialnem delu z družino, ko pridejo ljudje po pomoč... [...] [s]e pravi o nobeni skupini ne govorimo, 'ta skupina ima pa take značilnosti, ta družina take', ampak vedno družina, ki se sliši kot družina, mam pač predstavo neke skupnosti ljudi, ki so na različne načine povezani in želijo podporo na svoji poti za to, da bo tem članom v tej skupnosti bolje.«

»[I]z moje pozicije mislim, da se govori fino. Tako o več družinah, o oblikah družin. Da se celo dekonstruira pojem družine, [...] zdaj je gotovo to dozorelo, da je družin več, da ni samo en tip družine in da bi se samo o tem govorilo. Lahko pa, da se znotraj predmeta, ki se s tem ukvarja še zmeraj večinsko. [...] [D]rugačnih družin in tako, drugačnih v narekovajih. Tako, na splošno klimo, kako jaz ocenjujem moje kolege in moje najbližje, pa mislim, da eni so o.k., se ne bodo s tem ukvarjal veliko, bi rekla, ampak gotovo niso izključujoči. [...] Tako da, gotovo pa če smo kaj kdaj diskutirali pa smo se vsi strinjali, da družina danes je zelo pluralen pojem. [...] Tako kot se s kolegi pogovarjam, približno vem, kako razmišljajo in tako. In tu lahko zagotovim, da so precej vključujoči, vsaj v teh diskusijah in tako.«

Na fokusnih skupinah so študentke_i govorile_i tudi o (ne)uporabi primerov znotraj izobraževanja za socialno delo. Na podlagi odgovorov interpretirava, da študentke_i ne zaznajo pluralizacije, ki naj bi se dogajala predvsem s konceptom družine.

LEJLA: »Vem da pa kar so govorili o primerih, ali Gabi ali kdorkoli, noben ni imel enega primera, da bi delal z mavričnimi družinami, ali sploh nimajo izkušenj ali pa res o tem ne govorijo, to pa ne morem vedeti.«

SANDRA: »Jaz se tudi ne spomnim, da bi bilo drugače. Razen, če je bilo prav specifično, družinsko pravo, ko si moral govoriti o recimo istospolnih partnerstvih in razne postopke, so bili tudi primeri. Ampak drugače se pa jaz sploh ne spomnim, da bi res bil primer drugačen kot klasična družina, morda še enostarševska, to je to.«

Neprepoznavanje diskriminacij

Osebe, ki ne doživljajo diskriminacije na podlagi določene identitete (saj le ta ustreza normi), živijo drugačno realnost od tistih, ki diskriminacijo doživljajo. Neprepoznavanje diskriminacij

vidiva kot nezavedanje družbenih razmerji moči in lastnih privilegijev. Norme kot »resničnost« sveta, kot tisto, kar je »normalno« v družbi, so opisane skozi karakteristike privilegirane skupine in služijo kot merilo, na podlagi katerega so družbeni subjekti ocenjevani (Wildman in Davis 1995).

»Privilegij je po navadi neviden tisti_emu, ki ga ima« (Wildman in Davis 1995: 833, najin prevod), saj je prisoten oziroma vpliva na različna področja naših življenj in sestavlja naše diskurze, skozi katere konstruiramo svet. Kot pravita Stephanie M. Wildman in Adrienne D. Davis »[p]rivilegij [...] preprosto je, je del sveta, je način življenja, preprosto način kako stvari so. Drugi imajo primanjkljaj, manko, deficit« (1995: 893, najin prevod). Zato se velikokrat ne zavedamo, da s privilegiji živimo drugačno realnost od tistih, ki tega privilegija nimajo. V tem kontekstu bi radi poudarili besede Jen Self:

Seveda ne moremo ne-priznavati naših (subjektivnih) privilegiranih ali marginaliziranih pozicij, lahko pa vzamemo na znanje strukture moči, ki producirajo naše pozicije in delamo na radikalni rekonstrukciji izbire naših diskurzov. Queer feminizem je pomembno orodje v našem repertoarju za boj proti tem izzivom: povezuje transformativne teorije z raziskovanjem in prakso, izpostavlja zahtevanje kritične refleksivne prakse tako s strani posameznikov kot tudi stroke, razkriva dominantne logike in normalizirajoče režime znotraj našega raziskovanja in naših strategij interveniranja. (2015: 225, najin prevod.)

Diskurz spodnjega citata minimalizira homofobno nasilje in zanemarja, da namen homofobnega napada ni zgolj oseben, ampak je tudi kolektiven, saj celotni skupnosti sporoča, da ni zaželena. Tak napad se ne zgolj zgodi, vendar je mogoč le v določenem družbenem ozračju, je mehanizem podrejanja in utrjevanja družbene dominacije ene skupine nad drugo; ne-sankcioniranje homofobnega napada dominantni skupini sporoča, da so taki napadi legitimni, če ne celo zaželeni.

Napad na znano_ega LGBT aktivistko_a¹⁹ ni zgolj ulični pretep, temveč jasno označevanje prostora kot izključno heteroseksualnega.

»[V]edno je lahko boljše, ampak meni se zdi, da je veliko boljše, mislim, zgodi se oni napad na Mitjo [Blažiča] pa še kaj, ampak v Zagrebu, kolikor se pač pri enih straneh nekaj dogaja, po drugi strani je pa HDZ v Zagrebu, oziroma na Hrvaškem totalno zastrupil sceno. V Beogradu si jaz ne bi upal iti z ekipo iz Legebitre po Beogradu.«

V naslednji izjavi, da je »Ljubljana super kraj za bivat«, vidiva nezavedanje heteronormativnosti prostorov in ulic v Ljubljani, ki niso varne za vse. Nevidna heteronormativnost ulic opozarja, izloči in postavi na ogled vse tiste, ki tej normi ne ustrezajo. Vsaka nenormativnost je zaznana v trenutku, ko stopi na ulico in je videna, kot da kriči. Ker nenormativnost opozarja na normo in vsem postavlja ogledalo, spodbudi nasilje, katerega namen je ohranjanje *statusa quo*. Težna po ohranjanju (hetero)normativnega prostora dela ulice ne-varne.

»Ljubljana je zato super kraj za bivat, tudi zaradi Legebitre in vsega tega, lahko hodiš po svetu pa rečeš 'Ponosen sem, da sem iz Ljubljane! Kaj vse imamo tukaj?!'«

V izobraževalnem procesu je pomembno, da imamo prostor, kjer lahko ozavestimo naše predsodke. Problem nastane, ko ostajamo le na pogovoru o mnenjih in stališčih ter predsodkov ne dekonstruiramo. Kot predstavi Silvia Staub-Bernasconi (2010) ekstremni pluralizem ustvarja diskurze, kjer so vsa mnenja, tako tista oblikovana na podlagi diskriminatornih predsodkov, kot tista, ki delujejo v smeri anti-diskriminatornega dela, vrednotena enako in ni jasne ločnice, kje stoji stroka socialnega dela. Zmerni pluralizem omogoča razumevanje specifičnih kontekstov, odpira prostor za samodefinicije in daje pomembnost lokalnim interpretacijam sveta, zato ga v

¹⁹ Med literarnim večerom, ki je [...] potekal v Cafe Open, je skupina sedmih ali osmih v črno zamaskiranih fantov napadla lokal. Ko so pritekli izza vogala lokala, so napadli Mitja Blažiča, ki je takrat stal pred lokalom. Prišlo je do pretepa in Mitja je medtem padel na tla, vendar se je takoj pobral. Skupina je hkrati grozila z gorečimi baklami, ki so jih hoteli vreči v lokal. V lokal jim je uspelo vreči eno gorečo baklo, v steklo lokala so vrgli kamen, potem pa so zbežali s prizorišča. Mitja Blažič pravi, da so med napadom vpili 'pedri!' (Narobe: Napadli Cafe Open.)

socialnem delu ne smemo zanemariti. Hkrati moramo upoštevati perspektivo zmernega univerzalizma, ki omogoča ustvarjanje kriterijev socialne pravičnosti, saj zagovarja univerzalnost osnovnih človekovih potreb (na primer potreba po hrani, kisiku, spoštovanju itn.). Vendar pa se ne smemo ujeti v past ekstremnega, na primer »hegemonialnega kulturnega univerzalizma, ki če se poveže z nosilci moči v družbeni strukturi, postane inkvizicijski, ekspanziven in kolonialističen [...] katerega končni rezultati je bolj ali manj absolutna diktatura« (Staub-Bernasconi 2010: 13.)

V spodnji izjavi prepoznavava ekstremni pluralizem, kjer pedagoška delavka ne vidi svoje naloge v tem, da bi postavila jasne meje sprejemljivega. Meniva, da so s tem dopuščena vsa možna mnenja, ne glede na njihovo (ne)problematičnost, kar v izobraževalnem procesu lahko ustvarja vtis, da stroka socialnega dela dovoljuje zatiralske prakse diskurzov.

»Ne čutim, da je moja naloga, da bi mogla na to [predsodke študentk_ov do različnih skupin ljudi] kakorkoli vplivati. Če bi videla da, prihaja do neke diskriminacije koga, do nekega nasilja, tukaj bi definitivno posegla vmes, dokler se pogovarjamo o nekih mnenjih seveda pa jaz lahko izrazim svojega, povem zakaj je takšno moje stališče na primer. Ne čutim se pa kot nek razsodnik, ki bi določala 'ne ti narobe razmišljaš, ti nimaš prav, lej to pa to je prav'.«

Moški kot mučenik

Nezavedanje heteronormativnosti in systemske pozicioniranosti spolov, ki temeljijo na patriarhatu, velikokrat pripelje do sprevračanja diskurza. Takšno sprevračanje diskurzov je podobno, kot če se osredotočamo zgolj na povratni udarec puške ob ramo, ko izstrelimo metek, ter zanemarimo učinke metka, ki je bil izstreljen iz puške in je zadel tarčo. Tu lahko prepoznamo izjave, ki opisujejo spolne vloge in konstrukcijo moškosti v družbi, brez zavedanja in kritične refleksije pozicije moči in systemske diskriminacije. Zgolj izjava »moški trpijo zaradi tega, ker ženske prevladujejo«, lahko daje vtis, da je moč med spoli v družbi enako razporejena, da ne živimo v patriarhatu in da je moški lahko žrtev nadvlade žensk. Strinjava se z Bobom Pease (2015), da je za razgradnjo patriarhata nujno potrebna feministična perspektiva tudi takrat, ko govorimo o moških in ne zgolj osredotočanje na »probleme, ki naj bi bili zgolj moški«. Pozorne_i moramo biti tudi na vpliv rase, spolne usmerjenosti, starosti, razreda in oviranosti, ki v

korelaciji z moškim spolom kreirajo različne pozicije moči znotraj patriarhata (glej tudi Malić 2014).

»[V]ečinoma delajo socialno delo ženske, tako da s tega vidika je nekako nadpovprečno zastopan ta ženski vidik. Po mojem je odvisno od vsakih posameznih področji. Pri nasilju recimo, smo rekli so moški.. No, mogoče na splošno moški trpijo zaradi tega, ker ženske prevladujejo. V smislu 'raje damo mami otroka, moški je tisti, ki je nasilen'...«

Skozi hegemono institucijo jezika, ki je diskurzivne narave, se natančno določajo meje vsakršnega smisla [...]. [R]efleksija z vidika prisotnosti žensk v jeziku po nujni vključuje tudi misel o usodnosti 'izločanja' v jezikovnem sistemu kot dominirajočem diskurzu, diskurzu, ki je že v rokah oblasti. (Šribar 2013 b: 155).

Tisto, kar je izključeno iz jezika, vzdržuje oblast; moška oblast izvira iz jezika, iz njegovega izključevanja vseh *drugih* spolov. Izključenost iz jezika (torej tudi družbenega) je potrebno gledati iz zgodovinske perspektive patriarhalnega razvoja jezika in slovnice (Šribar 2013 b). Razlog za uporabo ženske slovnične oblike, kadar naslavljamo skupino, ne sme biti večje število udeleženk ženskega spola, temveč naša politična odločitev, katere namen je prikazati androcentričnost jezika, ki moško slovnično obliko predstavlja kot nevtralno. S tem posredno izpostavljamo in problematiziramo tudi patriarhalnost družbe, zato se nama pomislek »kako se moški počutijo« ob uporabi zgolj ženske slovnične oblike ne zdi upravičen, oziroma je lahko izhodišče za debato in osvetlitev androcentričnost jezika (tudi) v pedagoškem procesu.

»[K] socialni pedagoginji je en naš študent prišel na prakso in je dobila navodila in je bilo vse v ženskem spolu napisano. 'Kaj se pa vi greste na vaši fakulteti, pa kaj je zdaj to, to pa res ni o.k., to je diskriminacija moških in tako.' Res, mi je bilo tako zanimivo, ker na, je to že tako domače in zadnjič sem prav razmišljala, mislim, da si ti [na delavnici] ženski spol uporabljala, so bili pa tudi moški v skupini, sem si mislila, 'kako se moški počutijo, ali bi bilo fino oba spola [uporabljati]?' Jaz po navadi oba uporabljam, tudi študentom, ko govorim, tudi če je en študent uporabim tudi moško obliko. Ampak drugače govorim v ženski obliki, tudi vaje imam tako napisane.«

ZANEMARJANJE DRUŽBENEGA KONTEKSTA

V socialnem delu pogosto delamo s posamezniki in seveda je pomembno, da se vsakiemu približamo, tako kot nas uči postmoderna paradigma. Vsaka posameznica ima specifične izkušnje in je vsekakor ekspertinja za lastno življenje. Problem pa se pojavi, ko posameznico vidimo kot tako_ega, izvzeto_ega iz družbenega okvirja. Osredotočenost na posameznico in neupoštevanje sistemske pozicioniranosti, lastnih privilegijev ter razmerji moči, sistemsko diskriminacijo individualizira ali pa jo zanemari. V izogib temu Jelka Zorn poudari, da je potrebno vedno znova definirati »[k]aj je pravičnost, kaj je perspektiva uporabnikov, [...] kajti socialno delo ne deluje na nevtralnem terenu, nekakšnem praznem prostoru; v tem poklicu ni mogoče prezreti širšega konteksta družbenih struktur in odnosov« (2008: 127).

Lea Šugman Bohinc (2010) preko povzemanja Dallos in Urry (1999) in pogleda socialnega konstrukcionizma opisuje zgodnji kognitivni konstruktivizem, ki (še) ne upošteva strukturnih dejavnikov in dominantnih diskurzov in v tem smislu lahko interpretiramo kot »utopičen«, »nerealističen« pogled na sposobnosti posameznice_ka, da lahko zgolj s preokvirjanjem svojega pogleda razvije spremembe. Nadalje opozarja, da na posamezničino_kovo konstrukcijo realnosti pomembno vplivajo razni strukturni dejavniki (na primer spol, »rasa«, spolna usmerjenost, revščina, izobrazba, starost, etničnost, itn.). »[P]omagajoč[a]i ne more biti nevtral[na]en, tudi nje[n_]gov morebitni molk, npr. glede spolne ali rasne diskriminacije, je sporočilen.« (Šugman Bohinc 2010: 61.) Prav tako položaji vseh udeležениh v procesu pomoči ne morejo biti enakovredni, saj v odnose vstopamo z različnih pozicij, ki jih oblikujejo strukturni dejavniki in nosijo različno družbeno moč ter posledično privilegiran ali neprivilegiran položaj v družbi. Muetzelfeldt (1994 v Harris 2014) opozarja, da je družba več kot zgolj instrumentalna interakcija neodvisnih individuumov, kjer ima vsak čisto specifične interese in vire. Posameznice_ki in skupine imajo skupne interese in identitete, ki ustvarjajo različne pomene in razmerja moči - družbo kot kompleksen sistem vrednosti in pomenov. Interakcij posameznikov tako ne moremo misliti brez interakcij moči.

Najina teza ni, da je delo z uporabnico_kom, ki ne definira spola drugačno kot implicira sogovornica v spodnji izjavi. Povedati hočeva, da potrebujemo znanja o razmerjih moči v družbi,

da lahko razumemo, s kakšnimi družbenimi preprekami se lahko posameznice_ki srečujejo. Ozavestiti moramo tudi lastne privilegije, da lahko prepoznamo tiste stvari, ki so nam samoumevne – vendar niso samoumevne vsem in so lahko potencialni viri moči. Hicks (1996 v Sobočan 2011 a) pripoveduje o izkušnjah ne-heteroseksualno usmerjenih posameznic_kov (ki so vložile vlogo za posvojitev) s socialnimi delavkami_ci. Opisuje, kako so morale osebe vedno znova »poučevati« in ozaveščati socialne delavke o problematiki, življenjih in stiskah istospolno usmerjenih oseb, ter kako so to doživele kot diskriminacijo, saj bi morale socialne_i delavke_ci, katerih naloga je podajanje ocene o ustreznosti za posvojitev, biti seznanjene z diskriminacijo in družbenim sistemom, ne pa, kot so osebe povedale, se izobraževati na njih.

Raziskave o izkušnjah starejših lezbijk in gejev (Bayliss, 2000; Hubbard and Rossington, 1995; Langley, 2001; Manthorpe, 2003) ugotavljajo, da je uporabnice_ke strah sodelovati s socialnimi delavkami_ci, saj jih dojemajo kot osebe, ki razvrednotijo istospolna razmerja in se v velikem delu ne zavedajo heteroseksistične narave socialnih služb. (Charnley in Langley 2007: 309, najin prevod.)

Strinjava se z Leo Šugman Bohinc

da je ena od pomembnih nalog pomagajočih strokovnjak[inj_]ov v postmoderni ne le raziskovati načine, kako obstoječa neenaka razmerja moči dekonstruirati in narediti bolj enakovredna, temveč tudi, kako tista, na katera nimamo neposrednega vpliva, reflektirati in jih uporabiti kot potencialno perspektivo za prispevanje h krepitvi moči vseh udeleženk_cev delovnega odnosa. (2010: 61.)

»Tako razmišljam, ali je delo z nekom, če gledamo uporabnika, ki ne definira spola, drugačno kot z nekom, ki ga? [...] Zame je ravno to stigmatizacija, da rečem, on je drugačen z njim moram drugače delati, ali pa ona, moram s to osebo drugače delati, kot pa z osebo, ki ima en spol. In jaz mislim vsakemu, ne glede na to, ali imam pred sabo partnerja, [...] ki se definira kot moški in bom z njim, ne vem zakaj bi z njim delala drugače, kot pa z nekom, ki bi prišel do mene pa ne bi definiral svojega spola, ker na vsakega gledam kot na eksperta iz izkušenj, vsak pride z nekimi svojimi temami, ne glede na to, kakšne teme to so in se mu pač lahko samo pridružim pri tem raziskovanju, soustvarjanju, da doseže tisto, kar si želi. Zdaj,

če seveda oseba, ki ne definira svojega spola, izrazi neko stisko z odzivom družbe na njegov način govorjenja, tako kot si ti rekla, obnašanje. Ja, seveda lahko delamo na tem, ampak to lahko izrazi tudi moj partner [...] ali pa kdorkoli. Tako da, tukaj jaz ne vidim, zakaj bi bilo potrebno drugačno obravnavanje.»

V socialno delovnem odnosu se uporabnici_ku pridružimo preko jezika, ki je družbeno ustvarjen in pogosto heteronormativen. Če se te konstrukcije ne zavedamo, jo vnašamo v naše odnose. S tem lahko posledično izvajamo zatiralske prakse (že s samim jezikom). V naslednji izjavi vidiva, da sogovornik spolne identitete ne vidi kot relevantne, dokler ne postane pomembna v njegovi interakciji in bi jo postavil v oklepaj. Vendar še preden pride do tega, *nama* pripiše spolno identiteto, ki je skladna z njegovim heteronormativnim predvidevanjem, ki temelji na biološkem determinizmu. Interpretirava, da odgovornost lastnih nereflektiranih norm prevesi na osebe, ki od norme odstopajo s tem, ko naj bi bilo na njih, da mu povedo, če se je s svojim predvidevanjem »zmotil«.

»[J]az se pravzaprav o spolu ne sprašujem, torej jaz se ravnam... mislim ravnam, ravnam se itak da ne, ane? Ampak, če bi se moral ravnati, če bi me vidve vprašali, kakšnega spola sta vidve, bi rekel ženski. Torej ravnam se po zunanjih simbolih. Zdaj, če je pri nekom manj jasno, ali pa če nekdo reče: 'Veš kaj ne, jaz sem pa ženska v moškem telesu' ali pa 'moški v ženskem telesu' – 'Aha, v redu, O.k.'. A ti potem govorim v ženski obliki ali moški obliki... če mi oseba pove, drugače ne da bi se temu izmikal ali pa se s tem ne bi ukvarjal, ampak... dokler ne postane pomembno v naši interakciji, bi dal to kot v oklepaj, ampak ne v oklepaj v smislu spremenljivega, ampak v oklepaj, torej zdajle se pogovarjamo tukaj o drugih stvareh ampak, če bi se kakorkoli o teh vprašanjih spola... se pa lahko... in bi se o tem rad na ta način kot sem poskušal, deklariral svoje statement-e, torej odprto.»

Študentke_i fakultete prihajamo iz različnih okolji in smo socializirane_i na različne načine, zato s seboj na študij prinesemo različne poglede in tudi predsodke. Študij na fakulteti je izobraževalni proces, zato je pomembno, da dajemo prostor ozaveščanju predsodkov. Kar umanjka, kot prepoznava tudi v naslednjih dveh izjavah, je dekonstrukcija le-teh in jasno stališče, da mora biti stroka socialnega dela vedno anti-diskriminatorna. Strinjava se s Stevom Rogowski (2014), ki povzema Thompson (2003) in pravi, da je strukturna razlaga družbenih delitev (kot so ekonomski razred, »rasa«, spol, starost, oviranost, spolna usmerjenost, veroizpoved, jezik, nacija, regija in

duševno zdravje) ključna za anti-diskriminatorno/opresivno socialno delo, ki naj bo del vseh pristopov v socialnem delu in ne zgolj posebna praksa.

Pri ostajanju zgolj na stališčih in mnenjih o vedenju, življenju, pravicah ne-normativne družbene skupine, zanemarimo norme in družbene strukture, ki so normo in odklon od norme sploh povzročile. S tako neobčutljivim pristopom, kjer so vsa mnenja dovoljena in legitimizirana, se tudi ne zavedamo, ali pa se zavedamo in nam je vseeno, da so v predavalnici tudi osebe, ki morda prevzemajo določene ne-normativne identitete o katerih teče debata in da so diskriminatorna stališča kolegic_ov, ki se jih ne problematizira, lahko slišana kot »potrditev« njihove identitete kot »nenormalne«, »čudne«, »manjvredne«, ne zgolj s strani sošolk_cev, ampak tudi s strani stroke socialnega dela. S takim pristopom ponovno utrjujemo že obstoječe norme; torej »normalne_i« ostanejo »normalne_i«, »deviantne_i« ostanejo »deviantne_i«. Namesto pogovora o »deviacijah« bi bilo bolje sprožiti debato o normah samih, ki ustvarjajo »normalnost« in »deviacijo«, saj s tem ozavestimo *zakaj* so določene osebe diskriminirane. Ni dovolj, da smo zgolj podučene_i o tistih, ki norme kršijo, vendar se moramo, če si želimo sprememb v družbi, podučiti predvsem o tem, *kako* norme, moč in vpliv delujejo (Ahlsdotter et al. 2009).

»Tega [trenutek ko se izpostavi, da je za zdrav razvoj otroka nujno potrebna moška in ženska vloga, da rabi otrok dva starša ločenega spola] ne rešujem, kot si rekla, kako rešim. Običajno želim slišat njihovo mnenje, iz česa oni izhajajo, zakaj tako mislijo, povabim tudi ostale študente, da povejo svoje mnenje. Jaz jim mogoče povem svoje mnenje, ampak to je pa to. Ni pa, da bi jih jaz prepričevala v nasprotno, se mi zdi, da včasih to študentje počnejo, če je recimo več posameznikov, ali pa recimo, da je tako ena skupinica, ki misli na ta način pa ena na ta. Da pride malo do te konfrontacije, mi imamo pa prav. Meni ni do tega, da bi jih prepričevala v nasprotno, ker mislim, da imajo pravico do svojega mnenja, mislim, da je fino, da slišijo tudi razmišljanje drugih ljudi, ki pa mogoče ne mislijo enako, da se vsak posameznik sam odloči, kako bo razmišljal, kako se mi zdi, da jih lahko razumem, zakaj imajo takšno mišljenje, od kje, jih pa povabim, da tudi vsaj raziskujejo te stvari, te teme.«

»Ampak to se mi zdi, da potem to pomeni, da imaš predsodke do ljudi, ki imajo predsodke. Da to pokažeš s takšnim ravnanjem. Ane, 'meni se zdi, da ona ne razmišlja prav, on bi moral drugače razmišljati, on ni v redu, ker tako razmišlja'... to je predsodek do človeka, ki ima predsodke. Tako jaz to vidim. Se mi zdi, da kot stroka lahko nekaj definiramo, lahko postavimo neka pravila, ampak se bo pa vsak posameznik znotraj

tega odločil, koliko bo to upošteval, kakšne so njegove vrednote, stališča, ki jih bo zavzel, ki jih bo zagovarjal, ali pa, ki jih mogoče ne bo zagovarjal, ampak bo sam mislil neke stvari. Jaz jim povem svoje mnenje, kot ga lahko povem. Če predstavljam neko teorijo, da s tem ustvarjam kontekst, ki bi mogoče lahko spodbudil pri študentih, da tudi mogoče spremenijo svoje razmišljanje. Mislim pa, da nisem jaz tista, ki bi lahko imela kakršenkoli vpliv na študente, da bodo se spremenili, da bodo začeli drugače delovat.»

Socialno delo ima izdelane vrednotne temelje poklica, ki niso sami sebi namen in meniva, da bi ti morali biti vedno vodilo pedagoškega procesa (v procesu izobraževanja za socialno delo) .

Etični kodeksi so zapisani ali nenapisani sklopi norm, ki navadno označujejo osrednji namen stroke in opišejo etična načela in pravila ali standarde strokovne prakse. Po navadi jih napišejo in regulirajo strokovna ali nadzorna telesa in vplivajo na določitev meje stroke, promocijo strokovne identitete, vodenje in nadzor praktikov ter na varovanje uporabnikov. (Banks 2011: 187.)

Etika socialnega dela nam torej omogoča postavljati jasna stališča, poleg tega – kot pravi Sarah Banks (*et al.* 2011) – je pomemben pogovor o stališčih in mnenjih vsake_ga posameznice_ka. Vendar so v izobraževalnem procesu učitelj_i ce tiste_i, ki morajo jasno predstaviti vrednote socialnega dela in ne smejo zgolj sprejemati diskriminatornih mnenj; ko se problematična stališča odprejo, se je v debati vedno potrebno vračati in opirati na vrednote socialnega dela.

Študentke_i so o pomanjkanju jasnih zaključkov debat in osnovnih vrednostnih temeljev povedale_i naslednje:

TAJA: »Ja se spomnim o sestavi družine smo govoril pri Ani, ampak ne vem ali 1. ali 2. letnik. Smo imeli vajo o predsodkih. In smo se pogovarjali o sestavi družine, ampak mi smo šli bolj iz tega, katera družina ni o.k., ali proti kateri družini imaš predsodke, nekaj takega. In smo imeli za obkljukati, katera družina je tebi v redu, ali katera družina je sploh družina, v temu smislu. In se spomnim samo tega, ko je ena zraven mene obkrožila, da eno-starševska družina ni o.k.. Jaz pa pač izhajam iz eno-starševske družine in me je to ful prizadel. V glavnem no, edino takrat se mi zdi, da se zdaj spomnim, da smo govoril o sestavi pa katere vse so v bistvu, smo šle čez vse družine pa katera je kakšna pa kako se katera imenuje pa tako. Edino takrat recimo, drugače pa če so kdaj, spotoma, tako kot si ti rekla, pač ja so »una ta normalna,

tradicionalna, pa vse ostale«, ki so itak vse ostale, k jih je milijon. Da bi šli dejansko kaj kdaj čez pa tako, samo pri tisti vaji se mi zdi.»

V: Ali se mogoče spomniš kakšen je bil zaključek te vaje, ali je bilo kakšno sporočilo te vaje?

TAJA: »Ma sej ne, takrat se ni šlo samo za družine ampak za več predsodkov. Na koncu mislim, ne vem točno, kaj je bilo, kakšen je bil zaključek. Mene je pač to prizadel, zato se spomnim, drugače se ne bi spomnila, ampak tisto me je pa res šokiralo. Ne, res se ne spomnim, kaj je bilo na koncu. Refleksija po mojem. Aja, takrat smo se potem kregal, ker pač veliko se jih je izkazal, da jim ni normalna družina-istospolni. Partnerji pa otrok. In potem smo se kregal, da smo šli na to, da če nekdo pride k tebi v pisarno, tako čist banalno na CSD, kaj boš naredil, a boš kar vzel otroka ali bilokaj. In ja, nekateri so imel tako dosti proti, pri nekaterih sem dobila res slabo mnenje o sošolcih, da pač niso za ta faks. Takrat je bilo res grozno videti, da imajo študentje pa študentke take predsodke.

ANGELCA: »V prvem letniku je bil ful močen moment, takrat se je ravno šlo za ta družinski zakonik in smo pri Milkotu iskali neko temo, da bi vadili debatiranje oziroma ne vem kaj. In se je izpostavila tema, kaj je družina, kdo ima lahko otroke, kdo se lahko poroči. In ta tema je dobesedno razdelila razred na pol in smo imeli ful močno debato, po mojem mnenju eno uro, če ne še več. Zmotilo me je to, da se je končala kot: 'O.k., zdaj smo se menili in to je to,' in je bilo konec. Čeprav je bilo v debati rečeno mnogo takih stvari, ki bi se jih res moralo problematizirati. Mnogo seksizmov, govor o tem, kaj je normalno, katera družina je normalna, govorilo se je o tem, da bi morali homoseksualnost kaznovati, tako kot pedofilijo. Mislim ful močne stvari in potem je bilo konec. In smo šli domov. Se spomnim, da sem bila takrat res zelo jezna zaradi tega no.»

BLICA: »Ampak to je res, nikoli ne gremo do konca, nikoli se do konca ne zmenimo, vedno smo v nekih svojih mnenjih, ki smo jih mogoče tudi malo spremenili, ampak nikoli nismo šli do konca, da bi lahko res dejansko spremenili razumevanje. To so bile samo površinske teme, pogovarjali smo se tako čisto povrhu. Mal bolj kot na drugih faksih, kjer se po mojem sploh omenja ne teh tem. Ampak še vedno nismo šli dovolj globoko. En dober debatni krožek bi nam dosti več koristil, kot pa 30 ur predmeta pa poslušanja neke snovi. Po mojem bi se bolje naučil, če bi res šli z argumenti do konca, se pogovarjat o eni stvari, na primer o družinah.»

Fokus na učinkih diskriminacije

Naloga socialnega dela je krepitev moči posameznikov in skupno iskanje rešitev, vendar pa nikakor ne smemo pristajati zgolj na to. Sanirati zgolj učinke diskriminacije ne omogoča kritike obstoječega sistema in ohranja *status quo* v družbi. Da bi diskriminacijo preprečili, moramo najprej razumeti njeno delovanje, kako se družbena moč razporeja in kateri so mehanizmi diskriminacije. Osredotočanje zgolj na posledice diskriminacij določenih skupin, utrjuje sliko teh skupin kot žrtev. Pogosto je fokus samo na reševanju problemov ljudi, ne vidimo pa neverjetnih virov moči, ne vidimo antisistemskih praks, ki se upirajo sistemu, ki zatira. Preko predmetov, pri katerih se pogovarjamo zgolj o določeni marginalizirani skupini, se nam riše slika pripadnikov teh skupin kot ubogih, potrebnih podpore in pomoči, kot tistih, ki trpijo v konstantnem boju z vsakdanjim življenjem. Ne pustimo pa si prostora, da bi videle vse subverzivne bitke, ki jih te osebe bijejo na vsakodnevni ravni, ne vidimo, kako njihov/naš obstoj spreminja hegemonialne diskurze in kako je že to lahko njihov/naš vir moči:

»Po neki definiciji smo občutljivi za ranljive skupine ljudi, za diskriminirane, se pravi, bom rekla, imamo dovolj materije, ki je naša, imamo nekih potencialnih spodbud, da bi bili bolj reflektirajoči in bolj občutljivi«.

Strinjava se s sogovornico, ki v spodnji izjavi pove, da je vredno spoznati specifične življenjskih svetov ljudi, ki so v različnih okoliščinah, vendar kot sva že omenili, bi moral biti poudarek predvsem na vzrokih za diskriminacijo in na oblikah upora proti njej.

»Pravzaprav zakaj zdaj poudarjat geje in lezbijke pa trans ali pa kogarkoli, ali so to zdaj toliko zelo posebna življenja v takem smislu, da jih na en način spet poimenujemo, stigmatiziramo, rečemo še socialno delo z njimi, posebno, kot da je to posebno, ob enem pa so te, ne bom rekla identitete, ampak ti življenjski svetovi ali pa ljudje, ki so v različnih okoliščinah, bi rekla, dovolj specifičnih na en način, živijo, doživljajo... doživljajo tudi diskriminacije, ki jih na en način ustvarijo kot skupino tudi. In je vredno spoznati te specifične.«

Na dejstvo, da pogosto umanjka širše razumevanje delovanja družbe, razmerij moči in sistema, so opozorile tudi študentke:

ANGELCA: »Zdi se mi, da se je ful psihologiziralo ravno na ta način, ja, vsak ima pravico pa otrok je lahko srečen kjerkoli, ampak nismo se pa nikoli pogovarjali o tej neki malo bolj družbeni, strukturni analizi, zakaj kapitalizem rabi strejt družine, zakaj je biti queer, bit ne-strejt lahko totalno subverzivno, zakaj to lahko spremeni temeljna družbena razmerja. Izhajali smo zgolj iz pozicije: o.k., kot socialne delavke moramo podpreti uporabnico v tem, kar si želi in če hoče pač imet lezbično družino, jo moramo v tem podpret, ampak ni samo to, da jo moramo podpreti, ker smo dobre socialne delavke in ker lahko ona to počne, če si to želi, ampak moramo v tem dejansko videti nekaj več, ne pa samo neko izbiro ali pa neko človekovo pravico.«

MANCA: »Jaz sem dobila tak občutek kot da se gremo, ja podpiramo posameznike, ki so pač homoseksualci ampak gremo pa na ohranjanje družbe take kot je, nočemo, da se družba v temelju spremeni. In zakaj je tak strah pred nekimi spremembami, če gremo v bistvu na boljše, če hočemo, da je vsem boljše. Tega ne razumem.«

SANDRA: »Mi smo imeli še o diskriminaciji na delovnem mestu ali pa na splošnem.«

GORAZD: »Omenjali so tudi te raziskave, da otroci iz mavričnih družin ne bodo nič bolj diskriminirani, kot pa nekdo, ki prihaja iz revne družine. Tudi, če prihaja iz mavrične, če ima istospolne pa druge starše, da zardi tega se on ne bo slabše razvijal.«

Diskriminacija kot problem diskriminiranih

Tako kot osredotočanje na posledice diskriminacij, je pri govoru o LG(btiq?) gibanjih moč opaziti diskurze, ki napeljujejo na to, da naj bi bila odprava diskriminacije naloga diskriminiranih. Tu pogrešava zavedanje, da je norma, ki povzroča diskriminacijo, omejujoča za celo družbo. Boji, ki naslavlja heteronormativnost in jo delajo vidno, spreminjajo celotno družbo in se ne borijo samo za »svoje« pravice.

Že z uporabo izrazov, kot so: »imate«, »pri nas imajo«, »ste imeli«, »so dlje prišli«... sogovornik_ca sporoči, da gibanja, ki prevprašuje heteronormativnost, ne vidi kot svojega, s česar sklepava, da ga ne prepozna kot koristnega za celotno družbo.

»[Z]daj naštevam te elemente, ki so ključni za demarginalizacijo, kako margina opozarja na svoje pravice, na način, da jo družba sliši in izumlja pogajalske postopke in pritiske na main stream pa zlasti na

oblast, da dobi več pravic. Javni glas, drugič lastne institucije, te so zgrajene, si jih zgrajujejo in tako naprej. Znotraj tega poudarka lastne institucije celo ni vseeno, ali imate samo eno, ali pa več isto vrstnih, ali imate na različnih področjih institucije, pri nas imajo že na različnih področjih. Eno je institucija za recimo politično promocijo, oziroma za spremembo zakonodaje, potem imate, že prej smo imeli, institucije za prosti čas, disko na primer, gejevske večere, lezbične večere, potem ste imeli to, saj so še zdaj, separantne institucije na tem področju, no potem je tudi posebna institucija parada ponosa, ki nikakor ni bila samoumevna, je bilo treba izbojevat, da je zdaj vsaj tu samoumevna. Tako, da različne institucije, to je drugi pogoj. Tretji je pa sprememba ključne zakonodaje, recimo zakon o družini ali kaj podobnega, tu gre bolj počasi, ampak tudi tu so dlje prišli kot so bili kadarkoli prej.»

Del LG gibanja temelji na identitetnih politikah, ki v javnosti dostikrat res dajejo podobo, da se borijo zgolj za lastne pravice (kot je na primer pravica do poroke) na podlagi zamejenih identitet, kar ustvarja nove norme in posledično ponovno izključuje vse posameznice_ke, ki ne ustrezajo tem normam. Zaključek spodnje izjave z besedami »jaz ne vidim, da bi bilo s tem kaj narobe«, vidiva kot nerazumevanje problematičnosti identitetnih politik.

»Jaz mislim, da je popolnoma, da je neka običajna stvar, da se vsak bori za svoje, v tem smislu, ker je boja premalo skoraj na vsakem področju, je tega absolutno premalo, če se nekdo izpostavi v tem smislu in s tem razkrije svojo identiteto, jaz ne vidim, da bi bilo s tem kaj narobe.«

NI NALOGA VSEH

Stroka ni enotna, prevpraševanje heteronormativnosti spada samo v specifične predmete ali se jo naslavlja le, če študentke_i opozorijo nanjo, so pogosta sporočila, ki sva jih dobili v intervjujih. Meniva, da bi moralo socialno delo kot stroka imeti jasno, nenehno anti-diskriminatorno stališče, da je naloga vseh, ki delujemo na tem področju, nenehno prevpraševanje družbenih norm, ki so izključujoče. Strinja se z Ano Marijo Sobočan, da se socialno delo

lahko vzpostavlja in ohranja kot avtonomen poklic le tako, da ostaja zavezano vrednotam in etičnim načelom, na katerih temelji in ki se morajo skozi čas tudi reflektirati in dopolnjevati tako, da lahko v vedno novih družbenih situacijah zagotavljajo orodje za boj z nepravilnostjo in izključevanjem. (2011 b: 213.)

Četudi spoli in spolne usmerjenosti niso eksplicitna tema določenega predmeta, so definitivno neposredno vpeti v vse predmete. Socialno delo dela in govori tudi z in o ljudeh, ki imajo spol in spolno usmerjenost, zato se mora ves čas zavedati norm, ki se vežejo na te konstrukte – z namenom, da jih ne bi reproduciralo.

V spodnjih izjavah vidiva, kako sogovornice_ki razumejo (ne)enotnost socialnega dela.

»[S]troka socialnega dela se mi ne zdi nič tako enotnega, da bi ali pa ne bi prevpraševala [heteronormativnost].«

»No tretji vidik je pa tisto, kar mi naredimo s temi, ki pridejo k nam, s to prvo in drugo izkušnjo[socializacije]. Tu skozi šolski kurikulum, kot se temu reče. Ta vidik, ne vem če je najmanj pomemben, gotovo je manj pomemben od tistega prvega, ampak je pa tudi pomemben no. Tu smo pa zelo protislovni.«

»Nisem jaz čisto ziher, da stroka zelo, kot stroka, prevprašuje [heteronormativnost], dejansko. Kot prvo je to, da je socialno delo zelo heterogena zadeva. Če gremo gledat malo bolj resno bi človek rekel, da imamo nekako znotraj socialnega dela dva pola okrog katerih se stvari organizirajo. Eno je delo s posameznikom, drugo je delo v skupnosti. Zgodbe okrog, torej, spolnih vlog, vseh teh zadev se odpirajo pravzaprav na tistem koncu dela v skupnosti, podpore, recimo, ali pa uporabe ali pa mogoče tudi celo rabe družbenih gibanj v okviru socialnega dela, v okviru poskusov vpliva na socialno politiko, tam so te stvari pravzaprav ena od možnih zadev, ki se odpirajo. Medtem ko delo z posameznikom tisto, čemur po navadi rečemo socialno delo ali pa konec koncev tudi javna pooblastila in to državno socialno delo, ki ga poznamo je pa seveda popolnoma jasno, po mojem, usmerjeno, da se ve, kdo je moški in kdo je ženska in tako dalje. Tu pravzaprav s tem, da seveda socialno delo sledi pravzaprav samo temu, kar druge stroke počnejo. Delo z ljudmi je ostalo na tem, da so spolne vloge jasno določene, da je družina pomemben steber družbe in seveda ta diskusija še posebej v Sloveniji, diskusija o tem, kaj je družina, je daleč od tega, da bi imeli kakršnokoli odprtost. Popolnoma jasno je, da sta to moški in ženska z otroki in vse drugo so za Slovenijo neke čudne zadeve. Vse te zgodbe so znane. Od referendumoma o umetni oploditvi, ki je konec koncev jasno pokazal, da Slovenci držimo svoj primat v družini. Ob podpori Slovenk. Tako, da je popolnoma jasno, da neke tam ženske kar tako pa res ne morejo umetne oploditve zganjat.«

»[S]troka - ne verjamem, da je to nekaj enovitega, vedno mislim, da so to strokovnjaki. V končni fazi konkretni ljudje so, lahko modeli dela, pristopi, okrog katerih je nek konsenz znotraj skupine ljudi, ampak vedno je na koncu še en konkreten človek, ki neke koncepte uporablja, ki reflektira ali pa ne.«

»Odvisno od predavatelja in njegovega prepričanja, njegovih pogledov. Zdaj, v tem času, ne, kakor sem bil jaz aktiven, [...] mislim, da nismo imeli ene resne razprave o tem vprašanju, ki bi zajela vse pedagoške delavce.«

»[I]n težko rečem, kaj je zdaj tukaj res avtentično glede tega, kar se tiče nas kolegov, zagotovo gre tudi za razmerja moči, to je eno, drugo so tudi neka pravila obnašanja, ki morajo biti na mestu zato, da nismo mi v konfliktu. Ne bi mogla reči, da smo vsi, ki poučujemo na tej fakulteti, si vrednotno zelo blizu, tudi glede tega vprašanja [kako na fakulteti govorimo o spolnih usmerjenostih], ne bi mogla reči, da smo si zelo blizu, ampak smo pa zelo kultivirani in običajno ne naletim na neke... da bi nekdo izražal neka zelo negativna prepričanja, [...] če bi prišlo do neke situacije, ali pa neke dileme s tega področja, ali pa zakonodaje na tem področju ali pa kaj podobnega, sem prepričana, da bi imeli različna mnenja. Da se ne bi vsi čisto in popolno strinjali samo z eno recimo najbolj anti-diskriminatorno poanto«.

»[Z]agotovo tudi zato, ker so trenutno predmeti s katerimi se jaz ukvarjam [...] noben od njih ni neposredno na spol, da bi imela jaz res veliko časa, da bi se pogovarjali o tem, kaj to pomeni, kaj je teoretsko ozadje in tako naprej, kar je res škoda in bi si želela.«

»Če ni glih teme gender ali pa LGBT, potem pač ni. Zdaj recimo, če pomislim [na svoje predmete] prav za prav, o LGBT-ju nismo govorili.«

Neenotnost stroke in neenotnost izobraževalnega procesa puščata mešana sporočila in kar je najbolj problematično, puščata sporočilo, da je diskriminatorno ravnanje sprejemljivo oziroma celo zaželeno. Kot pove kar nekaj študentk_ov v spodnjih izjavah, se pri nekaterih predmetih dekonstruira in prevprašuje norme (na primer spolov), spet pri drugih pa se utrjujejo stereotipi, seksizem in patriarhat.

MANCA: »Pri določenih predmetih so. Ampak mislim, da prav pri teh predmetih, ki so se na to nanašali, na primer Spol in nasilje pa Antropologija, tam je bilo dosti te diskusije in sem se ful naučila in mi je bilo ful všeč. Pa mogoče tudi Lešnik, drugače ostali pa niti ne.«

KOKO: »Se strinjam ja, pri parih predmetih.«

BLICA: »Ja, ker si že v naslovu videl, da boš govoril o spolu. Dejansko!«

ANGELCA: »Ja, kar je spet isto, spet je tako, da imaš poseben predmet, pri katerem se pogovarjaš o spolih, imaš poseben predmet, pri katerim se pogovarjaš o queer, ne-strejt in spolnih izrazih in tako naprej. Ampak potem imaš pa vse ostale predmete, kjer pa tega absolutno ni in kot, da patriarhat ne obstaja in kot, da heteronormativnost ne obstaja, tisto je samo za zraven, [...] [i]n je pač zelo konfužno, da je faks takšno okolje kjer, po eni strani nekje lahko dobiš informacije o patriarhatu, družbenem konstruktu spola in vse to kar si ti govorila, da to ni v redu in da je to nekaj, kar ima tradicijo bojev in upiranja in kjer še vedno ni tako kot bi moralo biti, potem greš pa v drugo predavalnico, kjer profesorice ali pa profesorji delajo pa ravno nasprotno, utrjujejo stereotipe ali pa so seksistični, kjer feminizem oziroma queer ni razumljen kot nekaj, kar je del socialnega dela kot takega, ali pa del družbenega boja kot takega, del razrednega boja, del česarkoli že ,ampak je neki za zraven, kar je pač stvar tistih ki imajo to identiteto in naj se pač one s tem ukvarjajo, me se bomo pa pač s tem, kar je res pomembno.«

BLICA: »Ta vprašanja, ki jih postavljata, jaz vsakič, ko pomislim, pomislim samo na en predmet in to je Spol in nasilje. V štirih letih smo imeli vsako leto 13 predmetov, ali pa vsako leto 10 predmetov. To je 40 predmetov. A štekaš. In vsakič, ko vprašaš, jaz pomislim na Spol in nasilje in se vsakič spomnim na Vesno pa mogoče še na kakšno drugo, od tolikih profesorjev mogoče na 4, 5 pomislim, da so kaj omenili, pa iščem po možganih, o.k. kaj so mi omenili. V bistvu je v tem malo problem.«

GORAZD: »Mislim, da če ni predmet specifičen, sem več ali manj zasledil, da je o hetero.«

FRANE: »Da je prav to predmet. Kaj smo imel, Spol in nasilje, Socialno delo z družino.«

MIJA: »Pri socialnem delu z družino mi niti ene ure nismo namenili.«

Če študentke_i ne prinesejo, potem ni potrebe

Naslednje izjave prikazujejo, da se določene teme odpirajo samo takrat, kadar jih študentke_i prinesemo in izkažemo potrebo po njih. Pomembno je vključevati teme, ki jih študentke_i prepoznavamo kot relevantne, vendar meniva, da se mora kritično mišljenje vzpodbujati tudi s strani pedagoških delavk_cev ter da se teme, ki prevprašujejo ustaljene družbene norme, odpirajo tudi z njihove strani. Kot sva že pisali v uvodu, smo tudi študentke_i tiste_i, ki soustvarjamo diskurz na fakulteti in midve jim/nam nikakor nočeva odvzeti te moči, vendar sva mnenja, da imajo pedagoški diskurzi lahko precejšno vlogo pri vplivanju na diskurze študentk_ov in ravno

zato je pomembno, da se tematika prevpraševanja heteronormativnosti ne pojavlja zgolj, ko/če jo izpostavimo študentke_i.

Glede na spodnje izjave predvidevava: če študentke_i ne izpostavimo problematike, obstaja velika verjetnost, da do kritike obstoječega sistema ne pride.

»Na predavanjih [...] ste bili ena taka zelo močna skupina lani recimo, ko ste to precej problematizirali in ste veliko teh tem tudi vnesli notri in tako se mi je zdelo dobro, zato lahko rečem za to skupino, da vas je gotovo neki bilo takih, ki vam je to tema.«

»[M]islj odpre se tema, mogoče, ko študentke pripovedujejo o svoji praksi, če so kakorkoli bile v stiku z, dobro ni bilo primera družine, bil je primer, da so bile študentke na praksi na Legebitri, na ta način. Potem je ta tema.«

»[P]rostor je vedno. Saj to je ena od pomembnejših tem. Recimo pri predmetih [...] absolutno, ko so študentke, ki delajo recimo na Legebitri, je sigurno prostor, kjer lahko tudi spregovorijo. Res pa je, da med študentkami jaz nimam občutka, da so zelo opredeljene do katerekoli druge teme, v smislu, da bi izražale neke predsodke, se mi zdi, da so do vseh nekih tem tako zelo zadržani. Ampak to je zelo odvisno od neke skupine, spet.«

O problematiki odpiranja tem le na pobudo študentk_ov, je ena izmed oseb na fokusnih skupinah povedala naslednje:

BLICA: »Ja saj, mene to skrbi. Se pravi, če ne bi imeli kot sošolci vaju dveh v tem trenutku, me zanima, kaj bi nam v bistvu profesorica sama ponudila, ker ta predmet je bil po eni strani dobro zastavljen, bomo si pridobil ocene že tekom leta, bomo sami sebi naredili predavanja, vse lepo in prav, ampak tu bi v bistvu profesorica morala biti tista, k bi nam morala malo več znanja ponuditi. Vidve bi lahko imeli čisto grozno predstavitev in mi ne bi nič odnesli od tega, bila je sreča, da sta se res potrudile in res naredile ornk, so bile pa druge predstavitve, ki so bile, kot sem rekla, naslov zanimiv, v resnici pa nisi nič kaj dosti izvedel po predstavitvi. Oseba je dobila 10 in si je zaslužila tisto oceno, ampak ni bilo pa tistega res, tudi ni bilo mogoče toliko časa za debato naprej...«

OPRAVIČEVANJE

V veliko izjavah vidiva prisotnost zavedanja o pomanjkanju prevpraševanja heteronormativnosti, vendar se to opravičuje na različne načine.

Meniva, da s tem ko rečemo, da za neko stvar nimamo časa ali pa energije, povemo, da se nam ne zdi dovolj pomembna. Iz tega sklepava, da sogovornica v naslednji izjavi ne problematizira, zakaj je moška slovnična oblika univerzalna. To vidiva tudi v tem ko reče, da je po pomoti študentke_i nagovarjala v ženskem spolu. Žensko slovnično obliko torej uporablja samo takrat, kadar po zunanjem izgledu »prepozna«, da so v predavalnici samo punce (kar je odraz biološkega determinizma), in uporabe ženske slovnične oblike ne vidi kot osvetlitev patriarhalnih vzorcev v jeziku.

»[M]ogoče me ne zmoti [da se ne uporablja obe spolni slovnični obliki] tako zelo ali pa nimam časa ali pa energije se še s tem ukvarjati. Tako, da tudi v razredu, če vidim, da so samo punce, tako kot ste rekle, po zunanjem izgledu, govorim v ženskih oblikah, 'bomo naredile' ali pa 'dejmo to', če pa vidim, da so tudi kolegi, pa uporabljam, tako kot je nekako družbeno bolj sprejeto, univerzalno ali pa moško obliko, da temu tako rečem. Zdaj spet, ali je to o.k. ali ni o.k.. Se je že kdaj kakšen kolega oglasil, ko sem po pomoti v ženskem spolu nagovarjala študentke, ni pa še bilo, da bi se kdo oglasil, če bi jaz v tem splošnem, ali pa v moškem spolu, da tako rečem, pa da bi bile same ženske, se ni še nobena oglasila.«

Imeti stvari urejene na deklarativni ravni in jih ne izvajati v praksi, ustvarja lep pogled zunanjim opazovalkam_cem, ki pa je farsa namenjena zgolj njim.

»[D]a smo vsaj na deklarativni ravni kar v redu, zdaj kako se to potem izvaja v praksi, [...] [a]mpak dobro, za razliko od nekaterih vsaj na deklarativni ravni.«

Izgovarjanje na stil in berljivost teksta implicira, da so občutki privilegirane skupine bolj pomembni kot izvajanje ne-izključujočih, ne-patriarhalnih praks. Izraz »velja za oba spola« prikazuje spole zgolj znotraj binarne matrice.

»Jaz se globoko strinjam, da je v tem poklicu več žensk in tako naprej. Ampak zaradi samega stila pisanja sem jaz pri sebi ugotovil, da mi je lažje tako pisati, kolegice pa so ugotovile, da jim ni problem tako pisati,

se pravi v ženskem spolu, jaz pa v moškem. Jaz tu nimam problemov. Jaz ne. Če me bo pa kdo prepričal, da mora pa obvezno biti [...] v ženskem spolu bomo pa to spremenili. Samo se mi ne zdi tako pomembno to vprašanje, mogoče celo boljše, da se vidi ta razlika v priročnikih, enkrat moška... Pomembno je, da vztrajaš na enem, zato da je berljivo. Lahko pišeš pod pripombe potem 'velja za oba spola'. Ampak ni berljivo z vsemi tistimi sleši pa a-ji. Zelo težko berljiv tekst, tako da boljše da je eno ali drugo. Samo, bi rekel, tehnično vprašanje kar se tiče spolov. Zdaj pa vsebinsko [...] nikoli ni bilo nekih zadržkov za karkoli v zvezi s tem.»

Opravičili v naslednji izjavi, da si ujet_a v rutino vsakdana in da si ne vzameš časa, ne spremenita izidov in posledic dejanj, ki so lahko v veliki meri diskriminatorna ali kako drugače zatiralska. Odsotnost slabega namena ali pa tudi dober namen, lahko ravno tako privedeta do negativnih posledic (poustvarjanje norm, diskriminatorne in zatiralske prakse, itn.). Nereflektirana razmerja moči v družbi povečujejo verjetnost diskriminatornega ravnanja socialne_ga delavke_ca.

»[S]i ujet v to neko rutino vsakdana, socialne delavke na CSD-jih, ne samo mi tukaj, imamo ful enih stvari, imajo tudi one, ni nujno, da slabo hočejo, ampak verjetno si pa ne vzamejo časa, da bi dovolj poglobljeno razmislile, pa naredile načrt, kako v prihodnje ob takih zadevah«.

Socialno delo zgolj sledi družbi

Eno izmed oblik opravičevanja vidiva v opisovanju stroke socialnega dela, ki naj bi bila zgolj ujeta v družbene norme, potisnjena v sledenje in da nima aktivne vloge pri kreiranju le-teh.

V spodnjih izjavah sva razbrali, da aktivno spreminjanje družbe ni videno kot naloga socialnega dela. Zgolj sprejemanje spreminjajočega okolja ni naloga socialnega dela, še več, nereflektirano prevzemanje tradicionalnih spolnih vlog v socialnem delu razumeva kot problematično, saj meniva, da se na ta način socialna delavka lahko ujame v predpisano, skrbniško, podrejeno vlogo v patriarhatu.

Vesna Leskošek predstavi dve skupini modelov, ki na dva ločena načina obravnavata političnost socialnega dela. Prva zavrača kakršnokoli političnost socialnega dela in je osredotočena na spreminjanja posameznice_ka, kjer se »[s]ocialn[e_]i delav[ke_]ci [...] po njihovo ne smejo ukvarjati s politiko, ker zanj niso usposobljen[e_]i« (Leskošek 1995: 196). S tem, ko socialnemu

delu odvezamemo akcijsko vlogo, ga potisnemo v neskončen krog odpravljanja posledic zatiralskega sistema, namesto, da bi težile_i k spreminjanju sistema. Zato se strinjava z drugo skupino, ki poudari, da je spreminjanje okolja pomembno, da za posameznico_ka ne bo izključujoče. »'Politično' ne pomeni samo tistega, kar zadeva državo, torej delovanje političnih strank ali vlade, temveč pomeni soustvarjanje skupnih pogojev življenja tudi na nižjih ravneh, npr. na ravni lokalne skupnosti« (Leskošek 1995: 196).

»[M]ogoče se mi zdi, da se ta splošna naravnost, bi bolj rekla družbe, kot samega socialnega dela, odraža v tem. Ko pridejo sem, rečejo 'bom z žrtvami nasilja, z ženskami, ki so žrtve nasilja.' Je nekako primarno tisto, kar je itak že v družbi sprejeto.«

»[S]ocialno delo pravzaprav se o značilnostih spolov, spolnih vlog pravzaprav ne sprašuje prav veliko. Jih tudi ne reflektira, nekako kakor socialne delavke v praksi v glavnem nekako bi rekel molče, nereflektirano, brez diskusije sprejemajo spolne vloge tako kot jih nekako norme, kot jih ljudje živijo.«

»[I]zobraževanje na fakulteti, je seveda osnova za, predpogoj za to, saj je fakulteta začetek neke stroke, se pravi začetek nekega strokovnega delovanja nekoga, [...] [i]n zdaj, če se on ne razvija in sprejema okolja, ki se spreminja, pa ima preveč nekaj predsodkov, ki ne zna z njimi ravnati, potem je to problem.«

Nepoznavanje oblik bojev

Problematičnost *mainstream* LG(btiq?) boja vidiva v tem, da se bori za prostor za mizo, ki temelji na pridobivanju pravic znotraj obstoječega sistema z ustvarjanjem novih norm, ne problematizira obstoja in elitizma »mize« ampak si zgolj želi izbojevati svoje mesto. Če mizo razumemo kot obstoječ družben sistem, si *mainstream* LG(btiq?) gibanje želi le priboriti stolček in ne opazi ali ne problematizira dejstva, da za mizo nikoli ne moremo ali ne želimo vse_i sedeti. Prostor za mizo je cilj gibanja, četudi so nujno potrebna sredstva za dosego cilja izključevanje in unificiranje ter utrjevanje sistema, ki služi kapitalizmu in nacionalizmu.

Susan Bickford (1997) uporablja terminologijo Berice Johnson Reagon, ko opisuje »politične domove«. Te prostore (pri nas na primer nočni klubi, kavarne, itn.) so v zadnjih desetletjih zgradile skupine, ki temeljijo na identitetah. Sicer pomembne točke avtonomne politike, ki nekaterim omogočajo varen prostor, dajejo občutek »domačnosti«, so hkrati osnovane na

izključevanju, na navideznem občutku »istosti«. Zamejene identitete ustvarjajo videz homogenosti skupin, ki se gibljejo v teh prostorih. Boji na podlagi zamejene identitete, so na paradoksalni poziciji, saj se hkrati prizadevajo za dekonstrukcijo stereotipov in predsodkov, za družbo, ki jih ne bo izključevala, za »normalizacijo« lastne identitete. Vendar to počnejo ravno na podlagi identitete, ki je zamejena in zato na nek način tudi stereotipna in izključujoča. Identitetne politike se pogosto v svojem boju osredotočajo zgolj na eno identiteto, na podlagi katere oblikujejo svoj boj. S tem vse osebe, ki prevzemajo to identiteto, postavijo v unificirano skupino, kjer so zanemarjene vse intersekcionalne pozicije (Seidman 1993, Bickford 1997, Mencin Čeplak 2008, Šribar in Vendramin 2011).

Misliva, da besede Patricka Califia- Rice v čudovito jeznem jeziku besnega *queera* prikazujejo, kako taki boji, ki temeljijo na asimilacijskih politikah, ohranjajo mejo »normalnosti« in »spodobnosti«:

Problem je, da čeprav so dekriminalizirali sodomijo v Kanadi in odobrili monogamne gejevske poroke v Ontariu, kanadski cariniki še vedno plenijo knjige, ki upodabljajo analni seks ali podobe vklepanja, *fistanja* ali drugačnih seksualnih zabav med dvema moškima ali dvema ženskama. Pornografije, ki upodablja telesa in želje ljudi, kot sem jaz, skorajda ni, tako da zaplembe niti niso potrebne, da bi moje življenje ostalo nevidno. V istem času, ko vrhovni sodniki blagoslovljajo oralni in analni seks ter druge variacije družinskega *fuka* v pozah mrtve žuželke, je pravosodno ministrstvo sprožilo novo vojno proti 'obscenosti'. (2007: 95.)

V povezavi z bojem za legaliziranje porok istospolnih parov, se nama zdi zanimiv razmislek o katerem – med drugimi – govori tudi Jasbir K. Puar (2013), da zakon subjekta ne zgolj regulira, ampak ga hkrati s svojim opisom tudi ustvari. Legalizirana sodomija, pravica do poroke so instrumenti, ki označujejo in obenem kreirajo subjekte - ustvarjajo tiste, ki so vredne_i in tiste, ki niso vredne_i biti »prave_i« državljanke_i. Poroka, kot regulativen instrument, istospolne pare vključi v prihodnost »reklamirano« s strani države. Eden izmed glavnih »propagandnih panojev« države, v zvezi s poroko, je reprodukcija (kar seveda služi nacionalnemu interesu) (Clark 2011).

Kot eno izmed oblik opravičevanja vidiva izgovor, da so za razbijanje norm še nujno potrebne identitetne politike. Čeprav je pri nas še vedno prevladujoča oblika boja osnovana na identitetnih politikah, to ne pomeni, da ne obstajajo oblike boja brez identitetnih politik. Problematično se nama zdi, da se o teh oblikah boja ne govori, ali se jih ne prepozna kot legitimne in uspešne. S tem se identitete politike riše kot edine, ki učinkujejo.

»[P]o mojem nismo še na tem, da bi lahko brez identitetnih politik se pogovarjal o tem, da morajo imeti vsi ljudje enake pravice in izhodišča in možnost za izražanje sebe in tako naprej. Pač ta vidnost. Zdaj je festival 30 let, najstarejši festival v Evropi. Mislim, da se je zelo veliko spremenilo v naši družbi. Ampak ta naša vidnost je bila in je še vedno zelo, zelo pomembna, žal. Mislim žal...tudi na področju [...] socialnega starševstva, istospolnih družin. [Pred nekaj leti] so vsi mislili, da je to samo v Ameriki, zdaj pa ljudje vedo, da je tudi v Sloveniji. In žal, to je pomembno, žal je pomemben korak, žal ga ne moremo preskočit. Jaz bi ga ful rada, blazno me boli in moti in se mi zdi, da to zmanjšuje dostojanstvo ljudi, da se morajo dati v predal, da ni prav, da se morajo ljudje izpostavljati, lahko rečemo, da se izpostavljajo tisti, ki to res želijo, ampak ali je to res izbira, ne vem. Nekateri imajo moč, da se... to je vsa razlika. [...] [T]eoretsko absolutno nisem za identitetne politike, ampak jih tudi sama izvajam zato, ker se mi zdi, da je to edino kar... ali pa ne edino, ampak da je to še nujen način trenutno za spremembe. In upam, da bomo kmalu to presegli, ker se mi zdi, da ni prav in da ni pravično do ljudi in se ne strinjam a priori z vsem, kar identitetne politike prinesejo s seboj, ampak je pa očitno en korak, ki je nujen pri nas. Ne vem, kako bi se dalo to preskočit no.«

Študentke_i se skrijejo

V diskurzu pedagoških delavk_cev velikokrat prepoznava zavedanje, da so stališča študentk_ov fakultete zelo raznolika in da med njimi lahko najdemo tudi diskriminatorne težnje. Veliko heteronormativnih diskurzov študentk_ov sva med študijem zaznali tudi midve. Opaziva tudi zavedanje pedagoških delavk_cev, da študentke_i vedo, kaj se na fakulteti od njih pričakuje, katera stališča so nesprejemljiva in kako diplomirati, ne da bi bilo potrebno diskriminatorna stališča prevprašati / spremeniti:

»[P]o eni strani zelo na ramenih tistega, ki to predava, torej tistega, ki to temo predstavi, ki mora to temo predstaviti ustrezno, ker tisti, ki so tam so že po default-u odprti, tisti dobijo tukaj neke potrditve in ne spreminjajo stališča, recimo. Tisti, ki nimajo pojma, torej tista, bi lahko kdo rekel moral majority [moralna večina], ali pa tista velika skupina, ki pojma nima, tista lahko potem 'ups, jaz sem pa bila

zavedena, pa še diskriminatorna' pa to, pa 'pojma nisem imela', 'zdaj pa razumem pa cenim in lahko postanem dobro obveščen državljan', kot bi rekli. Potem pa je eno jedro, torej en segment, ki se vedno lahko na trepalnice postaviš z ne vem kakšnimi analizami pa bodo vedno ostali ali pa ostale pri svojih diskriminatornih stališčih.«

»[S]eveda ena skupina študentov pa verjetno iz nekih drugih vrednot prihaja, ki niso samo z našo fakulteto povezane, bodo pa zelo mogoče ostali na tem, kaj je prava družina, kar je včasih meni zelo težko slišat, da je kdo mogoče tako neodprt še za druge stvari. Ampak nisem imela tako neposredno, mogoče tudi študentje imajo malo... zato, ker vedo kakšno je moje stališče, da niti ne upajo reči 'jaz se pa s tem ne strinjam, jaz pa mislim, da je samo tole prava družina'.«

»[V] glavnem, dovolj javnih osebnosti, ki so socialne delavke, delavci, da ne govorimo o socialnih delavkah po ustanovah, delavcih v ustanovah, pa ne izključujejo tega, kar sem zdajle hotel zagovarjat, so zelo seksistični, zelo šovinistični in tako naprej, kar mi ne zveni presenetljivo, zato ker so ljudje ampak lahko se vprašamo, očitno mi na FSD-ju ne uspevamo, teh -izmov razbijat. To je tudi verjetno vama logično zakaj ne, ker so te -izmi vpeti v prepričanja in prepričanja ti težko spreminjaš. Lahko celo študent, študentka gre skozi predavanja, namerno prikrije svoje -izme, lahko celo drugače misli, pa kasneje zdrsne nazaj v -izme, kakorkoli, ampak jaz si tukaj ne delam utvar, da je socialno delo posebno polje, recimo čistosti, torej -izmov free zone«.

»[N]i se mi še zgodilo, da bi me kdo konfrontiral glede tega, oziroma vedo približno, kaj je pričakovano, recimo na naši katedri, kaj je pričakovano v zvezi s tem, kako se pri nas pogovarjamo o spolu, kakšno stališče imamo do istospolne usmerjenosti. Verjetno študentke in študenti približno vedo, kaj so moja osebna prepričanja ali pa pedagoška ali pa kakorkoli temu rečemo«.

»Kar tudi učimo v socialnem delu, da moramo z uporabniki in uporabnicami znati komunicirati v njim razumljivem jeziku, tako da, tudi mislim, da študentke in študenti to delajo z nami zaradi lastne zaščite predvsem. Zato je pomembno, kaj mi podajamo, ker vseeno se mi zdi, da je zelo, zelo težko spremeniti prepričanja in vrednote, zelo težko, ampak vseeno, 4 leta tukaj ti nekdo vedno znova sporoča, s svojim vzorom, ne samo z besedami, ki jih izgovarja, ampak s tem, kakšen odnos ima do tebe, s tem tudi seveda, kakšne besede uporablja, s tem kaj zahteva od tebe in tako naprej. Če bi bili mi malo bolj usklajeni v tem, bi sigurno pustili večji impact«.

Sprašujeva se, kaj se zgodi s stroko socialnega dela, ko te študentke_i pridejo v prakso.

Različna stališča študentk_ov, in dejstvo, da so nekatera izmed njih diskriminatorna, so poudarile tudi študentke_i na fokusnih skupinah:

BLICA: »Ker dejansko tu na tem faksu se mi zdi, da zelo veliko študentov, pač res gre po liniji najmanjšega odpora. Tam dobiš vprašanja in si jih malo pogledaš, prebereš mogoče eno knjigo, sem prepričana da 70% folka ni prebralo celotnega seznama literature obvezne. Obvezne, kaj šele da bi prebrali recimo kaj kar je izven, pa kakšna nova literatura pa tako. Tako da, bolj ta interes, če te zanima ta zadeva, pa če bi rad, če se te res dotakne čustveno, tako da si potem strasten pa zagovarjaš... Ja, vidve sta sigurno, en tak dober primer, večinoma jih ni.«

TAJA: »Ampak tako res, vsi govorimo. Ja, ja o.k. priznam jaz takrat sem zelo malo vedela, zdaj malo več vem, res bi morala več vedeti. Ampak tako me zanima, tisti ki je zaprt pa ostane zaprt, ne glede na faks.«

BLICA: »Saj sigurno tudi, ni edina. Takih je več.«

KOKO: »Tu verjetno ravno ta vpliv, s kom se družiš, in ona se druží s sebi podobnimi in itak. In se ne odpreš.«

TAJA: »Se prav ima faks premalo vpliva na to.«

KOKO: »Jaz sem hotela še reči, da se mi pa vseeno zdi, da naš faks bi pa nas moral še bolj prisiliti, da bi morali še več tem odpirati, večkrat govoriti o vseh stvareh, da bi se dalo še več narediti. Da bi se morali prisiliti. Še vedno se mi zdi, da polovica ljudi, še zdaj ne razmišlja s svojo glavo ampak to kar se je naučila pri predmetu in to je to. In osebno vem, da bi morala veliko več vedeti in znati in poznati. Da bi se imela za dobrega socialnega delavca.«

UPORABA PROBLEMATIČNIH PRIMEROV V INTERVJUJIH

Problematični primeri se pojavljajo preko več diskurzov, ki so – zaradi različnih poudarkov – razporejeni po drugih sklopih. Tu sva zbrali le tiste primere, s katerimi lahko prikaževa delovanje heteronormativnosti v subtilnih oblikah.

Veliko pedagoških delavk_cev je navajalo primere, s katerimi naj bi prevpraševale_i heteronormativnost, vendar se nama zdijo problematični.

Spodnja izjava, kjer je na eni strani opisana zelo burna reakcija očeta, ki je po drugi strani označena kot zgolj »malo homofobna«, se nama zdi problematična. Meniva, da takšen diskurz zmanjšuje težo dogodka, opravičuje očetovo ravnanje in daje vtis, da homofobija ni resničen družben problem.

»[K]o smo se pogovarjali o primeru ene družine, kjer je oče videl sina, ki se je poljubljal z drugim fantom in je zelo burno reagiral na nek način malo homofobno. Potem smo se pogovarjali ravno o tem zakaj mislijo, da je on sploh tako reagiral, kako so res ta sporočila, da je homoseksualnost pa mogoče nekaj slabega, družbeno konstruirana.«

Govor s poudarkom na samodefiniciji posamezničine_kove družine, v povezavi z govorom o »podatkih o družinah danes v Sloveniji, tipih družin, odstotek ločitev...«, meniva, da ustvarja protislovje, saj statistični podatki nujno normirajo kategorije z zamejenimi in vnaprej določenimi lastnostmi, kar konstruira specifične tipe družin. Potemtakem meniva, se zopet ustvarja diskurz norme družine in se s tem vsem ostalim (samo)definicijam družin pripisuje odklonskost.

»In zdaj, ko iščem védenje o družini mi je vedno na prvem mestu družina kot skupina, to se mi zdi, da je najbolj odprto znanje, ki pomaga človeku, da ne ostane ukalupljen v patriarhalni družini ali kako drugače. Enem in edinem zaželenem tipu, to kar vemo, da ni. To iščem. [...] [P]otem so tudi podatki o družinah danes v Sloveniji. Tipi družin, odstotek ločitev, kdaj, po kolikem času in tako naprej.«

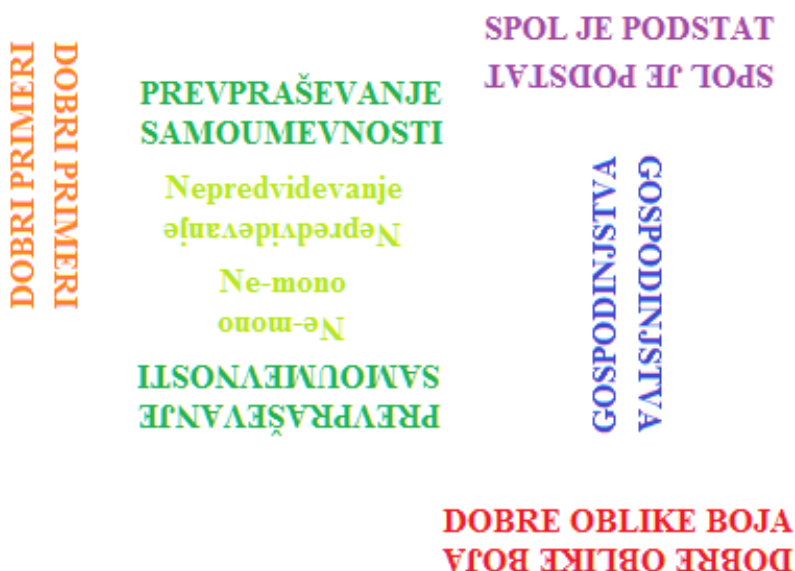
V zadnjem citatu prepoznavava uporabo primera (ko v kontekstu govora o družini, govorimo o gospodu in gospe, se zaradi ponotranjenih družbenih konstrukcij družine o njima lahko hitro predpostavi, da sta po vsej verjetnosti oče in mati), ki je lahko zaradi vpliva heteronormativnosti v družbi in pomanjkanja njene dekonstrukcije razumljen heteronormativno.

»[D]a bi dala našim študentom in tudi sama sebi, znanje za več razvidnosti, da lahko bolje poimenujejo, kaj se v družini dogaja. Na ta način, da tukaj sedimo skupaj, 'gospa, preverjam, povejte mi, če sem to prav videla, kako ste si porazdelili vloge danes, ko tukaj sedite?' Vidite, tako, ko jaz odprem vprašanje, 'vi najprej odgovorite, gospa, in vsi vas gledajo, da boste odgovorili in vi najprej odgovorite,' potem, pa reče gospodu 'ali me boš tu dopolnil?'«

Diskurzi prevpraševanja heteronormativnosti:

V naslednjem delu predstavlja tiste diskurze, ki jih razumeva kot del dobre prakse in prevpraševanja heteronormativnosti. Na spodnji shemi so zaradi preglednosti zbrani skupaj (ker njihovo sosledje ne igra nobene vloge in je tudi nisva želeli namigovati z vrstim redom, sva vsako kategorijo diskurzov napisali zrcalno; tako se shema lahko bere iz vseh strani).

Shema 2: Sklopi diskurzov prevpraševanja heteronormativnosti

SPOL JE PODSTAT

V diskurzih je moč prepoznati zavedanje pomembnosti in vseprisotnosti perspektive spola in tudi zavedanje, da se to velikokrat ne dogaja. Stéphanie Wahab in ostale_i (2015) pravijo, da esencialistična konstrukcija spolov omejuje socialno delo, pri čemer vidijo rešitev v tesnejšem povezovanju feminizma in socialnega dela. Vključevanje feminizma v izobraževanje za socialno delo omogoča študentkam_om razvijanje ostrejšega čuta za pravičnost. Eno izmed pomembnih tem vidijo v osredotočanju na delovanje moči in vzrokih zatiranja ter v njuni relaciji s konstrukcijo spolov. Poudarjajo, da raziskovanje v socialnem delu (kamor midve dodajava tudi

izobraževanje za socialno delo), ki aktivno destabilizira samoumevnosti in privilegije, omogoča bolj poglobljeno razumevanje kompleksnosti življenja ljudi. Zato se strinjava, da mora biti spol skozi feministično perspektivo podstat v izobraževanju za socialno delo.

Kot sva že pisali, smo preko jezika konstruirane_i in konstruiramo svet, zato se nama zdi pomembno, da ozavestimo, od kod naš jezik izvira in kakšne diskurze proizvaja v določenem družbenem kontekstu. Dober poudarek spodnje izjave vidiva v razumevanju, da je jezik, ki ga uporabljamo na fakulteti, (obstranski) simptom heteronormativnosti. Uporabo zgolj moške slovnične oblike vidiva kot odraz patriarhata, ki vse, kar je ne-(hegemonialno)moško podreja ali dela nevidno. Zato se strinjava, da je v socialnem delu toliko bolj pomembno te vidike osvetliti; kot pravi sogovornica_k, bi morale_i opozarjati na to, kaj govorimo in kako se izražamo.

»Ena od študentk, ki je opravljala raziskavo med socialnimi delavkami, je imela intervjuje z izključno socialnimi delavkami in enim socialnim delavcem in je govorila o socialnih delavcih. Naslov v diplomi je bil 'kaj mislijo socialni delavci'. Se mi zdi, da je to en, mogoče obstranski simptom heteronormativnosti, ne v tem smislu teoretično, sploh ne, to so bazične stvari, s katerimi se moramo začeti ukvarjati, ampak se mi zdi, da očitno mogoče res ne naredimo dovolj, da bi sploh opozarjali na to, kaj govorimo, kako se izražamo«.

Tako kot v socialnem delu ne moremo brez izjavljanja o spolih, spolnih usmerjenostih itd., tako tudi teksti ne morejo biti nevtralni. V spodnjih dveh izjavah vidiva zavedanje, da mora biti konstrukt spola in prevpraševanje heteronormativnosti ves čas leča skozi katero gledamo, tudi ko izbiramo študijsko literaturo.

»Mislim da bi tudi pri literaturi morali biti zelo pozorni na to, da je to podstat in da je spol, ali pa tudi, če rečem neke etične perspektive in tiste vrednote s katerimi se tudi jaz ukvarjam, da je pozornost tudi na to kaj neki tekst s tega vidika sporoča. Ker nam zagotovo vsak tekst sporoča nekaj tudi o spolu in sporoča nekaj tudi o vrednotah in zdaj samo, ali to ignoriramo in pride samo v neko podzavest sproti, ali pa tudi to reflektiramo. Ni nevtralnih tekstov, ne obstajajo«.

»Takrat, ko se v kakšnih sorodnih temah pogovarjamo ali pa na splošno debatiramo ne bi mogla reči, da je spol ali heteronormativnost neko bazično orodje oziroma podstat vsega, o čemer govorimo. Se pravi, tisto kar bi si jaz predstavljala ali pa bi si želela, da bi na ta način delala s študentkami in študenti v

razredu je to neko background orodje, ki je vedno prisotno, ki je neka leča skozi katero ves čas gledam, ne glede na to, o kateri temi govorim, nekaj vseprisotnega. Konstruira naše okolje, naš svet, tako močno in vseprisotno, nikoli ne umanjka, da se mi zdi, da ne morem tega izpustiti na nobenem nivoju, takrat, ko govorim o čemerkoli. Koliko sem pri tem uspešna, verjetno ne morem sama soditi, koliko si tega želim, lahko ocenjujem, da si zelo želim, da bi bilo tako. Kar se pa tiče mojih kolegov, pa se bojim, da nam verjetno ne uspeva, kot celota, da bi vsi nekako zasledovali take cilje.»

Meniva, da je spodnja izjava primer tega, kako globoko je heteronormativnost v naši podzavesti. Čeprav se sogovornica_k zaveda, da moramo imeti prevpraševanje spola ves čas v mislih, meniva, da v diskurzu še vedno ostaja binarna konstrukcija spolov.

»[S]e mi zdi, da ta fakulteta mora pravzaprav to prevpraševanje spola imeti ves čas na mizi, tako nekako, na agendi. Ravno zaradi tega, ker skrb je tako moška kot ženska stvar, skrbiš lahko tudi na ne-tradicionalne načine in tako naprej.»

PREVPRAŠEVANJE SAMOUMEVNOSTI

Opazili sva tudi govor o zavedanju nekaterih privilegijev in o pomembnosti prevpraševanja »samoumevnega« (heteronormativnega) razumevanja sveta. Dekonstrukcija samoumevnosti sveta se nama zdi zelo pomembna v izobraževanju za socialno delo, da v stroko ne vstopamo s predvidevanji na podlagi norm, ki smo jih pridobile preko socializacije. Vsakodnevno srečevanje socialnih delavk_cev z zatiranjem in privilegiji (preko sistema, izkušenj ljudi in lastne pozicioniranosti v družbi) zahteva razumevanje mehanizmov vzpostavljanja moči in s tem posledično zatiranja in privilegijev.

Velik del heteronormativnosti vidiva ravno, kot opozori sogovornica_ik, v odsotnosti diskurzov in nevidnost izkušenj, ki iz nje izstopajo. Fakulteto vidiva kot heteroseksualen prostor tudi zato, ker se v diskurzih večino časa utrjuje ločnica med hetero in ne-hetero življenji.

»Ja, fakulteta je heteroseksualen prostor, jaz jo vidim kot en dosti heteroseksualen prostor, kjer se predpostavlja, da - ne toliko, da so vsi strejt, to se mogoče ne predpostavlja, niti pri študentih, niti pri zaposlenih - ampak kjer pravzaprav izkušnje, ki niso iz tega heteroseksualnega sveta, niso zelo vidne, niso zelo debatirane, v tem smislu je heteroseksualen prostor.»

Sogovornik opozori na to, da se moška slovnična oblika vedno postavlja na prvo mesto, na podlagi česar sklepava, da prepozna odsev patriarhata v jeziku, ki ga uporabljamo.

Iz tega, ko sogovornik reče, da spola ne jemlje resno, predpostavlja, da koncepta spola ne dojema kot esencialnega in ultimativnega. Interpretirava, da namesto v »konsistentnosti« besedila, vidi večji pomen v subverzivni rabi jezika, kar razumeva kot politično dejanje. Berljivost ali neberljivost nekega stila pisanja je odvisna od norme pisane besede, ki smo je vajene_i. Tudi uporaba podčrtaja ni norma v pisani slovenski besedi in se zato sprva zdi težje berljiva. Midve pa meniva, da je jezik potrebno prevpraševati in spreminjati, z namenom izstopanja iz dominantnih diskurzov izključevanja.

»Prva recimo je tista klasična zgodba, kako je to pa zdaj predolgo. Potem druga je, da seveda, ko se to dela je vrstni red popolnoma jasen. Socialni delavci in socialne delavke. Najprej moški, potem ženske. To je recimo ena od zadev, ki se kar lepo drži, ki so samoumevne. Noben se ne spomni... Pravzaprav, če kdo slučajno kaj naredi takega, enkrat sem naredil... en od takih dosti subverzivnih prijemov je, da nehaš spol jemati resno. In da o isti osebi enkrat v tekstu rečeš v ženskem spolu, potem v moškem spolu in lepo menjaš. In ko sem enkrat to naredil, so vsi rekli, da je to neberljivo, to pa nič, nič ni jasno.«

Fakulteta kot institucija z izborom govornic_kov na kongresu socialnega dela sporoča tudi svoja stališča in vrednote. V izjavi prepoznavava zavedanje o sistemskem vplivu izbire govorce_ca in o posledicah, ki jih to pusti na stroki in fakulteti kot izobraževalni ustanovi.

»[N]ekateri na fakulteti so rasistični, tudi institucionalni rasizem je zaznati [...]. Primer je recimo, ko so organizatorji kongresa socialnega dela leta 2013 v soglasju z vodstvom fakultete povabili na kongres Jožeta Trontlja, ki je eksplicitno ne samo nasprotoval enakosti istospolnim družinam, enakosti med homoseksualci in heteroseksualci in bil odkrito in dejavno proti Družinskemu zakoniku, ampak je v bistvu, dejansko izražal odkrite rasistične koncepte. Pisal je o narodovi čistosti, proti splavu in podobno. Nekateri so vodstvo kongresa pozvali, da naj premisli, da naj prekliče odločitev, da so ga izbrali za govorca, ki bo otvoril kongres. Vseeno so organizatorji in vodstvo minimalizirali dejstvo, da gre za homofoba in rasista, ki govori o čistosti slovenskega naroda in so ga povabili in gospod je tudi prišel. Skratka, tukaj ne pomeni veliko, če imamo »queer studies« na fakulteti, takoj, ko pridemo do prakse, takoj, ko pride do tega, da se nekdo postavi avtonomno do nečesa, takrat vidimo, kako vsa ta teorija dejansko funkcionira, kako zdrži. Pokazalo se je, da imamo na fakulteti v resnici ljudi, ki so tihi

podporniki homofobije, le da to zapakirajo v uravnilovko in neko enakost, ki naj bi izhajala, že samo iz tega, ker nekdo predava socialno delo.»

Problematiziranje primerov, ki se uporabljajo na fakulteti v povezavi z odsevom heteronormativnosti izobraževalnega procesa, vidiva kot zavedanje koncepta nevidnosti in hkratne vseprisotnosti hetero norme. Heteroseksualnost, ki je vedno predpostavljena, riše individuum, za katere se zdi, da nimajo nobene spolne usmerjenosti do trenutka, ko izstopijo iz norme.

»Okvir je bil heteronormativen. To se pravi, ko se je govorilo o družinah, se je govorilo o heteroseksualnih družinah. Pri družinskem pravu, ali pa delovnem in socialnem pravu, se je govorilo o heteroseksualnih situacijah ali pa o individuumu, ki nima nobene spolne usmerjenosti.»

Meniva, da zadnji citat povzame kompleksnost in delovanje heteronormativnosti, katerih zavedanje je pomemben prvi korak k dekonstrukciji hetero norme.

»[H]eteronormativnost je sistem moči zatiranja in eden od res teh najbolj bazičnih mehanizmov, ki je ob enem izjemno neviden, večini izjemno neviden in zaradi tega brezkompromisno sprejet in zaradi tega blazno vpliva in žal tega ne vidimo in žal ne vidimo, koliko škode nam povzroča.»

Ne-predvidevanje

Ob zavedanju pomembnosti prevpraševanja samoumevnosti opaziva tudi razmišljanja o ponotranjeni heteronormativnosti in reflektiranje le-te z namenom, da se naj ne bi predvidevalo v skladu z njo. Diskurz ne-predvidevanja spolne usmerjenosti, spolne identitete ali kakšne druge osebne okoliščine odpira prostor za samodefinicije posameznikov in s tem ustvarja prostor manj izključujoč in manj heteronormativen.

Spodnja izjava odpira prostor, saj ne predpostavlja heteroseksualnosti in omogoča prestop iz heteronormativnega diskurza, ozavešča normo in stori majhen korak v preseganju le-te.

»Pa ko študentke nagovorim, rečem, lahko pripelješ partnerja ali partnerko.»

Sogovornica pokaže na to, da s prevpraševanjem lastne samoumevnosti lahko razumemo, na kakšen način stvari interpretiramo, si razlagamo kaj se dogaja in kako same_i ravnamo.

Vprašanja, ki si jih postavlja glede spolne usmerjenosti, zaposlitve, ekonomskega razreda, starostne skupine in izobrazbe omogočajo razumevanje lastne pozicije v družbi in moči, ki nam jo ta pozicija prinaša. Z zavedanjem lastne samoumevnosti lažje vidimo, da so naša razumevanja realnosti različna, saj so družbeno pogojena. S tem si damo možnost, da prevprašujemo normo, ne pa posameznico_ka, ki od norme odstopa.

»[P]a da moram biti občutljiva, da se moram tako vesti, da ne smem predpostavljat vnaprej, da moram imeti kontekste, kjer imam možnost lastne samoumevnosti prevpraševati. Ali je to supervizija ali to, si moram vprašanja sama sebi postavljati,' kako to, da sem jaz heteroseksualna, da sem ne vem, socialna delavka, tega razreda ekonomskega, te starostne skupine, take izobrazbe...? Kaj zdaj to pomeni za to, kako jaz interpretiram, kaj se dogaja in kako jaz ravnam? Kako jaz sama sebi vprašanja postavljam?'«

Meniva, da v spodnji izjavi sogovornica_k izpostavi močno prisotno normo binarnosti spolov s tem, ko problematizira ločevanje na zgolj ženski in moški spol. To, da normo opiše kot orodje za lajšanje razumevanja sveta, vidiva kot problematiziranje in zavedanje močne in vseobsegajoče hetero norme.

»[N]e vem, koliko ljudi je dejansko resnično notranje zmožno mislit svet okoli sebe drugače kot moški: ženski. Potem pa so samo verjetno razlike v tem dojemanju, kaj to pomeni moški, kaj to pomeni ženska v smislu poklica, opravi, vedenja, pričakovanega vedenja in tako naprej. Ne pa v smislu tega, kaj če spola sploh ne bi bilo, v tem smislu, kot ga zdaj tudi...[...] Mislim, da je to še vedno tako močno in je tudi neko orodje, ki res olajša razumevanje in vse skupaj.«

Ne-mono

Judith Butler (2004 a) opisuje odpiranje možnosti razmišljanja o raznolikih formacijah skupnosti z obstojem razmerji izven monogamnih okvirjev. Ta razmerja subverzirajo idejo o tem, kje naj bi ljudje našli trajne vezi, ljubezen in navezanost vzamejo iz okvirjev heteronormativne monogamnosti. Ne-monogamna razmerja so v družbi zaradi heteronormativne ideje o »naravni« romantični, monogamni ljubezni obravnavana kot manjvredna, včasih nerealna ali pa se v družbenih diskurzih sploh ne pojavljajo in je njihov obstoj popolnoma izbrisan. Prevpraševanje heteronormativnosti vidiva tudi v problematiziranju norme monogamnosti, saj govor o ne-

monogamnih razmerjih in s tem njihova legitimizacija obstoja, subverzira heteronormativnost monogamije.

Prevpraševaje heteronormativnosti ali vsaj zavedanje le-te vidiva tudi, kadar pedagoške delavke_ci govorijo o ne-monogamnih oblikah zvez ali monogamijo problematizirajo, kot patriarhalno:

»[K]ako to izživiš, se mi zdi, da ljudje živimo v neki utvari, da to lahko izživiš dejansko samo z eno osebo. Da je tvoja spolnost ali spolna usmerjenost nekaj, kar doživljaš samo z eno drugo osebo in potem to spolnost, fizično spolnost, ljudje izživimo... velikokrat tudi sami, velikokrat s kom drugim, včasih z dvema ali še s komerkoli. Kar se pa tiče te druge komponente, intimnosti, ki tudi lahko pride skupaj, ali pa tudi ne enako, za to mogoče potrebuješ koga drugega ali pa je to večja skupina ljudi.«

»Pa dokončno recimo, en drek vse te zgodbe s socialnim starševstvom je, da se jasno loči in biološko starševstvo in socialno starševstvo. Socialno starševstvo je tisto, ki ni biološko starševstvo. Klinc, če smo resni in normalni je socialno starševstvo tisto, kjer imata otrok in starš nek odnos, kjer poteka vzgoja in prenos izkušenj in znanj in tako dalje. Z drugimi besedami, znotraj tistega čemur rečemo biološko starševstvo, če hočeš imeti dobro družino mora potekati komplet socialno starševstvo, komplet procesi socialnega starševstva. In dokler ločimo biološko na eni, socialno na drugi na tak način, biološki starši so tisti, ki so ga zares naredili in rodili, že to je problem z očetom, že sam po sebi. To se pravi in smo zopet tam, da mora bit ženska monogamna, zato da moški je pač ziher, da je potomec njegov. Čisto zaradi nič drugega ni treba tega delat. Ker moški pa lahko ga svira okrog, to... V vseh družbah z moško nadvlado je popolnoma jasno, da je to tak prekršek, ni mogel drugače. Da pa ženska to naredi je pa zločin vreden smrtne kazni.«

DOBRI PRIMERI V INTERVJUJIH

Ravnanje, ki kritično prevprašuje heteronormativnost, se kaže v nekaterih primerih, ki jih pedagoške_i delavke_ci uporabljajo v praksi:

V spodnji izjavi sogovornica poudari pomen intersekcionalnosti.

»[Z]agotovo vedno, ko govorim o nekih mehanizmih, razmerjih, vzorcih v tem smislu, da primeri o katerih spregovorim ali so to ljudje, njihove zgodbe ali na kakršenkoli način poskušam vključevati čim več perspektiv in etničnost in spol, disability je itak v ospredju običajno, socialni status in tako naprej. Zato,

da vedno pri vsakem primeru razpravljamo tudi o teh dimenzijah, ker gre za iste mehanizme po mojem mnenju in se mi zdi, da je tudi prav, da se učimo o tem, da to niso neke ločene kategorije, zdaj pa posebej obravnavamo ljudi, ki uporabljajo voziček, zdaj pa za njih velja take vrste diskriminacija, v tem smislu. Ne da bi zdaj poenostavljala vse ali pa unificirala, da je za vse enako, ampak tisto za kar jaz mislim, da moram opremit študentke in študente je, da razumejo, kako delujejo sistemi moči in izključevanja, ki so pa vsepovsod v teh kategorijah.[...] Mislim da ni ovira, če je primer omejen na eno zelo specifično situacijo se mi zdi, da se da spregovoriti o vseh teh dimenzijah».

Meniva, da je spodaj opisana vaja, ki osvetljuje družbeno konstrukcijo spolov, dober način prevpraševanja heteronormativnosti.

»Potem pa [študentke_e] včasih vprašam tudi kakšnega spola je [oseba, ki je narisala risbo] ampak seveda z neko idejo, da vidijo, da mi glede na neke podatke, ki jih imamo potem interpretiramo, skonstruiramo tudi spol.«

Socialni konstrukcionizem nam ponuja orodja za razumevanje družbene konstrukcije realnosti, zato se nama zdi pomembno, da je ta tema vključena v izobraževalni proces.

»[P]o mojem mnenju so spolne vloge zelo družbeno konstruirane in se mi zdi, da recimo, [...] imamo temo socialnega konstrukcionizma kjer se pogovarjamo tudi o teh stvareh, kako ponotranjamo te družbene konstrukte«.

V spodnji izjavi prepoznavo zavedanje pomembnosti vrednot in etike socialnega dela.

»[J]az nikogar ne konfrontiram na tak način, da ne bi smel svojega mnenja povedati, zelo spodbujam to, da ga pove še posebej, če je nasprotno zato, da lahko naprej na tem gradimo. Ampak seveda s predpostavke, da je tudi eden od ciljev učnih procesov tukaj to, da nekdo pride skozi ta proces, da bo nosilec tega poklica, da ima določene vrednote, ki so potem nesporne. Okoli katerih se pa nimamo kaj pogovarjati, ko zapustite fakulteto. Zdaj se lahko pogovarjamo tukaj in je prav, ampak se pogovarjamo predvsem z namenom, da bodo nekatere stvari potem drugačne, če so zdaj take kot so. V tem, diskriminatornem smislu. Ne želim s tem reči anything goes, ali pa vsako mnenje je super in pluralnost in relativnost in ne vem kaj, zagotovo pluralnost ampak vseeno smo določen poklic, imamo določene odgovornosti in s tega vidika je zelo pomembno, da so določene vrednote nediskutabilne.«

Nekaj dobrih primerov so naštele_i tudi študentke_i na fokusnih skupinah:

KOKO: »[M]eni je že Nina Mešl [...] velikokrat, ker sem imela o družini, velikokrat poudarjala, da tudi lahko, ko sem nekaj povzela iz knjige in je bilo izključno moški, ženska, da lahko spremenim, da lahko dam partnerja in tako in je bila ful navdušena nad tem, tako da, se očitno tudi na faksu spreminja, ni samo zunaj ali pa prek knjig pa tako, je veliko tudi na temu.«

SANDRA: »Jaz sem se pa spomnila, jaz hodim na modul Socialno delo v delovnem okolju in tam ko smo imeli te pravne predmete, kar smo imeli, pa primere, so bili na delavnem mestu, so bili vedno primeri ali za ženske, moške, če je šlo za družino, je bilo za vseh vrst družin, ali istospolne in tako naprej, tako da tam dejansko smo dobivali več primerov.«

FRANE: »No jaz nisem tega niti približno tako razumel. Tega filma. Sploh ne. Jaz sem ta film res bolj razumel v tem stilu, da so te istospolne družine, da ni toliko fora, da so istospolne ali pa da ima dva atija ali pa dve mamici ampak da je velik bolj fora, da imajo oni ravno tako probleme, da se ločijo pa je ravno tako za njih tako stresno, pa da se imajo radi ravno tako kot vse ostale družine. Zame je bil to predvsem point filma. Mi je bil pa zanimiv en, iz tega filma, en poudarek, ko so se potem spraševali, zakaj so se oni začel v te hetero norme ujemati. Da sami ponotranjajo te neke ideje kakšna bi morala biti družina.«

SANDRA: »Jaz se spomnim, da smo govorili tudi o navezanosti otroka in sicer, da na začetku je vseeno, da pri nas je navada, v zahodni kulturi da je mama stalno z njim in tako naprej, za otroka pa je čisto vseeno na koga se naveže, a je to mama, oče in tako naprej, a sta to dve osebi istega spola ali ena oseba samo, tako to se pa spomnim da je bil velik poudarek na tem.«

SANDRA: »Možno. Ker je bilo tudi dosti od materinstva in tako naprej. Antropologija je bila, ko je bilo tudi kako je v drugih družbah, da je družina drugačna, da ni taka definicija kot pr nas in je bilo tudi o navezanosti.«

LEJLA: »Da so naučene preko vzgoje, preko okolja to sem si jaz zapomnila, da ni to dedno ali karkoli, mislim ne dedno ampak ko se rodiš, da imaš že na en način določeno, imaš, ampak ne zato ker si se rodil z vagino ali pa s penisom. Ampak ker te družina označi, 'aha ker imaš to, se boš pa moral obnašati tako se boš oblačil [tako], to pa to boš delal v življenju.' Ne vem pač, mel boš otroke pač karkoli. To je to.«

GOSPODINJSTVA

V diskurzih lahko opazimo zavedanje družbeno konstruiranih terminov, ki ustvarjajo in utrjujejo obstoječo hetero normo ter prevpraševanje in iskanje konkretnih rešitev za razbijanje ideološkega koncepta družine:

»[K]er sam zakonik sploh ne potrebuje nobene definicije družine, zaradi tega, ker zakonik sploh ni vezan na družino, ampak samo ureja razmerja med partnerji pa med starši in otroki. [...] [K]er je to tako spreminjajoča se oblika in toliko različnih oblik zajema, da je nemogoče jo zajeti z neko definicijo. In o tem govorimo s študenti. In jih niti nočemo, vsaj jaz nočem, ujeti v to, da bi mogoče, govorila o mavričnih družinah, ker na tak način se mi zdi, da tudi stigmatiziram lahko eno skupino ljudi.«

Strinja se s sogovornico_kom v naslednji izjavi, ki problematizira uporabo pojma družina (saj, kot pravi, še vedno figurira kot temeljna celica družbe) in se sprašuje, koliko je smiselno različnost bivanja ljudi v družbi pokriti z množinsko uporabo pojma družina. Besede *družina* ne moremo razumeti kot ne-ideološke, saj v sebi nosi družbeno zgodovino, ki temelji na (nacionalni) reprodukciji in patriarhalnih razmerjih. Ta ideologija se utrjuje tudi preko medijskega diskurza (v oglasih, nanizankah, filmih), kjer so družine po navadi portretirane v obliki oče, mama in otroci. Za odmik od ideološkosti se nama, tako kot sogovornici_ku, zdi potrebno iskati nove koncepte, ki bi opisovali dejanska življenja ljudi.

»[J]a, žal še vedno obstaja, to je ena od osrednjih bolečih točk družboslovja. Seveda, družino enačim s klasično patriarhalno družino, s tem nikoli nismo imeli problema. To je norma, ki je presežena. Vendar kaj je zdaj prišlo namesto te norme, prišlo je, da imamo pa različne tipe družin. In potem imate od izven zakonske pa velike pa atomske pa take pa drugačne. Slepa pega tega procesa emancipacije od tradicionalne družine dvogeneracijske z otroci, patriarhalne, je v tem, da vprašanje, koliko je smiselno zdaj to raznoličnost bivanja ljudi v družbi pokriti z množinsko uporabo pojma družina. Se pravi, če vztrajanje normalno empirično preverim na klasični, patriarhalni družini, ni več vzdržno, ker živi že neki časa na slovenskem manjšina, ne pa večina, ljudi v klasičnih, v dvostarševskih družinah z otroci. To je manjšinska oblika. Zdaj, čeprav nadomestite, pokrijete z drugo teorijo ali pa, bolj skromno z drugim konceptom, ki se imenuje pluralizacija družin in rečemo 'nimamo sam takih, imamo tudi te in te', in vse imenujete družina. Vprašanje ali je to zdaj rešitev. Še vedno družina figurira kot temeljna celica družbe in to je zelo sporno. V resnici je družina fikcija, pravilneje bi bilo govoriti o gospodinjstvu ali močnih socialnih mrežah na primer, ali pa tretji predlog, osnovna skupnost, enostavno, osnovna skupnost. Skratka

je enih par teoretskih predlogov, ki jih podpira tudi empirija, da nehamo to obsesijo z družinami, ker ne pelje nikamor. [...] Družina je mit, ker ne zmorete vse spraviti noter v družino, to je samo en zasilni izhod. Kako zdaj liberalizirati ta diskurz zamejenosti v klasično patriarhalno in zraven opozoriti na druge oblike in, da ne bi šla družina v nič rečete temu, to je še vedno družina, samo je zdaj drugačna. In potem tu na številne in teoretske, zlasti pa tudi praktične in celo življenjske probleme trčite.»

»Te osnovne skupine so zelo raznolike in niso vidne na prvi pogled, medtem ko te klasične družine ohranjajo te nalepke: skupen priimek ali vsaj skupno bivališče ali pa sorodstvo recimo, krvno. In potem je to lažje prepoznavno in, kar je bistveno, so veliko bolj v skladu s tradicijo in se jih potem tako ohranja. To teorijo še čakajo, po mojem na naši fakulteti, pretresi.«

DOBRE OBLIKE BOJA

Opazili sva kritično prevpraševanje prevladujočih oblik družbenega boja, ki temeljijo na identitetnih politikah. Prepoznavava tudi nekaj govora o oblikah boja, ki niso konformistični, ampak jasno postavijo svoje zahteve in se zavedajo razmerij moči. Diskurzi o takšnih bojih se nama zdijo pomembni v izobraževanju za socialno delo, saj nam prikazujejo različne perspektive, iz katerih se lahko tudi socialne_i delavke_ci naučimo, da je pomembno jasno zavzemati kritično držo proti zatiranju.

V spodnjem citatu vidiva kritično prevpraševanje esencialističnega pogleda na identitete. S takšnim diskurzom meniva, da se poveča vidnost intersekcionalnih pozicij, prav tako pa se odpira možnosti razumevanja identitete kot prehodne, fluidne.

»Ljudi, s katerimi se pogovarjamo ali smo z njimi v interakciji, želimo zreducirati na eno identiteto, ki jo imajo. Seveda smo ljudje sestavljeni, imamo več identitet pa tudi družbenih vlog, odvisno v katerih situacijah smo. Seveda potem ni čudno, da, ko se pogovarjamo o novem družinskem zakoniku, se seveda družbene skupine zreducirajo na spolno usmerjenost – zato, ker je kao to issue. [...] [K]o se zreducira... Ali pa če obravnavamo nekoga samo po tej identiteti, se mi to ne zdi v redu. Hotel sem reči, ker to ni glavna identiteta sploh ne vem, če kakšna glavna identiteta obstaja. Potem obstaja tudi razmerje moči, ker potem v družbi je neka normativna predstava o tem. Ta identiteta potem služi tej hierarhizaciji in je to problem. Zdi se mi, da ne bi smeli nikogar reducirati na eno identiteto. [...] Razmišljam, če je spolna usmerjenost sploh kdaj identiteta. Mogoče velikokrat postane to issue, ko ni potrebno da je... [...] Mogoče so pa tudi kakšne situacije, v katerih je to, da nekdo pove to svojo identiteto, koristno. Ampak večinoma se

to konkretno identiteto zlorablja za to, da neka družbena norma pokaže na drugo in potem vzpostavi neko hierarhijo.»

V spodnji izjavi prepoznavava, da sogovornica_k diskriminacijo razume kot problem skupnosti, ki označi posameznice_ke kot deviantne. Tak poudarek se nama zdi ključen, saj kot pomembno nalogo socialnega dela vidiva predvsem delo s skupnostjo, ki bo ne-izključujoča.

»In vprašanje je bilo, tudi novinarji so me spraševali take stvari, 'ja kaj potem, posvojen otrok ali pa otrok, ki živi z dvema ženskama, dvema moškima...?' Če je to Elton John je zgleda sprejemljivo, če je pa to tukaj Janez je že konec sveta, ne vem. In so vedno rekli, 'vi ne upoštevate, kakšno stigmatizacijo in diskriminacijo bo doživel ta v skupnosti'. In to vprašanje postavljajo tudi naši ljudje. Kar razumem z vidika neke skrbi, ampak totalno napačno. Ker vprašanje je, kaj narediti, da skupnost, da ne bo diskriminirala, skupnost ima narobe, oni ne ravnaajo prav.»

V spodnji izjavi prepoznavava prevpraševanje oblike boja, ki temelji na soustvarjanju podrejene družbene skupine z dominantno. V izjavi vidiva, da sogovornica_k prepozna konflikt kot potreben, saj se zatiralskih družbenih struktur ne da preseči brez njega.

»Rosa Parks tudi ni vprašala, če lahko sedi v avtobusu na sedežu za belce. Lahko bi šla do tistega voznika in rekla: 'Poglejte, imam tak pa tak problem. Lahko soustvariva rešitev?' Rosa Parks so aretirali in to je bila pika na i za mobilizacijo depriviligirane skupnosti, da se upre. Dejanja nepokorščine izzovejo konflikt in ta konflikt nas prisili, da moramo problem videti še v drugačni luči. Če je administrativna logika prevladujoča, do tega, kaj je spol, sploh ne pridem. [Grafit] obravnavamo kot popackano steno, kot vprašanje lastnine, ne pa kot upor – torej kot politično dejanje. Spol pa ni le antropološka, ampak tudi politična kategorija. In tu mi manjka.»

Tudi v naslednji izjavi vidiva problematiziranje odločitve Fakultete za socialno delo glede zaustavitve pregona Vstajniških socialnih delavk²⁰, v smislu, da je fakulteta s svojo odločitvijo

²⁰ Vstajniške socialne delavke so v izjavi zapisale naslednji potek dogodkov:

Fakulteta za socialno delo (!?) je pred mesecem dni sprožila postopek pred sodiščem proti dvema članicama skupine Vstajniške socialne delavke zaradi akcije grafitiranja 'Ven iz predavalnic', ki smo jo izvedle v začetku leta 2014. Z akcijo smo želele opozoriti na to, da se breme odplačevanja krize prelaga na tiste, ki je

depolitizirala njihovo ravnanje, saj je bil razlog odstopa od pregona, kot pravi sogovornica_k, humanitaren in ne političen. Meniva, da primer pregona Vstajniških socialnih delavk prikazuje, kako fakulteta deluje kot zgolj birokratsko telo, ki v kritiki preko grafitiranja ne prepozna poskusa politizacije ampak zgolj vandalizem in s tem kriminalizira politična dejanja. V tem primeru vidiva birokratsko telo kot še enega izmed mehanizmov za utrjevanje heteronormativnosti, telo ki podreja in kriminalizira poskuse upora z namenom ohranjanja hierarhij. Grafitiranje vidiva kot dejanje upora, ki ne želi sodelovati s sistemom, saj to sodelovanje nujno vsebuje zavzemanje podrejenega položaja. Meniva, da so grafiti ustvarjali nove diskurze, ki so ponujali možnost uvida v banalnost želje po soustvarjanju z zatiralskim sistemom. Birokratsko telo ne more izpolnjevati funkcije vzdrževanja redu znotraj kapitalistično-patriarhalnega sistema brez normativnih spolov, normativnih spolnih vlog in normativnih oblik razmerji, zato ga vidiva kot heteronormativnega.

»[N]aša odločitev, da ustavimo pregon Vstajniških socialnih delavk ni bila politična, ampak je bila humanitarna, zato, ker nimajo 2000€, da plačajo.«

nismo povzročile – na študentke, profesorice, asistentke in druge zaposlene na fakulteti. [...] Za akcijo smo se odločile, ker menimo, da je kritika fakultete na mestu, saj ni naredila ničesar, da bi študentke in zaposlene povezala v boj proti kapitalu in varčevalnim ukrepom. Namesto ustvarjanja vzdušja skupnosti, solidarnosti, kjer bi bili vsi del skupne rešitve, se fakulteta sama spopada s finančnimi težavami in stanje prikriva študentkam. Hkrati menimo, da je bila akcija grafitiranja pomemben poskus politizacije fakultete, vnašanja kritike v učni prostor – ker si želimo, da se začne praksa socialnega dela spreminjati, radikalizirati. In to se mora začeti na fakulteti. Da ne bi bili več aparat države, ampak v službi ljudi. Akcijo so prekinili policisti, ki so obkolili našo skupino, pridržali dve članici in jima napisali globi za prekršek. Globi smo plačale in menile, da je zadeva zaključena – na kar je več mesecev za tem prišlo obvestilo, da nas fakulteta terja v višini 2.175,09 eur za stroške čiščenja. Ker denarja nobena od nas nima (pa tudi cena barvanja fasade se nam zdi izredno visoka, sumimo celo, da so v znesek všteta tudi barvanja grafitov drugih skupin, ki so sledila našim!), računa nismo mogle poravnati. [...] Ker torej računa nismo poravnale, smo pred kratkim prejele pošto, da nas fakulteta kazensko preganja. (Spol.si: Podpora Vstajniškim socialnim delavkam!.)

Uporaba slovničnih oblik

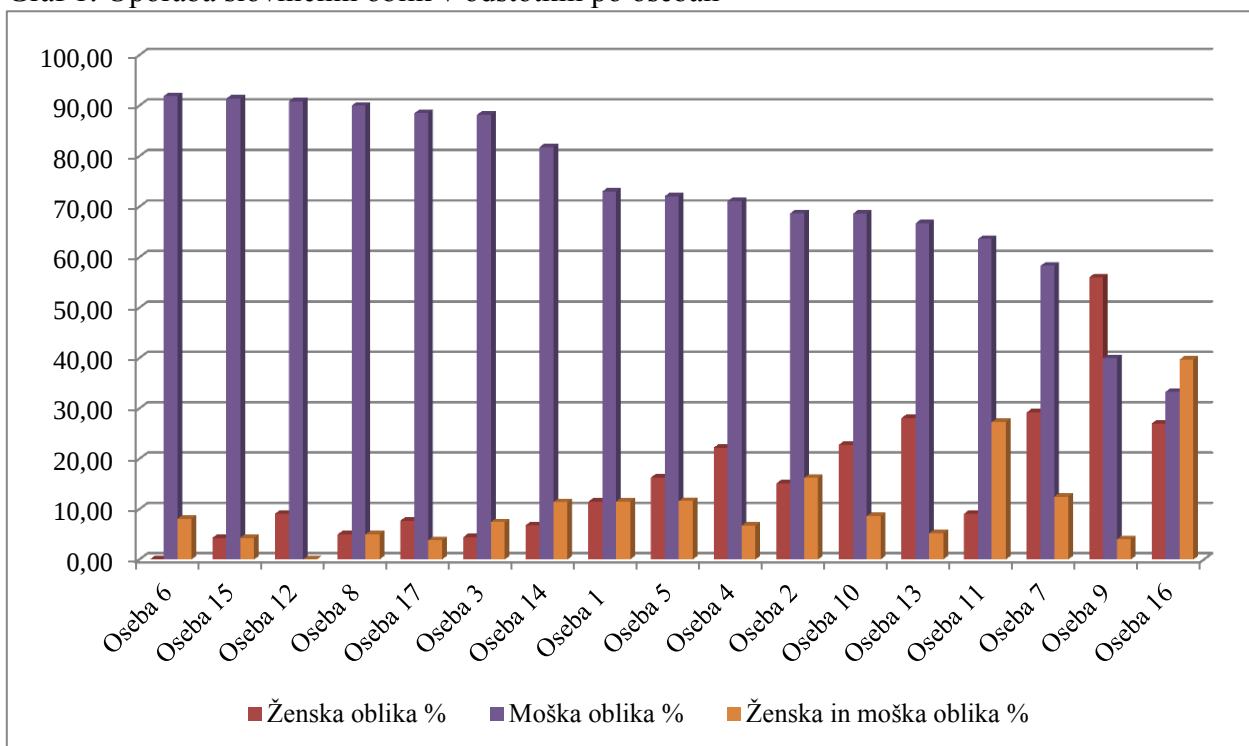
Jezik je oblikovan preko prevladujočih sistemskih praks in jih tudi oblikuje, zato je v našem prostoru moška slovnična oblika dominantna in nevtralna. Meniva, da tudi preko opazovanja (ne)uporabe določene spolno specifične slovnične oblike lahko vidimo (ne)heteronormativnost diskurza. Zanimivo se nama zdi prikazati, kolikokrat so osebe v intervjujih uporabile katero slovnično obliko. Zato sva v transkriptih intervjujev prešteli, kolikokrat pedagoške_i delavke_ci uporabljajo žensko, moško ali obe slovnični obliki, ko govorijo o splošnih in/ali hipotetičnih situacijah, kjer niso prisotne konkretne osebe. Torej, ko so govorile_i na primer o hipotetičnih študentkah_ih, socialnih delavkah_cih, uporabnicah_kih v nekem dogodku, prostoru, situaciji.

V spodnji tabeli 1 prikazujeva, kolikokrat so osebe v intervjujih uporabile moško, žensko ali obe slovnični obliki skupaj. V vseh intervjujih skupaj sva zabeležili 810 primerov uporabe spolno specifične oblike pri govoru o splošnih in/ali hipotetičnih situacijah. Uporabo zgolj ženske slovnične oblike sva prepoznali v 115 primerih, uporabo obeh skupaj v 94 primerih, zgolj moške slovnične oblike v 601 primeru. Zaradi različne dolžine intervjujev in posledične razlike v številu izgovorjenih besed, sva število primerov pretvorile v odstotke in ugotovili, da se je ženska slovnična oblika pojavila v približno 14%, obe slovnični obliki skupaj v malo manj kot 12%, zgolj moška slovnična oblika pa v približno 74%. Graf 1 v odstotkih prikazuje, kolikokrat je katera oseba uporabila kakšno spolno specifično slovnično obliko. Kot vidimo, uporaba moške slovnične oblike prevladuje pri vseh osebah, razen pri osebah 9 in 16, kjer je ena od njiju večkrat uporabila žensko slovnično obliko, druga pa obe skupaj. Z grafom 2 pa želiva pokazati v kolikšnem odstotku je bila uporabljena katera spolno specifična slovnična oblika v vseh intervjujih skupaj.

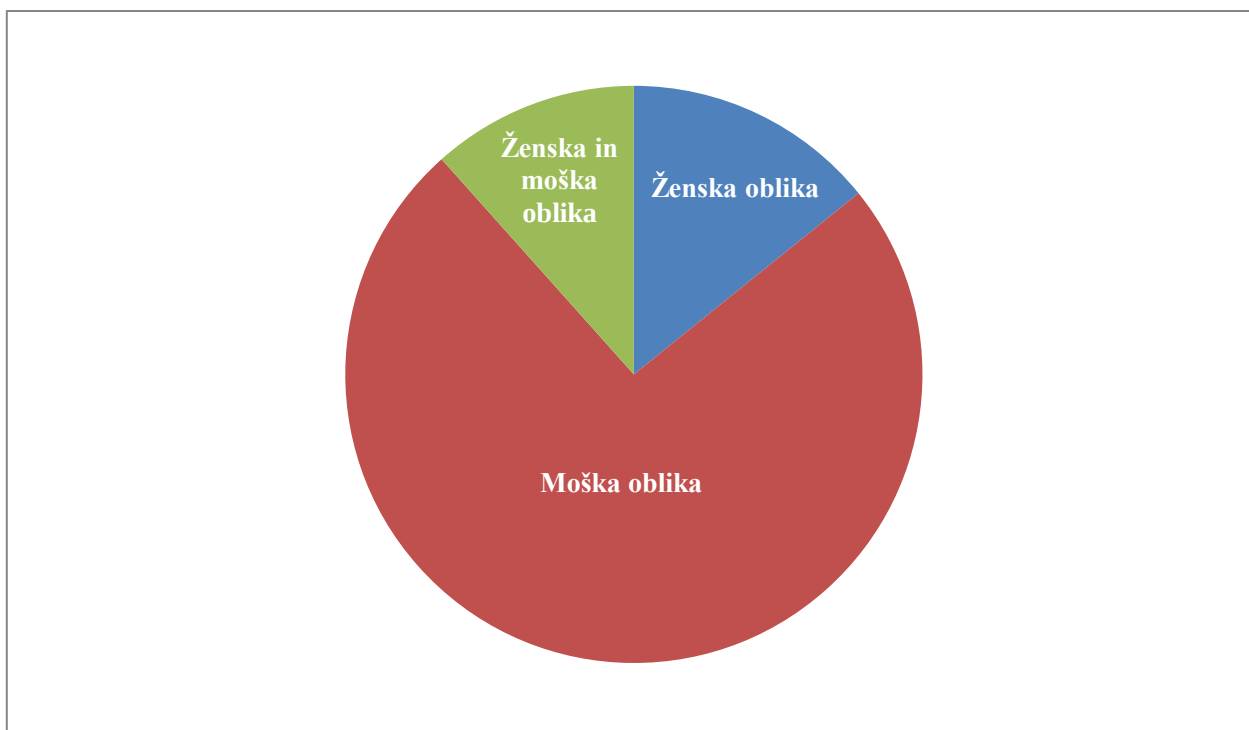
Tabela 1: Frekvenca uporabe slovničnih oblik

	Ženska oblika		Moška oblika		Ženska in moška oblika		SKUPAJ	
	N	%	N	%	N	%	Σ	%
Oseba 1	7	11,50	47	73,00	7	11,50	54	100,00
Oseba 2	15	15,10	68	68,70	16	16,20	99	100,00
Oseba 3	3	4,40	60	88,20	5	7,40	68	100,00
Oseba 4	10	22,20	32	71,10	3	6,70	45	100,00
Oseba 5	7	16,30	31	72,10	5	11,60	43	100,00
Oseba 6	0	0,00	34	91,90	3	8,10	37	100,00
Oseba 7	7	29,20	14	58,30	3	12,50	24	100,00
Oseba 8	2	5,00	36	90,00	2	5,00	40	100,00
Oseba 9	14	56,00	10	40,00	1	4,00	25	100,00
Oseba 10	8	22,80	24	68,60	3	8,60	35	100,00
Oseba 11	3	9,10	21	63,60	9	27,30	33	100,00
Oseba 12	4	9,10	40	90,90	0	0,00	44	100,00
Oseba 13	16	28,10	38	66,70	3	5,20	57	100,00
Oseba 14	3	6,80	36	81,80	5	11,40	44	100,00
Oseba 15	2	4,30	43	91,40	2	4,30	47	100,00
Oseba 16	17	27,00	21	33,30	25	39,70	63	100,00
Oseba 17	4	7,70	46	88,50	2	3,80	52	100,00
SKUPAJ	115	14,20	601	74,20	94	11,60	810	100,00

Graf 1: Uporaba slovničnih oblik v odstotkih po osebah

Graf 2: Uporaba slovničnih oblik v vseh intervjujih

Meniva, da je še eden izmed velikokrat nevidnih delov heteronormativnosti uporabljanje moške slovnične oblike v govoru kot nevtralne. Moška slovnična oblika je družbeno sprejeta kot »nevtralna«, kar jasno nakazuje tudi na status spolov v družbi. Presenetljivo se nama zdi, da je ta dominantna tudi v diskurzih pedagoških delavk_cev, ki sva jih intervjuvali na Fakulteti za socialno delo, ki sicer deklarirano (tudi v statutu) preferira žensko slovnično obliko.

SKLEPI IN PREDLOGI

Z raziskavo ugotavlja, da je prevladujoč diskurz pedagoških delavk_cev, ki sva jih intervjuvali na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani heteronormativen. »Ognjišče«, »nožnica« in »ženski homoseksualec« so besede, ki so bile znotraj citatov uporabljene za opisovanje točno določenih specifik in se nama zdijo dober prikaz heteronormativnosti diskurza. V naslovu sva tako želeli prikazati tri prevladujoče teme heteronormativnega diskurza v najini diplomski nalogi. »Ognjišče« kot portretiranje »tradicionalne« ženske spolne vloge, »nožnica« kot odraz biološkega determinizma in »ženski homoseksualec« kot vsiljevanje hetero norm v vse spolne prakse in oblike življenja.

Heteronormativnost kot okvir našega dojemanja sveta, ki je v nas vsiljena že od rojstva, je v družbo in posameznice_ke tako zakoreninjena, da je velikokrat nevidna in se zato nereflektirano reproducira. Tekom pisanja diplomske naloge sva večkrat tudi sami pri sebi prepoznali, v kolikšni meri piševa in analizirava tekste iz najinih privilegiranih pozicij. Opazili sva, da velikokrat nisva dali poudarka na perspektivo barve kože, etničnosti, hendikepa in verjetno še mnogih drugih. To definitivno ni opravičilo, je pa razlaga zavedanja pomanjkljivosti naloge in vodilo za najino nadaljnje pisanje in raziskovanje. Zavedava se, da obstajajo področja normativnosti, ki danes še zdaleč niso odkrita in posledično neproblematizirana, vendar pa že imamo mehanizme za prepoznavanje nekaterih oblik izključevanja. Vidike, ki sva jih opisovali skozi celotno nalogo, vidiva kot glavne pokazatelje heteronormativnosti; na njih sva se osredotočali, ko sva raziskovali diskurz pedagoških delavk_cev.

S kritično diskurzivno analizo sva ugotovili, da govor pedagoških delavk_cev vsebuje veliko biološkega determinizma, ki se kaže tudi preko binarizmov, govora o družbenem in biološkem spolu in cisnormativnega govora; diskurzov patologizacije, ustvarjanja drugosti, ki jo reproducira tudi koncept tolerance; asimilacijskih teženj; »tradicionalnih« pogledov na spolne vloge in družine; diskurzov o lezbijkah in gejih kot primerih preseganja heteronormativnosti; diskurzov, ki kažejo na nezavedanje heteronormativnosti in diskriminacij ter zanemarjanja družbenega konteksta.

V diskurzih sva našli tudi nekaj primerov dobrih praks, ki kažejo na prevpraševanje heteronormativnosti, vendar jih, na žalost, zaznavava bolj poredko. Izjave študentk_ov iz fokusnih skupin prikazujejo, da se diskurzi prevpraševanja pojavljajo le znotraj nekaterih predmetov na fakulteti. Tudi preko tega ugotavljava, da stroka socialnega dela ni enotna, kar pušča sporočilo nejasnega vodila anti-diskriminatornosti. Meniva, da zato obstaja verjetnost, da se socialne_i delavke_ci v praksi ravna po lastnih prepričanjih in stališčih, ki pa so lahko, zaradi družbenega okvirja v katerem živijo, heteronormativna. Skozi heteronormativne diskurze tako na fakulteti kot v praksi se socialno delo ustvarja kot belo, cispolno, heteroseksualno, monogamno in patriarhalno. Tako lahko zaradi nekritičnosti socialno delo ostaja državno orodje za nadzor in reprodukcijo norm, ki koristijo vzdrževanju razmerji moči med državo in posameznico_kom.

Diskurz biološkega determinizma, pogost med pedagoškimi delavkami_ci fakultete, utrjuje idejo o obstoju »primarnega«, »pravega« spola. S tem riše »biološki« spol kot nek original, čeprav, kot pravi Judith Butler je »spol kopija, ki nima originala« (2004 b: 127, najin prevod). Ravno ta kopija z nenehnim kopiranjem ustvarja videz, da obstaja nek original. Diskurz, ki pristaja na esencialnost »biološkega« spola, ne priznava ali patologizira življenja, ki se upirajo ali izstopajo iz »primarnosti« spolov. Meniva, da takšni diskurzi vplivajo tudi na prakso socialnega dela, ki tako utrjuje hegemonialno ideologijo spolov. Z namenom ne-izključevanja in odpiranja izobraževalnega prostora, moramo takšne diskurz spremeniti. Pomembno se nama zdi, da se zavedamo, znotraj katerih diskurzov me same operiramo in preko katerih smo ustvarjene_i. S tem se zavemo tudi lastnih pozicij, kamor nas ti diskurzi postavljajo. Takšno spoznanje preusmerja fokus iz problema posameznice_ka na družbene norm. Preko zavedanja lastne pozicije lahko razvijemo razumevanje vpliva konteksta na posameznice_ke – da same_i po sebi niso *patološke_i*, vendar jih kot take ustvarja družba (Burr in Butt 1993 v Burr 2001).

Eden izmed prvih, lažjih korakov spreminjanja heteronormativnega diskurza, je uporaba imena in osebnega zaimka oseb, kot ga povedo same. Znotraj izobraževalnega sistema lahko na začetku predavanj/vaj vse osebe povprašamo o njihovem imenu in osebnem zaimku, s katerim želijo biti naglašene. S tem ne odpiramo zgolj prostora za trans osebe, vendar vsem odpiramo možnost za

prevpraševanje samoumevnosti spolov. To je lahko tudi uvod v raziskovanje konstrukcije (biološkega) spola.

Pregledovanje prisotnosti, oddajanje seminarskih nalog in poročil, pisanje izpitov, itn. vsebujejo in zahtevajo imena študentk_ov, ki so navedena na vpisnih listih. Na tej točki vidiva, kako se fakulteta/e (univerza) podreja(jo) državnemu redu, ki omogoča pravno-legalni obstoj zgolj dveh spolov. Pri izpolnjevanju vpisnih listov, ki ponujajo zgolj okence *moški* ali okence *ženska*, moramo navesti podatke, ki jih imamo zapisane na uradnih dokumentih. Imena na osebnih izkaznicah in potnih listih pogosto ne opisujejo oseb, ampak so, tako kot spol, zgolj pripisana ob rojstvu. Državno nasilje nad spolnimi identitetami posameznikov je očitno pri pravnem priznanju spola, če ta ni v skladu s pripisanim. Pravilnik o izvrševanju zakona o matičnem registru zahteva potrdilo pristojne_ga zdravnice_ka ali zdravstvene institucije o *spremembi*²¹ spola (ne potrdilo o spremembi spola, ne prisotna zdravnica_k ali institucija v pravilniku niso jasno opredeljeni).

Posamezne transspolne osebe iz Slovenije pa poročajo, da različni uradniki in uradnice na različnih upravnih enotah zahtevo po izjavi zdravnika ali zdravnice interpretirajo različno. Nekatere uradnice in nekateri uradniki tako sprejmejo izjavo psihiatrinje ali psihiatra, spet drugi zahtevajo izjavo plastične kirurginje ali kirurga, ki je opravil ireverzibilno operacijo prilagoditve spola. (Gračanin 2013: Danes obeležujemo Dan spomina na transspolne osebe.)

Ne glede na to, katero izjavo zahtevajo na uradu, mora oseba predhodno *pridobiti* diagnozo *transseksualizma*. Tu se kaže zatiralski aparat države, ki izstopanje iz norme klasificira kot

²¹ *Sprememba* spola je izraz, ki ga uporablja pravilnik (»Sprememba spola se vpiše na podlagi odločbe pristojnega organa o spremembi vpisanega podatka. Podlaga za izdajo odločbe je potrdilo pristojne zdravstvene ustanove ali zdravnika, iz katerega je razvidno, da je oseba spremenila spol« (Pravilnik o izvrševanju zakona o matičnem registru)). Izraz je, kot sva že pisali, nesprejemljiv saj si osebe spola ne *spreminjajo*, temveč ga zgolj potrjujejo. Že sama beseda *sprememba* nakazuje na nek obstoj originala, osebe pa svojega spola ne spreminjajo, ampak le potrjujejo spol oziroma popravljajo spol, ki so jim ga nasilno pripisali ob rojstvu.

duševno bolezen, motnjo z namenom večje možnosti nadzora. Nasilje spolnih norm, ki jih ves čas utrjuje državni sistem (torej tudi fakultete), je ena izmed točk, ki meniva, da bi morala biti večkrat osvetljena v izobraževalnem procesu. Eden izmed pokazateljev utrjevanja popolnoma samoumevne binarnosti spolov so tudi ločena stranišča, ki vsakič znova zahtevajo razkritje spolne identitete in na ta način ves čas legitimirajo cis-privilegij. Tako je lahko že »preprosto«
uriniranje nevarno in pogumno dejanje.

To sta lahko iztočnici za pogovor o konstrukciji spolov preko nasilnega predalčkanja telesnih značilnosti in unificiranja osebnih karakteristik na en ali drug pol, ki oblikuje celotno zahodno družbo in vse posameznice_ke znotraj nje.

Patricia Elliot (2010) pojasnjuje, da so akademska integriteta, politično prepričanje in etična odgovornost razlogi, zaradi katerih je potrebno pisati oziroma govoriti tudi o skupinah, katerim ne pripadamo. Ključni vprašanji morata biti, na kakšen način heteronormativni spolni red potiska ljudi na margine in kaj se na teh marginah dogaja. Diskurzi o spolih morajo biti anti-opresivni in prikazati posledice vztrajanja na binarni opoziciji spolov. Pomembno je, kot poudari, da se obsodi vso nasilje, ki se izvaja nad tistimi, ki ne živijo po heteronormativni šabloni. Pozorne_i moramo biti na to, kako moč norm kreira pomene, izkušnje živeti spolov. Tu nam trans pisatelj_i in aktivistke_i ponujajo nove načine razumevanja. Govoriti o spolih mora pomeniti tudi govoriti z besedami trans ljudi. Upoštevati moramo izkušnje trans ljudi, ki postavljajo izzive spolnemu redu, katerega odsevajo tudi družbene in državne institucije (med katere sodi tudi fakulteta).

Družbeno konstruirani binarni spolni kategoriji *moških* in *žensk* imata znotraj sistema moči različne pozicije, ki so pogojene tudi z ostalimi družbenimi dejavniki (revščina, heteroseksizem, rasizem, ableizem, cisseksizem, idr.). Ko v izobraževalnem procesu govorimo o pozicioniranosti *moških* in *žensk*, razlikah in podobnostih, moramo imeti ves čas pred očmi, da sta to družbena konstrukta, ki pa imata družbene posledice. *Moški* in *ženska* v družbi obstajata, vendar obstajata samo tam in sta konstituirana skozi družbene sisteme (patriarhat, kapitalizem, itn.) ne pa na osnovi nekih *bioloških resnic*, saj so tudi te, na katerih naj bi družbena konstrukta slonela, ustvarjene s strani družbe (Butler 2001, 2004 a, 2004 b). Poudarjanje »ženskega načina«
ne ostaja

zgolj na biološkem determinizmu, ampak predstavlja *ženske* kot skupino s skupnimi značilnostmi; ženske riše kot nežne, *materinske*, uslužne, skrbstvene in podredljive, če temu ne ustrezajo ali se temu uprejo, niso »dovolj« ženske. »Moški način« pa se riše kot ravno obraten, dominanten, močen, pogumen in avtoritativen. Dva »načina« utrjujeta binarnost (saj naj bi si bila nasprotna) in »naravnost« spolov. Tak diskurz utrjuje hierarhizacijo družbene moči spolov, unificira izkušnje spolov in spolne vloge riše kot samoumevne, neproblematične. Meniva, da ne moremo in ne smemo zanemariti vseh struktur moči, ko razmišljamo in predstavljamo življenjske svetove uporabnic_kov.

V socialnem delu velikokrat govorimo o družinah, a smo le malokrat pozorne_i na ideologijo, ki jo sam pojem nosi. Spomnimo se debat o Družinskem zakoniku, kjer se je veliko pozornosti namenjalo definiciji družine. Veliko smo govorile_i o tem, katere skupnosti življenja ljudi lahko *stlačimo* pod pojem družina, ne spomniva pa se, da bi sam pojem problematizirale_i. Večinski diskurz o mavričnih družinah je razlagal dejavnike, ki (ne)vplivajo na (»dober«) razvoj otrok. Na tem mestu vidiva zamujeno priložnost, saj nam je celotno družbeno dogajanje v zvezi z novim zakonikom ponujalo možnost za poglobljen razmislek o tem, kako močno je nacionalizem povezan z ideologijo družine, z idejo o dveh ločenih spolnih vlogah in otroku, kot nujnemu delu družine (kot ključnim za reprodukcijo nacije). Meniva, da so diskusije o Družinskem zakoniku zgolj utrdile idejo o družini kot temeljni celici družbene reprodukcije, podobno kot se zdaj dogaja z diskusijami o pravici do poroke. Pomembno se nama zdi, da z razpravami o izenačenju pravic (do poroke) ne glede na spol in spolno usmerjenost ne predvidevamo, da si te pravice vse_i želimo, ampak osvetlimo točke systemskega ukalupljanja marginaliziranih identitetnih skupin v hetero norme.

Meniva, da se socialno delo lahko zgleduje po življenjskih praksah ljudi, ki izstopajo ali poskušajo izstopati iz heteronormativne matrice in se pridruži cirkusu, kot ga opiše Patrick Califia- Rice:

Mislim, da bi morali prevzeti nazaj tudi besedico '*frik*'. *Frik* je nekdo, ki je nenavaden, v katerega se bulji, ki vznemirja in s svojo drugačnostjo kaže, kaj vse je narobe s *statusom quo*. Ko se prikaže *frik*, se svet nemudoma razdeli v trdoglavce ter enkratne in samotne

posameznike. Obstajajo tisti, ki ne morejo skriti svojih sramotnih ali vznemirljivih lastnosti, in oni drugi, sicer očitno normalni ljudje, ki jih ljubijo. Pokrov izgnanstva pade tudi nanje, ker so jih pogledi in srca pregovorili v zvestobo ljudem, ki so izločeni. *Friki* so zabavljači, burkeži, satiriki, umetniki. Tako zelo so lepi, da to lahko vzdrži le malo ljudi. Tako zelo so inteligentni, da vsi drugi pobesnijo. Če torej nočete biti trdoglavci, se morate pridružiti cirkusu. (2007: 98.)

Želiva si, da bi znotraj izobraževanja za socialno delo večkrat razmišljale_i o svetu, ki se nam prikazuje kot samoumeven, da bi se preko zavedanja družbenih struktur moči naučile_i delovati z in preko svojih privilegijev, da bi socialno delo kdaj namesto soustvarjanja z oblastjo znalo reči *fuck off*.

VIRI IN LITERATURA

- Ahlsdotter, M., Bernhardt, V., Börjesson, K., Carlsson, M., Dahlén, S., Forkstam, P., (2009), *Break the norm: Methods for studying norms in general and the heteronorm in particular*: Living History Forum in RFSL Ungdom.
- Ansara, G., Y. (2010), Beyond cisgenderism: Counselling people with non-assigned gender identities. V: Moon, L. (ur.), *Counselling ideologies: queer challenges to heteronormativity*, Farnham: Ashgate (167-200).
- Banks, S. (2011), Od strokovne etike do etike v strokovnem delu: Razmišljanje o učenju in poučevanju v socialnem delu. *Socialno delo*, 50, 3/4: 187-195, 290, 294.
- Banks, S., Sobočan A. M., Wulfekühler, H. (2011), Etične dileme ali koga zanima?. *Socialno delo*, 30, 3/4: 263-268.
- Bavdaš, Š. (2009), *Vpliv heteronormativnosti na duševno zdravje istospolno usmerjenih*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (diplomsko delo). Dostopno na: <http://91.217.222.67/search/extshow/296> (28. januar 2015).
- Bergoč, S. (2009), Metodološka infrastruktura slovenističnega jezikoslovja: primer kritične analize diskurza (KAD). *Obdobja: Infrastruktura slovenščine in slovenistike*, 28: 49-55.
- Berlant, L., Warner, M. (1995), What does queer theory teach us about X?. *PMLA: Publications of the modern language association of America*, 110, 3: 343-349.
- Bickford, S. (1997), Anti-Anti-Identity Politics: Feminism, Democracy, and the Complexities of Citizenship, *Hypatia*, 12, 4 (Citizenship in Feminism: Identity, Action, and Local): 111-131.

- Burcar, L. (2009), Od socialistične k (neoliberalni) kapitalistični družbenoekonomski ureditvi: redefinicija državljanstva žensk. *Borec: revija za zgodovino, literaturo in antropologijo*, 61, 657/661: 296-331.
- Burr, V. (2001), *An introduction to social constructionism*. East Sussex: Routledge.
- Butler, J. (2001), *Težave s spolom: feminizem in subverzija identitete*. Ljubljana: ŠKUC.
- Butler, J. (2004 a), *Undoing gender*. New York: Routledge.
- Butler, J. (2004 b), Imitation and gender insubordination. V: Salih, S., Butler, J. (ur.), *The Judith Butler reader*. Malden, MA: Blackwell publishing (119-137).
- Butler, J. (2011), Giving an account of oneself. *Diacritics*, 31, 4: 22-40.
- Califia-Rice, P. (2007), Legalizirana sodomija je politična predigra. *Časopis za kritiko znanosti*, 35, 229/230: 94-98.
- Castro Varela, M. do M., Dhawan, N., Engel A. (2011), Introduction: Hegemony and heteronormativity: revisiting »the political« in queer politics. V: Castro Varela, M. do M., Dhawan, N., Engel, A. (ur.), *Hegemony and heteronormativity: Revisiting »the political« in queer politics*. Farnham: Ashgate (1-24).
- Charnley, M. H., Langley, J. (2007), Developing cultural competence as a framework for anti-heterosexist social work practice: Reflections from the UK. *Journal of social work*, 7, 3: 307-321.
- Clark, A. (2011), Falling through the cracks: queer theory, same-sex marriage, Lawrence v Texas, and liminal bodies, *disClosure: journal of social theory*, 20, 4: 25-43.
- Čačinovič Vogrinčič, G. (1998), *Psihologija družine: Prispevek k razvidnosti družinske skupine*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

- Elliot, P. (2010), *Debates in transgender, queer and feminist theory: Contested sites*. Farnham: Ashgate.
- Enke, A. F. (2012 a), The education of little cis: Cisgender and the discipline of opposing bodies. V: Enke, A. (ur.), *Transfeminist perspectives: In and beyond transgender and gender studies*. Philadelphia: Temple university press (60-77).
- Enke, A. F. (2012 b), Note on terms and concepts. V: Enke, A. (ur.), *Transfeminist perspectives: In and beyond transgender and gender studies*. Philadelphia: Temple university press (16-20).
- Enke, A. F. (2012 c), Introduction: Transfeminist perspectives. V: Enke, A. (ur.), *Transfeminist perspectives: In and beyond transgender and gender studies*. Philadelphia: Temple university press (1-15).
- Epstein, S. (1996), A Queer Encounter: Sociology and the Study of Sexuality. V: Seidman, S. (ur.), *Queer Theory/Sociology*. Cambridge (Mass.); Oxford: Blackwell (145-167).
- Fairclough, N. (2010), *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Harlow: Pearson (druga izdaja).
- Ferguson, I. (2006), Drugačen svet je mogoč: Radikalno socialno delo v 21. stoletju. *Socialno delo*, 45, 3/5: 183-187.
- Foucault, M. (1984), *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Foucault, M. (2010), *Zgodovina seksualnosti 1 (volja do znanja)*. Ljubljana: Škuc.
- Furlan Štante, N. (2013), Govor in glas: pripoznani metafori moči. V: Ule, M., Šribar, R., Umek Venturini, A. (ur.), *Ženske v znanosti, ženske za znanost: znanstvene perspektive žensk v Sloveniji in dejavniki sprememb*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba

FDV: Komisija za ženske v znanosti pri Ministrstvu za izobraževanje, znanost in šport RS (162-170).

- Gressgård, R. (2011), Revisiting contingency, hegemony and universality. V: Castro Varela, M. do M., Dhawan, N., Engel, A. (ur.), *Hegemony and heteronormativity: Revisiting »the political« in queer politics*. Farnham: Ashgate (25-41).
- Greif, T. (2007), Liberalni dezerterji: Odnos liberalne inteligence in politike do lezbistva in aktivizma. *Časopis za kritiko znanosti*, 35, 229/230: 21-36, 432.
- Gros, T. (2013), *Homofobija v Trbovljah*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (diplomsko delo). Dostopno na: <http://diplome.fsd.si/search/extshow/1088> (28. december 2014).
- Hall, D. E. (2003), *Queer theories*. New York: Palgrave Macmillan.
- Hanžek, E. J. (2009), *Sovražni govor do Romov v Sloveniji: Analiza diskurza v medijih*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede (diplomsko delo). Dostopno na: <http://dk.fdv.uni-lj.si/diplomska/pdfs/hanzek-eva-jera.pdf> (29. december 2014).
- Harris, J. (2014), (Against) Neoliberal social work. *Critical and radical social work: An international journal*, 2, 1: 7-22.
- Howard, S. C. (2014), *Critical articulations of race, gender, and sexual orientation*. London: Lexington books.
- Hrženjak, M., Jalušič, V. (2011), *Vrata niso baš odprta (treba da jih gurneš, pa da se odvaraju: perspektive v reševanju kompleksnih neenakosti)*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Jackson, S. (2006), Heterosexuality, Sexuality and Gender Re-thinking the Intersections. V: Richardson, D., McLaughlin, J., Casey M. E. (ur.), *Intersections Between Feminist and Queer Theory*. Hampshire. Palgrave Macmillan (38-58).

- Jorgensen, M., Phillips, L. J., (2002), *Discourse analysis as theory and method*. London: Sage.
- Koletnik, A. (2014), *Cisseksizem ni feminizem*. Dostopno na: <http://spol.si/blog/2014/11/13/cisseksizem-ni-feminizem/> (3. december 2014).
- Koletnik, A. (2014), Strokovno srečanje TransMisija. Dostopno na: <http://www.narobe.si/blog-mobile/myblog/strokovno-srecanje-transmisija> (16. maj 2015).
- Kuhar, R. (2001), *Mi, drugi: oblikovanje in razkritje homoseksualne identitete*. Ljubljana: Škuc.
- Kuhar, R. (2003), *Medijske podobe homoseksualnosti: Analiza slovenskih tiskanih medijev od 1970 do 2000*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Kuhar, R. (2009), *Na križišču diskriminacij: Večplastna in intersekcijska diskriminacija*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Leskošek, V. (1995), Socialno delo ni politično (ali pač?). *Socialno delo*, 34, 3: 195-201.
- Leskošek, V. (2002), *Zavrnjena tradicija: Ženske in ženskost v slovenski zgodovini od 1890-1940*. Ljubljana. *cf.
- Malić, S. (2014), *Hegemona moškost: Soudeležba večine v praksah zatiranja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta (diplomsko delo).
- Mencin Čeplak, M. (2008), Stigmatizacija, identitetne politike in podreditvena razmerja. *Dialogi*, 44,10: 52-66.
- Mencin Čeplak, M. (2009), Spolne/seksualne norme, legitimacija izključevanja in šola. *Sodobna pedagogika*, 60=126, 4: 120-132.

- Mencin Čeplak, M. (2013), Nedolžnost znanstvenih »resnic«: Psihološke vednosti v mreži biooblasti. *Časopis za kritiko znanosti*, 40 i. e. 41, 251: 54-60, 220, 228.
- Mirović, K., Zornik, A. (1996), Homoseksualnost skozi stereotipe. *Socialno delo*, 35, 2: 137-143.
- Mosse, G. L. (2005), *Nacionalizem in seksualnost: morala srednjih razredov in spolne norme v moderni Evropi*. Ljubljana: *cf.
- Nagoshi, J. L., Brzuzy, S. (2010), Transgender theory: embodying research and practice. *Affilia: Journal of women and social work*, 25, 4: 431-443.
- Narobe (2009), Blog: Napadli Cafe Open. Dostopno na: <http://www.narobe.si/myblog/napadli-cafe-open> (19. maj 2015).
- Oakley, A. (2000), *Gospodinja*. Ljubljana: *cf.
- Patton, C. (1993), Tremble, Hetero Swine!. V: Warner, M. (ur.), *Fear of a Queer Planet*. Minnesota: University of Minnesota Press (143-177).
- Pease, B. (2015), Doing profeminist research with men in social work: Reflections on epistemology, methodology, and politics. V: Wahab, S., Anderson-Nathe, B., Gringeri, C. (ur.), *Feminisms in social work research: Promise and possibilities for justice-based knowledge*. Oxon: Routledge (52-66).
- Perger, N. (2014), *Izgubljeno s prevodom: Med queer teorijo in queer politiko*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede (diplomsko delo).
- Platero, R. L. (2010), Zaprošiti za roko?. *Socialno delo*, 49, 5-6: 331-340.
- Pravilnik o izvrševanju zakona o matičnem registru (2009), *Ur. l. RS* 69/09. Dostopno na <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=PRAV5572#> (26. maj 2015).

- Puar, J. K., (2013), Homonationalism as assemblage: viral travels, affective sexualities, *Jindal global law review*, 4, 2: 23-43.
- Rogowski, S. (2014), Critical social work in child protection/safeguarding: challenges and (fewer) opportunities. *Critical and radical social work: An international journal*, 2, 1: 43-58.
- Rose, S., Lewontin, R. C., Kamin, L. J. (1990), *Not in our genes: biology, ideology and human nature*. London. Penguin books.
- Sakamoto, I., Pitner, R. O. (2005), Use of critical consciousness in anti-oppressive social work practice: Disentangling power dynamics at personal and structural levels. *British journal of social work*, 35, 4: 435-452.
- Seidman, S. (1993), Identity and politics in a »postmodern« gay culture: Some historical and conceptual notes. V: Warner, M. (ur.), *Fear of a Queer Planet*. Minnesota: University of Minnesota Press (105-142).
- Sekereš, Z. (2010), *Ponotranjena homofobija*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (diplomsko delo) Dostopno na: <http://91.217.222.67/search/extshow/402> (28. december 2014).
- Self, J. (2015), Critical feminist social work and the queer query. V: Wahab, S., Anderson-Nathe, B., Gringeri, C. (ur.), *Feminisms in social work research: Promise and possibilities for justice-based knowledge*. Oxon: Routledge (240-258).
- Sobočan, A. M. (2011 a), Enostranske posvojitve v istospolnih družinah v praksi socialnega dela. *Socialno delo*, 50, 6: 369-378, 421, 423.
- Sobočan, A. M. (2011 b), Etika v socialnem delu: Etična praksa in avtonomija socialnega dela. *Socialno delo*, 50, 3-4: 205-215, 291, 295.

- Staub-Bernasconi, S. M. (2010), Human rights – facing dilemmas between universalism and pluralism/contextualism. V: Zaviršek, D., Rommelspacher, B., Staub-Bernasconi, S. (ur.), *Ethical dilemmas in social work: International perspective*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (9-23).
- *Sveto pismo*. Biblija.net (sveto pismo na internetu) Dostopno na: <http://www.biblija.net/biblija.cgi?m=1+Mz+2%2C18-24&id13=1&pos=0&set=2&l=sl> (17. Maj 2015).
- Šon, M. (2012), *Pogled mladih staršev na morebitno razkritje homoseksualne identitete njihovega otroka*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (diplomsko delo).
- Šribar, R., Vendramin, V. (2011), The epistemological and methodological application of genders and intersecting oppressions. *Monitor ISH*, 13, 2: 151-182.
- Šribar, R. (2013 a), Konceptualno sodelovanje med ženskami: »Mejnost« in »feministična presežna subjektivacija«. V: Ule, M., Šribar, R., Umek Venturini A. (ur.), *Ženske v znanosti, ženske za znanost: Znanstvene perspektive žensk v Sloveniji in dejavniki sprememb*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV: Komisija za ženske v znanosti pri Ministrstvu za izobraževanje, znanost in šport RS (51-64).
- Šribar, R. (2013 b), Jezik kot razmerje ospoljene oblasti. V: Ule, M., Šribar, R., Umek Venturini A. (ur.), *Ženske v znanosti, ženske za znanost: Znanstvene perspektive žensk v Sloveniji in dejavniki sprememb*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV: Komisija za ženske v znanosti pri Ministrstvu za izobraževanje, znanost in šport RS (148-161).
- Šugman Bohinc, L. (2010), Od objektivizma h konstruktivizmu in socialnemu konstrukcionizmu v sistemski psihoterapiji. *Kairos. Slovenska revija za psihoterapijo*, 4, 1-2: 51-65.

- Švab, A. (2010), Kdo se boji (raznoverstnosti) družin?. *Socialno delo*, 49, 5-6: 341-349.
- Tarifa, F. (2007), Balkan Societies of »Social Men«: Transcending Gender Boundaries. *Societies Without Borders*, 2: 75-92.
- Temnik, K. (2009), *Kritična diskurzivna analiza blogov slovenskega predsednika, dr. Janeza Drnovška*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede (magistrsko delo). Dostopno na: http://dk.fdv.uni-lj.si/magistrska/pdfs/mag_temnik-katja.pdf (29. december 2014).
- Vezovnik, A. (2008), Kritična diskurzivna analiza v kontekstu sodobnih diskurzivnih teorij. *Družboslovne razprave*, 24, 57: 79-96.
- Vstajniške socialne delavke (2014), *Stop kriminalizaciji upora*. Dostopno na: <http://spol.si/blog/2014/10/23/vstajniske-socialne-delavke-potrebujejo-tvojo-podporo/> (23. maj 2015).
- Wahab, S., Anderson-Nathe, B., Gringeri, C. (2015), Introduction. V: Wahab, S., Anderson-Nathe, B., Gringeri, C. (ur.), *Feminisms in social work research: Promise and possibilities for justice-based knowledge*. Oxon: Routledge (1-15).
- Warner, M. (1993), Intrduction. V: Warner, M. (ur.), *Fear of a Queer Planet*. Minnesota: University of Minnesota Press (vii-xxxi).
- Weeks, J., Heaphy, B., Donovan, C. (2001), *Same sex intimacies: Families of choice and other life experiments*. London: Routledge.
- Wildman, S., M., Davis, A., D. (1995), Language and silence: Making systems of privilege visible. *Santa Clara law review*, 35,3: 881-906. Dostopno na: <http://digitalcommons.law.scu.edu/lawreview/vol35/iss3/4> (19. Maj 2015).
- Zorn, J. (2008), Ljudje brez pravice do pravic in vloga socialnega dela. *Socialno delo*, 47, 3/6: 115-131, 387, 395.

POVZETEK

Heteronormativnost razumeva kot eno izmed pogostejših orodij, ki kreira svet, postavlja meje normalnega in obenem ustvarja deviacije, označuje tisto, kar je nenormalno. *Normalno* v diskurzu postane naturalizirano, zato se nam dva spola (*ženski* in *moški*), vedno predpostavljena heteroseksualnost, monogamnost in želja po ustvarjanju družine (po reprodukciji) prikazujejo kot *naravne*, kot nekaj, kar je pred družbeno. Najin namen je orisati, kako naturalizacija poteka, kaj je njen namen in kakšni so njeni učinki.

V nalogi s kritično diskurzivno analizo prikazujeva, katere diskurzivne prakse utrjujejo heteronormativnost na Fakulteti za socialno delo, hkrati pa dekonstruirava tiste elemente, ki se nama zdijo ključni, kadar govorimo o heteronormativnosti.

Diskurz na Fakulteti za socialno delo analizirava v intervjujih, ki sva jih opravili s pedagoškimi delavkami_ci fakultete, izjave študentk_ov in diplomantk_ov, ki sva jih pridobili na fokusnih skupinah pa uporabljava za širšo ilustracijo obravnavane tematike.

V uvodu predstaviva, kako razumeva diskurz in heteronormativnost, s čimer želiva pokazati tudi najina teoretska izhodišča, skozi katera sva opravili celotno raziskavo in analizirali diskurze pedagoških delavk_cev. Najin miselni okvir interpretiranja sveta, znotraj katerega razumeva tudi heteronormativnost in diskurz, je osnovan na socialnem konstrukcionizmu in queer teorijah, kar nama ponuja kritično perspektivo do obstoječega dominantnega sistema in družbenih norm. Sami razumeva heteronormativnost zelo široko, kar nama nudi širše razumevanje konteksta in sistema moči, znotraj katerega socialno delo operira.

V metodološkem delu opiševa, kako sva se lotili empiričnega dela najine naloge. Razloživa zakaj je najina raziskava kvalitativna, na kakšen način sva pridobili podatke in kako sva se lotili kritične diskurzivne analize (KDA). Nekoliko bolj poglobljeno opiševa KDA, kot jo opisujejo avtorice_ji, raziskovalke_ci in jo naveževa na potek KDA, kot sva jo opravljali midve.

V osrednjem delu naloge združujeva rezultate in razpravo, kjer analize diskurzov pedagoških delavk_cev, ki sva jih prepoznali kot heteronormativne ali kot primere prevpraševanja

heteronormativnosti, predstaviva v tematskih sklopih. Poglavlja sva oblikovali na podlagi najpogostejših diskurzov, ki sva jih prepoznali znotraj intervjujev in so rezultati najine analize. Vsako poglavje in podpoglavje utemeljiva, dekonstruirava in razlagava preko navezovanja na hetero norme, s čimer želiva pokazati perspektivo, obliko delovanja, ki (lahko) izstopa iz matrice normativnosti. Pri analizah in opisovanju poglavji raziskujeva tudi kakšne posledice imajo določeni diskurzi v izobraževanju za socialno delo in s tem tudi za samo stroko socialnega dela.

Najpogostejši diskurz je biološki determinizem, ki riše spole kot binarno zamejeni kategoriji z unificiranimi značilnostmi, ki naj bi izhajale iz telesnosti. Biološki determinizem, ki ga razumeva kot enega osnovnih orodji heteronormativnosti, se v prepoznanih diskurzih utrjuje in vzpostavlja preko ustvarjanja *drugosti* in patologizacije. V analizi prikazujeva, kako se s patriarhalnim portretiranjem spolnih vlog in glorificiranjem družine v diskurzih utrjuje norma heteroseksualnosti in monogamije. Ugotovili sva, da kadar se v intervjujih govori o marginalnih družbenih pozicijah, se pogosto pokažejo asimilacijske težnje, ki nakazujejo, da naj bi bil cilj oseb, ki odstopajo od norm, zgolj prilagoditev, asimilacija. Te težnje lahko vidimo tudi v identitetnih politikah, ki so, kot ugotavljava, velikokrat poudarjene v diskurzih kot dobre oblike boja za pravice.

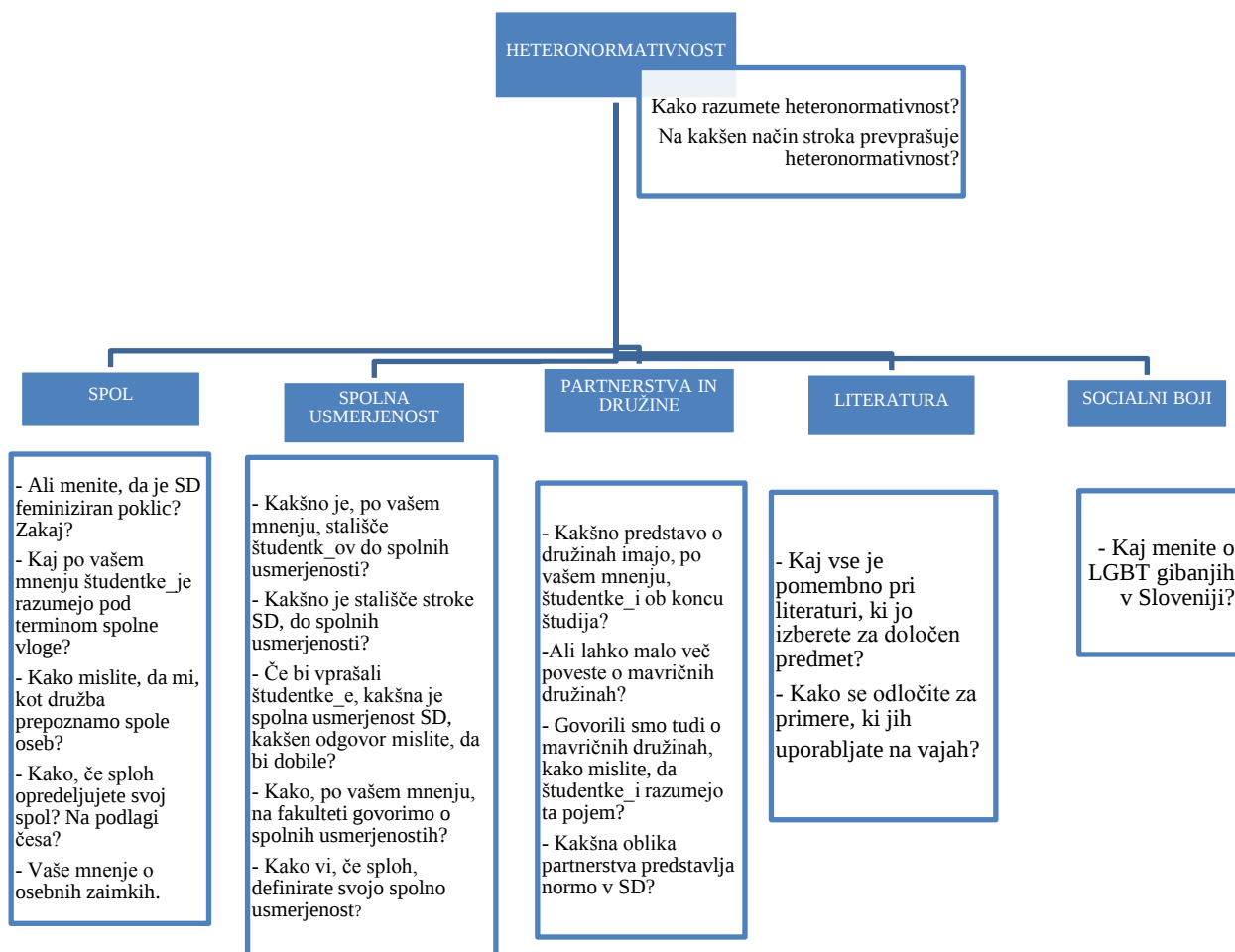
Na koncu v primerih prevpraševanja heteronormativnosti ter v sklepih in predlogih prikaževa nekaj načinov delovanja, ki odpirajo možnosti razmišljanja izven heteronormativnih okvirjev.

Namen najine naloge je bil z osvetlitvijo in kritiko heteronormativnih diskurzov v izobraževanju za socialno delo in s prikazom miselnih okvirjev delovanja, ki prevprašujejo in presegajo hetero norme, po eni strani prikazati kako in na kakšen način se heteronormativnost reproducira v socialnem delu, kakšne posledice ima in zakaj je to problematično. Po drugi strani pa nisva želeli podati le kritike, vendar tudi nekaj predlogov za prakse v izobraževanju za socialno delo, ki reflektirajo razmerja moči v družbi in stremijo k anti-opresivnemu socialnemu delu.

PRILOGE

PRILOGA 1

Vprašalnik za intervjuje:

Vprašalnik za fokusni skupini:

1. *Koliko pedagoških delavk_cev pri predavanjih, seminarjih in vajah odprto govori o svojem partnerskem razmerju in koliko jih navede, za kakšno razmerje gre?*
 - *Koliko razmerij, o katerih prof. razlagajo, je, po vašem sklepanju hetero?*
2. *O kakšnem partnerstvu najbolj pogosto govori socialno delo?*
3. *O kakšnih družinah govorijo pedagoške_i delavke_ci (profesorice_ji, asistentke_i, zunanje_i delavke_ci) na fakulteti?*
 - *O kakšnih sestavah družin so govorile_i?*
 - *O kakšni razporeditvi vlog v družini so govorile_i?*
 - *Kaj so govorile_i o mavričnih družinah?*
 - *Kako in kaj smo v skupinskih diskusijah tekom študija govorile_i o družinskem zakoniku?*
 - *Kakšno vzdušje je bilo, kakši argumenti za, proti? Kako se je debata zaključila?*
 - *Ste se kdaj med študijem tudi same_i vključile_i v govor o družinah?*
 - o *Če ja, kako, kaj ste povedale_i? Kakšen je bil odziv?*
 - o *Če ne, zakaj ne?*
 - *Ali ste se o tem kdaj pogovarjale_i tudi izven predavanj in vaj? Kaj?*
4. *O kakšnih spolnih usmerjenostih so pedagoške_i delavke_ci (profesorice_ji, asistentke_i, zunanje_i delavke_ci) govorile_i na fakulteti?*
 - *Kaj pa so govorile_i o spolnih usmerjenostih?*
 - *Ste se kdaj med študijem tudi same_i vključile_i v govor o spolnih usmerjenostih?*
 - o *Če ja, kako, kaj ste povedale_i?*
 - o *Če ne, zakaj ne?*
 - *Ali ste se o tem kdaj pogovarjale_i tudi izven predavanj in vaj? Kaj?*
5. *Ali so pedagoške_i delavke_ci (profesorice_ji, asistentke_i, zunanje_i delavke_ci) govorile_i o spolih?*
 - *Kaj so govorile_i?*
 - *Kaj so pedagoške_i delavke_ci, če so, govorile_i o konstrukciji spolov?*
 - *O katerih spolih pedagoške_i delavke_ci govorijo na fakulteti?*

- *Kako pedagoške_i delavke_ci opisujejo ženski spol? Definirali, opredelili*
 - *Kako pedagoške_i delavke_ci opisujejo moški spol?*
 - *Katere/kakšne teme so se odpirale na predavanjih in vajah, v zvezi s spoli?*
 - *Ste se kdaj med študijem tudi same_i vključile_i v govor o spolih?*
 - o *Če ja, kako, kaj ste povedale_i?*
 - o *Če ne, zakaj ne?*
 - *Ali ste se o tem kdaj pogovarjale_i tudi izven predavanj in vaj? Kaj?*
 - *Na kakšen način menite, da so profesorice_ji prepoznavale_i vaš spol?*
 - *Ali ste kdaj imele_i prostor, da bi same definirale svoje spol?*
6. *Kaj ste se na fakulteti naučile_i o spolnih vlogah? Kaj si predstavljate pod tem terminom?*
- *Kako so, po vašem mnenju, primeri, o katerih smo govorile_i na fakulteti, portretirali spole, spolne usmerjenosti, oblike družin in partnerstev?*
 - *Ste se kdaj med študijem tudi same_i vključile_i v govor o spolnih vlogah?*
 - o *Če ja, kako, kaj ste povedale_i?*
 - o *Če ne, zakaj ne?*
 - *Ali ste se o tem kdaj pogovarjale_i tudi izven predavanj in vaj? Kaj?*
7. *Pedagoške_i delavke_ci, v večini, pravijo, da skupino študentk in študentov naslavlja v ženski slovnični obliki. Zanima naju, kako to komentirate.*
8. *Bi želele_i, ob koncu, glede na ves pogovor še kaj dodati?*

PRILOGA 2

HETERONORMATIVNI DISKURZI:

BIOLOŠKI DETERMINIZEM

»[Z]aradi njihovih specifičnih izkušenj, ki jih imajo z moškim spolom ali pa z njihovim načinom, zaradi njihovih pridobljenih izkušenj skozi njihovo naučeno socializacijo in tako naprej. Podobno vprašanje kot zakaj si 80 ali pa 90 procentov žensk recimo izbere ginekologinjo in ne ginekologa.«

»Nimam kakšne takšne, da diferenciram moške, ženske. Po mojem jih, zagotovo, samo, da nimam tako ozaveščeno. Bi mi morali študentje več povedati, kako to doživljate. Jaz bi rekla, glede na fizični sploh, no. fizični, zunanji spol. Pa tudi po imenu [prepoznavamo spol študentk_ov]. Večinoma po imenu, študente poimensko.«

»[S]e mi zdi, da na podlagi kriterijev, ki so mi bili podani, ko definiramo kdo je ženska, kdo je moški, se mi zdi, da zlo pogosto po načinu govorjenja, kakšen spol oseba uporablja ko govori 'sem šla' ali pa 'sem šel', se mi zdi, da večkrat tako, na podlagi tudi imena ocenim, pa seveda na podlagi videza.«

»[Č]e gledamo biološki spol so mogoče neke razlike med ženskami, moškimi. Kako pa vsak sam sebe razume ali kako bi rekla, kako sam sebe vidi, kot žensko ali moški, tu pa se mi zdi, da lahko prepoznam predvsem na podlagi tega, kar mi oseba pove.«

»[L]judje vidno istega spola.«

»Na podlagi videza. Če je bilo tako vprašanje zastavljeno [na kakšen način, kot družba prepoznamo spol študentk_ov].«

»Ja, po spolu mislim, da vaju res ni treba spraševati.«

»[K]jer govori o najstnikih in govori o testosteronu in estrogenu in kako se med najstniki, na nek način ne govori o tem, ampak, da se razbrat tudi okoli konstruiranja vlog, spolnih vlog. Ko mi je to Jure Tomec pripovedoval, jaz nisem videl teh odmevov, ampak mi je pripovedoval, da so vse sociologinje padle po njem, da kakšen biološki seksizem se gre, govoril pa je samo o tem, da v najstništvu izbruhi estrogena pri dekletih in testosterona pri fantih, determinirajo njihovo ravnanje, kar je seveda dejstvo. Torej, ko jih determinirajo, si seveda lahko razlagamo tudi seksistično, ampak dejstvo pa je... Torej eno tako anatermizirano obravnavanje teles, da... Postajam že malo histeričen in vidve opažata, da postajam malo histeričen, ko se pogovarjamo o tem... Torej, dajte se ve ženske zmenit, kaj si mislite o ženskem in moškem telesu, ker karkoli jaz rečem, je narobe v tem smislu. In če pogledata tudi, ne vem, če lahko naštejemo na prste enega prsta, na prste enega prsta, moške avtorje, ki govorijo o telesu, Tomc.? Ne, ne, to je indikativno...«

»Ali tudi, če sta obe fizično ženski ali kako? Ali ne? Ali zdaj klasično gledamo, moški ali ženska?«

»Kaj je to biološki spol? To je pa malo preveč samoumevno. Imamo reproduktivne organe, eni so taki, drugi so drugačni. [...] [Z]notraj te delitve seveda niso samo organi, ampak je celoten hormonski sistem drugačen. In se drugače obnašamo. Tako da biološko obstajajo jasne razlike. Med drugim, recimo za testosteron je popolnoma jasno, da večja agresivnost. In dokazano večja agresivnost. Če ženskam napumpamo dovolj progesterona, kar je isto kot testosteron, potem so ravno toliko besne in agresivne, kot bi bili moški z enako količino testosterona. Tako da tu so jasne fiziološke [razlike] in iz tega tudi konec koncev delno razlike v obnašanju. Imamo jasno anatomsko razliko, jasno fiziološko razliko in vse posledice, ki so zraven. Tu ga ne moremo kaj veliko svirat. Drugo je reči, da to karkoli določa. Je ravno tako, kot reči, da imamo gen za matematiko. Nimaš gena za matematiko.«

»Moram priznati, da o tem [kako prepoznamo spol študentk_ov]pa nisem toliko natančno razmišljala. Tako, da mi je zdaj zanimivo se to preprašat. Večinoma, po mojem jaz tudi zelo tako, tradicionalno odreagiram, da tako nekako, se poskušam orientirat po nekih zunanjih vidikih, kaj jaz vem, kakšnega spola je kdo. Ne da bi mi bilo to tako zelo pomembno, ampak tako nekako, verjetno je to nek avtomatizem, ki ga imamo, ali kaj.«

»[J]az lahko vem edino po fizičnem, zunanjem izgledu, ne morem pa vedeti, kaj je kdo v notranjosti, kako se je opredelil. Zato pravim, da tudi pri feminizaciji poklica, ne morem vedeti, mislim, gledam fizično, da so ženske, ampak pol prideš pred neko dejstvo, pred neko vprašanje, po drugi strani pa si lahko hitro stereotipen, če misliš, da, osebe, ki so istospolno usmerjene, da je pol tam, ne vem, tipično moški, ženska, a res? Ne vem. Lahko, pa da se obe počutita kot ženski.«

»Tako da tudi malo te vloge, se navezujejo tudi malo na naše biološke razlike, bi rekla.«

»Jaz si predstavljam, da [feminiziran poklic pomeni], da prevladujejo ženske, njihov pogled na svet, na stvari. In to lahko vpliva. Potem pa vse te pripisane vloge, kako ženske doživljamo stvari, kako jih čutimo drugače, vidimo drugače, ko navezujemo komunikacijo, drugače od moških. Kaj od tega je res? (smeh). Ta tema je zagotovo zanimiva, tako za razmišljat. Da se ustaviš in vprašaš, 'kako jaz zdaj vem, da sem res ženska?' Na primer. Že pri tem, razen teh bioloških, kaj je še tisto, da me...«

»[Spol], [z]a razliko od kake rase. Tam pa imaš stereotipe, potem na njih operiraš, čim greš pa delat krvne teste črncev pa belcev pa rumencev, iz krvi ne boš nič videl. Se ne vidijo rasne razlike. Rasne razlike so pa konstrukt na podlagi vizualnih atributov.«

»Ne bom zdaj tukaj stereotipna, tako da hočem reči, mogoče pa sploh ta poklic socialnega dela ni toliko feminiziran. Mogoče so pa med ženskami, fizično ženskami, moški, kaj pa vem (smeh). Ki delujejo tako. To je po mojem zdaj že mal stereotipno. [...]Mogoče to pripisovanje nekih vlog nekaterim, ki mogoče to sploh niso.«

»Ja, en biološki spol precej prevladuje nad drugim pri izvajalcih. Zdaj, ali je to dobro ali slabo, spet verjetno ima in pluse in minuse.«

»Tukaj se mi zdi nujno, da se dela te večje, ključne odločitve v timih. Ne ena socialna delavka, ampak vsaj tim socialnih delavk. Če pa možno pa še kakšen socialni delavec.«

»[Na podlagi česa prepoznamo spol študentk_ov?] Zunanjega izgleda, mogoče tudi glasu, predvsem po zunanjem izgledu sodim. Malo bi mi bilo zoprno spraševati, ampak konec koncev zakaj? Ampak nisem še tega naredila. Pač po zunanjem videzu. Se mi zdi, da mi kar uspe, čeprav so kakšne, zdaj, imaš v glavi, kako izgleda punca, kako fant, imamo tudi primere, ko ni čisto tako, ampak se mi zdi, da pač po nekih teh fizioloških karakteristikah, pa po glasu potem vem. Bi mi bilo pa zelo dobrodošlo, če bi ta oseba ugotovila, da sem se očitno zmotila, da bi mi to povedala. Jaz upam, da se ne bi počutila užaljeno, ker ne bi tega definitivno naredila namerno.«

»Vidim pa [da imam] kot ženska več plusov, pa se mi zdi, da mi včasih tudi mož zavida, v smislu teh bioloških danosti, da ti imaš otroka v trebuhu, ga čutiš in tako, in ti si tisti, ki ga rodiš, da rečem temu tako. Tako da tukaj mi je en plus biti ženska.«

»[N]ajbolj očitno je, da sem fiziološko takšen, da se moram briti, pa še kaj. Ampak jaz se imam za moškega, torej za moškega spola, odkar vem zase, torej takoj, ko sem ugotovil, da sem v tem svetu, sem nekako vedel, da sem moški. 'Aha, ti si pa deklica!' v vrtcu, pa nam ni bilo treba si gledati v hlačke.«

»Če [...] počasi pridem še, preko seksizmov, torej, če je oseba v ženskem telesu in se tudi ta oseba ima za žensko in jo drugi moški pojmujejo kot žensko, kot, zdaj bom takole grobo rekel, kot spolni objekt, potem pa nastopi tisto vprašanje 'Kaj pomeni žensko telo moškemu?' in pa seveda 'kaj pomeni moško telo ženski?' in pa seveda 'Kaj pomeni moško telo moškemu in žensko telo ženski?'.«

»Ne vem, kako moški gledajo telesa, ženska oziroma ženske. Lahko povem kako jih jaz gledam, lahko vprašam [...], kako jih on gleda, lahko vprašam [...] kako jih on gleda in tako naprej. Potem, lahko citiram študije, kaj menijo raziskovalci o tem kaj je žensko telo in podobno. Lahko se gremo pogovarjat o Barbikah, o Kenih. Ampak to je tako kompleksno vprašanje, ki ga pa tako veselo v družboslovju reduciramo, vsi po vrsti. Vsi po vrsti, tudi najbolj zavzeti sociologi, sociologinje, najbolj kritični. Se mi zdi, da banalizirajo stvari.«

»Lahko je tudi ta družbena konstrukcija vloge, ki je pa tudi deloma najbrž z neko biologijo povezana, da smo ženske bolj, imamo več tega občutka, nagnjenja za skrb za druge, to je tudi lahko ta socialni čut, ki je deloma po mojem naučen, deloma ne, ne. Lahko vidim neko preživetveno vrednost v povezavi z reprodukcijo in skrbjo za potomce, in tako naprej, najbrž nekaj je tega. Tudi ženske smo biološko močnejše, dlje živimo, uno, tretje. To najbrž ni zaradi družbene konstrukcije toliko.«

»[Š]e vedno ni nekih večjih problemov, ker imamo še vedno kulturo izgleda, ki zelo diktira kaj je primerno enemu spolu in drugemu ali pa ne primerno. In to je zanesljivo v 90%. Tako da problem pa je, kaj je z 10%. Torej tisto področje kjer ni več zanesljiv vizualni vtis, vprašanje je ali bi lahko, recimo če odmislimo vizualni vtis, da slišim izjave in govorjenje ali pa berem interpretacije, vtise, neke slike ali pa pogleda na nek problem, to kar ste me vprašali. Ampak tako, da mi vnaprej ne izdajo spola govorca ali pa da ga ne morem vizualno uganiti. Ali bi lahko jaz iz različnih izkušenj načeloma spolno, tudi spolno različnih ugotovil ali pa, v kolikšnem procentu bi se zmotil glede spola, to bi bilo zelo zanimivo. Moje predvidevanje je, da bi bilo zelo zanimivo. Zelo verjetno bi lažje predvidel, kot spol anonimnih, kot rečeno govorcev ali pa izjavljalcev, izobrazbo.«

»Jaz študentkam vedno povem tisto zgodbo o tem, kako imamo šest spolov ali več. In jim povem tudi, da je bilo to za medicino preveč komplicirano in je bilo lažje, da govori zgolj o dveh bioloških spolih. Omenjam tudi, da če se otrok rodi z obema spolnima znakoma, genitalnima, da ga velikokrat operirajo v deklino, ne zato, ker je to lažje, ampak zato, ker se verjame da bo to socializacijsko lažje, če bo imel otrok identifikacijske probleme.«

»Po fizičnem izgledu [socialne_i delavke_ci prepoznavajo spol uporabnice_ka]!«

»Jaz mislim, da to edino kar bi dala, po zunanjem videzu, ampak za vse nas je dobro da dodamo, predvsem v socialnem delu, tudi po sporočilu drugega. Kaj nam drugi hoče sporočiti. Da mu je to pomembno, ali ne. A se hoče tako opredeliti.«

»[I]zgledali smo kot dečki in deklice, pa to spet ni bilo obvezno tako, deklice so lahko imele kratke lase, lahko so imele dolge lase, lahko so imele kite, lahko so imele skodrane lase, lahko so imele gladke... Dečki smo imeli bolj ali manj kratke lase, ker to so bila... je bil začetek šestdesetih.«

»Večinoma zelo preprosto. Najprej po zunanjem izgledu, dolgo po zunanjem izgledu, dolgo. Dolgo po zunanjem izgledu, najprej po zunanjem izgledu bi jaz rekla. Po zunanjem izgledu. Zdaj, odvisno je tudi od tega, kaj nam spol hoče povedati. Ker za tem vašim vprašanjem je tudi vprašanje, kako človek ravna s svojim spolom, kako sporoča o njem. Kako razume svoj spol. To je potem že dvostranska stvar. Jaz ne mislim, da bi, jaz pač stavim na pogovor, dialog, soustvarjalno sodelovanje.«

»Ampak jaz sem skozi vedela, da bo punčka.«

»[S]em se vedno počutila žensko, sem se identificirala s svojim spolom.«

»Mislim, da to, ta skrb za druge, ta občutljivost za druge, da to je nekaj, kar se pač v ženski tudi socializacijsko bolj krepi kot pri fantih.«

»Napačen zaključek, da se je pri štirih, petih [letih] že videl vpliv socializacije, torej da pri enem, drugem, tretjem letu še otroci niso indoktrinirani s tem kaj je moški in kaj je ženska, kaj je deček, kaj je deklica in so seveda lahko oblekli karkoli, pri tretjem in četrtem letu pa se pa je to že poznalo. Trdim, da je pomota, ki tudi vidve verjetno vesta zakaj, zaradi tega ker se okoli tretjega leta razvije samopodoba, od tretjega leta ti sam sebe prepoznaš, torej pri tretjem letu, ko nastopi tako imenovana mala puberteta, začnejo tisti 'zakajčki', pa trma, takrat mi, okrog drugega, tretjega [leta], takrat se lahko prepoznamo kot subjekt, se pogledamo v ogledalo in rečemo 'aha, to sem pa jaz!', in takrat se potem začne to 'ja kako sem pa oblečen?!' Pa ni nujno, da ravno zaradi spolnih vlog, [...] prva leta, ko ni vedela zase, sva jo oblačila, potem pa, ko je vedla zase, sva pa šla v trgovino pa [rekla] "daj, izberi si kar boš!" in kaj je naredila ta mala? Hotela je biti princeska in se oblačila kot princeska. Zdaj bosta vidve seveda rekle 'ja socializacija in vse ostalo', ampak ne s strani [staršev], ki sta bila šokirana, da hoče hoditi roza naokoli. Ni tisto, da bi jo pri dveh, treh oblačila v roza ali pa kaj takega ali pa ne v roza, pa bi potem bilo obratno. Skratka, o tem govorim, bolj kompleksno je kot so vsi te razlagalni mehanizmi, ki jih imamo trenutno na razpolago v okviru študij spola.«

»Da so vsi enakopravni in enakovredni in v tem različni, potem je to večja dodana vrednost je to bolj kompletna slika gledanja na neke probleme, ali socialne ali kakšne druge. [...] Postavite zdaj moškega pa žensko pa naredite raziskavo kaj bojo ženske odgovarjale pa kaj bodo moški odgovarjali, slika je pa ena in ista. Dobili boste ne samo različne individualne odgovore, vsak drugače vidi, ampak boste zelo verjetno med to različnostjo individualnih odgovorov dobili tudi različne spolne poglede. Ženske malo drugače, zelo verjetno, v povprečju gledajo kot pa kolona moških, isto sliko. So tako ali pa drugače socializirani. Smo v kulturi kjer imamo malo drugačne šablone skozi katere smo rasli in sporočilo enakovrednosti spolov ni to, da vsi enako gledamo, tudi ni to, da en pogled, recimo ženski je boljši od moškega to ni nujno res. Osnovno sporočilo mora biti to, da mi potrebujemo oba pogleda

skupaj. Eno je slika, fizična, drugo so pa gledišča in ta gledišča so različna tako kot če se postaviš iz levega na desni kot, različno vidiš eno in isto perspektivo, tako je zelo verjetno tudi s spolom, ko se postaviš v kožo enega ali drugega dobiš različne slike.«

»[S]plošno bi lahko naštel pri vseh drugih naštevanjih, pri odgovarjanju na to vprašanje, bi bil pa zelo previden. Splošno je, seveda, v smislu enakopravnosti, ne samo enakopravnosti, to nas itak že zakonodaja k temu prisiljuje. Tudi enakovrednosti različnih spolnih vlog. Enakovrednost v smislu, da je in različnost, če si v različnih spolnih vlogah, dobiš različno percepcijo, optiko gledanja na problem, na isti problem. Če je z moške ali ženske strani, ker je dosti v optiki gledalca, dobiš potem različne sheme. Drugič dobiš različne probleme, v enem spolu imaš ene probleme, k jih v drugem sploh nimaš, z vidika drugega spola.«

»[S]e še vedno čutim dolžna to reflektirati in še vedno si želim, da bi se ljudje videli kot edinstvene ljudi, ne najprej kot spol. Ampak seveda se vidimo najprej kot spol, tega pa tudi ne moremo preskočiti, vidite, smo moški in smo ženske. In jaz sem tudi z veseljem ženska, absolutno vse življenje. To pa popolnoma.«

»[J]az zelo nekaj uporabljam ženski spol zelo, tako se mi zdi tudi iz teh feminističnih vidikov to pomembno. Zdaj, verjetno če za nekoga ne bi vedla čisto dobro, kako se identificira, pa bi se mi zdelo, ali da je enega ali drugega spola, tako, po videzu, bi verjetno naredila to napako, da bi ga narobe, ali pa, da ne bi preverjala.

»Se pravi, spol, kaj kot ženska, moški?«

»V kakšen smislu, kako opredeljujem, kot moški, ženski? Kot ženski. Ja.«

»Če je tak kontekst, da se ne morem igrati s svojim spolom, potem ga nujno definiram kot ženskega. Mi je pa zelo všeč, situacije, kjer mi to ni treba. [v tujini] imajo v drugem nadstropju [...] stranišča za oba spola.«

»Jaz mislim, da smo imeli, pri več predmetih, [...]da smo prav to temo imeli, vem, da smo imeli prav esej za pisat, kako sem postala ženska ali pa kako sem postal moški. In tam smo se čisto konkretno ukvarjali s temi vprašanji, kaj je družbeni spol, kaj je biološki spol in tako.«

»Najbrž glede tega, kako jim je ime, [...]lahko so moški ali pa ženski, [...] ja, bi se mogoče ukvarjala s tem, katerega spola so, ampak ne vem.«

»[I]ma moški velikokrat skupnega s tistimi ki hodijo tam v gostilno, žena ima veliko več skupnega z njenimi sestrami kot pa z možem, ki se ga more varovat, kaj šele da bi si z njim kej pomagala.«

»Namen tovrstnih uvidov je, da študentke razumejo, da se obnašamo glede na vnaprejšnje predstave o spolih tudi takrat, ko smo strokovnjaki, ko imamo diplomu. Jaz temu rečem spolno specifično socialno delo. To je zavedanje, ne samo racionalno zavedanje, ampak tudi občutenje dejstva, da bo to, kako razumem spol, vplivalo na to, kako bom gledala na moško in kako na žensko stranko. Jaz kot feministka verjamem, da bi bilo treba v patriarhalni družbi imeti strukture, ki naj ženske, ki so bile zgodovinsko zatirane, bolj podpre.«

»[N]ismo še presegli tega, da ne bi avtomatsko pomislili na nasprotni spol.«

»[M]oje pojmovanje spolnih vlog pa norm, ki veljajo za recimo en in drug spol in so drugačne za ženski spol in so drugačne za moški spol.«

»[S]em spolno usmerjen do nasprotnega spola.«

»[O]dnose z obema spoloma.«

»Meni je važno, da, oni prepoznajo določene stvari, da se določene stvari naučijo tudi mogoče najprej tako, da ne prevprašujejo, ampak gredo iz tega izhodišča, da najprej se ne sprašujejo o tem, ali so ženske in moški enaki, ampak to sprejmejo kot dejstvo in potem naprej se lahko se pogovarjamo, kaj je spol in tako naprej.«

»[M]i je važno, da rečem da sem ženska tudi zato, ker so ženske še vedno v tej družbi zelo, zelo diskriminirane. Zagotovo osebe, kjer je ta, ne bom zdaj rekla razkol, ampak ta, niti ne dvojnost ampak pač kakorkoli, zagotovo je tam situacija se dosti bolj diskriminirajoča, ne govorim o tem, ampak kot neka masovna družbena skupina, polovica človeštva, polovica naše družbe, ki še vedno ni na *equal grounds*«.«

»[S]polna razlika je toliko pomembna, da preprosto ne moreš kar tako kulture držati brez te spolne razlike. [...] Toliko tradicionalno pomembno, toliko je znotraj večine kultur, da zelo težko delaš. Ker ni več samo moški, ženska,

gre za moški in ženski princip, gre za trdo, mehko, gre za oglato, oblo, gre za vse te zgodbe. Konec koncev tisto, kar se da tukaj delat, ne, je veliko bolj pametno začeti ločevati zadevo. In se vrniti na tisto grško legendo. Včasih so bili ljudje dvojni, hkrati moški in ženske, imeli so dva obraza in so bili dejansko, sicer smrtni, ampak drugače pa močnejši od bogov. In bogovi so bili besni okoli tega. Zato so enkrat uspešno naredili, da so ločili moškega in žensko, da so človeka ločili na dva spola. In od takrat naprej se ti dve polovici iščeta. In če se najdeti dve polovici, ki zares skupaj spadata, sta močnejši od bogov. To je taka lepa zadeva. Potem v 19. stoletju sem našel, eno prav zanimivo varianto. Imamo moški, ženski princip, v redu, fino, ampak vsak posameznik ima pa dejansko določeno mešanico teh dveh. Nimaš samo moškega in ženskega, ampak imaš mešanico teh dveh principov. In seveda zdaj tisti potem trdi, da najboljša zadeva je, če se najdeti dva, ki skombinirata celega moškega in celo žensko v paru. Ena od pomembnih zadev je, da tu lahko preprosto zadevo ločiš. Moški in ženski princip nimata zveze z biološkim spolom nujno. In potem imaš čisto lepo mitologijo iz katere lahko dejansko spelješ smiselno, da nimamo samo dveh spolov, ampak da je stvar vige vage.«

»Torej iz cele vrste nekih virov ugotavljamo ali pa poskušamo ugotavljat, da obstaja tudi nekaj, čimer bi lahko rekli ženski ali moški možgani. Zdaj seveda, ko rečemo ženski, moški možgani se najprej zganejo oni alarmi, kot seksizmi, se pravi bi rekel 'Ups, ustavite se in poslušajte', torej ženski/moški možgani v tem smislu, da sebe vidiš kot žensko ali moškega, ne glede na to v katerem telesu si, ne glede na to, kako so te vzgajali, to kažejo razne dokumentacije, razni dokumenti. [...]v enem trenutku, si rečeš 'Kaj sem jaz zdaj, moški ali ženska?' potem se pojmuješ kot moškega ali žensko in podatki kažejo, da je kar nekaj ljudi, ki menijo, da so v napačnem telesu, ki so ženska v moškem telesu in obratno. Zdaj seveda lahko začnemo razpravljati o raznih vidikih vzgoje, spolne vloge, ki jih otroku servirajo, ampak to o čemer govorim so pokazatelji, kjer ni nekdo nekomu predpisoval neke spolne vloge, torej 'izgledaš kot deček, imaš vse spolne znake in torej si deček, torej te tako vzgajamo', da bi ga prisilil, ampak tako kot starši pač 'zgledaš kot deček, imaš vse spolne organe, kot deček in vse ostalo, in se v skladu s tem s tabo tako pogovarjajo'. Potem pa v enem trenutku, ko rečeš 'Ups, jaz sem pa ženska v moškem telesu' ali pa obratno, o tem govorim. Indoktrinacija, in to je en aspekt, ki ga ne bi zanemaril. Torej, da povem samo še to, da ne bo nobene pomote, ko sem zdaj citiral to osebo, ki je ženska v moškem telesu, povem primer, da je ena oseba, ki je od otroštva naprej nekako menila, da nekaj ni v redu, ni sicer še vedla kaj, ampak bila je pa moški, torej moško telo, nekako celo življenje je delala na tem, da bi potrdila svojo moško vlogo in je šla v *top gun* varianto, bila vrhunski pilot lovskega letala, moški. Potem je imela dosti, je rekla 'Ne, jaz se ne bom več sprenevedala, jaz sem ženska!'. Kaj hočem povedati, torej, če rečem moški ali ženski možgani, ne mislim sposobnosti, ampak mislim kako se vidiš. Zakaj se tako vidiš, ne vem, ampak, da se vidiš kot ženska četudi v moškem telesu. Torej so neki fiziološki vidiki, ki niso dovolj raziskani, ker seveda, ne moreš ti tam, kar iti njihove možgane secirati, moraš počakat še petdeset let, da umrejo pa potem secirati.«

»[J]az mislim da so, da še vedno pri njih velja prepričanje, da je ženskam nekaj prirojeno, moškim nekaj prirojeno, jaz tudi mislim, da imajo premalo nekega uvida, da so premalo občutljive na spol na nek način. Jaz mislim, da vseeno imajo, še vedno nekje, da nosijo s seboj neke tradicionalne poglede na spol.«

»[N]i samo različen spol moški, ženska imate tudi znotraj [razlike] in te razlike so po navadi še večje, ker imamo opravka z individuumi, razlika med tipičnim, tipičnega ni, med enim moškim in drugim moškim zna biti večja kot nasploh med povprečnimi ženskami in povprečnim moškim. [...] [N]e samo, pogled patriarha, na isto vprašanje, pa pogled podrejene, recimo ženske, v isti družini, ki sta diametralno ali kako različni. Različen je tudi pogled patriarhalno vzgajane ženske od ne patriarhalno vzgajane ženske. Dobite lahko zelo različne poglede. Različen pogled muslimanke ali pa ene pravoslavke ali pa kristjanke ali pa ateistke na isto vprašanje.«

»[S]eveda razumem, da je družbeni spol nekaj drugega kot biološki spol in ne samo to, tudi družbeni spol ima več nekih ravni. In zmeraj je razumljen v teh nekih binarnih (o)pozicijah, da je moški ali ženska ali karkoli, ampak mogoče ne nujno. To je tako, *tricky*, zato ker, hočem reči, da ni samo eno ali drugo, ampak da je nek trak, kamor se pač lahko daš. Ampak, mogoče še več kot to, pa ne vem, kako bi to opisal, ampak mogoče, da nista samo dve možnosti, ampak da lahko izbiraš iz nekega polja.«

»Približno vemo, kako biološka dimenzija spola, kako se razvija skoraj do zadnjega, so še različne možnosti in tako naprej. Tako da, gotovo, socialni spol do neke mere je rezultat socializacije, to je gotovo s tem povezano, takih eksperimentov pač nimamo, da bi lahko to preverili, ker bi bili neetični, da bi videli, če človek absolutno ni socializiran v nobeno spolno vlogo, kaj to pomeni. Ne vemo, ampak iz živalskega sveta imamo tudi blazno različne primere, imamo primere samcev, ki skrbijo za mladiče, samice pa letajo okoli pa se zabavajo.«

»[Z]aradi tega seksizma, heteronormativnosti, vsega tega, se mi je zdelo tako vedno zelo grozno, ampak v bistvu ne vem, mogoče zato, ker so ti spoli recimo, če jih tako imenujemo, še vseeno dosti široki, da se mi ne zdi to omejujoče. Recimo to da sem ženskega spola se mi zdi, da me tako zelo ne determinira, no dobro, saj o teh bioloških funkcijah pa to me, ampak v dosti drugih stvareh pa se mi zdi, da... Seveda po eni strani me, če tako zgodovinsko pa sociološko gledam jasno, da me, zgodovina žensk je taka, zgodovina moških pa taka. Razmerja moči v družbi. [...]Saj ne mislim zdaj, da seksizma ni, ampak vseeno nimam problema s tem, da se definiram kot en spol.«

»[N]e vidim nujnega pokrivanja med biološkim spolom in družbenim, v tem smislu. Ampak ja, biološki spol v tem smislu, recimo, nekaj v kar si, na nek način rojen, s tem da absolutno razumem, da če nekdo ni s svojim biološkim spolom o.k., spet ne mislim pokrivanja z družbenim, pa si ga želi spremeniti, ne verjamem, da je to kot neko fiksno. Lahko, če si nekdo želi spremeniti svoj biološki spol, zakaj pa ne.«

»Na osnovi po fizičnih lastnostih in tako naprej. Po fizični podobi, po glasu, v tem smislu fizično. V vsem drugem pa ni, ne, je težko prepoznati neke razlike, oziroma bi rekel, neke karakteristike, ki jih imajo samo moški pa neke, ki jih imajo samo ženske. Ni ločnice take, da bi lahko rekli, vsaj pomojem da ne. Tako da tu je ogromno prepletanja. Vsi smo vse, vsak ima v sebi vse, tako da tu dostikrat se izkažejo moški kot veliko bolj ranljivi pa čustveni, kot pa bi recimo tako družbeno človek pričakoval.«

»[R]jesničen problem naše znanosti je to, da spolne vloge večinoma, pojmovanja, ki so vgrajena v teorijo socialnega dela izhajajo iz nekega biološkega determinizma. Če si moški, potem te še družba tako dodela, da si potem pač moški. Če si ženska, potem te še družba tako izbrusi, da si prava ženska. Zdaj, če pa družbi to ne uspe ali pa če je kaj, malo drugače, s to gensko osnovo, potem je pa to pojmovano kot individualen problem.«

»Se mi zdi, da sem jaz zelo tako želela ne prispevat k temu, da bi moja hči bila tipična ženska, če lahko to sploh poimenujem, ali družbeno pričakovana.«

»Zame nikoli ni bilo vprašanje definicije spola, tako v življenju, da bi iskal, 'jaz sem moški, kaj zdaj to pomeni?' Sem odrasčal v družbi, kjer ni bilo poudarjeno kaj je to, kot mogoče v kakšni bolj tradicionalni družini, kjer se reče 'ti si fant in ti boš to, punca, ti se boš pa poročila pa imela otroke.' Tako, da jaz mogoče imam več ženskega v sebi kako kakšen moški, mačističen. Definicija spola, na splošno, spolov, je to kar ga družba definira in koliko potem zna človek slalomirati med pripisanimi vlogami življenjskimi. Je pa res, da kot moški v družbi, so razlike; velik, majhen, ono, tretje. In jaz sem malo bolj velik in potem sem dobil dostikrat takšen občutek, da ljudje od mene pričakujejo, da bom nekaj vodil ali karkoli, kar me zelo moti, ker to je pač neka vloga, ki jo ljudje vidijo, ne pa ki jo iskreno vidijo v meni, ampak samo zato, ker se pojavim kot tak, kot sem. Tako, da to je takšna nalepka, ki ti jo dajo. Sam sebe ne vidim tako, nimam nekih teh osebnih zapovedi, ker sem moški pa moram pa to, pa to, pa to.«

»Če bi raziskovali drug kulturni prostor, bi bilo pa drugače, mogoče. Ker vemo, da antropološke študije kažejo, da so nekatere ženske, ki imajo, nad moč nad moškimi [...] se še spomnim raziskav, kako se različna plemena čisto drugače definirajo, kaj je ženska vloga, na primer.«

»[B]iološki spol je spol s katerim se rodiš, ki ti je tudi na podlagi nekih fizičnih značilnosti, pripisan. Zdaj družbeno se pa spol, ne začne razvijati šele z rojstvom ampak že mogoče pred rojstvo, v smislu, kakšna pričakovanja imaš, če veš, da, ali pa že preden si noseč, ko razmišljaš o tem, da bi se ti rodil otrok ženskega spola ali pa otrok moškega spola. In kakšni so družbeni odzivi glede tega in potem ko si noseč in če veš, kakšen spol pričakuješ, imaš neka pričakovanja, nehoti, glede tega, družba se odziva na to.«

»[T]a družbena konstrukcija pa kulturni prostor v katerem si, kako se rodiš, ti drugi opredelijo kaj si, kakšnega spola si in kakšno naj bi bilo zdaj zaželeno vedenje, ali pa kako se jaz tako determiniram. Eno je itak primarno, tisto, kot smo rekli, že takoj po rojstvu te opredelčajo, tako da te nekam dajo, potem je v bistvu tukaj vzgoja staršev, oziroma, kako ta vzgoja poteka, poleg staršev seveda potem vse ostalo, ko pridejo potem ti, socializacijski prostori, kot so vrtec, šola. Potem res lahko sprašuješ kdo ima zdaj tukaj kakšen vpliv na kaj, pa kdo lahko kam bolj vpliva. Ker če bi na primer jaz še zmeraj bila, na primer fizično ženska, oziroma bi me zanimale ful druge stvari, bi že bila bolj v nekem notranjem konfliktu, ker nisem imela te izkušnje, oziroma je nimam, sem potem to sprejela, to vlogo ženske, tako kot je v naši zahodni družbi predpisana.«

»Se mi zdi, da kot biološki spol sebe interpretiram kot moški, zato ker se tako tudi oblačim in se tudi obnašam v skladu s temi vlogami na nek način. Kar se pa tiče družbenega spola pa, pravzaprav, ne vem. Mogoče, definitivno se ne bi opredelil kot ... to je zelo dobro vprašanje, ker nikoli ni bil to tak *issue*, da bi razmišljal tako, da bi to kaj

pomenilo. Tako, če pomislim, na primer, kakšne stvari me zanimajo ali karkoli, definitivno ne pašem v to tradicionalno moško vlogo in mi je to čisto v redu.«

»[B]iološki spol si jaz razlagam kot spol, v katerega se rodimo, ker če gledamo fizično, se mi zdi, da so razlike med moškim in ženskim spolom. Družbeni spol [je] predvsem to kako se počutimo, jaz imam lahko mogoče telo, ki ima značilnosti ženske, ker imam nožnico, imam prsi, mogoče še neke druge stvari, ki naj bi bili ti kriteriji ženskosti, pa se lahko počutim kot moški. To je pa zame potem tisto, ne v bistvu ne, to je bolj družbeni spol bi rekla, kako družba gleda na to. Kako smo naučeni, da se moramo počutiti v enem spolu, čeprav je tukaj lahko ta razlika. Kot sem že prej omenila, se rodimo kot recimo deklice, in smo tudi vzgajane kot deklice, kaj dobimo za božička, dobim barbiko, fantek pa dobi, tovarnjak. In podobno. Se mi zdi, da to je pač ta družbeni spol kako smo vzgajani, kako smo učeni, kako se moramo obnašati v neki svoji vlogi, ki nam je dodeljena. Am, zdaj kako se sami počutimo v nekem spolu, seveda v telesu recimo, se mi zdi da tu spet, lahko so te razlike.«

»Ne vem, mogoče kje na sredi. Kaj pa vem. Pa mogoče za različne stvari različno, to bi bilo mogoče bolj zanimivo, za ta moj družbeni del. Ja, mogoče tako, [...] [t]isto, kar je meni všeč, je meni všeč, to je okej. Tako nekako.«

»Jaz mislim, da sem kar prevzela na nek način, tudi neka družbena pričakovanja glede tega, kaj ženska je, ampak... Kaj jaz definiram kot žensko? Jaz definiram bolj kot osebo, mogoče bolj tako bi rekla. Kdo sem jaz kot oseba, ne skozi spol. Jaz nikakor ne vidim, da mogoče zato, ker bi bila ženska, nekih prednosti pa nekih omejitev, samo skozi to prizmo spola. Ampak mogoče ženska skozi biološki spol, kot mati, kot nekdo v tem smislu, ampak drugače pa res... Mislim, kot sem rekla prej, kako sem postala ženska je bilo bolj tako kot reflektiranje tega, da si dejansko postal ženska, skozi vzgojo, skozi katero si živel v družbi, kjer si živel, v tem smislu reflektirano. Drugače pa jaz mislim, da gre bolj za to, vedno znova, kdo si ti kot človek, kot oseba. Jaz se bolj skozi to pogledam. Mislim, da nisem tako definirana skozi neko prizmo nekih družbenih pričakovanj, kaj je bit ženska, kaj je bit moški.«

»To sva nazaj na tem, se pogovarjamo o *gender* ali se pogovarjamo o *sex*. *Sex* je bolj biološki spol in *gender* je bolj psihološko socialni spol. On dejansko živi svoj *gender*, ker ima svojo spolno identiteto kot ženski homoseksualec. In on sebe vidi kot takšnega, njega privlačijo bistveno bolj moški homoseksualci kot njegova konkurenca, ženski homoseksualci. [...] [J]az mislim, da je to več kot samo igra. Da to dejansko je identiteta, da se je človek organiziral tako. Da sebe vidi kot takega. In nima zveze z biološkim spolom. Ima pa zelo zveze s tem, kako se obnašamo v družbi.«

»In biološki spol [...] ne bi imel nobene zveze, če ne bi stvar bila resno sankcionirana potem v družbi. In je, od vsega začetka. Prva delitev dela je spolna delitev dela.«

»Bolj si mislim, da se s tem ne ukvarjajo, da si tega vprašanja [kako razumejo spol] nikoli ne postavijo, razen, če imajo eno posebno osebno izkušnjo ali posebno to osebno izkušnjo, da se... da se individualno v svojem biološkem spolu ne počutijo najboljše, taki, take študentke se to najbrž sprašujejo.«

»V kakšnem smislu [prepoznamo spol druga druge]? Zdaj ne vem, če čisto razumem vprašanje. O.k., verjetno ne mislite biološkega spola?«

»[V]se skupaj je zmes enih bioloških danosti, okolja in potem še nekaj indoktrinacije, ki jo prinesemo iz šol in drugih stvari, tako da jaz mislim, da zelo različno. Mogoče po zunanjem izgledu včasih dobiš občutek, kako, kakšen mogoče kaj, ampak nisem pa raziskovala, niti nisem opazila, da bi bile kakšne težave glede tega, vsaj upam, da jih nimajo na našem faksu.«

»No, biološko sem moški. Nikoli se ne vidim kot nekaj, čemur bi se reklo pravi moški. [...] So me že imeli za homoseksualca, tudi. Pa me tudi nič ne sekira. Nisem homoseksualec, nisem pravi moški, pravzaprav ravno to rad mislim o sebi, kot o neki mešanici moškega in ženskega principa. Ampak ja, če je treba pa izbrat, sem pa moški.«

»[P]ač glavno so telesne značilnosti, o ostalih stvareh pa se ne vidim drugače kot moški, mislim če tako gledam, jaz sem ženska zato ker ne morem dvignit 100kg? Tudi se lahko na treniram in dvignem, jaz tega ne ločim v teh stvareh. Mislim, da ja, telesne značilnosti, to je tisto s čimer sem se rodila, potem sem bila v tej smeri, vzgajana, učena, ampak najbrž je vse to toliko vplivalo name, da se zdaj dojemam kot žensko. Verjetno, če bi me vzgajali kot fantka bi mogoče drugače razmišljala.«

»[T]akih tem sploh ne odpiram. Kar so moški, ženska, jaz tako fizično uporabljam pojem. Ženski spol, ker je večina študentk žensk, ali pa moški spol, kadar, [so] fantje. Ampak, da bi jaz zdaj prav tako, na to heteroseksualnost to uvajala pa na to...«

»Ja predvsem po zunanosti [prepoznamo spol osebe]. Potem pa po tem, kakšne osebne zaimke [uporabljajo]. Če nekdo reče 'jaz sem bila', vemo, to je ženska. Ali mislite, da je možno še kako drugače? [V: Lahko vprašamo] Ja, pa bi vam, kot študentki bilo v redu, če vas vprašam, 'kako ste pa vi spolno usmerjeni?' Recimo, če vaju jaz zdajle vprašam?«

»Jaz upam, da ne [da socialno delo nima spolne usmerjenosti]. Upam, da ne. Da ima vse spolne usmerjenosti. Ampak ena mala nevarnost je, da ima žensko.«

»[S]premljam eno deklico, mlado, ki od malega, mi priteguje pozornost, tudi vidim že odzive okolja, še od takrat, ko je bila zelo majhna, ki so pač takšni. To je pač punčka, ki je njen ideal oče, z mamo je stalno v konfliktih, to je punčka, ki se rada s fantki igra, ki ji ženske igrčke, igrčke za punčke nikoli niso bile zanimive, punca, ki ne prenaša krilc in teh kao obeležij ženstvenosti v naši kulturi. Ki se vedno prav izrazito oblači tako, da neke spolne znake... zdaj se počasi razvija, je stara 10 let, da jih zakriva in tako naprej. In tudi spraševanja o tem kaj to pomeni za njo, ali je to samo del njene čisto izrazito družinske zgodbe, kjer imata starša kar naporen odnos in kjer oče ženo razmeroma daje, jo kritizira, a je možno, da se deklica tudi malo s tem identificira in zdaj tudi do ženskosti tako gleda. To so tako, ali razmišljaš kaj drugega. Ali je ona vendarle bolj, ne vem, mogoče je istospolno bolj usmerjena pa se bo to pokazalo.«

»[T]o [kako definiram svoj spol] se mi sploh ne zdi osebno vprašanje, oziroma mogoče se komu zdi, hočem reči v smislu intimno, torej osebno je, jasno, ampak, da bi pa drezalo v neko intimnost, pa jaz ne vidim.«

»[S]em bila zdajle na eni konferenci, se nisva videle par let in je povedala, da je nekak zdaj drugega spola, ne vem zdaj v kakšnem procesu je ravno, ampak tako nekako in mi je bilo potem nenadoma, ne da bi mi bilo to nenavadno, ampak tako nekako, kako naj jo zdaj naslavljam. [...] [V] enem momentu sem izkoristila, ko sva se malo pogovarjale, pa je kar ona videla po mojem, malo mojo zadrego, kako naj jo naslovim. Z imenom ali kako, ali ne. In je sama povedala, da ima še staro ime, tako da, [...] malo mi je pomagala.«

»[B]iološko pa tu ni nobenega problema. Drugo je seveda potem, da začnejo potem pa tudi organsko stvari drugače špilati. So pogruntali, da imamo tudi možgane različne in da en od koncev transseksualnosti je to, da imaš spodnji del telesa sicer enega spola, možgansko si pa drugega spola. Na primer, to so v medicini že ugotavljali. Marsikaj je na tem svetu. To je tisto, kjer tudi najbolj tradicionalni zdravniki zagovarjajo operacijo za menjavo spola. Če je to res, dejansko, potem človek z možgani enega spola grozno trpi v telesu drugega spola in so to zdravljenja ali pa izboljšanje kakovosti življenja.«

»[T]udi jaz se ne počutim čisto tradicionalno žensko, ne vem, imam velik krog ljudi, ki so, kar se spola tiče, zelo komplicirani.«

.....

IZJAVE ŠTUDENTK_OV NA FOKUSNIH SKUPINAH

MANCA: »Stritih [je rekel], da otrok potrebuje biološko mater, ki ga bo dojila in to ne preko flaške. Potem sem jaz vprašala 'ali sem jaz potem, ali je kaj narobe z mano, ker me mama ni dojila?' in potem je bil kar tiho. To se spomnim.«

MANCA: »Ja jaz zdaj nisem čisto sigurna ali sem to dobila na faksu ali kje drugje. To je včasih malo težko ločiti, samo se mi zdi, da je bilo nekaj takega, da v bistvu moški skonstruirati kaj je to ženskost in ženskost je tisto, kar se zdi moškim, nekako kar jih vzburja, se pravi, da je ženska zelo objektivizirana. Ampak pravim ne vem če smo to ravno tukaj izpostavljali. Mogoče, da smo pri tem predmetu Spol in nasilje ampak nisem pa sigurna tako, da ne bom preveč rekla. Se mi zdi pa, da je to spet tako, pri enih profesorjih ful prisotno, pri drugih pa ravno obratno.«

BLICA: »Ful smo dali poudarka na, v bistvu to našo družbo, mislim smo omenili recimo, kar se tiče spola da je v kakšnih drugih kulturah drugače ampak največ smo dali pa poudarka na to, klasično, se mi zdi.«

BLICA: »Saj ravno to smo se v bistvu navadili s tem, ko smo spoznali druge kulture, smo videli da ta naša, ki je sicer največja in je tipično patriarhalna in ženske [so] take in moški taki, da če bi dajali več poudarka še na kaj drugega, kako so spoli v drugih družbah pač konstruirani ali pa kako jih oni tam vidijo, ker potem bi videli to razliko, koliko smo mi tukaj zadržani v ene stereotipne in to ne bomo spremenili in mi v bistvu vemo da je to tako, ampak se še kar držimo enih teh okvirjev, ker nam je tako najlažje. To je tudi res. To je en argument zakaj mammo mi tako spolno razdeljene, po spolu smo deljeni tako biološko ampak potem si damo pa še ene vloge, da kao lažje živimo v tem svetu, čeprav v resnici bolj kot gledam bolj vidim, da določenim ljudem sploh ne olajša to življenje, kvečjemu ravno obratno, jim ga zakomplicira in jih spravi na rob življenja.«

MANCA: »Pa še to mi je bilo zelo všeč ko je, mislim da je Darja rekla, da nimamo različnih možganov in ni da so moški bolj racionalni, ženske pa bolj čustvene, da je to spet nek družbeni konstrukt in da bi se morali znebiti tega razmišljanja. To mi je bilo tako ful dobro, da je izpostavila, ker se mi zdi da je to spet nek družbeni predsodek, ki velja, čeprav cela znanost govori drugače.«

MANCA: »Da je v bistvu spol družbeno konstruiran, da to ni nekaj s čimer se rodiš, kar je splošno javno mnenje in videnje na to in da v bistvu nekako obstaja več teh spolnih identitet, da ni samo moški, ženski in da ne bi smeli ljudi postaviti v to družbeno pripisano vlogo. Pa to mi je bilo zelo zanimivo, kako punčke se drugače vzgaja kot fantke, na ta način. Pri Antropologiji mi je bilo super ko smo tudi videli, da v drugih kulturah je drugače, torej je možno drugače. Ni nujno da je tako kot imamo mi tukaj. To mi je bilo fino.«

MANCA: »Biološki spol se percipira kot edini, kot ta, ki je nekako realen, saj pravim, edino pri posameznih predmetih smo povedali, da te družba konstruira kot žensko ali pa kot moškega skozi celo socializacijo. [...] Ampak to je, kot si ti rekla, v isti kategoriji kot vrači pa tako. Torej pri enih predmetih se je zdelo, kot da je to brez pomena, da sicer se to mora omeniti, ker je to ta faks, ampak da ni pa to neki realnega, s čimer bi se morali ukvarjati. Ne vem zakaj. Mislijo, da je tega malo, jaz mislim da tega ni malo, mislim, da je tega veliko, samo se o tem ne govori, da se ljudje ne razkrivajo. Ne vem, se govori, samo ne prideš do nekega globljega razumevanja, razen če sam raziskuješ.«

V: O katerih spolih so pedagoške delavke govorile na fakulteti?

MANCA: »Moški, ženski in tisti v Indiji. Nekaj takega je bilo. mislim, ni bilo neki.«

ANGELCA: »Ja bilo je moški spol, ženski spol pa tretji spol pa v različnih primerih, kako se v različnih kulturah izraža ta tretji spol in kakšna imena ima in tako.«

BLICA: »Berdačevali kaj so že bile, a to so tudi tretji spol? A te smo tudi omenjali? Ne vem že, kaj so. To so te ženske, ki so ženske, samo prevzamejo moško vlogo. In se popolnoma spremenijo. V vseh pogledih razen v biološkem spolu.«

TAJA: »To je bil izbirni predmet. Neki virgins [...] Ja, to ja. To je bilo. Jaz sem edinkrat, kar ni bilo moški, žensko sem pač na faksu edinkrat slišala. [...] Drugače, pri tistih predmetih, ki sem si jih jaz vzela za izbirne, pa ni bilo nikjer nič takega.«

KOKO: »Pa še tu se mi zdi, da ni nek tretji spol, samo da je iz moškega v žensko ali pa iz ženske v moškega. Tako da ni bilo neke, kot da je samo to dvoje in potem ali je eno, ali je drugo, ali malo zamenjaš. V temu smislu.«

KOKO: »Jaz imam tak občutek kot da, biološki spol, s tem se rodiš, družbeni spol je to kako se ti definiraš oziroma, kam se odločiš da boš spadal. Ampak ful je pa priporočljivo da izbereš isti spol, če ne si nek, tako, tudi se mi zdi da na faksu da je tako. Da so sicer predstavili, da sta dva različna spola, mislim biološki in družbeni ampak, da še zmeraj, da naj bi bilo pa isto nekaj. Tako, ne vem zakaj sem tak občutek imela, se ni govoril o tem toliko, da družbeni spol, da si res lahko odprti da si izbereš. Ampak v tem da si res takoj porinjen v to.«

BLICA: »Samo se niti ne gre za to da si izbereš, ful velikokrat smo govorili o temu kako ti ravno zaradi biološkega spola izberejo tudi družbenega, ker te vzgojijo, ti se pri 15 letih recimo, ti maš že na nek način, si razvit človek imaš neko mišljenje, seveda se spreminjaš, odrasteš, ampak ta družba, kultura naša nas, te prisili že od dojenčka da boš tak. In to smo najbolj poudarjali, to smo poudarjali v bistvu. Nikoli pa nismo šli tako daleč, da bi se pogovarjali, kako pa se počutijo ljudje ki se ne počutijo v svojem spolu imajo drugačno telo za to kar se počutijo, sej smo omenjali to ampak tam je pa potem tudi ostalo. Smo mogoče tudi omenili kako bi delali s takim, recimo z osebo, ki se ne počuti v spolu, ki se počuti ujeto v napačnem telesu, to se spomnim da smo. Ja smo imel eno debato.«

BLICA: »Smo omenili, jaz se najbolj spomnim, smo omenili da, to je bil meni en najboljši del, da ni to v ženski da je mater. Kao se tiče ženskega spola, da to ni neki kar ženska ima, genetsko v sebi, ker je ženska in bo potem tudi mater. Ampak smo prav poudarili, da ni vsaka ženska za to in s tem ni nič narobe, in tudi primer ženske ko dobi otroka, ni nič narobe če ne čuti tega materinskega čuta, kot ženska. Da to ni neka kar, mislim je spolno povezano z žensko pa njenimi organi samo zato ker ima prsi pa ker je tega človeka rodila. To je bilo meni, kar se tiče, kar dobro, glede za ženski spol povedano.«

V: Na kakšen način menite da so profesorice prepoznale vaš spol?

MANCA: »Po zunanjem videzu.«

ANGELCA: »Ja po videzu.«

KOKO: »Videz pa ime zraven mogoče, no po večini po videzu.«

NINA: »Na videz.«

FRANE: »Res neke poglobljene diskusije, ne vem, če smo kdaj imeli vsaj v okviru študija ne.«

SANDRA: »Pa tudi mislim, ko imaš ti indeks in to, moraš vedno označiti spol. Tako da itak, če se ti prijaviš na izpit, mislim da jim izpiše tudi spol.«

V: a ste pri predavanjih mele kdaj prostor, da bi same definirale svoj spol? Ali vajah ali kjerkoli pač?

MANCA: »Ne.«

BLICA: »Ne.«

FRANE: »Prav v okviru študija smo imeli pa tiste delavnice, mislim, da smo imeli pri [gledališču] zatiranih, smo govorili o tem, smo tudi to poudarjali. Ampak ja no, to bi pa jaz dejansko pogrešal. Ravno ti dve stvari, da se o tem, kako definiramo spol, da se o tem vsaj pogovorimo, da govorimo o tem pa recimo to, da na vajah uporabimo kakšen drug primer, kot samo te klasične. Ne vem no, to dvojje res, bi mi manjkalo, bi bilo zanimivo slišat, v eni taki [debat] s strani profesorja oziroma profesorice.«

SANDRA: »Jaz se tudi ne spomnim, da bi prav o tem govorili. Je pa res, da nisem niti pozorna na to. Samo, da bi res kje diskutirali o tem, sploh ne.«

FRANE: »Jaz mislim, da nismo.«

BLICA: »Da je družbeno konstruirano, to smo že povedal. Ker to je prav definicija ki ti ostane v glavi. Spol je družbeno konstruiran. In potem gremo naprej. Poznamo še biološki spol bla bla bla.«

SANDRA: »Čeprav govorila pa je, ja sej se dogaja to obema spoloma ampak primerov pa ni bilo.«

LEJLA: »Ja, da veliko imamo to priučeno kako naj bi punčke izgledale, se obnašale se oblačile, kaj je njihova naloga. Že takoj na začetku fantki dobijo modro barvo, avtomobilčke, punčke pa punčke za igrat, da je veliko tega priučenega in ne da je v nas to. To sem si kar zapomnila.«

LEJLA: »O gospodinjskem delu smo govorili, ki ga v večini ženska opravlja, pa večji procent ur kot pa moški. O tem ja. Pa ja da se moški ukvarjajo z otroci predvsem takrat ko ženska doma gospodinji, tisti čas ko ženska gospodinji bo moški poskrbel za otroke v večji meri. Ta razlog, ne zato ker bi on hotel.«

MIJA: »Ja o teh nekih klasičnih, tradicionalnih prepričanjih smo ves čas govoril. Nič o tem, kaj se lahko spremeni ali pa kako bi bilo drugače, da bi ženska prevzela tudi kakšno moško vlogo, in moški žensko. Sicer nekaj o novem očetovstvu je bilo, ampak to zdaj na podiplomskem, še vedno pa, vsaj meni se zdi, da tisto kar je pa glavni poudarek je ta delitev, moško – ženska vloga, skozi cel študij.«

MIJA: »Saj tudi pri, na primer Spol in nasilje smo govorili kaj je na primer moška vloga, da priskrbi družino, da prinese denar. Ženska, materinjenje, skrb za starejše.«

SANDRA: »Jaz se spomnim da je bilo, ampak prav tako je bilo, zakaj je v zahodni družbi tako, med tem ko so bili tudi primeri nam bolj oddaljenih plemen pa tako naprej, ko so antropologi raziskovali. In kako je tam drugače družba

sestavljena. In jaz se spomnim, da v 4. Letniku smo imeli pr angleščini to gostjo, to profesorico iz Šrilanke in tudi ona je posebej razlagala kako so, kakšne so, kako pa one drugačno gledajo pri raznih plemenih na moške, ženske in tako naprej. Prav razlaga zakaj je do tega prišlo.«

SANDRA: »Vedno rečejo študentke in študenta, recimo. Ko povejo najprej, ženske spole in potem kar naenkrat ko vidijo, da je še kakšen moški pa, še študenta imamo, pa še kolega je tukaj. Se mi zdi, da se vedno poudari oba. Vsaj tako se spomnim iz vaj.«

FRANE: »V Spol in nasilje vem da je bilo eno poglavje ravno o tem biološkem pa kako smo kao moški bolj blizu neki kulturi pa gremo ven pa v družbo pa tako, se vključujemo v družbo, v družbeno življenje, smo bolj vidni. To mi je bil tak zanimiv vpogled, razumevanje zakaj je prišlo do teh spolnih vlog ki jih mamozdaj, neke določene vpogleds sem dobil ampak se mi zdi, da sem veliko več pridobil ob študiju, vzporedno s kakšnimi debatami, delavnicami in tako naprej. Tako da bi si želel tega več na fakulteti. Nekaj je bilo ampak bolj na neki deklarativni ravni se mi zdi.«

LEJLA: »Da so zdaj ko so zmanjševali ta, delovna mesta v javni upravi, da so predvsem ženske na slabšem položaju, zato ker ženske še zmeraj opravljajo tista 'ženska dela', medicinska sestre, bolničarke, socialne delavke, šolstvo. In na ta način, da so neka delovna mesta dejansko namenjena za ženske in druga za moške, na ta način. Sem jaz to razumela.«

MIJA: »Pri Spol in nasilje smo omenili to razliko med biološkim pa družbenim spolom. Ali kulturni ali kako so opredelili. Pa potem vem da je Darja dosti govorila o skrbstvenem delu in je vedno poudarjala da je to žensko delo.«

SANDRA: »Pa to tudi, da je ženska bolj podobna neki naravi, zemlji in tako naprej, medtem ko moški je bolj kulturen in zato [ženska] skrbi za otroke in moški hodi ven v javnost.«

SANDRA: »Mislim da je bilo tudi pri kakšnih drugih, kakšna antropologija tudi možno. Zakaj sploh se delijo vloge na spole in tako naprej. Mislim da.«

FRANE: »Drugače pa se mi zdi da o spolu in vlogah neki nismo ful govorili. Spol in nasilje, ja. Ampak ne vem kakšna Socialo delo z družino mislim, da res nismo definiral, moško, žensko.«

NINA: »Ja smo pa pri Teorije družbe dosti. Kateri poklici se vežejo na ženski spol, kateri ne, skrbstveni so večinoma ženske, javna uprava, zlo mal v kakšnem gradbeništvu pa to. V člankih.«

PATOLOGIZACIJA

»[Č]e je kaj malo drugače s to gensko osnovo, potem je pa to pojmovano kot individualen problem. Ampak dejstvo je pa tudi to, da ljudje, ki so spolno drugače usmerjeni ali pa razne variante, pravzaprav v življenju praviloma nekako nadkompenzirajo stiske in težave, ki jih doživljajo zaradi svoje spolne usmerjenosti. Zato redkokdaj pridejo v pisarne socialnih delavcev.«

»Ja, tako [nadkompenzirajo], da so uspešni v šoli, da so uspešni v delovnih vlogah, ki jih družba daje na razpolago. In velikokrat tako, da vzamejo to, da nekako, kakor da za njih ne pride v poštev družinsko življenje. Ampak pride v poštev neko partnerstvo, ki teče bolj ali manj prikrito ali pa...«

»Poglejte, na tem področju se je tudi šola prilagodila, nekateri lahko pišejo z levo roko. In šola je celo prevzela to nalogo, da pomaga učencem odkrivati levoročnost. To je ena od funkcij šolskih svetovalnih služb, mislim, da na tem področju [spolnih usmerjenosti] bi moralo biti podobno. Je pa tako- levoročnost, desnoročnost lahko pomaga odkriti strokovnjak, ampak strokovnjak mora potem, njegova funkcija sega bolj daleč. On mora pomagati družini, da to prepozna in da to začne ne samo tolerirati, ampak nekaj več. Pomagati otroku.«

»Otrok nekje do dveh let nima občutka, da je razlika med spoli, potem se pa ta občutek pojavi in ta občutek je vedno nekako povezan s tem, kakor da ta majčken otroček nekaj zgubi. Prej sem imel občutek, sem otrok in bolj ali manj vsemogočen, kot Skinner pravi: 'jaz sem bog in tako naj tudi ostane'. Zdaj, ogromno otrok je, ki sicer najbrž ne bi preživel, če ne bi imeli tega občutka 'jaz sem bog in tako naj tudi ostane', starši pa niti približno nimajo občutka, da so dobili boga v svojo družino. Ampak so dobili eno obvezo, ki jim je odveč, ki jim je živa muka. Ki jo velikokrat potem oče v družinah da materi oziroma ženi in tako. No in seveda zdaj, potem se naprej odpre vprašanja tega etičnega obdobja, kjer je spet moje pojmovanje bolj blizu temu kar Jung uči. Vsak človek ima v sebi internalizirano

osebo, recimo moški, njegova, ker ne more, da ne bi gledal sveta skozi oči mame. Katera hrana je dobra in veliko teh drobnarij, življenjskih, ker majhen otrok čuti, mama pa oče se razlikujeta in seveda on je blizu mame, tudi če je fantek, ne more, da ne bi videl teh malenkosti skozi oči mame. Recimo tudi vprašanje čistoče, ane. Ampak po drugi strani pa čuti, da mora osvojiti tudi pogled očeta. In zdaj, ko se mu to oboje odpre, se mi zdi, takšno je moje pojmovanje, mislim, še marsikoga, da otrok gre lahko potem v življenje naprej, kakor da ima dve nogi ali pa kakor da ima zdaj dvojne oči in globinski pogled. Ker če bi gledal samo skozi eno oko, ne more videti globine. No, in jaz mislim, da so te stvari boleče, ampak otrok, skoraj ne more, da ne bi te bolečine vzel nase in bil nekako kar zadovoljen, ko mu uspe, da to bolečino nekako preseže, tako kot, kaj pa vem, v kakšnem športu [...]. In to so zdaj tiste majhne življenjske zmage, ki potem omogočajo, da človek svoja travmatična, boleča doživetja in tudi svoje hendikepe nekako nadkompenzira.«

»[M]ogoče imam preveč tega strahu, kaj v bistvu ta izpoved pri nekom sproži. [...] [D]a je že to, da je o tem spregovoril in povedal to, podelil to, je bilo za njega že zelo pogumno dejanje. In, da bi več od tega, v tistem trenutku, se mi zdi, da bi to lahko bil samo večji pritisk in potem jaz ne vem, te osebe ne poznam, ne poznam vseh študentov, kaj bi lahko še se sprožilo. [...] [I]z tega strahu, da ne bi to osebo porinila čez rob, sem se potem ustavila in nisem šla naprej v raziskovanje.«

»Se mi prej vedno zdi, da moram najprej zavarovati pa zagotoviti en varen prostor za tisto osebo, ki si sploh upa s tem spregovoriti, potem pa ne grem odpirat naprej, ne.«

»Ampak, če bi se jaz mogoče ne počutila čisto ženstveno, ali pa recimo, spremljam eno deklico že od malega, mlado, tako, mi priteguje pozornost, tudi vidim že odzive okolja, še od kadar je bila zelo majhna, ki so takšni: 'to je pač punčka, ki je njen ideal oče, z mamo je stalno v konfliktih, to je punčka, ki se skozi rada s fantki igra, ki ji ženske igračke, igračke za punčke nikoli niso bile zanimive, punca, ki ne prenaša krile in teh kao obeležij ženstvenosti v naši kulturi. Ki se vedno prav izrazito oblači tako, da neke spolne znake, zdaj se počasi razvija, zdaj je stara 10 let, da jih zakriva. In potem tudi spraševanja o tem, tudi kaj to bo, kaj to pomeni za njo, ali je to samo del njene čisto izrazito družinske zgodbe, kjer sta starša, imata kar naporen odnos in kjer oče ženo razmeroma daje, jo kritizira, jo šimfa, ali je možno, da se deklica tudi malo skozi to, s tem identificira in zdaj tudi do ženskosti tako gleda. To so tako, ali razmišljaš kaj drugega. Ali je ona vendarle bolj, ne vem, mogoče je pač istospolno bolj usmerjena pa se bo to pokazalo in kaj to je.'«

»Kar dobro. Se mi zdi, da so dovolj aktivni, da se jih sliši, vidi in tako bi rekel mogoče celo, izmed vseh civilno družbenih gibanj, kot da je to gibanje še najbolj avtentično. Da sicer je tudi velikokrat bolj ideološko, ampak ve se, kaj so zdaj problemi, kje jih naslavljajo in kaj so njihovi cilji. [...] Na tem področju se mi zdi, da so dovolj, bi rekel, ni ta prava beseda bojeviti, ampak dovolj asertivni in tudi na nek način, dovolj dialoško usmerjeni, tako da so sposobni tudi stopit v dialog z drugače mislečimi. Čeprav tu je mogoče največja težava. [...] Tako, da se drugače misleče smatra kot za ne misleče. En misli tako, drugi tako in oba sta misleča, nobeden pa ni, bi rekel, kjer bi bilo tako, zemljevid je isto kot teritorij. Oba govorita vsak o svojem zemljevidu. [...] Ja, no, če bi spet šel na levičarje, desničarje, bi tukaj lahko rekel, da pride, tako kot do nekega propagiranja, za vsako ceno pravzaprav so levičarji, mislim, levoročno usmerjeni ljudje so bolj kreativni. Dajte otroka mogoče usmeriti na levoročno. To je mogoče bolj, ker to pa je dejstvo, da levoročno usmerjeni ljudje so večkrat bolj kreativni. Ne, ker ne morejo v celoti pasti v te modele mišljenja, ker so prisiljeni v drugačno prakso. Ampak to jaz mislim, da je sekundarna posledica, z raznimi treningi mišljenja se lahko doseže veliko večja stopnja kreativnosti mišljenja pri vseh. [V: Pa se vam zdi, da LGBT gibanje dela to na tak način, da vzpodbuja, da se otroke vzgaja v... Če sem zdaj prav razumela, če zdaj direktno prevedem?] Prav ste razumeli, samo nisem tega rekel. Ampak, da bi se lahko to zgodilo.«

»Ja, seveda. Saj sem zelo veliko doživljal teh ponudb homoseksualno usmerjenih moških. In sem moral postaviti mejo, na kavo greva, v savno greva skupaj, ampak potem pa ne... Tega sem imel veliko in meni to nikoli ni bilo travmatično, ne vem zakaj. Zdaj, nekateri ljudje pa v tem doživljajo hudo agresijo. Tako, kot ženske agresivnost od moških, da silijo v vas. In zdaj, moška vsiljivost je, bi rekel, skoraj bolj domiselna in skoraj močnejša v tem smislu, ne, homoseksualno usmerjeni moški na mlade fante.«

»Pravi, veš, ta homoseksualnost in to, da homoseksualno usmerjeni ljudje, včasih potem iščejo stike z recimo moški homoseksualci s fanti, mlajšimi. No, moja zgodba govori o tem, da to ni zloraba in je potem tako orisal svojo družino, oče je bil pastor, zelo se je držal teh verskih norm. Žena, kot ženska precej tako, kakor, bi človek rekel porinjena v takšno asketsko žensko vlogo, to so pa ženske stvari in z otroki se ukvarja ženska, moški pa predvsem

razvija kaj je prav v družini. Pravi, ko sem bil star 11 let me je stric zvabil, da sva skupaj masturbirala in potem se je to nadaljevalo še nekaj let in pravi, jaz ne bi bil to, kar sem, če ne bi doživel tega. Tako, da so stvari, bi jaz rekel tako v življenju se ne da vsega normirat, sploh pa ne tega področja erotike. In tu se dogajajo včasih stvari, ki so, ki izgledajo kakor normalne, pa so v bistvu hude zlorabe. Recimo to hudo preganjanje masturbacije, ki je veljalo še do nedavno, v Sloveniji, še do moje generacije, bi lahko rekli, da so bile to najhujše zlorabe. [...] [D]anes, to v zvezi s tem, preganjanje spolnih zlorab, tu smo zelo nekritični.«

»[M]ladi fantje imajo gotovo spolno radovednost, imajo neke prakse samozadovoljevanja in tako. No in ni pogosto, da bi doživeli to, da ena 10 let starejša ženska reče, zakaj pa ne bi ti jaz, recimo, pri tem pomagala. Je pa pogosto, da se najde moški, ki to reče, tako kot pri tistem psihoterapevtu, ki sem ga omenjal. In tu lahko fant na to pristane ali pa reče ne, hvala. In zdaj, v primerih, ko so fantje, odraščali v takih družinah, ki so zelo ledene, zamrznjene, kjer je čustvenost zamrznjena, seveda je to lahko za njih odrešitev. Ampak jaz pač nisem imel te potrebe. Potrebo, da sem se moral pa potem izjasnit, to pa. In jaz mislim, da je tudi treba otroke kar dosti realistično naučiti, kako se bodo prepoznali in kako se bodo izjasnili. In seveda, tu je spet ena nevarna past, da je pravzaprav v razvoju fantov in deklic eno obdobje, ko pravzaprav je nekako spolnost zelo, bi rekel, hormoni so zelo močni, živi, nevarnost ali pa oddaljenost drugega spola pa velika. In nevarnost, kaj bi se dalo tu, na tej relaciji, uresničiti, zelo velika. In seveda se potem dogaja, da se to dogaja v pač mono ali homoseksualno, med fanti in med dekleti. In, da iz tega lahko potem nastane neka negotovost o moji spolni usmerjenosti. In tu bi morali biti spet precej tankočutni in kritični, da če lahko pomagamo in to ni lahko, to je malo podobna tema kakor levoročnost in desnoročnost. Kot psiholog vem, da to ni majhen problem in da ga ni lahko prepoznat in da ga ni lahko razreševati. Ker otrok hitro dobi ta občutek, aha, vsi jejo z desno, kadar on nekako vendarle je naprej z levo, se pa najde kakšen človek, ki reče, a ti pa z levo? Se prebudi sram in se usmeri na desno. Pušča pa to precej velike posledice na tem, mišljenje, predstavnosti, leva in desna hemisfera sta na nek način, bi rekel, nerazmejeni, ampak se dve funkciji prepletata. In tako imamo recimo zelo brihtnega človeka, ki je pa skoraj nepismen. Ker je imel že v šoli motnje branja in pisanja, ni bil deležen enega dobrega treninga, ampak bolj nekaj takega, kakor nekih pritiskov, se je prilagodil, ampak šel skozi to s tem, da še zmerom se mu motnje dogajajo. [V: Samo zaradi jasnosti, prenesete to na spolno usmerjenost?] Ja, ni zelo preprosto ugotoviti, zdaj, spolna usmerjenost, jaz mislim, da ni nekaj, kar bi lahko otrok sam o sebi odločal. Ali pa prepoznal. Ampak je tudi eno od vprašanj, ker človek rabi bi rekel kakor eno sodelovanje z drugim. In pri tem je treba biti precej neideološki. Ampak zares korekten v tem, da nekako vidimo, kakšen je ta otrok in k čemu teži, kam ga, bi rekel, konstantno vleče. Kot ni lahko videti, a je levo ali desno usmerjen, ker je norma desno in on se bo sam trudil, da bi se usmeril na desno.«

USTVARJANJE DRUGOSTI

»[P]ravzaprav ne vem, to bi morali pogledat v kurikulum [...] ne vem, kdo še to predava. Pri tem predmetu, kjer sodelujem jaz, zvejo o tem bolj malo, o tem pojmu mavrične družine. Kaj pa izvejo, pa ne vem. Upam, da vsaj kaj; upam, da vsaj to, da obstaja neka pluralnost družin, družinskih oblik – vsaj to, no. Zdaj, če jim je to všeč ali ne, je pa drugo vprašanje.«

»[T]udi moja mami je imela enega kolega, se spomnim, ki je bil tak lep moški in je rekla, kako je škoda, da je gej.«

»[I]z tega, ko so ljudi drugačne spolne usmeritve.«

»[S]ama sem odraščala v družini, kjer je bil svoboden odnos do istospolne usmerjenosti, recimo moji starši so imeli prijatelje, kolege geje, predvsem, homoseksualce, moške. Tako, da to sploh ni nikoli bilo nobene diskriminacije, mislim, nasprotno, njihovi tudi zelo dobri prijatelji so bili geji in spoštovali so jih in vse.«

»Ker recimo ta zgodba, ki se dogaja je, da na eni strani se te alternativne spolne prakse pravzaprav drobijo, ne imaš biseksualce, pa imaš to, pa imaš to, pa imaš vedno več različnih in zato vedno več možnosti za konflikt in za nezaupanje in za nesodelovanje.«

»[S]o povedali, da... Pač so napisali na izpitu to, da je to vse super, da so lahko boljše kot normalne družine, čeprav osebno ne mislijo tega.«

»Zdaj, problematike drugače spolno usmerjenih, kot nekaj, o čemer bi bile pripravljene diskutirati- večinoma se mi zdi, da ne. Da je pač, to je njihov problem.«

»Da bi pa kakšna študentka meni kdaj povedala, 'jaz čutim pri sebi drugačno spolno usmerjenosti', to se mi še ni zgodilo.«

»Ja predvsem po zunanosti. Potem pa po tem, kakšne osebne zaimke nekdo uporablja. Če nekdo reče: 'jaz sem bila' vemo, to je ženska. A mislite, da je možno še kaj drugače? [V: lahko vprašamo.] Ja, pa bi vam kot študentki bilo v redu, če vas vpraša: 'Kako ste pa vi spolno usmerjeni?' Recimo, če vaju jaz zdajle vprašam?«

»Sem pa imel več izkušenj v mladosti z druženjem s homoseksualno usmerjenimi moškimi, manj ženskami in te izkušnje so bile zelo dobre. Ne pa s spolnim odnosom z njimi, ampak druženje, prijateljstvo. Zelo dobre izkušnje.«

»Podpreti ljudi, takšne ali drugačne spolne orientiranosti, v družini, izven njih... Da najdejo, ustvarijo, raziščejo najboljše načine skupnega življenja, za to gre. Saj vemo, kaj ljudje potrebujemo. Vseh spolov, v vseh časih, od rojstva do smrti. Za to gre. Ne za to, ali si ti drugačne spolne usmerjenosti.«

»Tako, da je to zelo pomembno za socialno delo, da je skoncentrirano na te druge norme, ki so mogoče bolj marginalne, ki prihajajo iz takih okolij.«

»Ja, zdaj tukaj, Gabi [...] to vprašanje je konkretno zanj, ampak smo tudi veliko diskutirali o tej nalogi v tem smislu, bolj samo terminologije. Ker na koncu smo vsi ugotovili, da o.k., pogovor z družino smo predefinirali tudi v pogovor z neko obliko skupnosti, se pravi takšne ali drugačne. Naslov naloge je ostal z družino ali... ne vem točno, kako se imenuje, no.«

»[K]o pride do neke težave v istospolni skupnosti, je težje reševati po pravnih poteh, ker niso urejene tako, kot za to običajno družino.«

»[P]rej se ni toliko govorilo ali pa tako javno izražalo, kdo je zdaj istospolno usmerjen, kdo ni, da ima drugačne preference oziroma nagnjenja spolna.«

»Dobro vprašanje, zato ker jaz osebno nimam te teme, se je ne dotaknem, ampak meni se zdi, da se je, ko je ta, Ana Marija in to, ko so delali na tem, da raziskujejo (tišina), tudi se mi zdi, da na področju socialnega dela z družino, da se to omenjajo te, da niso čiste teme, ki bi bile zanemarjene, da se nič o tem ne govori. Je pa res, da jaz, dejansko pri teh predmetih, ki jih izvajam, mi se ne pogovarjamo o tem, to je res, da bi kakšno takšno temo uvedli.«

»Ali tudi, če sta obe fizično ženski ali kako? Ali ne? Ali zdaj klasično gledamo moški ali ženska?«

»[P]ri enem predmetu imamo primere, je družina, ampak je (tišina). Tam se pač moramo, na klasičen način, če bi temu tako rekla. [...] Ne vem, ta primer je takšen. Oče, mati, otroci in na primer stari starši. Ni pa tako, kakor mogoče vaju zanima. Ali pa niso te mavrične družine.«

»Saj poznata tiste serije, tabu in ostale na *discovery-u* in *national [geographic]* in to... lepo pokažejo vse žive spolne prakse, kako vse ljudje živijo.«

»[I]n nekako vsi sprejemamo ta konsenz, oziroma to odstopanje od te norme, vsaka spolna praksa je dovoljena, oziroma smiselna, pač pravice do nje... do spolne prakse, do nagnjenosti do mladih otrok nimaš pravice, tako je, ali ne?«

»[O]rganizacije, ki pokrivajo področje istospolnosti vključujemo [...] in jim ne postavljamo nekih *ekstra* pogojev ali karkoli.«

»Želela bi, da je toleranca pri študentkah, da je generalno nek odnos, ki ni obremenjen s predsodki ali negativno diskriminacijo.«

»Verjetno kakšne institucije, ki so bolj klasične, tradicionalne a'la CSD in tako, v samih postopkih niso tako občutljive na te stvari, niso tako fleksibilne, to bi bil izraz.«

»[S]o mi v bistvu [LGBT gibanja] po eni strani dobrodošla, ker nas pač opozarjajo na te stvari. Všeč mi je, da je tisto, kar jaz zasledim mirno oziroma, da ne gre v neke ekscese, v uničevanje tuje lastnine, na primer. Po eni strani mi je škoda, da so potrebna, se pa strinjam, da so potrebna. Ne bi imela nič proti tudi, če bi jih bilo več. Jih pa v bistvu ne poznam kaj zelo dosti, tudi nikoli se še nisem udeležila, pa ne zdaj zato, ker bi bila kaj proti, ampak pač očitno nisem bila dosti angažirana ali pa imela časa ali karkoli, ne. Ampak drugače mi je čisto fajn.«

.....

IZJAVE ŠTUDENTK_OV NA FOKUSNIH SKUPINAH

MANCA: »Ko se pogovarjamo, na primer, na predavanjih sem opazila, da že profesorji kdaj sami rečejo 'ni nujno, da to velja samo za družine, kjer sta partnerja moški in ženska', če pa ne rečejo oni, se mi zdi pa pomembno, da študenti to izpostavijo in se mi zdi, da se je to začelo dogajati, se pravi, da se spreminja tudi neko javno mnenje o tem. Potem mogoče tudi v tekstih je vse več takih stvari izdanih, da se pač o tem piše.«

BLICA: »Jaz se spomnim zdaj Gabi je bila prva, ki jo imam jaz v glavi, da je na predavanju rekla 'niso samo klasične družine, družina je vse, kar zate pomeni družina'.«

ANGELCA: »Ampak se mi zdi, da se poudarja to drugost, ko se na primer govori: 'aha so družine ampak so tudi še druge vrste družin', da je to bolj ali neka politična korektnost ali nekako, da se zavedaš, da moraš tudi to reči, ker je prav. Da ni pa samoumevno, zakaj ne bi že v začetku rekla, lezbični par, ampak potem so pa še strejt pari. Zmeraj je na prvem mestu tradicionalna družina, potem pa pač kar pride še zraven. Kot nekaj ekstra, nekaj posebnega.«

BLICA: »Meni se zdi, da smo to na začetku pri predmetu Socialno delo z družino, da smo takrat v bistvu nekako načeli to temo, da ni samo ta klasična družina, da ne bomo delali samo z družino, kjer bosta pršila mož in žena z enim otrok ampak, da lahko, konec koncev tudi... pismo ja! Samo...«

KOKO: »Ampak po mojem je bilo tu...«

BLICA: »Ja vem, da smo omenili, ampak koliko pa... Gotovo smo o tem, ampak koliko smo pa dajali poudarka... bolj ne. To je potem mogoče tudi, koliko si ti sam začel razmišljat... pa se ti je zdelo, pa še to je lahko, pa še to je lahko...«

ANGELCA: »Pa tudi, eno je ta *strejt* družina, potem so pa druge družine, ki so pa tako, ena celota. In imaš to, potem pa še tisto drugo skupino, se mi zdi, da se ful ni toliko ukvarjalo s to drugo celoto, da bi se jo bolj razdelalo, da bi se bolj pogovarjali o tem, ampak samo toliko, da vemo, da obstaja tudi to.«

BLICA: »Omenilo se je, ja, gotovo. Da pa bi se šlo prav v to, da bi nam mogoče prišlo v navado, kot praviš, to pa ne. Še vedno govorimo tako, da je tradicionalna družina v ospredju, tako, kot se predpostavlja, da si gotovo hetero.«

BLICA: »In še zmeraj, vedno je bilo tako: to obstaja nekje v Bosni dol v neki čoškasti vasi, nismo pa govorili o tem, da to lahko obstaja tudi pri nas, tu v Sloveniji recimo. Tega pa res, karkoli smo govorili o kakšnem drugem spolu, ki ni moški ali pa ženska, se pravi tretji ali vse ostalo- je bilo pač nekje ful daleč stran. Kakor, da skoraj nimate šans, da bi takega človeka spoznali.«

KOKO: »Ja, tako je predstavljeno, ja.«

FRANE: »Pri antropologiji tudi o tistih puncih iz Makedonije ali kje...«

LEJLA: »Iz Albanije.«

FRANE: »Ki prevzamejo moško vlogo, moški spol.«

ANGELCA: »Ne, to je ravno to kar sem prej govorila. So *strejt* ljudje, ki jih ne rabiš poimenovati, ker to tako je, potem je pa še uno, ta drugo, drugo z velikim d, in to so vse ostale spolne usmerjenosti ki se jih pa itak ne omenja, razen gejev pa lezbijk. Ampak se jih omenja kot nekaj ekstra, nekaj dodatnega, nekaj kar je treba posebej poimenovati, zato ker je drugačno od tega kar je, normalno.«

ANGELCA: »Ja, jaz bi rekla, da je tako politično korektno- ve, da mora sprejemati in da mora biti kao ne-strejt ampak v resnici, to je na površju, v resnici je pa zelo strejt pa bi rekla tudi prikrito ali pa ne prikrito homofobno.«

TAJA: »Ja, jaz bi se strinjala. Mislim, da pač je politično korektno, ampak tako deep deep inside ima pa predsodke, ne sam homofobija, še marsikaj drugega.«

ANGELCA: »Čprav tudi teorije socialnega dela, no, o tej temi lahko še ful debatiramo, ampak če rečemo da, o.k., teorija socialnega dela je po veliki večini politično korektna in zame politična korektnost...«

ANGELCA: »Ne *bullshit*, ampak v smislu spolne usmerjenosti je zame politična korektnost strejt in homofobna, ki pa s svojimi privilegiji dopušča, da drugi obstajajo, ampak zaradi tega, ker se ona tako odloči, kot stroka, da je to o.k., ne pa zato, ker bi bilo to samo po sebi o.k.«

KOKO: »Ja že samo zakoni so v bistvu narejeni, izvirajo iz strejt, potem se pa mogoče še kaj doda.«

LEJLA: »Nekako priznavajo, da obstaja ampak, da bi pa o tem nekako govorili, ne, to pa sploh ne, ostaja neke v ozadju.«

SANDRA: »Na začetku povejo, to velja za vse, ampak na primeru bomo delali pa samo na enem.«

FRANE: »Jaz sem v bistvu kar razočaran nad tem, ker tisti čas kampanje, edino kar vem, mislim, da je bilo na spletni strani fakultete neko pismo podpore, ali kako naj rečem, pa mislim, da sta video posneli Darja in Gabi, to troje, ampak to je bilo vse, kar smo mi govoril o tem. O samem družinskem zakoniku na naši fakulteti. Nad čimer sem ful razočaran. Bi mislil, da bi bilo več govora o tem, več dialoga, to mi je manjkalo. Smo pa imeli tisto leto družinsko pravo, pa neke stvari smo govoril o tem pri tem predmetu. O tem družinskem zakoniku. Če se prav spomnim.«

ASIMILACIJSKE POLITIKE

»No, tako, če bi jaz bil svetovalec tem društvom oziroma gibanju, bi jim svetoval, naj usmerijo svoj fokus na druge stvari, kot pa na to, na vprašanje spolov. [...] Jaz tudi kot človek s svojim karakterjem se drugače stvari lotevam, če hočem kaj doseči, tako, da imam jaz s temi protesti [parade ponosa] nasploh malo probleme.«

»Pomembno je tudi, da recimo, da MOL svoje prostore za lokal, ki je, v bistvu kao *gej friendly*, v smislu, meni se to zdi tako zelo pomembna politična poteza. Zelo pohvalna.«

»Ja, zdaj, a veste kako, LGBT gibanje bi bilo dobro, da bi se ti avtorji zelo zanimali za to, koliko boljše je življenje v heteroseksualno usmerjenih družinah, ker za homoseksualno usmerjene družine imajo že tako ali tako velik izbor somišljenikov. In tudi izkušnje si zlahka podelijo in tako, z onimi drugimi pa ne. No in ti drugi, ti bi se pa zelo zanimali za družine homoseksualno usmerjenih oseb. In bi se, če bi bilo, tako bi rekel, kakor eno zanimanje enega za drugega.«

»No, tako, če bi jaz bil svetovalec tem društvom oziroma gibanju, bi jim svetoval, naj usmerijo svoj fokus na druge stvari, kot pa na to, na vprašanje spolov. [...] [N]a začetku so bile te parade take, se pravi protestne. Se pravi protestne v tem smislu, da se je zavzemalo za pravice istospolnih. Zdaj je pa to postal nek žur, tako, kot ga mediji predstavljajo. In tako kot recimo, če rečem pri političnih protestih, je velika skupina ljudi, ki pride na proteste zato, ker soglaša s tistim, kar protesti predstavljajo, proti politiki, zmanjšanju socialne države. Potem se pa pojavi skupina dvajsetih desničarjev, ki sesuvajo vse, in potem zunanji opazovalec dobi občutek, da so bile demonstracije nasilne, [...] [i]n podobno je s temi paradami, da pride pač na paradah potem... [...] mediji predstavijo slike, ko nekdo pleše na tovornjaku gor zraven zvočnika, ko se dva geja zalizujeta, skratka, te ekstreme pokaže. Kar je daleč od vprašanj s katerimi se ukvarja parada ali pa, ki bi jih želela rešiti. In zato, tako se mi zdi, da potem se odpor nasprotnikov še ojača, ker ne začutijo realnih problemov, niti se ne potrudijo, ampak jih utrdi v tem, da moških pa že ne bom gledal, ko se zalizujejo. Tako da, tu se mi zdi ta malo drugačen pristop. S tem, da te parade so se ponekod zelo izrodile, so prerasle v tako, mogoče bi rekel v parado... orgija. Seksa se po parkih, uletavajo ljudje, ki to izkoristijo za nek žur pa tako, za neke... Tako da, to se mi ne zdi dobra nalepka zraven sporočila, ki ga hoče dati parada. [...] Jaz tudi kot človek s svojim karakterjem se drugače stvari lotevam, če hočem kaj doseči, tako, da imam jaz s temi protesti [parade ponosa] nasploh malo probleme.«

.....

IZJAVE ŠTUDENTK_OV NA FOKUSNIH SKUPINAH

GORAZD: »Ja bilo je to o posvojitvah in porokah, teme, o katerih se trenutno največ govori, saj kakor je smiselno.«

TRADICIONALNE VLOGE

»[Z]a mene je žensko to absolutno spoštovanje do življenja, varovanje življenja, varovanje vsega najboljšega v življenju, iskanje dobrega v življenju, skrb za dobro v življenju, vedno za skupnost, za vezi, za medsebojne vezi, za vzdrževanje teh prijateljskih vezi, občutljivost za to. In to še vedno vidim, bolj pripada nam, ampak to ne pomeni, da je to nekaj slabega. To je nekaj dobrega. Po drugi strani pa je, pravim, moj učitelj družinske terapije rekel, meni in mojemu možu, da imajo moji otroci srečo, da imajo očeta, ker od silne ženske skrbi bi jih čisto...«

»[V] tistem okolju je seveda vladalo, da je bil gospodar... na kmetiji posebno, gospodar-kmet, tudi, ne vprašljivo, saj tudi ženske so pristajale na to vlogo. Ampak ženska vloga je bila na kmetiji ključna, ona je bila šefica, čeprav je bil šef kmet, ampak šefica je bila mama. Skratka, takšne zelo zanimive stvari, kar sem potem kasneje, ko sem v osemdesetih, devetdesetih študiral tudi feminizem, so se mi zdele hecne, tako da... ne upoštevajo teh vidikov kot, da gredo kar na neke take floskule, kot na primer patriarh. Saj je bil patriarh, ampak patriarh brez matriarhinje ni bil nič... se ni dalo preživeti in to se je vedelo, to se je spoštovalo, žensko se je spoštovalo, moškega se je spoštovalo in tako naprej. So bili pa razni seksizmi, jasno, na raznih ravneh. Skratka zelo zanimive stvari, zdaj govorim o tem zelo konzervativnem okolju.«

»Ena od znanih zadev je, da ženske veliko bolj kritično gledajo druge ženske, kako so oblečene, kakšne so in tako dalje. Bolj zahtevajo od ženske, da zgleda kot ženska.«

»Pa na primer sin je imel roza voziček in smo se sprehajali po ulici in mi je ena mamica rekla, 'ali tvoj to sprejme, moj ne bi nikoli dovolil, da bi se moj sin z vozičkom igral'.«

»[L]očene ženske, ki ostanejo same z enim ali z dvema, tremi otroki in ki potem najdejo razumevanja samo pri drugih ločenih ženskah. In to nastanejo zelo zanimive, bi rekel medsebojne povezave, kakor ena solidarnost, ki je, se mi zdi, silno pomembna. Brez teh povezav in brez tega, da se potem recimo tri ženske tako med seboj podpirajo, velikokrat so tu tri ženske, ne dve. Kakor, da zdaj ta trikotnik ščiti potem vsako od njih, da ne bi njihovo druženje preraslo v neko nežno vez med dvema. Ampak, da njihovo druženje služi pač temu, podpora našim materinskim vlogam in tudi podpora temu, če imam prijatelja, potem lahko peljem moja dva otroka k prijateljici, tam prespita in jaz imam potem tako, eno možnost, tudi za romantično življenje. Drugače so pa ženske, ki ostanejo same, to je, se mi zdi najstrašnejši problem družbe. Ampak o tem problemu se na tej šoli skoraj nič ne govori.«

»Tu se marsikaj vmes zgodi. Bodisi teh neposrednih, temu je treba reči diskriminacija, diskriminacij, kjer kandidira en pa drug, pa enega vzamete, ker je moškega spola, to bi bila neposredna in se zgodi veliko tudi tistih posrednih diskriminacij. Ženske sploh ne kandidirajo, ker vejo, da se je en moški prijavil. Ali pa ne kandidirajo, ker nimajo kvalifikacij takih kot moški, zakaj? Zato, ker so bile vmes noseče pa porodniške pa take stvari. Tako da, to je podobna zadeva kot v politiki. Ampak tam se zadeve lažje rešujejo kot pa v teh poklicih.«

»Vidite, to je to, ne, je eno in drugo. In tudi to, kar sodi k domu, jaz imam iz svoje družine predano to strašno skrb za dom, strašno v tem smislu, da je nulta toleranca iz moje družine. Štedilnik se mora kaditi, doma se kuha in jé, to je tudi vezano na dom, na ognjišče, na žensko. Veselje imam z lepimi stvarmi, z oblačenjem, a veste in nič od tega mislim, da mi ni treba takega.«

»Zdaj verjetno je nekako nadpovprečno zastopan ta ženski vidik. Zdaj, ali je to plus ali je to minus... Po eni strani ima tako pluse, ker so pač ženske pozorne mogoče na kakšne stvari, ki moški niso, pa na kakšne stvari, ki v preteklosti niso bili toliko izpostavljeni.«

»Od začetkov človeštva nekako, da so se stvari tako razvijale, materinska vloga se začne z nosečnostjo in nosečnost jaz mislim, da je kar precej hudo breme za žensko. In v časih, recimo plemenske družbe, do danes, v kulturah, ki še zmeraj delujejo na ravni kamene dobe, je tako, da pravzaprav noseča ženska rabi solidarnost drugih žensk. In zdaj solidarnost med ženskami je zelo drugačna, kakor pa se je razvijala solidarnost med moškimi. In zdaj proti tej kulturi jaz res nimam nič, se pa bojim, da če jo izbrišemo, da bo človeštvo za nekaj oropano.«

»[T]udi te vloge na primer, so malo tako, ne ravno obrnjene, na primer, kdo zdaj v družini je zaposlen pa prinaša, nekako omogoča to materialno preživetje. Mogoče tudi malo ne, veliko žensk je prevzelo to vlogo zdaj pa tudi veliko moških je ostalo brez služb, ali pa ne zmore na primer. Tudi niso več čisto tisto klasične, da mora zdaj moški poskrbeti za družino, se je tudi to obrnilo.«

»Na tej zelo intimni ravni v odnosih med fanti in dekleti je mnogo manj, kot sem jaz pričakovala, te neke ne simetrije, nihče ne bo popustil, ampak tega dogovarjanja, še vedno vidim ali je eden tisti, ki odloča in to zna tudi biti

ženska, ampak na moški način in nismo nič dobrega dobile. Ali pa je moški tisti, ki odloča na način, kot je vedno bil, kot da bi se izgubila ženstvenost ali lepota ženskega, če to nekako uravnovesimo. Ne, vsak svoj, vsak drugačen, pa to ne pomeni, da mora biti eden zgoraj, eden spodaj. To je še vedno.«

»Mislim, nihče ni hotel predavati na neki višji šoli pa potem ni bilo pravega drenja in zato smo imeli vso to svobodo in med sabo smo zelo tovariško živeli, moška in ženska polovica. Ampak to je drugače, to moram reči. In še ful socialnih delavk je žensk, to pa je nekaj, kar moramo pogledati. Da je večina socialnih delavk žensk. In ta odnos do sebe kot ženske in razumevanje sveta iz te ozkosti, iz ozkosti je nedopustno. In ti ne moreš iz svojega razumevanja starševstva ali materinstva ali zakonskega odnosa soditi o drugih, pač ne moreš. Ne smeš.«

»[M]ladi fantje imajo gotovo spolno radovednost, imajo neke prakse samozadovoljevanja in tako. No in ni pogosto, da bi doživeli to, da ena 10 let starejša ženska reče, zakaj pa ne bi ti jaz, recimo, pri tem pomagala. Je pa pogosto, da se najde moški, ki to reče, tako kot pri tistem psihoterapevtu, ki sem ga omenjal. In tu lahko fant na to pristane ali pa reče ne, hvala. In zdaj, v primerih, ko so fantje, odraščali v takih družinah, ki so zelo ledene, zamrznjene, kjer je čustvenost zamrznjena, seveda je to lahko za njih odrešitev. Ampak jaz pač nisem imel te potrebe.«

»Ko je veliko moških seveda bilo na bojiščih ali pa umrlih in tako naprej in so ostale ženske in so stopile skupaj in pomagale graditi recimo. Se pravi, da to ni bilo zdaj povezano samo s to neko naravnostjo skrbeti za druge, ampak tudi s konkretnimi okoliščinami. Pa potem to, da mnoge ženske, ki so sicer imele ekonomsko neke vire, pa tudi boljši dostop do izobrazbe, da so potem to na ta način uporabile, da so začele razvijati sisteme podpore in pomoči ljudem, tako da tej začetki socialnega dela govorijo v prid temu, da je bilo tukaj že precej feminizirano, že v izhodišču.«

»In zdaj na silo siljenje moških, naj dojijo in ne vem kaj, to se meni zdi, da ni korektno. Zdaj, da pa bi ženske se osvobodile teh predsodkov, da moški nekaj ne zna, ne zmore. To pa se mi zdi, da bi bilo pametno. In da bi se moški osvobodili teh predsodkov, da ženska z veseljem vstane ponoči, ko otrok joka. In da to postane nekaj, kakor da razvijata oba starša neke svoje regulacije, svoje norme.«

»Ja, to pa ni velik problem, to se mi zdi, da včasih poteka bolj ugodno kakor v družinah, kjer sta oba starša različnega spola, ker se zmeraj najde kakšen stric, ali pa, ne vem, vse sorte pač, moški. In zdaj, pri fantih je nekako skoraj tako, da lažje sprejmejo neko identifikacijo s stricem kakor pa z očetom. In mu stric pomaga, da potem sprejema tudi očeta, drugače bi mogoče očeta zasovražil.«

»Otrok nekje do dveh let nima občutka, da je razlika med spoli, potem se pa ta občutek pojavi in ta občutek je vedno nekako povezan s tem, kakor da ta majčken otroček nekaj zgubi. Prej sem imel občutek, sem otrok in bolj ali manj vsemogočen, kot Skinner pravi: 'jaz sem bog in tako naj tudi ostane'. Zdaj, ogromno otrok je, ki sicer najbrž ne bi preživeli, če ne bi imeli tega občutka 'jaz sem bog in tako naj tudi ostane', starši pa niti približno nimajo občutka, da so dobili boga v svojo družino. Ampak so dobili eno obvezo, ki jim je odveč, ki jim je živa muka. Ki jo velikokrat potem oče v družinah da materi oziroma ženi in tako. No in seveda zdaj, potem se naprej odpre vprašanja tega etičnega obdobja, kjer je spet moje pojmovanje bolj blizu temu kar Jung uči. Vsak človek ima v sebi internalizirano osebo, recimo moški, njegova, ker ne more, da ne bi gledal sveta skozi oči mame. Katera hrana je dobra in veliko teh drobnarij, življenjskih, ker majhen otrok čuti, mama pa oče se razlikujeta in seveda on je blizu mame, tudi če je fantek, ne more, da ne bi videl teh malenkosti skozi oči mame. Recimo tudi vprašanje čistoče, ane. Ampak po drugi strani pa čuti, da mora osvojiti tudi pogled očeta. In zdaj, ko se mu to oboje odpre, se mi zdi, takšno je moje pojmovanje, mislim, še marsikoga, da otrok gre lahko potem v življenje naprej, kakor da ima dve nogi ali pa kakor da ima zdaj dvojne oči in globinski pogled. Ker če bi gledal samo skozi eno oko, ne more videti globine. No, in jaz mislim, da so te stvari boleče, ampak otrok, skoraj ne more, da ne bi te bolečine vzel nase in bil nekako kar zadovoljen, ko mu uspe, da to bolečino nekako preseže, tako kot, kaj pa vem, v kakšnem športu [...]. In to so zdaj tiste majhne življenjske zmage, ki potem omogočajo, da človek svoja travmatična, boleča doživetja in tudi svoje hendikepe nekako nadkompenzira.«

»[S]e spomnim, da ni imel on problem ali previt otroka, ali ga nahraniti, ali pa okopat, vem, da je to tudi enim moškim težko, na primer.«

»[D]a bi dala našim študentom in tudi sama sebi in takoj naprej, znanje za več razvidnosti, da lahko bolje poimenujejo, kaj se v družini dogaja. Na ta način, da tukaj sedimo skupaj, gospa, preverjam, povejte mi, če sem to prav videla, kako ste si porazdelili vloge danes tukaj, ko tukaj sedite. Vidite, tako ko jaz odprem vprašanje, vi najprej

dogovorite, gospa, in vsi vas gledajo, da boste odgovorili in vi najprej odgovorite, potem pa rečete gospodu ali me boš tu dopolnil.«

»Eno je dobrodelnost, to je ta ženski del, drugi je zagotavljanje socialnega miru z administracijo, to je Bismark uvedel, to je to nemško socialno delo, ki je bilo tako dolgo jemano kot administrativno, da *de facto* ves tisti konec, ki ga dela socialno delo v anglosaksonskih državah, se je razvil kot socialna pedagogika.«

»Pa jaz nisem nikoli doživljala, da bi ali preferirali kakšen ali diskriminirali kakšen spol. [...] [S]e mi zdi, da so mogoče določeni kriteriji pa stvari pisane bolj tako, da so vezane na spol, v smislu kaj nekdo lažje, kot nekdo drug.«

»Jaz sem vesela, ko pridejo bi rekla tudi študentje, sicer ne poznam vseh od blizu, ampak vsaj pri enih se mi zdi, da so bili pripravljeni tudi sami spreminjat svoje tradicionalne moške vloge v tem smislu- skrb za drugega, tako nekak no, da gre za včasih malo drugačne fante. Ne zmeraj no, včasih se potem tudi zmotiš pa to, ampak, kolikor sem v teh dvajsetih letih prihajala v stik, sem si ta občutek malo izoblikovala.«

»Ko sem se poglobljeno pogovarjala s študentkami, so študentke vedno reflektirale neenakost. [...] Zdelo se mi je, da je te refleksije malo premalo, kar pa povežem z mladostjo. Zato, ker dokler mlade ženske nimajo otrok, ali pa nimajo stalnega partnerja ali moža in dokler niso zaposlene, velikokrat verjamejo, da smo dosegli

enakost. Strukturno in subtilno neenakost začne človek doživljati šele malo kasneje, bodisi takrat ko doživi stekleno steno, bodisi takrat, ko slučajno sliši da je sodelavec dobil višjo plačo, pa se ne ve zakaj; ko vidi, da mora ona v družini prevzeti večino dela, če želi, da bo družina funkcionirala.«

»Jaz ne razmišljam dosti o svojem spolu ali o sebi kot o ženski. Se mi zdi, da tudi, če pogledam mojo mami, ona je zelo zgodaj zgubila očeta in je bil pri njej zelo, se mi zdi, pa da ne rečem ženski vidik, ampak vidik matere, ki je gospodarica na kmetiji in to ni šlo zdaj za neko poudarjanje neke ženskosti ali karkoli, zgolj neko tisto preživetje. Ampak ni pa imela recimo temu neke očetovske figure, ali moške, ali kakorkoli. Ampak tudi moja mami nikoli ni bila zdaj neki pretirano ženska. Predvsem rajši je imela moška opravila, tako da jaz ne delam nekih ful razlik na podlagi spola, zame je oseba kot oseba, zdaj o.k., ali ima zunanje znake kot moški ali kot ženska, o.k., tudi sama se ful ne lišpam, ne vem, če ste opazil, danes sem sicer zelo, ker imam [neko prireditev], grem po službi, tako da zato sem malo bolj v ženskih oblačilih, drugače je pri meni udobnost in praktičnost nad vsem. Mislim, po eni strani mi je fajn biti ženska v tem smislu, da imamo vseeno več opcij, kar se kril pa šminkanja tiče, tako nekako je to nekako bolj domena ženske. Zdaj, ali to izkoristimo ali ne, je pa pravica vsake. Konec koncev mene ne moti, če imajo moški nalakirane nohte ali dolge lase, ali karkoli, tako da ne bi rekla, da sem tako zelo spolno opredeljena.«

»A veste kako zdaj, norma je bila in nekako je še zmeraj v zdravorazumskem mišljenju tako, kakršne imaš spolne organe, to pač si. In starši od otroka pričakujejo, da se bo tako obnašal.[...] Poznam več žensk, ki so recimo prvorojene, prvorojenka in veliko razočaranje. Če bi bil fant pa bi bilo vse drugače... potem je bila kolovodja v neki vasi in je prekašala fante v tem fantovskem obnašanju. Potem je bila podučena, zelo zadovoljna in danes je zdravnica, ki se veliko ukvarja s tem, kako pomagati ljudem v teh vprašanjih, spolne usmerjenosti. Ker čuti, da sama ima še vedno te probleme. Ker je odločna, tako kot da bi bila moški, ampak hkrati pa čuti, da je ženska.«

»In na primer, zadnjič mi je bilo tako zelo fajn poslušat Barbaro Novakovo«.

»Upam, da ne. Da ima vse spolne usmerjenosti. Ampak ena mala nevarnost je, da ima žensko. Če smo objektivni. In zanikamo ženske... Ampak v bistvu tudi... Mislim, da bi lahko rekli, da ima žensko spolno usmerjenost zato, ker že v javnem diskurzu je to tipično ženski poklic, pogledajte. Pred sto in več leti so ženske videle nedopustno trpljenje, ki ga je nemogoče pravno uravnati, ne psihiatrično, medicinsko, ampak so medčloveške pomoči tiste, ki morajo biti nekako strukturirane. Poleg tega je skrb za drugega nekaj, kar mi tudi v nevroznačnosti kopicimo zase kot nekaj, kar nam gre, kar je samo po sebi umevno, tako da, če rečem, da je ženska, to mislim najprej, saj ste me prvič to vprašali, nihče me še ni tega vprašal v življenju, v dobrem. Da sme biti ženska. Ampak ženska na način odprtosti tudi do svojega ženskega, tudi to, da se zaveda tega, da vidimo najprej na ženski način. Pa ni dovolj dobra. Ne, da morajo biti tudi ženski načini, so različni načini, ne samo oni tradicionalno ženski v tem patriarhalnem pojmovanju sveta. In, da moramo se učiti vse življenje videt na tisoč drugih načinov, tako da, če rečem ženska, mislim najprej v dobrem. Slabo pa postane takrat, ko je samo ženska. Po drugi strani smo pa ravno tista stroka, ki imamo to razkošno možnost, da nam ni treba ostati samo na tem enem ženskem načinu razumevanja stvari. Grobo bi rekla, še sreča, da je še vedno v ženskih rokah, res. Če malo pogledate, kako se vodijo centri v moških rokah, šole v moških rokah, lahko rečem, da je malo odprtosti za učenje.«

»Je ne prevprašuje v Sloveniji. Jaz mislim, da je ne prevprašuje, stroka je sama heteronormativna, zato ker ni tovrstnega diskurza v družbi, je tudi heteronormativnost kot del socialnega dela, ni zaznana kot nekaj, kar bi lahko stroka prevpraševala. Recimo, če pogledamo družinski zakonik zgodbo, je leta 2012 sicer Društvo socialnih delavk in delavcev dalo podporo družinskemu zakoniku in je ravnalo bolj odprto. [...] Tako da ne bi mogla reči da gre za prevpraševanje, to bi se mogoče dalo reči, če bi recimo vedeli da imamo socialne delavke, ki so *LGBT aware*, ozaveščene, potem bi LGBT ljudje šli k tej socialni delavki in rekli, 'evo tukaj imamo prevpraševanje heteronormativnosti', ali pa kaj podobnega, ampak pri nas prav za prav tega ni. [...] Naj za primer kako heteronormativna je stroka povem primer, ko je socialna delavka, ki je menila, da je zelo demokratična k lezbičnem paru, ki želita opravljati rejništvo napotila 16-letnega Albanca za vikend rejništvo. Jasno je bilo, da je bilo to za mladega Albanca popolnoma nesprejemljivo, torej je socialna delavka naredila nekaj, kar je bilo že vnaprej obsojeno na propad. Pod krinko demokratičnosti se je skrivala bodisi homofobija, bodisi močno neznanje, ali pa oboje hkrati. Verjetno še danes ne ve, kakšno strokovno napako je naredila. A verjetno misli, da je naredila dobro delo.«

»To pomeni najprej to, da sem sprejela to, kar sem. Ženska z vsemi pomembnimi značilnostmi, predvsem tudi to, da lahko rodim otroka, to je že nekaj, kar je meni zelo pomembno v življenju [...] [n]ajprej mi to pomeni, da sprejemem to, kar sem in da res živim to življenje z vsem spoštovanjem na način, da mi je kot ženski dovoljeno. Ne kot moškemu, kot ženski. Ker v našem času je bilo nevarno, da se odpovemo temu, da hočemo na ženski način živeti življenje, ki je drugačen od moškega, to pa veste, ne? Ker, ko smo v socializmu rekli vsem enako, je to pomenilo tudi, da vsem enako. Ampak to je bilo moško, absolutno moško. Saj veste, odločati, ne komplicirati stvari, vzeti nase, zahtevati od drugih, biti močan v hierarhiji, zgrabiti svoje. In meni ženska pomeni absolutno iskanje ravnovesja med tistim, kar moram postoriti, da bi preživela. In, da bi varovala to svoje žensko življenje, moram povedati še kaj vse notri spada in te stalne skrbi za druge.... To smo mi prinesli, to tudi nevroznost potrjuje, ta ženska naravnost v skrb za druge. Ta drugačen pogled na to, saj vidite, da vsaj ideja vojn, tudi to, kar se zdaj dogaja v Ukrajini, mislim, to je absolutno izven vsakega človeškega ženskega principa. Nobena ženska, ki misli človeško, ne samo, da tega ne bi naredila, ampak tudi, ko misli o odnosih, o čustvih, o ljudeh, o življenju, s strahospoštovanjem in veseljem, to je bil moj ženski svet, ne bi šla v to.«

»[M]i smo živeli v socializmu, kjer so bile ženske deklarirane enake, jaz sem v to prišel in tako je bilo. Ženske so bile deklarirane enake kot moški... mislim, nisem opazil neke razlike med mamo in očetom, razen, da sta bila mama pa oče. Ne kdo je več vreden, kdo je manj vreden, ampak sta se oba odločala o tem, kaj bomo počeli, ne da bi oče odločal ali pa mama odločala, oba. Skozi recimo to prizmo enakosti spolov«.

»Saj, sprašujem se, kadar nekaj, kar začutim, odstopa od neke moje konstrukcije, ki mislim, da je sicer kompleksna; rečem tako, svojemu partnerju, da ima malo ženskih elementov nekdo, ali pa ta je tak zelo mehek, ali pa tako, skozi to bi lahko samo sebe malo zalezovala, kar bi še vedno videla do neke mere, da so ti neki stereotipi, ali pa je kaj drugega, da če zelo nekaj odstopa od ene take, no, norme, da tudi jaz se na to odzovem kot na posebno. Ne kot predsodek, ne kot diskriminacija ali karkoli, ampak kot da mi pade v oči«.

»In jaz sem rekla, mislim, če bi ženske bile v parlamentu v večini, ne bi sedeli dvanajst ur na dan, ker nima nobenega smisla sedeti dvanajst ur na dan. Ker, kot vidite, ne delajo dvanajst ur na dan. Trije sedijo tam, pa novi trije, pa novi štirje. Ker ženska bo želela imeti stik s svojimi otroci, želela bo imeti mogoče štedilnik, ki se kadi, ne, želela bi biti v miru s svojo družino ali pa s svojim prijateljem ali v svojem življenju in si ne bo pustila vzeti vsega tega. Od tistega trenutka naprej, ko sem razumela to, da smo ženske in moški zares različni, sem tudi razumela to razliko in se mi tudi absolutno zdi, da je tudi, kako že Ana Debora Ljubnic pravi, da bo svet res dober, drugačen za vse, ko bodo moški do komolcev v otroškem dreku. V plenicah, v pranju, veste, v vseh teh stvareh. Zato, ker če si izven tega, zdaj so seveda mnogi moški že, hvala bogu, ampak ti moški, ki so do komolcev v resničnem življenju z otroci pa seveda nimajo nobene moči.«

»[S]o rekli, no, pa je ona vseeno tudi ženska. Mislili smo, da bo delala samo kariero. Na splošno nisem bila ženska, dokler nisem prišla s trebuhom. Vidite, to je bilo tako. Zdaj je pa v redu, zdaj pa bo v redu. Ona je vseeno tudi ženska. Lepo se je vrgla v kariero. Pa kaj, če bi se vrgla v kariero, a potem neham biti ženska? Ampak, če natančno pogledate, a ni še vedno tako? Če se moški vrže v kariero, izvolite. Tudi v našem delu. Če imaš družino, ki je v veliki stiski je tudi v socialnem delu absolutno pričakovanje, da mati ne bo odpovedala. Da mati ne bo dala otroka od sebe, da mati vse nase prevzame. Za očeta je pa pač *bad luck*. In tudi mi bomo z večjo verjetnostjo, se bojim, socialno pritiskali na mamo in bomo obsodili mamo in na vse mogoče načine kaznovali mamo«.

»Na fakulteti, med profesorji, imamo mavrične družine. Ali sta šla [on] in [on] narazen, ne vem. Ampak onadva sta par, nimata otrok. Zdaj družina kot družina je pa [njena, ki ima otroka]. Je pa ta zaresna.«

»Spet sem slišala, mogoče prav za to področje, da študentke mislijo, da družina mama-mama ne more biti nikoli tako dobra kot mama-oče ali pa obratno. Zdaj, sicer ne vem od kje, ali so to samo predsodki ali imajo kaj... ne vem na podlagi česa...«

»[N]a eni debati o evalvaciji študija je bilo izpostavljeno, da ko se predpostavlja družina je to pač oče, mama, otrok, ne pa mama, mama, otrok, ali kakorkoli.«

»Ampak seveda, to pomeni zdaj, da družba mora, bi rekel, razviti svojo zakonodajo v to smer, da se podpira in pomaga družini pri negi in vzgoji takega otroka, ampak, tu se mora zgoditi tudi nekaj v družini. In družina sama tega ne more narediti, starša se velikokrat ne moreta zares zadovoljivo v medsebojnem dialogu dogovoriti, kako si bosta delila bremena v zvezi z enim otrokom, ki je drugačen. Ampak velikokrat potem pride do tega, da se tega otroka odrine ženski. To se mi zdi velik, problem. O tem se na tej fakulteti tudi ne govori, ker se idealizira otroštvo, idealizira se, bi rekel, materinstvo. Hkrati pa se potem tako velikokrat govori o tem, da tudi oče bi moral.«

»Sprašujem se, ali so tam notri [v istospolnih družinah] potem res ženske, moške vloge razdeljene, ne vem.«

»So imeli enega, ki je od vsega začetka povedal, da je homoseksualec in so ga tudi tisti sotekmovalci dosti dobro sprejeli, ampak on se je dejansko stalno obnašal v sistemu ženskega homoseksualca. Prijazno, vse, tako je govoril in tako dalje. Po sistemu, kako peder meče ročno bombo: 'Na ti grdi sovražnik!' in dejansko je de facto skozi svoje obnašanje signaliziral tudi svojo spolno identiteto. [...]Svojo identiteto kot homoseksualca, ne samo meni so všeč drugi. Jaz se tudi obnašam kot... torej on je posnemal ta stereotip, pravzaprav... Se obnašal kot stereotip homoseksualca. Kot stereotip ženskega homoseksualca, Homoseksualci imajo jasno delitev.«

»[J]az lahko vem edino po fizičnem, zunanjem izgledu, ne morem pa vedeti, kaj je kdo v notranjosti, kako se je opredelil. Zato pravim tudi, da pri feminizaciji poklica ne morem vedeti, mislim, gledam fizično, da so ženske, ampak potem prideš pred neko dejstvo, pred neko vprašanje, po drugi strani pa si lahko hitro stereotipen, če misliš, da osebe, ki so istospolno usmerjene, da je potem zdaj tam, ne vem, tipično moški, ženska, a res? Ne vem. Lahko pa, da se obe počutita kot ženski, sam pač imata druga ... ne vem, to še sama ne vem, Mislim, poznam ljudi, poznam enega, poznam prijatelja, ki je homoseksualec, oziroma istospolno usmerjen, pa sem se večkrat z njim pogovarjala, ampak pravim pa, da nimam te osebne izkušnje, kako je imeti ta notranji konflikt sam s sabo, pa z družbenim prostorom, v katerem si. Po mojem ni tako enostavno.«

»Na moške in ženske. Imaš ta mehke, imaš ta trde. Imaš tiste, ki so višje časti in v uniformah, oni se držijo teh stereotipov dosti jasno. V navadnem življenju so zopet razdelili na fantke in punčke, marsikdaj. Spet se pogovarjam o večini in o tem, kako jaz vidim. Seveda je vse zelo različno. Ampak recimo partner od Bogdana, njemu se jasno vidi ta ženskost, ta mehkost in tako dalje, medtem ko Bogdanu se nikakor ne vidi, da je homoseksualec. Je moški homoseksualec, ker je mačo.«

»Da bi kdo to izrazil, ali pa da bi imel potem težavo glede svoje identitete, glede spola. Pa tudi tisti dve, ki sta se izjasnili in sta to povedali, jaz sem čutila, da sta se že onidve... da sta to integrirale kot del njune identitete in da s tem živita in sta to sprejele. In da nista v nekih dvomih ali zdaj sem jaz bolj moški ali sem bolj ženska, sta imeli že bolj neko svojo vizijo in osebnostno zgrajeno.«

»To sva nazaj na tem, se pogovarjamo o gender ali se pogovarjamo o sex. Sex je bolj biološki spol in gender je bolj psihološko socialni spol. On dejansko živi svoj gender, ker ima svojo spolno identiteto kot ženski homoseksualec. In on sebe vidi kot takšnega, njega privlačijo bistveno bolj moški homoseksualci kot njegova konkurenca- ženski homoseksualci... Vse te zadeve znajo zašpilat notri, jaz mislim, da je to več kot samo igra. Da to dejansko je identiteta, da se je človek organiziral tako. Da sebe vidi kot takega. In nima zveze z biološkim spolom. Ima pa zelo zveze s tem, kako se obnašamo v družbi. Ta klasična delitev na moške in ženske.«

.....

IZJAVE ŠTUDENTK_OV NA FOKUSNIH SKUPINAH

KOKO: »Čeprav v knjigah ima pa moški, ženska.«

TAJA: »Ja.«

BLICA: »To je res ja. Napisano ima, ampak je pa začela poudarjat, jaz imam to kar dobro v spominu.«

KOKO: »Mene je ful zmotilo ko sem, zdaj malo mešam z diplomo, ko sem raziskovala, pa s faksom. Ampak me je posod zmotilo to, da družina mora imeti otroka, povsod v literaturi je bilo 'v zakonu se smatra za družino, če je en partner, dva partnerja in otrok,' kaj pa dva partnerja k nimata otroka, a ne morata biti družina? Mene je to ful motilo. In niti iz faksa nimam občutka, da smo kaj govoril o temu, da si lahko tudi brez otrok družina in niti v literaturi tega ful ni bilo. Res se ni nikoli govorilo, da je pa tudi to lahko družina.«

BLICA: »Tudi vedno, ko govorimo o družini, tudi če potem omenimo na primer lezbično družino ali pa dva moška, je vedno tako: 'kdo ima zdaj katero vlogo?' še vedno je, tudi če sta dva istospolna, kdo ima zdaj tiso vlogo mamice pa kdo ima vlogo očija. Vedno sem razmišljala 'zakaj?'. Konec koncev, če tako govoriš o družini, nisi nič naredil. Istospolna družina, ki jo še zmeraj turiš nazaj v neko heteronormativnost v smislu klasičnih vlog starša, se vrneš nazaj no.«

ANGELCA: »Pa ne sam drugje, ker pač razumem, zakaj so dani ti primeri drugih kultur, drugih družb. Ampak tudi v naši kulturi, družbi so ljudje, ki imajo spol, ki ni ženski ali pa moški in živijo čisto na svoje načine, pa niso monogamni, pa niso strejt in tako naprej. In bi bilo fajn, da se pač pove, ja da so različne kulture, ki na različne načine konstruirajo stvari imajo različne svetove, da se pa pove, da hkrati pa tudi v naši kulturi in ne samo zdaj, od vedno bilo to prisotno.«

KOKO: »Jaz se spomnim predvsem tega, da smo ženske bolj zatirane, že skozi desetletja. In kašen Stritih ima svoje fore, da ženska more biti mati in če ni, ni prava ženska. Mislim take *glupe* se spomnim.«

ANGELCA: »Po navadi, kadar smo se pogovarjali, ali kadar smo delali kakršnekoli vaje, k so se ukvarjale s partnerstvi, ali z družino so bila vedno strejt. Jaz se ne spomnim niti enkrat, da ne bi bilo strejt partnerstvo oziroma strejt družina. In tudi ženske so bile dostikrat predstavljene kot žrtve, vsaj jaz sem to tako zaznala, tudi če ni bilo namerno. Po navadi je bilo- moški je alkoholik in ženska ne zmore sama, ali pa mati samohranilka, ki ne zmore sama. Vem, da ni bilo mišljeno tako, ampak mene je to ful motilo, da nismo govoril o ženskah na drugačen način, o ženskah, ki zmorejo. In ful se strinjam z Blico, se spomnim parih primerov, ko smo specifično rekli, da bomo govoril o tem, se prav spol, spolni izrazi, spolna usmerjenost, pri drugih predmetih je bilo pa o spolih govorjeno na ful konzervativen način. Spomnim se, ne vem, sigurno pri Vitotu, da je ful tega gentleman-stva stare šole in ful seksizma no, pri določenih predmetih se je ful stereotipno govorilo o ženskah, o moških.«

KOKO: »Ko smo imeli igre vlog, je bilo zmeraj tako, ne vem, očitno je toliko v nas ukoreninjeno in potem nas niti profesorji niso popravili. Zmeraj je bilo tako, da so ženske bile tiste boge, mamice, ki nič ne zmorejo. Moški pa ravno to, alkoholik. Nikol ni bila ženska alkoholičarka. Ali pa je moški žensko tepel ali pa se je drl doma. Nikoli ni bilo obratno.«

BLICA: »To je bilo res zanimivo s temi igrami vlog, ko smo jih igrali, smo dejansko poosebljali stereotype, ker drugače ne znamo, kar pomeni, da mi smo lahko govorili: 'Ja, ne smemo biti stereotipni', ampak v trenutku, čez 10 min, ko smo morali iti v vlogo in smo si mislili: 'O.k., zdaj sem jaz fotr alkoholik,'. Kaj sem jaz naredila? To, kar je stereotipno! Pa ni nujno, da je tako. In v bistvu smo sami sebe še v isti uri nazaj zahakljali.«

KOKO: »Ja, ampak se to ni popravilo.«

BLICA: »Lahko bi na koncu reflektirali: 'Kako pa ste vi to vlogo igrali?'«

MANCA: »Ja mogoče, da imamo toliko ponotranjeno to vlogo ženske kot žrtve, ker živimo v takšni okolici, takšni kulturi, potem pa faks to samo še naprej reproducira, utrjuje, kar je čudno v bistvu, ker mi smo tukaj večinoma ženske, ki hočemo nekaj spremeniti, se pravi hočemo neko aktivno vlogo prevzeti. Ampak po drugi strani se pa učimo, da smo ženske po navadi žrtve. Mislim, da bi morali ravno to, kar si ti rekla, začeti malo spreminjati ta pogled.«

TAJA: »Itak primeri nakazujejo na tradicionalno delitev vlog- mama, mislim ženska je mama, pač oče, oziroma moški je oče in to je to in si razdelita, ona pomiva, on hodi v službo. Tako, najbolj tradicionalno, kar se da.«

ANGELCA: »Pa tudi se mi zdi, kjer je bil recimo prostor, da bi se lahko o tem pogovarjal, no ne ravno prostor, kjer je bila prilžnost, spet če grem na duševno zdravje in na zavode... Na primer- smo opazili, da ženske šivajo na

delovni terapiji, moški pa delajo nekaj drugega. Ali pa, ko se ljudje selijo v stanovanjske skupine, če je ženska v skupini, potem večinoma ženska prevzame ta gospodinjska dela, ampak se nikoli nismo o tem pogovarjali, ali pa, da bi bilo to nekaj, kar bi bilo treba problematizirati. Nikol nismo izkoristili te priložnosti, da bi se o tem pogovarjali.«

ANGELCA: »Enkrat se je zgodilo, na nekih celodnevnihih vajah, en res seksističen dogodek. En moški udeleženec teh vaj je primerjal osebnost študentke, s katero je bil v paru, z njenimi spolnimi organi. Jaz sem rekla, da to pa pač ni v redu, sem to izzvala in se je pokazalo, da je bilo potrebno najprej pri profesorju doseči, da je priznal moj protest kot nekaj legitimnega, ampak potem se je tudi izpostavilo, da so vse druge punce to doživele kot napad, se pravi, to kar je ta moški udeleženec rekel, so punce doživele kot nekaj, kar ni bilo o.k., so se počutile napadeno, razvrednoteno, ampak niso ničesar rekle in s tem, ko sem jaz to rekla in ko sem dosegla, da je profesor priznal to kot nekaj legitimnega so potem tudi one izrazile, da jim to ni bilo v redu. In se je pokazal koliko je včasih pomembno, da tudi če tvegaš, da greš ljudem na živce, včasih je pomembno, da se potem odpre prostor, da ljudje povejo, da tudi njim nekaj ni bilo v redu, da se niso o.k. počutile. Če odgovorim na prvo vprašanje, sem velikokrat kaj rekla.«

V: Se ti zdi, da nisi bila podprta, ali si bila kdaj zatrta?

ANGELCA: »Ne, ampak zato, ker se nisem pustila, ker sem vztrajala pri tem primeru, ki sem ga prej omenila in profesor je poskušal zmanjšati: 'no, pa sej je bil samo hec, no, pa saj ni treba tako na ostro, pa saj ni tako mislil, pa saj pač vidiš, kakšen je!', ampak sem pač vztrajala in vztrajala in vztrajala in potem sem dosegla, da je se odprl prostor, da so tudi druge povedale. Ampak še vedno mogoče nočem toliko viset na tem primeru, ampak še vedno se je potem ta moški udeleženec potem opravičil meni in sem poizkušala razložiti, da ni problem, da je on užalil mene, ampak da to, kar je rekel ni v redu, ne glede na to, ali je katera rekla, da jo to moti ali ne, ali je to motilo eno ali več njih, da ni v redu, da je ponižujoče do žensk in profesor spet tega ni podprl in potem, ko je bilo konec vaje, je ta moški, preden je šel, rekel: 'no, pa še enkrat oprostite, ker sem tisto rekel.' In za celo skupino ni bilo zaključka, da ta izjava ni bila v redu; zaključek je bil, da se je ta študentka spizdila zaradi nečesa, kar jo je zmotilo in je pač dosegla, da se ji je tip opravičil in to je to.«

ANGELCA: »Občutek imam, da so socialne delavke in na faksu in v literaturi in v socialnem delu na sploh predstavljene tako, da utelešajo pa reproducirajo neko stereotipno ženskost in me to ful moti. Pač po eni strani, mora imeti te lastnosti, da mora znati poslušati, biti razumevajoča, čustveno delati, se trudi, da bi bili vsi vključeni, dela skrbstveno delo in tako naprej. Tudi ko je zagovornica je zagovornica, ker ima neko dolžnost, ker to mora narediti, ni pa socialna delavka, jaz se ful ne spomnim, da bi brala, ali pa, da bi govoril o socialni delavki kot o močni, pogumni, konfliktni, agresivni, o teh stvareh in me to ful moti. In še posebno, če razmišljam o tem, koliko žensk je na našem faksu, zdi se mi, da je socialno delo podaljšek te vloge mati, ki dela reproduktivno delo, skrbstveno delo, je doma in ker to ni več, to je preživeto in zdaj bom delala pa socialno delo, kjer bom v bistvu delala iste stvari za katere bom sicer plačana, ampak še vedno bom delala iste stvari, ki zatirajo mene in zatirajo spole in pač reproducirajo patriarhat. In to ni o.k.. In če se socialno delo ful reducira samo na te neke vloge, ki so tipično ženske, kar je pa ostalo, je pa manj vrednoteno, tudi na našem faksu. Aktivizem ali pa neke družbene analize ali pa anti-sistemske, nekaj, kar je onkraj, kar je proti, kar je proti avtoritarno ni o.k., zato ker se na nek način tudi ne ustreza s tem, kakšnega spola je socialno delo in kaj se pričakuje od nas in da pač tudi to delo, ki ga delamo, ki se nam zdi pač pomembno, da delamo reproduktivno delo, oziroma skrbstveno delo, zakaj more biti to delano na isti način, kakor nas je stoletje zatiralo, zakaj pač ne znamo izumiti, da to počnemo na druge načine, ki ne bodo patriarhalni.«

MIJA: »Ampak niti primerov ni bilo. Pa tudi vedno, ko smo delali tiste igre vlog, vedno je bil oče, mati, sin, socialna delavka.«

GORAZD: »Recimo, kar je primerov, so pa več ali manj oče, mati ali pa eno-starševske. Ne vem, če je Gabi kdaj omenila, da bi delala z istospolnimi, pač jaz nisem slišal.«

MIJA: »Pa tudi tam na koncu, ko je tista knjiga Socialno delo z družino, maš tudi potem rejništvo, posvojitve, ločitve, otrok ne vem kje, odklonski otrok ali kako že, pa ni nič ali o eno-starševskih družinah ali o mavričnih.«

LEJLA: »Vem da pa kar so govorili o primerih, al Gabi al kdorkoli, noben ni meu enga primera, da bi delou z mavričnimi družinami, al sploh nimajo izkušenj al pa res o tem ne govorijo, to pa ne morm vedt. Tko da.«

NINA: »Pa da se tudi itak vloge neka porazdelita, recimo, če sta dve mami, ena že prevzame te vloge, k jih ima po navadi oče.«

LEJLA: »Saj meni je lih to moteče, zakaj bi moral bi en prevzeti vlogo očeta, en vlogo moškega partnerja, važno je, da se poskrbi za otroka, neko zaupanje, neko varno okolje. Če je konstruktivno, ni važno zdaj tukaj, kdo je oče, kdo je mama. Mislim, ko smo to z enim filmom isto dokumentarcem... sta bili dve ženski, k sta imeli otroka in potem je ena bila res ena moški v hiši, ki skrbi, udari po mizi, druga pa tako, materinska. To je spet določanje nekih vlog, k naj bi bile.«

NINA: »Ampak zdaj, ko se mi je malo začelo bolj povezovati, sem pa rekla, zakaj pa ravno očeta, pa so rekli zato, ker rabimo, da je nekdo strog, pa da nekdo bolj jasno pove, pa da se ga uboga, kar se potem v bistvu sam navezuje na to, da v naši družbi oče udari po mizi.«

FRANE: »Ampak primeri no, to kar meni manjka, primeri so bili pa vedno tisti, mama, oče, dedek, babica. Tudi se mi zdi, da eno-starševskih družin nismo ravno veliko obravnavali, po navadi so bile cele družine, ki so prišle tja in niti ne moreš reči, da je to neka tista najštevilčnejša oblika družine, ker verjetno ni.«

SANDRA: »Tudi pri tem predmetu spol in nasilje, vsaj mi, ko smo imeli vaje, vedno je bilo, da je moški izvajal nasilje nad žensko in obratno, v glavnem vedno je bila družina, kjer je bila ženska, moški in otroci. Jaz se ne spomnim, da bi bil kakšen primer drugačen.«

MIJA: »Ko smo govorili o družinah, kaj kdo počne. [...] Ne, da bi nam točno oni govorili, veš kaj se pričakuje od moškega pa kaj se pričakuje od ženske, ampak...«

GORAHD: »Vse raziskave, vse karkoli so povedal je bilo tako kao kaj je ženska pa kaj je moška vloga.«

MIJA: »Ja, kar so povedali je bilo to, je nekak tudi prepričanje vseh ostalih ljudi, kaj naj bi počele ženske pa kaj naj bi počeli moški.«

MIJA: »Potem mi smo imeli pri hendikepu en predmet in tudi ženske ostajajo doma, če je otrok oviran, ne bo ostal oče doma ali pa tudi pri predmetu stari ljudje je bila spet ženska doma.«

GORAHD: »Ne neposredno ampak posredno pač povejo ane. [...] Ampak dejansko ne povejo, da to moraš delat ampak to utrjujejo in dejansko se utrjujejo te tradicionalne vloge.«

LEJLA: »Dejansko, če verjameš to ves čas, se ti bo nekam notri usedlo, če ne boš znal razmišljat, da lahko ti drugače delaš.«

SANDRA: »Primeri so vedno tako zastavljeni, jaz se prav spomnim pri Spol in nasilje, ženska je bila doma z otrokom on je imel... pač lahko bi naredili še kakšen drugi primer, da nimaš tega non-stop v krvi, da je to tako. Da je zdaj že kar normalno.«

NINA: »Nekaj imam v mislih, da je ženska bila nabiralka, moški pa lovec. In potem je tudi tako, moški je tudi zdaj, mora več zaslužiti, mora več v službo hoditi, on prehrani družino. Ženska je pa nabiralka, pa gre v trgovino pa nakupuje pa vrtička.«

LEJLA: »Ali ni ravno v ponedeljek Gabi rekla, pač kao, da moški ne najde v hladilniku hrane zato, ker je lovec in ženska najde zmeraj vse, ker je nabiralka. Na tak način.«

NINA: »Ja ravno to je rekla. Da v hladilniku se nič ne premika, zato moški ne najde.«

NINA: »A veš v ponedeljek je tudi Gabi rekla: 'no pa dajmo kolegom danes to čast, da bodo oni predstavili skupino!' [...] Meni se zdi, kot da je Gabi rekla na tak način a veš, pa dajmo enkrat tem našim fantom tu nekaj, ker itak niste fantje. Tak prizvok je imelo, socialne delavke so po večini ženske no... Ta prizvok se je malo čutil pa še malo odziv okolice na te poklice... Jaz sem tako začutila.«

LEJLA: »Pa saj tudi na začetku, prvi letnik, je bilo isto: 'waaav, a celo toliko moških je!' mislim, kot da je kar takoj določeno, kdo je socialni delavec, kdo je medicinska sestra, medicinski brat. Kdo je določen za kateri poklic, vse je v glavi. Je že tok vpeto v naše mišljenje.«

GOVOR O LEZBIJKAH IN GEJIH KOT PRESEGANJE HETERONORMATIVNOSTI

»[J]e bila dilema, ali neko temo eksplicitno obravnava zato ker je problem, zato ker je, recimo, oblika diskriminacije ali pa reči, seveda, saj ta tema se tako in tako povsod pojavlja in jo bo treba povsod, če govorimo o zdravju, otrocih, mladih, o revščini itn., vedno bomo dali zraven še LGBT, recimo. Ali pa, vedno bomo dali zraven še Bosance ali pa Rome. Če delamo *mainstreaming* ne rabimo imeti teme socialno delo z Romi ali pa LGBT itn., ker to tako in tako adresiramo. Ampak v resnici se to ne dogaja. V resnici, takrat, ko nečemu rečemo *mainstreaming*, je v bistvu je večja verjetnost da bo dominacija tradicionalnih tem in tradicionalnih pogledov na določene teme. Iz te perspektive bi LGBT moral biti obvezen predmet, ne izbirni.«

»[I]tak imamo tudi različne usmerjenosti znotraj faksa, sicer se o tem ne pogovarjamo ful, spolne govorim, pa da bi kdo to karkoli obsojal. Je pa res, da verjetno ko govorimo o stvareh, tako kot sem prej rekla, pa smo mogoče preveč pod vtisom teh splošnih norm in da imamo žensko pa moškega, ki sta par. Bi lahko večkrat rekli, imamo dve ženski, ki sta par.«

»[D]anes, ko ljudje diskutirajo, (če niso sami lgbt) svoje izjave podprejo tako, da se sklicujejo na svoje prijatelje ali znance, ki so geji ali pa lezbijke.«

»Zelo veliko je bilo tega [med študentkami], 'moja prijateljica lezbijka, ki je trtrtr, ali pa moj prijatelj gej, ki je rekel to pa to'.«

»[I]mamo predmete posebej za Rome, posebej za homoseksualce. To se mi tudi ne zdi potrebno. Mislim, o.k., potrebno s tega vidika, da nas opozori, da mogoče res smo tukaj diskriminatorni, v tem smislu je dobrodošlo, ampak z druge strani je pa to spet neke vrste etiketiranje, tako da je fajn, če se da v normalno vsebino vnest.«

»Zdaj, zakaj bi rabili posebne prostore, klube recimo, gejevske in lezbične klube, pa različne varne prostore ipd. mislim kakšen je sploh *point* tega. [...] Nekateri v tem ne vidijo priborjenih pravic, ampak ovire integraciji.«

»Aleksander Todorović je zelo jasno povedal, z nami so tudi geji lezbijke, Afričani, skupnost Afričanov, ta skupnost, una skupnost.«

»Okoli mavričnih družin, okoli homoseksualnosti, okoli heteroseksualnosti, okoli tega, da pravzaprav je pametno stvar čim bolj odpirat. [...] [i]n verjetno je več takih, ki so sposobne razmišljati o tem malo bolj tolerantno, ampak še zmeraj je to manjšina. Naše študentke in študentje so bolj ali manj dokaj normalni, taki kot drugi. Se držijo prevladujočega načina mišljenja in prevladujočih stereotipov.«

»[P]reseganje tega heteronormativnega okvira bi pomenilo, da se ukvarjamo s temami, kot je vsakdanje življenje gejev in lezbijk, ki gredo onstran heteroseksizma.«

»Ne, ni dovolj, je pa nekaj [govor o lezbijkah in gejih, kot prestop iz heteronormativnosti].«

»[D]a sta dvema ženskama v istospolnem razmerju, [...]hotela urediti [...] poskusno vikend rejništvo k tema dvema lezbijkama.«

»[P]rimere dajem, velikokrat, čeprav nisem delala z zelo veliko geji ali pa lezbijkami, ampak velikokrat to povem, da dajem te primere, tako.«

»[V]saj ena med njimi je odprta in deklarirana lezbijka. Moja najboljša prijateljica pravzaprav iz Amerike, tako da jo imam najrajši, smo vedno šli kaj takega pogledati.«

»In zelo hitro je moralo postati jasno, da tako ženske, tako lezbijke in geji so del skupnega boja in da to je pomembno, in da gremo skupaj v boj, [...] ker je bila tendenca preslikave tega heteronormativa v samo gibanje zelo velika.«

»Ampak gejevska parada recimo.«

»Edino en center poznam, kjer so zaposlili enega geja, kot socialnega delavca. Verjetno ne zardi tega, ker bi bil, ampak na en način s tem zavedanjem. Tudi debatirala sta z direktorjem o tem, da bi bilo dobro pravzaprav bolj, LGBT populacijo nekako, nekako center narediti bolj, za to, ali z nekim povabilom, s kakšnim programom ali, odpret to temo, za delavce, za uporabnike in tako naprej in si mislim da je deloma bilo pomembno, da je bil ta človek gej, aktivist in tako, poznan v tem.«

»Kaj sporoča fakulteta s tem, ko ima predmet gejevske in lezbične študije? Najbrž sporoča eno vidnost. Da v bistvu je vprašanje LGBT realnost, pravic, gibanj, vsakdanjega ne vem življenja, ne vem karkoli že, da pravzaprav postane čim bolj vidno. Najbrž to. Ne vem če še kaj drugaga. Pa, da je to eno mesto, kjer lahko se posebej naslovimo te teme, ki jih mogoče ostali predmeti pa premalo naslovijo.« (Kaj sporoča fakulteta s tem, ko ima predmet gejevske in lezbične študije. [...] Pa, da je to eno mesto, kjer lahko še posebej naslovimo te teme, ki jih mogoče ostali predmeti premalo naslovijo.)

.....

IZJAVE ŠTUDENTK_OV NA FOKUSNIH SKUPINAH

MANCA: »Ja govorili so o teh heteroseksualcih pa o homoseksualcih, kar mene moti, da je še toliko enih drugih spolnih identitet, ki jih tukaj nismo niti omenili, niti, se mi zdi da, jih ljudje ne poznajo. Kar sem jaz vse izvedela, tako iz življenja, preko prakse z ljudmi ko se pogovarjam, na faksu pa nekak to ne obstaja. To me je malo zmotilo.«

ANGELCA: »Samo *strejt* ali pa geji pa lezbijke.«

ANGELCA: »Da ne govorimo da je itak eden od teh dveh predmetov je itak izbirni, tako da ljudje k si niso izbrali tega predmeta niso praktično ničesar slišali onkraj tega, da obstajajo geji in lezbijke in da imajo manj pravic.«

MIJA: »[S]mo imeli enkrat na Darjinem modulu, gosta Mitjo Blažića pa še eni so prišli, Legebitra je bila pa še ene druge organizacije pa takrat smo imeli prav o istospolnih.«

GORAZD: »To hetero pa istospolno, to so omenjali.«

NINA: »Bi- pa nismo nikoli, vsaj meni se ne zdi.«

GORAZD: »Jaz se tudi ne spomnim, da smo karkoli drugega.

NEPREPOZNAVANJE HETERONORMATIVNOSTI

V: Kakšno je stališče socialnega dela, kot stroke do spolnih usmerjenosti?

»Kakšno je stališče socialnega dela do istospolnih partnerjev, oziroma ... ?«

»[L]ahko kakšna kritična sociologinja v vsakem ravnanju svojih staršev do hčere vidi seksizem. Torej če nekdo reče svoji hčeri 'Ti moja mala princeska', to je za njih že orto znak seksizma in tega ne sme biti. To se mi zdi skrajna banalizacija zelo kompleksnih vprašanj. Seveda v nekem primeru, to je lahko seksizem.«

»[P]rostor je vedno. Sej to je ena od pomembnejših tem. Tako, da ja. Ne vem, recimo pri predmetih [...] absolutno, ko so študentke, ki delajo recimo na Legebitri, je sigurno prostor kjer lahko tudi spregovorijo. Res pa je, da med študentkami nimam občutka, da bi bile, zelo opredeljene do katerekoli druge teme, v smislu, da bi izražale neke predsodke, se mi zdi da so do vseh tem tako zelo zadržani. Ampak to je zelo odvisno od neke skupine, spet.«

»[S]kozi mojo izkušnjo, jaz glede na to, da sem bila mogoče malo okužena s tem pa mogoče sem malo feministke, če bi lahko temu rekla, sem si rekla, 'če bom', najprej sploh nisem hotela vedeti, kakšnega spola bo moj otrok. Potem ko sem pa zvedela, po nekem naključju, da bo punčka sem si tako rekla, 'ne bomo kupovali roza oblekic'«.

»[S]e sprašujem koliko je to pomembno naslavljeni, izpostavljeni, ker sama zase ne bi rekla, da delujem heteronormativno ob delu s študenti. Seveda se pogovarjamo o predsodkih na splošno, ki jih izpostavljajo, tudi do istospolnih partnerjev. Pogovarjamo se recimo, kakšno je njihovo mnenje o posvojitvah otrok pri istospolnih partnerjih«.

»Dobre stvari so, da imamo nominalno, po številu predmetov pa vsebinah zelo zastopane stvari. Jih tudi slišimo na predavanjih ali pa navsezadnje tudi znanstveno produkcijo, članke, knjige, ki jih FSD da od sebe, ta vidik je tudi zastopan no.«

»In še ful socialnih delavk je žensk, to pa je nekaj, kar moramo pogledati. Da je večina socialnih delavk žensk. In ta odnos do sebe kot ženske in razumevanje sveta iz te ozkosti, je nedopustno. In ti ne moreš iz svojega razumevanja starševstva ali materinstva ali zakonskega odnosa soditi o drugih, pač ne moreš. Ne smeš.«

»Se pravi, da se ne zapira v neke družbene norme, ampak da zmeraj dopušča možnost raznolikosti [stroka socialnega dela]«.

»[Z]agotovo imamo ljudi, ki se ne bi mogli strinjati s tem, da se ljudje vidno istega spola poročijo med seboj ali pa kaj podobnega, ki jim osebno to ni blizu in tako naprej. Nismo kar vsi odprti do nediskriminatornega vedenja, zagotovo ne. Tako da tudi glede spolne usmerjenosti zdaj ne vem, mogoče smo malo manj rigidni kot drugje, mogoče pa je spolna usmerjenost malo bolj vidna na naši fakulteti.«

»Moraš iti čez to, da imaš tudi reflektirane lastne predsodke, lastna stališča, da poznaš raznolikosti. Potem lahko prideš, se mi zdi, da do te stopnje, in upam, da se v procesu na naši fakulteti, da je študij tako zastavljen, da pridejo do tega«.

»In sedaj podpreti ljudi, takšne ali drugačne spolne orientiranosti, v družini, izven njih... Da najdejo, ustvarijo, raziščejo najboljše načine skupnega življenja, za to gre. Saj vemo, kaj ljudje potrebujemo. Vseh spolov, v vseh časih, od rojstva do smrti. Za to gre. Ne za to, ali si ti drugačne spolne usmerjenosti.«

»[V] socialnem delu se mi zdi, da to [heteronormativnost] ni en zelo pereč problem. Ker je toliko hujših problemov in se bojim, da je to lahko tako, nekaj kakor za preusmerjanje pozornosti od resnične bede in hudih, hudih življenjskih stisk na nekaj, kar je bolj kulturni problem.«

»[J]az fakulteto vidim kot heteroseksualno, ne vem pa, če jo vidim, če jo vidim kot seksistično«

»[V] Sloveniji, se mi zdi da mogoče je malo premalo glasu ali pa ta gledal ne seže do dovolj ljudi. Jaz ki delam v stroki socialnega dela, mislim na fakulteti [...] seveda mogoče hitreje opazim če je kakršnakoli objava v tej smeri, kakršnokoli dogajanje. Nekdo ki je čisto iz druge stroke, se sprašujem koliko je v stiku s tem, koliko recimo opazi kakšno dogajanje razne akcije, karkoli.«

»[S]ocialni delavci, so bili nekoč študentje fakultete za socialno delo in upam, da imajo reflektiranega več kot drugi ljudje. Jaz upam, da jim na študiju, vsaj če skozi svoje izkušnje gledam, ko sem bila študentka socialnega dela, se mi zdi, da sem bila bolj povabljen v to reflektiranje svoje tudi ne vem, spolne identitete, tega kako sem, postala ženska ali ne, kaj je biološki spol, kaj je družbeni spol, te stvari... In upam, da se potem to tudi v stroko naprej prenaša.«

»Zdaj ste me ujeli, ker jaz sama kaj dosti ne [...] tudi nimam te teme [spolne usmerjenosti, spola, partnerstev in družine], ne razvijam te teme s študenti.«

»[S]mo imeli predavatelje iz pravne fakultete, ki so v bistvu bili zelo šovinistični, no, tako, poniževalni do žensk, tako na splošno, tako da upam, da zdaj smo več ali manj to, vsaj približno, odpravili.«

»Jaz mislim, da je [stališče stroke socialnega dela do spolnih usmerjenosti] vseeno odprto. In, da se zavzemajo za to raznolikost, spolno raznolikost, da ni zaprto, da bi ustvarjalo neko polje 'ne samo to pa to je pravo.' Da ne ostajamo, v nekem tradicionalnem klišeju, ampak da se je to polje zelo razširilo, da se govori o tem. Jaz vem, da smo pri antropologiji ful govorili o tem kot se spomnim. Pa to kar zdaj vem od Ane Marije Sobočan, ko odpirajo te teme. Pa tudi vem, da socialno delo z družino odpira te teme, tako da ne bi rekla, da je zdaj stroka, vsaj v tem slovenskem prostoru, [...] tukaj kot imam jaz občutek, na FSD-ju, je zelo odprto in raznoliko. Tako.«

»Jaz kaj dosti te teme ne izpostavljam ker ne vem, razmišljam, ali bi morala kaj bolj izpostaviti, ker se mi zdi, da, mi se s študenti predvsem pogovarjamo o tem kako delati z uporabniki in tukaj se mi zdi da ne glede na to kakšna je spolna usmerjenost uporabnika, tukaj ni razlik, kako bi z nekom delal. Pač se po navadi vedno pridružiš iz te perspektive, da je on ekspert iz izkušenj, ne glede na to ali ga zanimajo ženske, moški, oboje, kakorkoli. [...] Tako da, ni da bi kaj posebej izpostavljala, spolno usmerjenost niti ne vidim potrebe po tem.«

»Jaz se globoko strinjam, ne, da v tem poklicu je več žensk in tako naprej, ampak zaradi samega stila pisanja sem jaz pri sebi ugotovil, da mi je lažje tako pisati, kolegice pa so ugotovile, da jim ni problem tako pisat, se pravi v ženskem spolu, jaz pa v moškem. Se pravi jaz tu nimam problemov. Jaz ne, no. Če me bo pa kdo prepričal, da mora pa obvezno biti [...] v ženskem spolu bomo pa to spremenili. Samo se mi ne zdi tako pomembno to vprašanje, mogoče celo boljše, da se vidi ta razlika, [...] enkrat moška... Pomembno je, da vztrajaš na enem, zato da je berljivo. Lahko pišeš pod pripombe potem 'velja za oba spola.' Ampak ni berljivo, z vsemi tistimi sleši pa a-ji. Zelo težko berljiv tekst, tako da boljše da je eno ali drugo. Samo, bi rekel, tehnično vprašanje kar se tiče spolov. Zdaj pa vsebinsko kar se [...] tiče nikoli ni bilo nekih zadržkov za karkoli v zvezi s tem.«

»Z eno družino, kjer je prišlo do spolnega odnosa moža, ki je očitno biseksualen, z drugimi moškimi. In tudi v privatnem življenju, za njo, je bilo to mnogo težje preživeti, kot če bi bila ženska. Zanimivo, no vidite, to je še vedno tako. Tudi otrokom povedati in sprejeti. Ampak je možno.«

»[L]očene ženske, ki ostanejo same z enim ali z dvema, tremi otroki, in potem najdejo razumevanje samo pri drugih ločenih ženskah. To nastanejo zelo zanimive, medsebojne povezave, kakor ena solidarnost, ki je, se mi zdi silno pomembna. Brez teh povezav in brez tega, da se potem recimo tri ženske tako med seboj podpirajo, velikokrat so tu tri ženske, ne dve. Kakor, zdaj ta trikotnik ščiti potem vsako od njih, da ne bi njihovo druženje, preraslo v neko nežno vez med dvema, ampak, da njihovo druženje služi temu, podpora, našim materinskim vlogam in tudi podpora temu, če ima prijatelja, potem lahko pelje njena dva otroka k prijateljici, tam prespita in ona ima potem tako, eno možnost, tudi za erotično življenje. Drugače, so pa ženske, ki ostanejo same, to je, se mi zdi najstrašnejši problem družbe. Ampak o tem problemu se na tej šoli skoraj nič ne govori.«

»Mogoče skozi izkušnjo teh vaj, ki smo jih imeli, vidimo, da so eni zelo odprti do tega [spolnih usmerjenosti], eni imajo še zelo tako mnenje.«

»Ja zagotovo hetero [...] sigurno se socialne delavke velikokrat, srečujejo z razširjenimi, popolno sestavljenimi, novi partnerji in tako naprej ampak zelo redko je tukaj nekaj drugega kot moški in ženska in tam, kjer sta dve ženski ali pa dva moška, kar se je verjetno najbolj pogosto pojavljajo pri primerih posvojitve, ne vem kolikokrat pride spolna usmerjenost sploh, ker ne delam v praksi.«

»Kaj bi jaz upala je, da brez vseh teh spolnih vlog, zakoreninjenih, da se ne vprašajo potem, 'aha kdo pa zdaj bolj popravlja avto, kdo pa več pomiva posodo' in upam da jim uspemo to dati, ker zagotovo mavrične družine so iz tega vidika velik izziv ali pa kot priložnost za dojemanje spola, gotovo, ker podirajo to osnovno celico, ki je zelo binarna. Ne vem upam, da pridejo z enim razumevanjem, da naredijo en prestop tudi iz tega vidika.«

»Ampak dokler imamo na fakulteti katedro, ki predava socialno delo z družino, ne, pač moramo nekako upoštevati ta kompromis, kar oni predlagajo, ne, tako da ni to zdaj.. Mislim, je diskutabilno, ampak nekako moramo biti tudi spoštljivi do tega znanja, ki ga oni prenašajo prav iz tega področja, kakor so ga definirali. Ampak ga tudi redefinirajo, ker se tudi spreminja. V zadnjem času se spreminja, družba gre tudi v tej smeri, ne. Pred 15 leti ni bilo to vprašanje ne.«

»[N]e, jaz mislim, da ne govorimo[o partnerstvih]. Jaz mislim, da ne.«

»Če bi jaz imel to temo[mavrične družine], in bi jaz predaval to temo, in bi imel vaje, oziroma seminarje, bi vam lahko odgovoril, ker bi lahko nekako sklepal po njihovih 'feed back-ih'«

»Pojma nimam. Jaz z študenti nikoli ne govorim o tem [mavrične družine].«

»Vem, da sta Anamarija pa Darja raziskovali, ne vem, kako so o spolnih vlogah znotraj, ali karkoli se je že dogajalo znotraj, ne vem. [...] [J]az osebno se nisem s tem tako ukvarjala zelo veliko. [...] [T]o je imela tudi Anamarija tudi pri [...] predmetu, pravzaprav. [N]e vem, ali ona kaj o tem govori.«

»In sem ga vprašala 'kaj pa ti kaj počneš, imaš kakšno punco ali fanta?' in kakšna je bila njegova reakcija na to, da sem jaz sploh pomislila na to da bi on lahko imel fanta. To se mi zdi da je en odraz te heternormativne družbe. Meni je vedno, ko nekomu postavim tako vprašanje se mi zdi da ravno s tem človeka povabim, ne da povabim ampak da ne predpostavljam da ima partnerja nasprotnega spola, čeprav za marsikoga je pa ravno to. Zdaj mi je prišla na misel beseda žalitev, ne vem če je to ravno prav ampak ja, je tako. Ampak nimam pa občutka kako zdaj sama stroka socialnega dela, nimam toliko podatkov ampak pri nas na fakulteti pa nimam tega občutka.«

»Mi smo kolektiv ki nikoli ni bil obremenjen z nekimi zelo konzervativnimi šablonami po neki tradiciji. [...] Poleg tega smo že skoraj od vsega začetka imeli v kolektivu različne prakse tudi v zvezi s partnerskimi razmerji in spolnostjo. Izvenzakonske skupnosti, to je tisto, kar na teološki pa drugih fakultetah je to redkost. Homoseksualce, biseksualce, hetero seveda in potem to združite s študiji in se to more tudi poznati v kurikulumu, da ni nekak zadrt ali pa spolno segregiran, diskriminatoren kurikulum. S tem nikoli ni bilo problemov, je kar v redu. Fajn kolektiv.«

»Če bi dal oceno od 1 do 5, 4+. Tu [pri govoru o spolnih usmerjenostih] se lahko samo pohvalimo«.

»[P]sihološko nalogo družine definiram ne kot skupnost, kjer je prostor za neskončne razlike med ljudmi, ampak, potrebuje strukturo, sistem, ki dovoli soočenje, konfrontacijo, srečanje, bližino in odgovornost za procese. In to velja

za vse oblike družin. [...] [V]ažno, da sem lahko razložila, ali smo dovolj jasni, ali dovolj delamo na tem, da se nek mit neke patriarhalne, najboljše, razreši, odstavi. Težko bi si predstavljala, da kdo pri nas govori o enem tipu željene družine.«

»Mi ne govorimo o nobenih družinah tako, da bi šli zelo poglobljeno v posamezne skupine družin, ampak govorimo samo o odprtosti do različnih družin, da nimamo nobenih predstav o tem, kaj družina je, kako bi družina morala živeti, da bi rekli, da je družina ali pa, da ni družina, ampak vedno smo odprti do samodefiniranja družine in do tega, da nikoli nas niti ne zanima, o socialnem delu z družino, ko pridejo ljudje po pomoč... [...] [s]e pravi o nobeni skupini ne govorimo, 'ta skupina ima pa take značilnosti, ta družina take', ampak vedno družina, ki se sliši kot družina, mammo pač predstavijo neke skupnosti ljudi, ki so na različne načine povezani in želijo podporo na svoji poti za to, da bo tem članom v tej skupnosti bolje.«

»[S]e s študenti pogovarjam na primer o predsodkih, v prvem letniku in o družinah, različnih oblikah družin, kaj so tudi spremembe. Tam se tudi malo pogovarjamo o istospolnih partnerjih.«

»[J]az mislim, da se poudarja, verjetno se poudarja pri predmetih, ki obravnavajo družino, da pod družino mislimo kakršnokoli obliko družine.«

»[S]plošje se ne pogovarja o tem, da bi definirali različne oblike, ampak je ta naloga odprta za vse oblike. Ker se mi zdi, da čim začneš diskutirati o eni stvari jo začneš na nek način marginalizirati. Družbeno, mislim, jaz nisem tisti, ki bi sodil, skušam pa v tem smislu vplivati na dogajanje, [...] da ko se o teh stvareh pogovarjamo, da so stvari odprte in ne omejujemo nič.«

»[P]rofesorce, profesorji, ko govorijo o družinah, predstavljajo neko družino, mama oče otroci pes, tako kot je v vsaki drugi reklami. Tako da, verjetno res. Čeprav se, po svoje, kot vem tudi na fakulteti javno poudarja, da ima fakulteta pozitiven odnos, do vseh oblik družin in tako.«

»Na fakulteti vem, da produciramo več teh odprtih oblik kakor zaprtih. [...] Ne, da dopuščaš različne oblike, različne zveze, ne da rečeš partnerska zveza je zveza med moškim pa žensko, ampak, pač.. Ali pa jaz, ki imam enega otroka, smo včasih rekli ti nisi družina, ker nimaš dveh. To je ista pot, kakor če rečeš moški, ženska ali ni družina, če sta ženska, ženska ali moški, moški.«

»[I]z moje pozicije mislim, da se govori fino. Tako o več družinah, o oblikah družin. Da se celo dekonstruira pojem družine, [...] zdaj je gotovo to dozorelo, da je družin več, da ni samo en tip družine in da bi se samo o tem govorilo. Lahko pa, da se znotraj predmeta, ki se s tem ukvarja še zmeraj večinsko. [...] [D]rugačnih družin in tako, drugačnih v narekovajih. Tako, na splošno klimo, kako jaz ocenjujem moje kolege in moje najbližje, pa mislim, da eni so o.k., se ne bodo s tem ukvarjal veliko, bi rekla, ampak gotovo niso izključujoči. [...] Tako da, gotovo pa če smo kaj kdaj diskutirali pa smo se vsi strinjali, da družina danes je zelo pluralen pojem. [...] Tako kot se s kolegi pogovarjam, približno vem, kako razmišljajo in tako. In tu lahko zagotovim, da so precej vključujoči, vsaj v teh diskusijah in tako.«

»Ne čutim, da je moja naloga, da bi mogla na to [predsodke študentk_ov do različnih skupin ljudi] kakorkoli vplivati. Če bi videla da, prihaja do neke diskriminacije koga, do nekega nasilja, tukaj bi definitivno posegla vmes, dokler se pogovarjamo o nekih mnenjih seveda pa jaz lahko izrazim svojega, povem zakaj je takšno moje stališče na primer. Ne čutim se pa kot nek razsodnik, ki bi določala 'ne ti narobe razmišljaš, ti nimaš prav, lej to pa to je prav'.«

»[V]jedno je lahko boljše, ampak meni se zdi, da je veliko boljše, mislim, zgodi se oni napad na Mitjo [Blažiča] pa še kaj, ampak v Zagrebu, kolikor se pač pri enih straneh nekaj dogaja, po drugi strani je pa HDZ v Zagrebu, oziroma na Hrvaškem totalno zastrupil sceno. V Beogradu si jaz ne bi upal iti z ekipo iz Legebitre po Beogradu.«

»Ljubljana je zato super kraj za bivat, tudi zaradi Legebitre in vsega tega, lahko hodiš po svetu pa rečeš 'Ponosen sem, da sem iz Ljubljane! Kaj vse imamo tukaj?!'«

»[V] Ljubljani so bile te zadeve vse sprejemljive, si lahko samoumevno, tako rekoče, šel v K4 pa bil tam, in kamorkoli drugam, na Metelkovo, ko si se pa vrnil domov pa šel obiskat svoje sorodnike, si nenadoma videl 'to je pa en drug svet, čisto drug svet, sploh ne vedo za kako Legebitro, mislim, čisto svoj, drugačen, paralelni svet. Slovenija... pet svetov, deset svetov. Ljubljana je en svet, potem pa še drugi. No ampak niste me to vprašali, in Legebitra in še en kup drugih projektov, so razlogi, da je fino živeti v Sloveniji.«

»Ukrepi pozitivne diskriminacije, da si nobena oblast ne upa odtegniti recimo sredstev delovanja tovrstnim skupinam z izgovorom, 'ah sej ima vsak pravico biti kakršen je. Sej ne podpiramo hetero posebej s financiranjem iz občinskih ali državnih sredstev, njihovih dejavnosti, potem tudi njih ne bomo.' To smo pa že toliko daleč, da si nobena oblast tega ne upa. Kvečjemu reče, 'dobro saj dajemo sredstva, saj smo jih tudi vam.' Ampak gejevska parada recimo, pri nas ne najdete, upam da imam prav, politika, političarke, ki bi se zgražal nad temi paradami, za razliko od naše sosesčine. Vendarle je to neka norma. To je pridobitev v zadnjih, ne desetletje ampak recimo v zadnjih 20tih letih pa vendarle.«

»Recimo nasilje, da so moški tisti, ki so nasilni, to spet verjetno izhaja malo iz preteklosti, malo iz statističnih podatkov, ker je verjetno vseeno več takšnih primerov prijavljenih s strani moški, ampak ne pomeni pa to tega, da drugo ne obstaja.«

»[V]ečinoma delajo socialno delo ženske, tako da s tega vidika je nekako nadpovprečno zastopan ta ženski vidik. Po mojem je odvisno od vsakih posameznih področji. Pri nasilju recimo, smo rekli so moški.. No, mogoče na splošno moški trpijo zaradi tega, ker ženske prevladujejo. V smislu 'raje damo mami otroka, moški je tisti, ki je nasilen'...«

»Da se mogoče res preveč stereotipizira mame kot tiste, ki primarno najboljše poskrbijo, ali pa ki jih otrok primarno rabi in šele potem očetje.«

»[K] socialni pedagoginji je en naš študent prišel na prakso in je dobila navodila in je bilo vse v ženskem spolu napisano. 'Kaj se pa vi greste na vaši fakulteti, pa kaj je zdaj to, to pa res ni o.k., to je diskriminacija moških in tako.' Res, mi je bilo tako zanimivo, ker nam, je to že tako domače, in zadnjič sem prav razmišljala, mislim, da si ti [na delavnici] ženski spol uporabljala, so bili pa tudi moški v skupini, sem si mislila, 'kako se moški počutijo, ali bi bilo fino oba spola?' Jaz po navadi oba uporabljam, tudi študentom ko govorim, tudi če je en študent uporabim tudi moško obliko. Ampak drugače govorim v ženski obliki, tudi vaje imam tako napisane.«

.....

IZJAVE ŠTUDENTK_OV NA FOKUSNIH SKUPINAH

ANGELCA: »Ne, to je ravno to kar sem prej govorila. So *strejt* ljudje, ki jih ne rabiš poimenovati, ker to tako je, potem je pa še uno, ta drugo, drugo z velikim d, in to so vse ostale spolne usmerjenosti ki se jih pa itak ne omenja, razen gejev pa lezbijk. Ampak se jih omenja kot nekaj ekstra, nekaj dodatnega, nekaj kar je treba posebej poimenovati, zato ker je drugačno od tega kar je, normalno«.

MANCA: »Ja mogoče, da imamo to toliko ponotranjeno, to vlogo ženske, kot žrtve, ker živimo v taki kulturi potem pa faks to samo še naprej reproducira, utrjuje, kar je čudno, ker smo tukaj večinoma ženske, ki hočemo nekaj spremeniti, se pravi, hočemo neko aktivno vlogo prevzeti. Ampak po drugi strani se pa učimo, da smo ženske po navadi žrtve. Sej pravim, to je res, ampak mislim da bi se morali ravno to, kar si ti rekla, začeti malo spreminjati, ta pogled.«

KOKO: »Po mojem niti profesorji sami ne zaznajo težave ali kaj, saj vidijo 'vov'.«

KOKO: »Ker si *strejt* se sploh ne rabiš definirat in sploh ne rabiš prostora za to, ker je samoumevno. Jaz sploh nisem imela občutka da bi kdaj lahko oziroma bi se pričakovalo od mene da bi povedala.«

BLICA: »[Sošolka] je velikokrat opozorila na kakšno stvar, ki je bila ful na mestu. In meni je bilo najbolj smešno, da itak o.k., saj razumem da od takih sošolk ne moreš dobiti drugega kot grdega pogleda pa *rolling eyes*, ampak bi pa pričakovala da s strani profesorja bi bilo malo drugače. Pa tudi ni bilo. Kar je smešno v bistvu, mislim da je to bila njegova naloga da pove tako stvari ki jo je ona in je recimo ni, in potem še [sošolka] ni bila podprta. To je tudi ful narobe. [...] [T]o je ful narobe, da se takih stvari ne podpre pa se ne debatira naprej. Če nekdo reče 'glej seksističen si', mislim nehaj.«

ANGELCA: »Meni se zdi to, kar si ti rekla pomembno, kar se tiče tega, da profesor podpre študentko ki izzove neko situacijo ki je seksistična ali pa ki je problematična ali pa jo poskuša problematizirati, zaradi tega, ker se mi zdi, da če ne dobiš podpore od profesorja, profesorice, da dobiš občutek, da se je prostor zaprl, da ni prostora za take teme in še posebej ker je to nekdo ki ima avtoriteto, ki je hierarhično, na žalost višje od tebe in njegovo mnenje bolj šteje, tudi v primerjavi, tudi recimo kako ga drugi sprejmejo. Če neka študentka reče neko stvar, pa če jo profesor potrdi

potem je bolj verjetno da bodo sošolke to sprejele kot dejstvo ali pa kot nekaj, kar je vredno razmisleka, kot če to pove zgolj študentka.«

MANCA: »V teoriji naj bi bilo vse kar obstaja. V praksi pa mislim da je zelo heteroseksualno. Sploh mogoče zato, ker te generacije zdaj šele prihajajo na trg dela in bodo šele kasneje dobile možnost kaj spremenit, starejše generacije pa o tem diskutirajo. To je moje videnje.«

BLICA: »Ampak to je res, nikoli ne gremo do konca, nikoli se do konca ne zmenimo, vedno smo v nekih svojih mnenjih, ki smo jih mogoče tudi malo spremenili, ampak nikoli nismo šli do konca, da bi lahko res dejansko spremenili razumevanje. To so bile samo površinske teme, pogovarjali smo se tako čisto povrhu. Mal bolj kot na drugih faksih, kjer se po mojem sploh omenja ne teh tem. Ampak še vedno nismo šli dovolj globoko. En dober debaten krožek bi nam dosti več koristil, kot pa 30 ur predmeta pa poslušanja neke snovi. Po mojem bi se bolje naučil, če bi res šli z argumenti do konca, se pogovarjat o eni stvari, na primer o družinah.«

ZANEMARJANJE DRUŽBENEGA KONTEKSTA

»Ampak to se mi zdi, da potem to pomeni, da imaš predsodke do ljudi, ki imajo predsodke. Da to pokažeš s takšnim ravnanjem. Ane, 'meni se zdi, da ona ne razmišlja prav, on bi moral drugače razmišljati, on ni v redu, ker tako razmišlja'... to je predsodek do človeka, ki ima predsodke. Tako jaz to vidim. Se mi zdi, da kot stroka lahko nekaj definiramo, lahko postavimo neka pravila, ampak se bo pa vsak posameznik znotraj tega odločil, koliko bo to upošteval, kakšne so njegove vrednote, stališča, ki jih bo zavzel, ki jih bo zagovarjal, ali pa, ki jih mogoče ne bo zagovarjal, ampak bo sam mislil neke stvari. Jaz jim povem svoje mnenje, kot ga lahko povem. Če predstavljam neko teorijo, da s tem ustvarjam kontekst, ki bi mogoče lahko spodbudil pri študentih, da tudi mogoče spremenijo svoje razmišljanje. Mislim pa, da nisem jaz tista, ki bi lahko imela kakršenkoli vpliv na študente, da bodo se spremenili, da bodo začeli drugače delovati.«

»[J]az se pravzaprav o spolu ne sprašujem, torej jaz se ravnam... mislim ravnam, ravnam se itak da ne, ane? Ampak, če bi se moral ravnati, če bi me vidve vprašali, kakšnega spola sta vidve, bi rekel ženski. Torej ravnam se po zunanjih simbolih. Zdaj, če je pri nekom manj jasno, ali pa če nekdo reče: 'Veš kaj ne, jaz sem pa ženska v moškem telesu' ali pa 'moški v ženskem telesu' – 'Aha, v redu, O.k.'. A ti potem govorim v ženski obliki ali moški obliki... če mi oseba pove, drugače ne da bi se temu izmikal ali pa se s tem ne bi ukvarjal, ampak... dokler ne postane pomembno v naši interakciji, bi dal to kot v oklepaj, ampak ne v oklepaj v smislu spremenljivega, ampak v oklepaj, torej zdajle se pogovarjamo tukaj o drugih stvareh ampak, če bi se kakorkoli o teh vprašanih spola... se pa lahko... in bi se o tem rad na ta način kot sem poskušal, deklariral svoje statement-e, torej odprto.«

»Dve taki situaciji sta bili, dvakrat, je znotraj skupine prišlo do nekih takih trenutkov, ko so se študentke odprle in so rekle, da so istospolno usmerjene. Ampak potem jaz nisem šla znotraj skupine šla pogledati, kako gledajo na to, ker se mi je zdelo pomembno, da se tista, ki je to si upala povedati in zbrala pogum, da se počuti varno in sprejeto in sem potem raje delala na tej dinamiki, kot na tem, da bi šli raziskovati, kaj pa zdaj za vas to pomeni, kako vi gledate na te stvari. Jaz bi morala potem ustvarjati čisto nek drug kontekst, bi se morala pogovoriti s tisto osebo, ali ona sploh želi, da to raziskujemo naprej, delamo, da kako vajo namenimo tej temi, da skupaj pogledamo, da si podelimo te izkušnje. Tega res nisem naredila, mogoče bi morala, zdaj ko razmišljam, ne, na ta način, mogoče. Ker je res bila taka priložnost, mogoče na ta način lahko slišimo še drugo stran, pa je kakšna debata na to temo.«

»Vsak od nas je drugačen ampak poglej, razišči v čem. Kaj je posebnega in kaj je tisto, tudi če gledaš v praksi socialnega dela, drugačnost vedno vezano v čisto konkretne procese v delovnem odnosu ali v individualnih projektih pomoči, o prispevku, o njegovi instrumentalni definiciji problema. In nima že takoj te obteženosti ideološke, ti si drugačen, jaz sem pa ta prav. Ker tudi tu moramo pač z besedami čuvati to, ko delamo. Ampak izhodišče- vsi smo drugačni- v procesih, je to absolutno varovanje edinstvenosti tistega prispevka vsakega. In v vsakdanjem življenju je to preprosto tako rečeno, da drugače vidi, drugače misli.«

»Meni se zdi, da imamo vsi neke predpostavke o ljudeh, vsak si ustvari nek vtis o osebi, še preden z njo spregovori. In seveda pogosto tudi na podlagi videza pripišemo spol osebi. A ne gre tukaj samo za pripisovanje nekih spolnih vlog, ampak tudi, kakšna ta oseba je, kdo je ta človek, to je nekaj, kar pri vseh deluje, naši možgani na tak način delujejo. Meni se zdi predvsem pomembno, da vemo, da si ustvarjamo neke vtise o osebi, še preden jo spoznamo, na podlagi ene informacije, ki jo dobimo o osebi, da je pa tukaj pomembno veliko samorefleksije, da znamo prepoznati,

da mogoče to, kar jaz pričakujem, kako se bo ta oseba vedla, kako bo ravnala, govorila, da moja pričakovanja usmerjajo mojo zaznavo, ki se mi potem vedno znova potrjujejo. In se mi zdi ravno zato pomembna ta samorefleksija, da znamo tudi mogoče drugače pogledati na osebo, da vem, da to počnem, ker sem človek in da skušam imet to v mislih, da si ne ustvarjam nekih temeljnih predpostavk o osebi, ki bi bile toliko fiksne, da jih ne bi znala tudi spremenit.«

»Danes se vam, vsaj v urbanih središčih, prej zgodi, da se večje število revežev skriva, ker jih je sram, ker dobijo stigmo, torej brez materialnih sredstev za življenje in tako naprej. Da jih drugi ne bi videli, se ne upajo izpostavljati, kaj šele zahtevati karkoli, njih je večje število kot pa med geji, lezbijkami, kjer je večja emancipacija. Saj to je verjetno tudi kaj z izobrazbeno strukturo v zvezi ampak, ta demarginalizacija pri njih gre hitreje in je lahko nam v zgled, kot pa demarginalizacija revnih ljudi. To gre zelo počasi.«

»Tega [trenutek ko se izpostavi, da je za zdrav razvoj otroka nujno potrebna moška in ženska vloga, da rabi otrok dva starša ločenega spola] ne rešujem, kot si rekla, kako rešim. Običajno želim slišati njihovo mnenje, iz česa oni izhajajo, zakaj tako mislijo, povabim tudi ostale študente, da povejo svoje mnenje. Jaz jim mogoče povem svoje mnenje, ampak to je pa to. Ni pa, da bi jih jaz prepričevala v nasprotno, se mi zdi, da včasih to študentje počnejo, če je recimo več posameznikov, ali pa recimo, da je tako ena skupinica, ki misli na ta način pa ena na ta. Da pride malo do te konfrontacije, mi imamo pa prav. Meni ni do tega, da bi jih prepričevala v nasprotno, ker mislim, da imajo pravico do svojega mnenja, mislim, da je fino, da slišijo tudi razmišljanje drugih ljudi, ki pa mogoče ne mislijo enako, da se vsak posameznik sam odloči, kako bo razmišljal, kako se mi zdi, da jih lahko razumem, zakaj imajo takšno mišljenje, od kje, jih pa povabim, da tudi vsaj raziskujejo te stvari, te teme.«

»Kako razumem socialno delo... To je pa po mojem najtežje vprašanje, ki mi ga lahko postavite. Mislim, jaz ga vidim bolj nekako tako, kot ga tudi Gabi zagovarja, v smislu nekega dialoga, nekega soustvarjanja... in seveda ne izključujem pa drugih poti, [...] [z]di se mi neodgovorno, no, se mi pa zdi, da pa socialna delavka mora biti spoštljiva in odgovorna.«

»Mislim, se mi ne zdi, da je to zdaj neki, ali nek tabu ali nekaj zelo posebnega po eni strani, tako, da tukaj sem mogoče pri sebi v dilemi, ker so na enem tistem forumu izpostavili, da bi morali več govoriti ne vem, o homoseksualnosti. Ja, se strinjam, zdaj več, približno toliko, kot tudi o heteroseksualnosti se meni zdi, da bi bilo normalno.«

»Tako razmišljam, ali je delo z nekom, če gledamo uporabnika, ki ne definira spola, drugačno kot z nekom, ki ga? [...] Zame je ravno to stigmatizacija, da rečem, on je drugačen z njim moram drugače delati, ali pa ona, moram s to osebo drugače delati, kot pa z osebo, ki ima en spol. In jaz mislim vsakemu, ne glede na to, ali imam pred sabo partnerja, [...] ki se definira kot moški in bom z njim, ne vem zakaj bi z njim delala drugače, kot pa z nekom, ki bi prišel do mene pa ne bi definiral svojega spola, ker na vsakega gledam kot na eksperta iz izkušenj, vsak pride z nekimi svojimi temami, ne glede na to, kakšne teme to so in se mu pač lahko samo pridružim pri tem raziskovanju, soustvarjanju, da doseže tisto, kar si želi. Zdaj, če seveda oseba, ki ne definira svojega spola, izrazi neko stisko z odzivom družbe na njegov način govorjenja, tako kot si ti rekla, obnašanje. Ja, seveda lahko delamo na tem, ampak to lahko izrazi tudi moj partner [...] ali pa kdorkoli. Tako da, tukaj jaz ne vidim, zakaj bi bilo potrebno drugačno obravnavanje.«

»[D]a se nekdo predstavlja kot vstajniška socialna delavka in da je dovolj, da samo delaš dobro ali v smislu opozarjaš in da je to že socialno delo, ne rabiš pa imet neke izobrazbe za sabo... in da izbereš načine, ko uničuješ tujo lastnino. Tako, zelo na osebni nivo se me dotakne kot socialno delavko in se mi zdi, da to ni pot, da pač to zame socialno delo, kot ga jaz razumem ni in se mi zdi ne fer do ostalih, da se potem tako predstavljaš.«

»To vprašanje mi zdaj daje občutek, kot da bi se moralo to posebno izpostavljati in se sprašujem, zakaj bi bilo to potrebno. [...] Jaz kaj dosti te teme ne izpostavljam ker ne vem, razmišljam, ali bi morala tukaj kaj bolj izpostaviti, ker se mi zdi, da mi se s študenti predvsem pogovarjamo o tem, kako delat z uporabniki in tukaj se mi zdi, da ne glede na to, kakšna je spolna usmerjenost uporabnika, tukaj ni razlik, kako bi z nekom delal. Ponavadi vedno pridružiš iz te perspektive, da je on ekspert iz izkušenj, ne glede na to, ali ga zanimajo ženske, moški, oboje, kakorkoli. [...] Ni pa, da bi kaj posebno izpostavljali spolno usmerjenost, niti ne vidim potrebe po tem.«

»In zato tudi zadrega ni prav dobra, veste, zato ker zadrega nekako ohromi vse. Zadrega pomeni, da se potem nič ne zgodi, ker ne vemo, da bi kaj narobe naredili. Najbolje je odpreti vprašanje, povedati, kaj kdo potrebuje. In pri nas je,

mislim, da imamo kar še veliko dela na tem. Sploh pa če so recimo ljudje z homoseksualno ali biseksualnim ali kakšnim že poimenovanjem, drugačni v smislu od večin usmerjenosti v stiskah. V materialnih stiskah, v stiskah osamljenosti, brezposelnosti, veste, takrat pa je to strašno pomembno in je nedopustno diskriminatorno ravnanje, nedopustno. To pa si tudi moramo v socialnem delu med sabo pomagat.«

»V tem smislu, da je to tako, v smislu te normalizacije. Da je meni to tako običajno stvar, da včasih težko razumem, da nekomu ni.«

»Tudi imam enih par kolegov, ki imajo mogoče drugačno spolno usmerjenost kot jaz, pa se mi to zdi neki čisto, mislim tako, sploh ne nekaj, o čemer bi bilo treba zdaj nekaj razpravljati ali pa utemeljevati ali pa odobravati. Mislim, to je nekaj, se mi zdi, čisto normalnega.«

»Ampak pridružiti se človeku s spoštovanjem, se vesti kot spoštljiv in odgovoren zaveznik, to je v bistvu šele ubesedeno v tem tisočletju. Po moji izkušnji tudi ta radikalna drža, ki zahteva absolutno anti-diskriminatorno ravnanje na vseh ravneh, ne zadostuje. In dostikrat je tudi strašno vsiljiva. In popolnoma odmika človeka, ki je na oni strani, ki je ujet v tisto, v kar je ujet, ki nima več moči, kot jo ima. In se ne more osvoboditi niti slučajno, tudi, če mi zahtevamo, da se. Tako se mi zdi, da je tudi na mnogih drugih področjih, recimo tudi to, da razumeš, da bi svet lahko bil drugačen, sodi k temu notri... Z vsakim človekom, ki delaš, se začne s tem, vsako socialno z živim človekom je inovacija.«

»[S]mo se pogovarjali tudi o primeru ene družine, kjer je oče videl sina, ki se je poljubljajl z drugim fantom in je [oče] zelo burno reagiral, na nek način malo homofobno mogoče in smo se potem pogovarjali ravno o tem, zakaj mislijo, da je on tako reagiral, kako so ta sporočila, da je homoseksualnost pa mogoče nekaj slabega, družbeno konstruirana. [...] [S]mo potem raziskovali kakšne so mogoče razlike v pogledu vasi in mesta.«

»Pravzaprav zakaj zdaj poudarjat geje in lezbijke pa trans ali pa kogarkoli, ali so to zdaj toliko zelo posebna življenja v takem smislu, da jih na en način spet poimenujemo, stigmatiziramo, rečemo še socialno delo z njimi, posebno, kot da je to posebno, ob enem pa so te, ne bom rekla identitete, ampak ti življenjski svetovi ali pa ljudje, ki so v različnih okoliščinah, bi rekla, dovolj specifičnih na en način, živijo, doživljajo... doživljajo tudi diskriminacije, ki jih na en način ustvarijo kot skupino tudi. In je vredno spoznati te specifikke.«

»In se mi je zdelo, da je še en prostor. Študentje so pa izražali željo, da bi imeli [še en tak prostor]. Tudi socialne delavke v praksi, ko smo imeli kdaj kaj na to temo, smo ugotavljali, da imajo zelo malo informacij, da se o tem tudi ne spregovori. Da se ne pogovarja in tako naprej. Da je pa to pomemben, tako spolna identiteta kot seksualna, en pomemben del človeka in da zasluži pravzaprav, [...] da je najbolj minimalno senzibilizirat za neko temo, o tej diskutirat, kar je pa res, da je tako, tudi, kot sta tudi vidve, ena mešanica ljudi zmeraj pride. [...] [j]e pa res, da včasih diverzitet študentov, da me malo ubija.«

»Po neki definiciji smo občutljivi za ranljive skupine ljudi, za diskriminirane, se pravi, bom rekla, imamo dovolj materije, ki je naša, imamo nekih potencialnih spodbud, da bi bili bolj reflektirajoči in bolj občutljivi.«

»Zakaj pa ne odgovornost žensk? Torej hec je v tem, da ostaja preprosto dejstvo, da tisti, ki mu je v neki situaciji udobno, načeloma je malo neracionalno, da bi si slabšal situacijo. Z drugimi besedami, naloga spreminjati, je naloga tistih, ki jim kaj ni všeč. Ali pa, ki bi s spremembo kaj pridobili. Če je okolje tolerantno, potem tisti, ki s tem nekaj izgubljajo, ne gredo takoj na nož, ampak so pripravljeni dati nekaj in tako dalje.«

»[Č]e se imaš za žensko v moškem telesu pa iščeš moškega partnerja v moškem telesu... tvoja odločitev, živi tako, če... jaz ti bom omogočil, jaz se bom boril za to, da boš lahko tako živel, živela.«

»Jaz mislim, da je popolnoma, da je neka običajna stvar, da se vsak bori za svoje, v tem smislu, ker je boja premalo skoraj na vsakem področju, je tega absolutno premalo, če se nekdo izpostavi v tem smislu in s tem razkrije svojo identiteto, jaz ne vidim, da bi bilo s tem kaj narobe.«

»Moje mnenje ... Ne razmišljam kaj zelo veliko okrog tega. Stvari pač so in hvala bogu, da so. Nimajo sreče v Sloveniji, ker so v zelo sovražnem okolju torej... Slovenci smo zelo egalitaristični. Moramo biti enaki. Kakršnokoli odstopanje je lahko razlog za sovraštvo. Tako da, svaka jim čast, fino, da jih pa ne jemljejo resno in da edini način, kako lahko pridejo do tega, da jih jemljejo resno, je to, da radikalizirajo svoje poglede in svoja stališča in seveda dokončno stopijo v to slovensko past, ker potem so pa oni grdi. In potem ima večina zopet šanso, da se opere, ker uni nas napadajo, mi se samo branimo. Tako da, to so take grde pasti za večino kakih gibanj, če pa zraven potegneš še

spol pa spolnost pa spolno usmeritev, potem si pa na zelo tankem ledu. Tako da... Težko reči, težko reči. Glupo bi bilo pa reči, da se mi smilijo, ker paternaliziram jih pa spet ne. Svaka jim čast, dokler sežejo, je to kakorkoli korak naprej. Da pa seveda potem so pa v marsičem preradikalni in začnejo zgubljati podporo kakih malo manj pogumnih pa malo bolj spravljivih.«

»Nimam posebnega mnenja. Meni se zdi zelo fajn, da imamo to, da imamo ta gibanja, da odpirajo teme, ki morajo biti odprte. Da se tudi, ne vem, tako, politično udeležujejo, kadar je treba. Jaz jih zelo rada slišim, ker so mi blizu in so aktivni. V tem smislu se mi zdi super.«

»Men se zdi dobrodošlo, da mam to Legebitro. Razen Legebitre mislim, da je še nekaj, nisem tako seznanjena s tem, nisem toliko v tem polju, ampak meni se zdi v redu in tudi dobrodošlo, da se te stereotipi in te meje premikajo. Tako študiram kaj ostane zdaj znotraj za zidovi in kaj gre vem. To so tudi teme za raziskovati, ker vidim tudi tukaj pri teh lgtb imajo težave, se tudi tukaj soočajo s težavami, pa predsodki pa napadi. Zagotovo dobrodošlo, da se tudi to bolj ubesedi, naredi jasno. Čez čas moraš zdaj vse dati, da bo jasno črno in belo, ampak da se naredi ta, spet v drugem pomenu besede, ta mavrica, ta raznolikost, da ne ostanemo znotraj nekih svojih, kako bi rekli, teh črnih škotel, pa smo zaradi tega gledali samo na določene stvari.«

»[Z]daj naštevam te elemente, ki so ključni za demarginalizacijo, kako margina opozarja na svoje pravice, na način, da jo družba sliši in izumlja pogajalske postopke in pritiske na *main stream* pa zlasti na oblast, da dobi več pravic. Javni glas, drugič lastne institucije, te so zgrajene, si jih zgrajujejo in tako naprej. Znotraj tega poudarka lastne institucije celo ni vseeno, ali imate samo eno, ali pa več isto vrstnih, ali imate na različnih področjih institucije, pri nas imajo že na različnih področjih. Eno je institucija za recimo politično promocijo, oziroma za spremembo zakonodaje, potem imate, že prej smo imeli, institucije za prosti čas, disko na primer, gejevske večere, lezbične večere, potem ste imeli to, saj so še zdaj, separantne institucije na tem področju, no potem je tudi posebna institucija parada ponosa, ki nikakor ni bila samoumevna, je bilo treba izbojevati, da je zdaj vsaj tu samoumevna. Tako, da različne institucije na tem, to je drugi pogoj. Tretji je pa sprememba ključne zakonodaje, recimo zakon o družini ali kaj podobnega, tu gre bolj počasi, ampak tudi tu so dlje prišli kot so bili kadarkoli prej.«

»Mislim, da je to veliko, presenetljiva zgodba o uspehu. V Sloveniji popolna zgodba o uspehu, mislim, da je to zelo, zelo v redu, tako rekoč v parih desetletjih iz nič, iz tega, ko so ljudi drugačne spolne usmeritve preganjali tudi uradno s policijo in jih šikaniral, so uspel narediti ne samo, da je to neka legitimna izbira ampak tudi še korak naprej. So uspeli to gibanje narediti, da je to ogrožena manjšina, ki jo je treba posebno podpreti. Ne samo, da imamo vsi enako pravice, ni važno kaj si. Važno je. Zakaj, zaradi tega, ker če nisi hetero, potem te je treba podpret, ker si diskriminiran, se pravi neke posebne mehanizme družbene pozornosti narediti za te manjšine, ker so praviloma najbolj na udaru. To so uspel narediti. Se pravi ne samo se znebiti stigme, da so nekaj manj vrednega in s tem kao izenačimo nevtralnno z vsemi ostalimi, ampak tudi pridobiti čedalje bolj status zapostavljene manjšine, ki jo morate z ukrepi pozitivne diskriminacije afirmirati.«

IZJAVE ŠTUDENTK_OV NA FOKUSNIH SKUPINAH

TAJA: »Ja se spomnim o sestavi družine smo govoril pri Ani, ampak ne vem ali 1. ali 2. letnik. Smo imeli vajo o predsodkih. In smo se pogovarjali o sestavi družine, ampak mi smo šli bolj iz tega, katera družina ni o.k., ali proti kateri družini imaš predsodke, nekaj takega. In smo imeli za obkljukati, katera družina je tebi v redu, ali katera družina je sploh družina, v temu smislu. In se spomnim samo tega, ko je ena zraven mene obkrožila, da eno-starševska družina ni o.k.. Jaz pa pač izhajam iz eno-starševske družine in me je to ful prizadel. V glavnem no, edino takrat se mi zdi, da se zdaj spomnim, da smo govoril o sestavi pa katere vse so v bistvu, smo šle čez vse družine pa katera je kakšna pa kako se katera imenuje pa tako. Edino takrat recimo, drugače pa če so kdaj, spotoma, tako kot si ti rekla, pač ja so »una ta normalna, tradicionalna, pa vse ostale«, ki so itak vse ostale, k jih je milijon. Da bi šli dejansko kaj kdaj čez pa tako, samo pri tisti vaji se mi zdi.«

V: Ali se mogoče spomniš kakšen je bil zaključek te vaje, ali je bilo kakšno sporočilo te vaje?

TAJA: »Ma sej ne, takrat se ni šlo samo za družine ampak za več predsodkov. Na koncu mislim, ne vem točno, kaj je bilo, kakšen je bil zaključek. Mene je pač to prizadel, zato se spomnim, drugače se ne bi spomnila, ampak tisto me je

pa res šokiralo. Ne, res se ne spomnim, kaj je bilo na koncu. Refleksija po mojem. Aja, takrat smo se potem kregal, ker pač veliko se jih je izkazal, da jim ni normalna družina- istospolni. Partnerji pa otrok. In potem smo se kregal, da smo šli na to, da če nekdo pride k tebi v pisarno, tako čist banalno na CSD, kaj boš naredil, a boš kar vzel otroka ali bilokaj. In ja, nekateri so imel tako dosti proti, pri nekaterih sem dobila res slabo mnenje o sošolcih, da pač niso za ta faks. Takrat je bilo res grozno videti, da imajo študentje pa študentke take predsodke.

ANGELCA: »V prvem letniku je bil ful močen moment, takrat se je ravno šlo za ta družinski zakonik in smo pri Milkotu iskali neko temo, da bi vadili debatiranje oziroma ne vem kaj. In se je izpostavila tema, kaj je družina, kdo ima lahko otroke, kdo se lahko poroči. In ta tema je dobesedno razdelila razred na pol in smo imeli ful močno debato, po mojem mnenju eno uro, če ne še več. Zmotilo me je to, da se je končala kot: 'O.k., zdaj smo se menili in to je to,' in je bilo konec. Čeprav je bilo v debati rečeno mnogo takih stvari, ki bi se jih res moralo problematizirati. Mnogo seksizmov, govor o tem, kaj je normalno, katera družina je normalna, govorilo se je o tem, da bi morali homoseksualnost kaznovati, tako kot pedofilijo. Mislim ful močne stvari in potem je bilo konec. In smo šli domov. Se spomnim, da sem bila takrat res zelo jezna zaradi tega no.«

BLICA: »Ampak to je res, nikoli ne gremo do konca, nikoli se do konca ne zmenimo, vedno smo v nekih svojih mnenjih, ki smo jih mogoče tudi malo spremenili, ampak nikoli nismo šli do konca, da bi lahko res dejansko spremenili razumevanje. To so bile samo površinske teme, pogovarjali smo se tako čisto povrhu. Mal bolj kot na drugih faksih, kjer se po mojem sploh omenja ne teh tem. Ampak še vedno nismo šli dovolj globoko. En dober debatni krožek bi nam dosti več koristil, kot pa 30 ur predmeta pa poslušanja neke snovi. Po mojem bi se bolje naučil, če bi res šli z argumenti do konca, se pogovarjat o eni stvari, na primer o družinah.«

MIJA: »Glede teh mavričnih družin ali pa reorganiziranih ali pa kakršnih koli, sem po eni strani dobila občutek na faksu, predvsem od Gabi pa Nine, da so nam poudarjali vedno, da ni pomembno kako je družina sestavljena, ali ima dve mami pa dva očeta ali ima očeta in mamo, ni pomembno, ampak je pomembna ta dinamika. To se mi zdi, da so vedno poudarjali, pa pri rejništvu pa pri posvojitvah, vsepovsod.«

ANGELCA: »Zdi se mi, da se je ful psihologiziralo ravno na ta način, ja, vsak ima pravico pa otrok je lahko srečen kjerkoli, ampak nismo se pa nikoli pogovarjali o tej neki malo bolj družbeni, strukturni analizi, zakaj kapitalizem rabi strejt družine, zakaj je biti queer, bit ne-strejt lahko totalno subverzivno, zakaj to lahko spremeni temeljna družbena razmerja. Izhajali smo zgolj iz pozicije: o.k., kot socialne delavke moramo podpreti uporabnico v tem, kar si želi in če hoče pač imet lezbično družino, jo moramo v tem podpret, ampak ni samo to, da jo moramo podpreti, ker smo dobre socialne delavke in ker lahko ona to počne, če si to želi, ampak moramo v tem dejansko videti nekaj več, ne pa samo neko izbiro ali pa neko človekovo pravico.«

MANCA: »Jaz sem dobila tak občutek kot da se gremo, ja podpiramo posameznike, ki so pač homoseksualci ampak gremo pa na ohranjanje družbe take kot je, nočemo, da se družba v temelju spremeni. In zakaj je tak strah pred nekimi spremembami, če gremo v bistvu na boljše, če hočemo, da je vsem boljše. Tega ne razumem.«

ANGELCA: »Govoril so bolj to, da so, da obstajajo pač druge spolne usmerjenosti, ki niso strejt. Se pravi, da so omenjal jih pa pač v nekih kontekstih ja, da so zapostavljene, oziroma, da imajo družbeno šibkejšo pozicijo, družine ali pa posameznice. Ne pa nič kaj globljega, zakaj je tako.«

SANDRA: »Mi smo imeli še o diskriminaciji na delovnem mestu ali pa na splošnem.«

GORAZD: »Omenjali so tudi te raziskave, da otroci iz mavričnih družin ne bodo nič bolj diskriminirani, kot pa nekdo, ki prihaja iz revne družine. Tudi, če prihaja iz mavrične, če ima istospolne pa druge starše, da zardi tega se on ne bo slabše razvijal.«

NI NALOGA VSEH

»Nisem jaz čisto ziher, da stroka zelo, kot stroka, prevprašuje [heteronormativnost], dejansko. Kot prvo je to, da je socialno delo zelo heterogena zadeva. Če gremo gledat malo bolj resno bi človek rekel, da imamo nekako znotraj socialnega dela dva pola okrog katerih se stvari organizirajo. Eno je delo s posameznikom, drugo je delo v skupnosti. Zgodbe okrog, torej, spolnih vlog, vseh teh zadev se odpirajo pravzaprav na tistem koncu dela v skupnosti, podpore, recimo, ali pa uporabe ali pa mogoče tudi celo rabe družbenih gibanj v okviru socialnega dela, v okviru poskusov vpliva na socialno politiko, tam so te stvari pravzaprav ena od možnih zadev, ki se odpirajo. Medtem ko delo z

posameznikom tisto, čemur po navadi rečemo socialno delo ali pa konec koncev tudi javna pooblastila in to državno socialno delo, ki ga poznamo je pa seveda popolnoma jasno, po mojem, usmerjeno, da se ve, kdo je moški in kdo je ženska in tako dalje. Tu pravzaprav s tem, da seveda socialno delo sledi pravzaprav samo temu, kar druge stroke počnejo. Delo z ljudmi je ostalo na tem, da so spolne vloge jasno določene, da je družina pomemben steber družbe in seveda ta diskusija še posebej v Sloveniji, diskusija o tem, kaj je družina, je daleč od tega, da bi imeli kakršnokoli odprtost. Popolnoma jasno je, da sta to moški in ženska z otroki in vse drugo so za Slovenijo neke čudne zadeve. Vse te zgodbe so znane. Od referendumoma o umetni oploditvi, ki je konec koncev jasno pokazal, da Slovenci držimo svoj primat v družini. Ob podpori Slovenk. Tako, da je popolnoma jasno, da neke tam ženske kar tako pa res ne morejo umetne oploditve zganjat.«

»Če ni glih teme gender ali pa LGBT, potem pač ni. Zdaj recimo, če pomislim [na svoje predmete] prav za prav, o LGBT-ju nismo govorili.«

»Mogoče spet nekako oboje: tako, da nekateri govorijo zelo v teh tradicionalnih spolnih vlogah in tudi pričakujejo tradicionalne spolne vloge od slušateljev predavanj, kakšni pa mogoče tudi ne. Se mi pa zdi, da diskurz ni, vsaj na fakulteti, tak, da bi bil usmerjen aktivno prav zelo v to, da se vsebina teh tradicionalnih spolnih vlog spremeni ali pa da bi jih aktivno spreminjali ali se vsaj vprašali o njih, kakšne so in ali so sploh še relevantne za danes ali ne.«

»Ampak dvomim, da kar tako a priori dajemo sporočilo kot stroka, da smo res podporne v tem smislu ali pa sprejemajoči ali pa, da razumemo, da bomo lahko kaj svetovali... to se je pokazalo pri posvojitvah dveh mam, oziroma ene od mam... socialne delavke so bile tiste, ki so spraševale starše, kako vi zdaj to tu doma v družini pa kako ve... socialno delo bi moralo ponuditi odgovore, socialno delo bi moralo reči: 'o.k. pač taka situacija je, ampak stroka nam sporoči ali pa raziskave, kako v šoli povedati, dajva se o tem pogovoriti, jaz imam nekaj idej,' [...] če je stiska to, da je treba v šoli povedati, da sta dve mami, ki bosta prišli po otroka, ne vem, če socialne delavke znajo povedati kaj, kako se s tem spopasti pa tudi znajo, ampak verjetno osebno če so, nismo pa kot stroka.«

»No tretji vidik je pa tisto, kar mi naredimo s temi, ki pridejo k nam, s to prvo in drugo izkušnjo[socializacije]. Tu skozi šolski kurikulum, kot se temu reče. Ta vidik, ne vem če je najmanj pomemben, gotovo je manj pomemben od tistega prvega, ampak je pa tudi pomemben no. Tu smo pa zelo protislovni.«

»[K]ako je to v socialnem delu... zdaj jaz si domišljam, da FSD, da na FSD-ju to nekako prevladuje, ta pozitiven odnos... ne poznam dovolj vsakogar na FSD-ju in je tudi težko, če bi moral dati roko v ogenj, ne bi mogel dati. Ampak tiste, ki jih pa malo bolje poznam, za tiste bi pa rekel, da smo isto-mišljeniki.«

»[S]troka socialnega dela se mi ne zdi nič tako enotnega, da bi ali pa ne bi prevpraševala [heteronormativnosti].«

»[S]troka je zelo širok pojem, različna področja, različni normativi in tudi norme na nek način, tako da, meni se zdi, da je tu najbolj pomembno to, da je stroka odprta za vse te stvari.«

»[S]e mi zdi, da mogoče največ o tem govorimo na našem modulu, zdaj mogoče tudi pri gejevskih in lezbičnih študijah, ampak nisem pa čisto prepričana, če iz vseh modulov v enaki meri pridejo opremljeni s tem dojetjem, kaj to v realnosti pomeni. Ne samo, da naštejemo te različne oblike družin, da jih omenjamo, ampak, da tudi nekako razumemo njihovo izkušnjo, družbeno legalno pravno in tako naprej.«

»[J]az poznam zelo različne segmente socialnega dela. Socialno delo vrednotim skozi svoje izkušnje, v smislu, da so nevladne organizacije zelo liberalne, napredne, vladni sektor pa caplja nekje zadaj. Tako, grdo rečeno. Zato bi zelo težko rekla, da je nek enotni odnos, ali pa, da obstaja neka enotna spolna usmerjenost socialnega dela.«

»[S]troka - ne verjamem, da je to nekaj enovitega, vedno mislim, da so to strokovnjaki. V končni fazi konkretni ljudje so, lahko modeli dela, pristopi, okrog katerih je nek konsenz znotraj skupine ljudi, ampak vedno je na koncu še en konkreten človek, ki neke koncepte uporablja, ki reflektira ali pa ne.«

»Odvisno od predavatelja in njegovega prepričanja, njegovih pogledov. Zdaj, v tem času, ne, kakor sem bil jaz aktiven, [...] mislim, da nismo imeli ene resne razprave o tem vprašanju, ki bi zajela vse pedagoške delavce.«

»Koliko so recimo svetovalci kulturno kompetentni, koliko so občutljivi mogoče za posebne potrebe ljudi in da gre za neke deprivilegirane skupine. Pač tega zaenkrat še niso, razvojno še niso prišli do tega, da bi dajali fokus na to. No, jaz sem pa na to dajala fokus. Tako, na tak način se mi zdi da poskušam.«

»[G]otovo ta katedra socialno vključevanje [ima spol kot element, skozi katerega ugledajo svoje teme], kjer imajo to celo v naslovu.«

»[M]se to zdi ena taka, po svoje tiha tema [...] verjetno pri določenih predmetih na katedri se odpirajo ta vprašanja, [...] verjetno pa se ne pri vseh predmetih.«

»Verjetno eni diskurzi znotraj socialnega dela prevprašujejo heteronormativnost, drugi diskurzi znotraj socialnega dela jo pa ne.«

»Okoli družinskega zakonika se je pokazalo, da ne volimo istih političnih strank, da je kolektiv polariziran. Jaz sem to vedela že prej. Nekateri moji kolegi in kolegice pa so to tudi eksplicitno izrekle, in spregledale šele leta 2014 pri diskusiji o tem ali naj fakulteta preneha z kazensko ovadbo Vstajniških socialnih delavk.«

»Zdaj kot rečeno, meni se ne zdi naša fakulteta, da ne bi tega toliko problematizirala. Ampak vseeno ne vsi, eni smo si, bi rekla spol vzel tudi kot neko raziskovalno področje in smo gotovo o tem več brali in razmišljali, ali pa vsaj poskušali uvesti ali pa uvajati bi rekla, ta drugačen pogled na spol in tudi mislim, da je dejansko pristal v mnogih kurikulah predmetov pri nekaterih. Pri nekaterih pa gotovo ni, ker jim to nekak sploh ni bilo to izhodišče, o katerem bi razmišljali.«

»[I]n težko rečem, kaj je zdaj tukaj res avtentično glede tega, kar se tiče nas kolegov, zagotovo gre tudi za razmerja moči, to je eno, drugo so tudi neka pravila obnašanja, ki morajo biti na mestu zato, da nismo mi v konfliktu. Ne bi mogla reči, da smo vsi, ki poučujemo na tej fakulteti, si vrednotno zelo blizu, tudi glede tega vprašanja [kako na fakulteti govorimo o spolnih usmerjenostih], ne bi mogla reči, da smo si zelo blizu, ampak smo pa zelo kultivirani in običajno ne naletim na neke... da bi nekdo izražal neka zelo negativna prepričanja, [...] če bi prišlo do neke situacije, ali pa neke dileme s tega področja, ali pa zakonodaje na tem področju ali pa kaj podobnega, sem prepričana, da bi imeli različna mnenja. Da se ne bi vsi čisto in popolno strinjali samo z eno recimo najbolj anti-diskriminatorno poanto.«

»Odvisno katera teorija, odvisno katera struja. Odvisno od tega, recimo neke tudi osebne usmerjenosti, če govorim širše. Ali pa tudi strokovne usmerjenosti. Nekdo, ki verjame v neko tradicionalno delitev vlog, bo zagotovo odgovarjal na to vprašanje popolnoma drugače kot neka ženska, ki je feministično usmerjena.«

»[N]a fakulteti se zagotovo najmeta oba pola, pogleda na to vprašanje, res pa je, da po mojem nek feministični vidik verjetno ni infiltriran v vse predmete, na tak način, kot bi verjetno moral biti. [...] [N]a kakšen način nekdo razume stroko in teorijo socialnega dela, neka osebna drža že v začetku. Potem pa absolutno cela neka feministična teorija, ki sodi zraven.«

»[J]e bila dilema, ali neko temo eksplicitno obravnavati zato, ker je problem, zato ker je, recimo, oblika diskriminacije ali pa reči, seveda, saj ta tema se tako in tako povsod pojavlja in jo bo treba povsod, če govorimo o zdravju, otrocih, mladih, o revščini itn., vedno bomo dali zraven še LGBT, recimo. Ali pa, vedno bomo dali zraven še Bosance ali pa Rome. Če delamo mainstreaming, ne rabimo imeti teme socialno delo z Romi ali pa LGBT itn., ker to tako in tako adresiramo. Ampak v resnici se to ne dogaja. V resnici takrat, ko nečemu rečemo mainstreaming, je v bistvu večja verjetnost, da bo dominacija tradicionalnih tem in tradicionalnih pogledov na določene teme. Iz te perspektive bi LGBT moral biti obvezen predmet, ne izbirni.«

»[Z]agotovo tudi zato, ker so trenutno predmeti s katerimi se jaz ukvarjam [...] noben od njih ni neposredno na spol, da bi imela jaz res veliko časa, da bi se pogovarjali o tem, kaj to pomeni, kaj je teoretsko ozadje in tako naprej, kar je res škoda in bi si želela.«

»Dobro vprašanje, zato ker jaz osebno nimam te teme, se je ne dotaknem, ampak se mi zdi, da je pač Ana Marija in to, ko so delali na tem, da raziskujejo (tišina), tudi se mi zdi, da na področju socialno delo z družino, da se to omenjajo te, da niso čiste teme, ki bi bile zanemarjene, da se nič o tem ne govori, no. Je pa res, da jaz dejansko pri teh predmetih, ko jih izvajam, mi se ne pogovarjamo o tem, to je res, da bi kako tako temo uvedli.«

»Oziroma odprem dostikrat tudi študentom, da sami iz prakse dajejo kakšne primere in na ta način se potem primeri nabirajo. So pa tako, so raznoliki, ampak na primer, če te zanima, če smo imeli že kakšen, ne vem, primer mavrične družine, tega še pa nismo imeli, ker še nismo imeli praktičnega, konkretnega primera iz tega.«

»Na predavanjih [...] ste bili ena taka zelo močna skupina lani recimo, ko ste to precej problematizirali in ste veliko teh tem tudi vnesli notri in tako se mi je zdelo dobro, zato lahko rečem za to skupino, da vas je gotovo neki bilo takih, ki vam je to tema.«

»[M]islj odpre se tema, mogoče, ko študentke pripovedujejo o svoji praksi, če so kakorkoli bile v stiku z, dobro ni bilo primera družine, bil je primer, da so bile študentke na praksi na Legebitri, na ta način. Potem je ta tema.«

»[P]rostor je vedno. Saj to je ena od pomembnejših tem. Recimo pri predmetih [...] absolutno, ko so študentke, ki delajo recimo na Legebitri, je sigurno prostor, kjer lahko tudi spregovorijo. Res pa je, da med študentkami jaz nimam občutka, da so zelo opredeljene do katerekoli druge teme, v smislu, da bi izražale neke predsodke, se mi zdi, da so do vseh nekih tem tako zelo zadržani. Ampak to je zelo odvisno od neke skupine, spet.«

IZJAVE ŠTUDENTK_OV NA FOKUSNIH SKUPINAH

BLICA: »Včasih je mogoče tudi to problem, ker piše recimo predmet je nekaj, ti maš idejo, da boš dubil neko znanje, na koncu pa res ne dobiš, je pravo razočaranje nad tem, kar dobiš, razen, če te toliko zanima, da se potem sam poglobiš in si prebereš in itd. Ali pa se na primer zadebatiraš s profesorico, to pa se mi zdi, da imamo na našem faksu, da je veliko profesorjev takih, da če si ti pripravljen, recimo, da te kaj zanima, se lahko potem po pouku greš pogovoriti in si bodo vzeli čas zate, sem dobila tak občutek. Sam to je samo, če ti hočeš dpatno, kaj hočeš nadgraditi. Ne dobiš pri klasičnih predavanjih.«

KOKO: »Sama prej nisem niti poznala nobene lezbične, gejevske družine oziroma partnerjev in po mojem to, ko spoznaš ljudi, ki se pogovarjaš o tem in tudi kakšne argumente slišiš, recimo, smo imeli pri gejevskih in lezbičnih študijah to, da je že biološko normalno, da imata otroke ženska in moški, recimo že take stvari, ali pa, da se spol deli glede na organe, mislim že tu dobiš malo znanja, da znaš, ni zdaj moški, ženska in ne vem, se mi zdi, da smo vseeno nekaj dobili. Ne ful, ampak malo pa je, malo pa po malo, po mojem največ ravno od tega, v kakšnih krogih se družiš, s Katjo pa s tabo sem ful tem lahko odprla, če bi se pa s kom drugim, bi bila pa še zmeri... Malo je to vpliv sošolcev, sošolk, ali pa profesorjev, vse po malem. Odvisno, nekaj smo poslušali, samo poslušali, eni so razmišljali zraven, eni ste še debatirali. Ampak se mi zdi, da če primerjam 1. Letnik, kako sem razmišljala, pa kako razmišljam zdaj, je 120% razlike.«

BLICA: »Meni se zdi, da je malo od samo-interesa tudi odvisno, oni so nas podražili, so nam dali neko podlago, zdaj, če tebe zanima družina kot taka, boš šel pa si prebral ful dodatne literature.«

MANCA: »Ja ampak to sta spet vidve povedali, to ni bilo s strani profesorjev. Pač to mene moti. Vse smo morali sami raziskovati.«

BLICA: »Ja saj, mene to skrbi. Se pravi, če ne bi imeli kot sošolci vaju dveh v tem trenutku, me zanima, kaj bi nam v bistvu profesorica sama ponudila, ker ta predmet je bil po eni strani dobro zastavljen, bomo si pridobil ocene že tekom leta, bomo sami sebi naredili predavanja, vse lepo in prav, ampak tu bi v bistvu profesorica morala biti tista, ki bi nam morala malo več znanja ponuditi. Vidve bi lahko imeli čisto grozno predstavitev in mi ne bi nič odnesli od tega, bila je sreča, da sta se res potrudile in res naredile ornk, so bile pa druge predavitve, ki so bile, kot sem rekla, naslov zanimiv, v resnici pa nisi nič kaj dosti izvedel po predavitvi. Oseba je dobila 10 in si je zaslužila tisto oceno, ampak ni bilo pa tistega res, tudi ni bilo mogoče toliko časa za debato naprej...«

MANCA: »En je bolj napreden, en je pa premalo. Sploh ne razumem, kako lahko ti ljudje skupaj delajo, na istem faksu. Da bi vseeno morali se nekak najti en diskurz, ki bo za vse v redu, da se nobenega niti ne pošiljuje z nekimi mnenji, kot na primer pri Stritihu, on nas je z enimi posiljeval, drugem predmetu pa z enimi drugimi in sem bila kar tako *what!*?«

MANCA: »Pri določenih predmetih so. Ampak mislim, da prav pri teh predmetih, ki so se na to nanašali, na primer Spol in nasilje pa Antropologija, tam je bilo dosti te diskusije in sem se ful naučila in mi je bilo ful všeč. Pa mogoče tudi Lešnik, drugače ostali pa niti ne.«

KOKO: »Se strinjam ja, pri parih predmetih.«

BLICA: »Ja, ker si že v naslovu videl, da boš govoril o spolu. Dejansko!«

ANGELCA: »Ja, kar je spet isto, spet je tako, da imaš poseben predmet, pri katerem se pogovarjaš o spolih, imaš poseben predmet, pri katerem se pogovarjaš o queer, ne-strejt in spolnih izrazih in tako naprej. Ampak potem imaš pa vse ostale predmete, kjer pa tega absolutno ni in kot, da patriarhat ne obstaja in kot, da heteronormativnost ne obstaja, tisto je samo za zraven, [...] [i]n je pač zelo konfuzno, da je faks takšno okolje kjer, po eni strani nekje lahko dobiš informacije o patriarhatu, družbenem konstruktu spola in vse to kar si ti govorila, da to ni v redu in da je to nekaj, kar ima tradicijo bojev in upiranja in kjer še vedno ni tako kot bi moralo biti, potem greš pa v drugo predavalnico, kjer profesorice ali pa profesorji delajo pa ravno nasprotno, utrjujejo stereotipe ali pa so seksistični, kjer feminizem oziroma queer ni razumljen kot nekaj, kar je del socialnega dela kot takega, ali pa del družbenega boja kot takega, del razrednega boja, del česarkoli že ,ampak je neki za zraven, kar je pač stvar tistih ki imajo to identiteto in naj se pač one s tem ukvarjajo, me se bomo pa pač s tem, kar je res pomembno.«

MANCA: »Jaz se ne spomnim, da bi se pogovarjali, kako delati s takimi ljudmi, vsaj ne na faksu. Na praksi ja. Ampak tudi ne vem, ker nisem imela predmeta lezbične in gejevske študije. Drgače pa ne vem, da bi bilo kaj.«

BLICA: »Ta vprašanja, ki jih postavljata, jaz vsakič, ko pomislim, pomislim samo na en predmet in to je Spol in nasilje. V štirih letih smo imeli vsako leto 13 predmetov, ali pa vsako leto 10 predmetov. To je 40 predmetov. A štekaš. In vsakič, ko vprašaš, jaz pomislim na Spol in nasilje in se vsakič spomnim na Vesno pa mogoče še na kakšno drugo, od tolilik profesorjev mogoče na 4, 5 pomislim, da so kaj omenili, pa iščem po možganih, o.k. kaj so mi omenili. V bistvu je v tem malo problem.«

ANGELCA: »Ful nereflektirano. Zdaj recimo, ko smo bile na praksi v enem zavodu, sem imela ful težav s tem, ženske so imele obrite glave zardi epidemije uši in jaz sem imela problem s tem, da nismo znali govorit na nek subverziven način o tem, kako se konstruira ženskost, ali pa kako zdaj pristopiti k temu, ampak vse študentke so govorile 'ampak joj, morale bi imeti dolge lase, uboge ženske, ker nimajo dolgih las!'. Ni bilo nič tega in tudi s profesorico, profesorjem, ki naj bi nam bila mentorja, se ni dalo vzpostaviti tega dialoga na nek drug način in sem v bistvu sama morala nekaj ženskam začeti risat brke s šminko, moškim pa lakirat nohte, da je prišlo vsaj malo do tega. Ampak se mi zdi, da je zelo težko najti sogovornico na faksu, ki ne bi se eksplicitno ukvarjala s tem in bi lahko bila sposobna vključiti neko subverzivno dimenzijo spola, ali pa kritiko patriarhata v to, kar predava. Tako, da se mi zdi, da je precej nereflektirano. V splošnem pač študij, kakor je Blica rekla, od 40tih predmetov mogoče trije, štirje, kjer je to reflektirano, vse ostalo pa ni.«

TAJA: »Da smo se pogovarjali o delitvi spolnih vlog, se spomnim samo Antropologije, kjer je zavračala to tradicionalno delitev, drugače pa drugje, kjer se pač tega ne pogovarjajo, oziroma ni ta tema oziroma ni ta predmet, pa itak to pustijo na strani in se itak o tem ne pogovarja.«

GORAŽD: »Mislim, da če ni predmet specifičen, sem več ali manj zasledil, da je o hetero.«

FRANE: »Da je prav to predmet. Kaj smo imel, Spol in nasilje, Socialno delo z družino.«

MIJA: »Pri socialnem delu z družino mi niti ene ure nismo namenili.«

SANDRA: »Jaz se tudi ne spomnim, da bi bilo drugače. Razen, če je bilo prav specifično, družinsko pravo, ko si moral govoriti o recimo istospolnih partnerstvih in razne postopke, so bili tudi primeri. Ampak drugače se pa jaz sploh ne spomnim, da bi res bil primer drugačen kot klasična družina, morda še eno-starševska, to je to.«

FRANE: »Res je ja, nismo dali nekih primerov pri socialnem delu z družino, pač tisto čisto na začetku je en majhen odstavek v knjigi in ona je povedala, da ne gre samo za hetero družine, ampak so to pač vse vrste in oblik družin. Tako da, to je nek *disclaimer* na začetku. Ampak več kot to pa ne.«

LEJLA: »Mislim, da je neki pač na nekih centrih, ena sošolka je govorila, da ima izkušnjo, da če je socialna delavka pripravljena to narediti, da se da zorganizirati, da pride do posvojitve, nekje vmes, da gre. Ena sošolka je razlagala.«

SANDRA: »Jaz se spomnim iz družinskega prava, da se da, dva Slovenca ali pa dve Slovenki, lahko posvojita tujega otroka. In se spomnim, da so nam razlagali to pravno prakso, kako narediš, kako se je to že pri nas zgodilo, da moraš v tujini to narediti in potem se to sprejme kot neka pogodba tudi v Sloveniji, tako da, to je možno, in da imamo v Sloveniji že kar nekaj takih parov. To se spomnim iz družinskega prava.«

MIJA: »Edino to, ko smo imel enkrat z Legebitre, ko so prišli. Drugače pa nič. Nihče ni niti vprašal, če si to želimo, da bi se o čem takem [spolnih usmerjenostih] pogovarjali.«

MIJA: »O tem družinskem zakoniku smo mi največ pri družinskem pravu. To se spomnim. Potem smo na podiplomskem, sam smo se tam osredotočili le na rejništvo in na posvojitve. Kakšne spremembe prinaša. Drugo pa nič.«

MANCA: »Da je v bistvu spol družbeno konstruiran, da to ni nekaj, s čimer se rodiš, kar je splošno javno mnenje in videnje na to in da v bistvu nekako obstaja več teh spolnih identitet, da ni samo moški, ženski in da ne bi smeli ljudi postaviti v to družbeno pripisano vlogo. To mi je bilo zelo zanimivo, kako se punčke drugače vzgaja kot fantke, na ta način. Pri Antropologiji mi je bilo super, ko smo tudi videli, da v drugih kulturah je drugače, torej je možno, da je drugače. Ni nujno, da je tako, kot imamo mi tukaj. To mi je bilo fajn.«

MANCA: »Ja biološki spol se percipira kot edini, kot ta, ki je nekako realen, saj pravim, edino pri posameznih predmetih smo povedali, da te družba konstruira kot žensko ali pa kot moškega skozi celo socializacijo, potem so pa prišli samo neki posamezniki, ki se temu uprejo. Ampak to je, kot si ti rekla, v isti kategoriji kot vrači. Torej pri enih predmetih se je zdelo kakor, da je to brezzveze, da sicer se to mora omeniti, ker je pač to ta faks, ampak, da ni pa to nekaj realnega, s čimer bi se morali ukvarjat. Ne vem zakaj. Mislijo, da je tega tako malo, jaz mislim, da tega ni malo, mislim, da je tega veliko, ampak se o tem ne govori, da se ljudje ne razkrivajo. Ne vem, se govori, samo ne prideš do nekega globljega razumevanja, razen, če sam raziskuješ.«

MANCA: »Zdaj nisem čisto sigurna ali sem to dobila na faksu ali kje drugje. To je včasih malo težko ločiti, samo se mi zdi, da je bilo nekaj takega, da v bistvu moški konstruira, kaj je to ženskost in ženskost je tisto, kar se zdi moškimi, nekako kar jih vzburja, se pravi, da je ženska zelo objektivizirana. Ampak pravim, ne vem, če smo to ravno tukaj izpostavljali. Mogoče, da smo pri tem predmetu Spol in nasilje, ampak nisem pa sigurna tako, da ne bom preveč rekla. Se mi zdi pa, da je to spet tako, pri enih profesorjih ful prisotno, pri drugih pa ravno obratno.«

MIJA: »Pri [predmetu] Spol in nasilje smo omenili to razliko med biološkim pa družbenim spolom. Ali kulturni ali kako so opredelili. Pa potem vem, da je Darja dosti govorila o skrbstvenem delu in je vedno poudarjala, da je to žensko delo.«

SANDRA: »Pa to tudi, da je ženska bolj podobna neki naravi, zemlji in tako naprej, medtem ko moški je bolj kulturni in zato [ženska] skrbi za otroke in moški hodi ven v javnost.«

SANDRA: »Mislim, da je bilo tudi pri kašnih drugih, kašna Antropologija tudi možno. Kakoe zakaj sploh se delijo vloge na spole in tako naprej. Mislim da.«

FRANE: »Drugeče pa se mi zdi, da o spolu in vlogah nismo ful govorili. Spol in nasilje, ja. Ampak ne vem kakšno Socialno delo z družino mislim da res nismo definirali, moško, žensko.«

NINA: »Ja smo pa pri Teorije družbe dosti. Kateri poklici se vežejo na ženski spol, kateri ne, skrbstveni so večinoma ženske, javna uprava, zelo malo v kakšnem gradbeništvu pa to. V člankih.«

OPRAVIČEVANJE

»In nenazadnje tudi, kar je osnovno in čisto brez veze ampak to, kot sem rekla prej, jaz večinoma uporabljam socialna delavka, zelo pogosto uporabljam socialna delavka in delavec in že to, dvojno govoriti v vsakem stavku, ne vem koliko od nas se potrudi to početi. Kaj šele zdaj teoretsko razumeti, kaj to vse pomeni, imeti teoretsko razumevanje za to, da potem lahko spretno z njim *hand-laš* v razredu. Takrat, ko se pojavijo vprašanja ali pa zadrege ali pa, ko vidiš, da je nerazumljivo, da znaš to pojasniti, da znaš razložiti, tako naprej. Tako da ja, ker verjetno nismo dovolj opremljeni za to, kar ni izgovor, ne mislim v tem smislu, ampak je lažje si zdaj ne še dodat dela sigurno. Sigurno.«

»[J]az sem iz tega vidika, mogoče tako malo tradicionalistična, ker se mi zdi, da nisem v prvih vrstah spreminjevalcev, ker še vedno zaznavam ogromno problemov na nekih bazičnih ravneh. Kaj s tem želim reči, da je meni osebno - še posebej, v pedagoškem procesu, velikokrat še zelo pomembno, da govorim o sebi kot o ženski in se tudi dojemam kot ženska, ampak želim reči, da bi zagotovo lahko razmišljala o drugačnih definicijah ali pa opredelitvah ali pa ne bi določenih oznak uporabljala. Vse te teoretske zaloge v katerih razmišljam, ampak osebno doživljam, da jo moram še v pedagoških procesih, zato da iz tega izhodišča lahko še nekaj dokazujem in povem.«

»Ne vem, če temu tako sledi, mislim da, če se pogovarjamo o družini, verjetno sledi enostarševska družina zato, ker se verjetno soočajo socialne delavke z tovrstnimi družinami bolj pogosto, kot s kakšnimi drugimi. Ne vem kdaj prideta na vrsto, dva starša istega spola. Nisem čisto prepričana, bolj na koncu.«

»[M]ogoče me ne zmoti [da se ne uporablja obe spolni slovnični obliki] tako zelo ali pa nimam časa ali pa energije se še s tem ukvarjati. Tako, da tudi v razredu, če vidim, da so samo punce, tako kot ste rekle, po zunanjem izgledu, govorim v ženskih oblikah, 'bomo naredile' ali pa 'dejmo to', če pa vidim, da so tudi kolegi, pa uporabljam, tako kot je nekako družbeno bolj sprejeto, univerzalno ali pa moško obliko, da temu tako rečem. Zdaj spet, ali je to o.k. ali ni o.k.. Se je že kdaj kakšen kolega oglasil, ko sem po pomoti v ženskem spolu nagovarjala študentke, ni pa še bilo, da bi se kdo oglasil, če bi jaz v tem splošnem, ali pa v moškem spolu, da tako rečem, pa da bi bile same ženske, se ni še nobena oglasila.«

»Mislim, na splošno bi bilo manj diskriminatorno, če bi enkrat tako, enkrat tako, recimo tako kot mogoče jaz delam, da ni vedno samo moška oblika. Ker se mi zdi, da zaradi berljivosti je težje, da bi dejansko vedno oboje dali, tekst postane zelo tak... Če bi bilo tako, da lahko pišeš ali tako ali tako, mislim, slovnično je verjetno ta moška oblika nekako z vidika slovnične predpostavljena. Pa ne bi v bistvu, nič izgubili s tem, če bi, tudi če so moški zraven, v ženski obliki pisali.«

»[I]mam občutek, da smo še zmeraj na tako bazični ravni, da moram jaz forsirat ženski spol zato, da bomo imeli potem enako izhodišče in bomo potem lahko, kakorkoli temu rečemo, ali neoznačeno ali kakorkoli. Se mi zdi, da je tako močno moško označeno, da s tem ko gremo proti neoznačevanju ali pa kakorkoli temu rečem, zagotovo smo kaj spremenili, ampak pri kom.«

»Glede na to, da prevladujoč spol v socialnem delu je ženski, v družbi se pa načeloma uporablja moški spol, da tukaj v socialnem delu potem malo mešamo te zadeve. Tudi jaz, ko pišem kakšna poročila, če se nanaša na ljudi, ki so na fakulteti za socialno delo običajno, ne pa vedno, uporabljam žensko obliko, 'socialne delavke', pa seveda skušam prej pojasnit, da se nanaša na vse, tudi na socialne delavce, ampak zaradi preglednosti teksta je veliko lažje, da uporabljamo eno obliko, da so stvari bolj jasne.«

»[D]a smo vsaj na deklarativni ravni kar v redu, zdaj kako se to potem izvaja v praksi, [...] [a]mpak dobro, za razliko od nekaterih vsaj na deklarativni ravni.«

»Ne čutim pa da je moja naloga, da bi mogla na to kakorkoli vplivat. Če bi videla da prihaja do neke diskriminacije koga, do nekega nasilja, tukaj bi definitivno posegla vmes, dokler se pogovarjamo o nekih mnenjih pa jaz lahko izrazim svojega, povem zakaj je takšno moje stališče na primer, ne čutim se pa kot nek razsodnik, ki bi določala 'ne ti narobe razmišljaš, ti nimaš prav, glej to pa to je prav.' Ker se mi zdi, da bi s tem hitro zavzela neko objektivistično držo, ki pa meni ni blizu.«

»[S]i ujet v to neko rutino vsakdana, socialne delavke na CSD-jih, ne samo mi tukaj, imamo ful enih stvari, imajo tudi one, ni nujno, da slabo hočejo, ampak verjetno si pa ne vzamejo časa, da bi dovolj poglobljeno razmislile, pa naredile načrt, kako v prihodnje ob takih zadevah.«

»[Z]agotovo tudi zato, ker trenutno predmeti s katerimi se jaz ukvarjam [...] noben od njih ni neposredno na spol [vezan], da bi imela jaz res veliko časa, da bi se pogovarjali o tem, kaj to pomen, kaj je teoretsko ozadje in tako naprej, kar je res škoda in bi si želela. Kot rečeno, jaz osebno v tem kontekstu tako zelo tradicionalistično, ampak vseeno to doživljam kot aktivistično.«

»[N]a faksu [smo] nastrojeni v odprtost, raznolikost, in tako. Ne bi rekla, da kdo pa zanalašč česa ne. Ampak imaš neki ustaljenega po čem delaš, potem imaš tisoč in eno drugo stvar, ki ti vleti vmes in nimaš časa toliko prevpraševati teh zadev.«

»[B]i rekla, da dokaj nediskriminatorno oziroma sprejemajoče ali kakorkoli. Zdaj, ne rečem, da niso kakšni posamezniki, ki imajo mogoče drugačen pogled. Meni se zdi, da v socialnem delu moramo dopuščati tudi drugačne poglede, se mi pa zdi fer, da vsak prizna zakaj gleda tako, pa mogoče pri sebi razmisli, ali je res to tako kot je on edini sposoben ali je mogoče lahko...«

»[K]je je res ta meja, da bomo rekli nekomu, ki pride na šolo pa ima 'hvaležen sem za očeta in mamo', ki se tudi ne bo sprenevedal, kot bi se kakšen SDS-ovec, kot 'Saj jaz sem samo hvaležen za očeta pa mamo, kaj tu vidiš narobe?' popolnoma jasno, kaj je poanta, 'ti pa, ki nimaš očeta pa mame, s teboj je pa nekaj narobe!' v tem kontekstu. Ampak

saj fora je pa ta, da te osebe, s katerimi sem govoril, tudi tako gledajo stvari. Tako, kot sem rekel, 'hvaležen sem za očeta in mamo, jaz nisem proti nekomu, jaz samo zagovarjam svoja stališča!' in potem ti ljudje nenadoma postanejo one ovce, oni manipulirani, ono orodje onih, ki pa točno vedo kaj bi radi naredili - indoktrinacija. Zdaj, ali boš ti vstopil tukaj v tej točki pa boš rekel 'Ej, lej! Ti se s to majico poberi iz šole, ker predstavlja ono ideologijo! Ker delaš reklamo za ono ideologijo!' Saj še zaenkrat ni bila, tista državljanska inicijativa Primca prepovedana, s kljukastim križem ne smeš priti in ne boš. [...] [P]roblematično, zagatno, nerešljivo je v tem smislu. [...] [K]o so prišle študentke k meni pa rekle 'Kako lahko vi profesorji dovolite, da ona študentka, ki je tako seksistična in tako rasistična, tako ne vem kaj... tako Rome sovraži, Cigane... kako ji dovolite, da študira tukaj, da bo diplomirala?!' Nimamo nekega, ne normativnega ampak nekega sredinskega mehanizma, da bi lahko, če grobo rečem, ločili zrno od plevi, tako da bo tista oseba potem ugotovila 'Ups, kako sem pa seksističen!' in ne bomo mi potem totalitaristični, če bomo takole spuščali nekoga, tako, kot je tista slika, ko vam porežemo živo pisane oblačke, v kvadratke, da vsi enako mislite. Ali nismo potem mi tisti indoktrinatorji?«

»[S]e mi zdi, da bi težje prišla iz druge, zelo, zelo radikalne strani, ker vprašanje če bi bila slišana, ker nismo tako daleč z diskurzom ali pa se meni zdi, da bi lahko potem razumeli te mehanizme na enak način, kot če gremo na to bazično.«

»[I]deologijo določenim linijam feminizma, 've ste ženske, in ste po sebi, ampak zdaj, ko sem vam povedala ali pa povedal, ste ženske za sebe, zdaj pa se puntajte, a se ne puntate? ne? konzervativne stel' in potem ena ženska reče 'ne, jaz pa se ne bom puntala, zakaj pa bi se naj?!' 'Jah, konzervativna si, ne vidiš, ideoložirana si' ubijalsko, ubije človeka. [...] [t]orej, Katja, ti sploh ne veš, kakšno željo imaš kot ženska, jaz pa vem in samo jaz bom lahko delal na tem, da boš ti to res vedela, to je ta ideologija v ozadju. In potem vi, recimo, rečete 'saj res ne vem, ampak ti pa veš!' 'aha okej, okej, kako že?!' ne! niti Vito, niti jaz, niti Marcuse, niti Marx, niti Darja Zaviršek, niti Srečo Dragoš, niti Gabi Čačinovič Vogrinčič ne vemo, nimamo odgovora in se ne pustite na to finto vlečt. [...] [N]amreč razlika je ta, če vi zagovarjate svoje stališče in puščate drugemu, da ga zagovarja po Voltaire-u, saj vesta kaj je Voltaire rekel, torej 'se ne strinjam s tabo, ampak naredimo vse, da boš lahko povedal svoje mnenje', če to upoštevate potem vidite, vi ste kritični do neke teze ampak puščate onemu, ki to tezo zagovarja, da sobiva z nami. Jaz sem kritičen do tega, kar počne Vesna Godina, ampak ne delam na tem, da bi jo onemogočil. Tukaj pa nastopi nevarnost, če pa sledite neki ideologiji, 'vsi ostali nimajo pojma, samo jaz ga imam!' potem pa hočete vse ostale eliminirati.«

»Ampak to se mi zdi, da imaš predsodke do ljudi, ki majo predsodke. Da to pokažeš s takšnim ravnanjem. 'Meni se zdi da ona ne razmišlja prav, on bi moral drugače razmišljati, on ni v redu, ker tako razmišlja..' to je predsodek do človeka, ki ima predsodke. Ne vem tako jaz to vidim. Sej se mi zdi da tukaj, kot stroka lahko nekaj definiramo, lahko postavimo neka pravila ampak se bo pa vsak posameznik znotraj tega odločil koliko bo to upošteval, kaj so pa njegove vrednote, stališča, ki jih bo zavzel, ki jih bo zagovarjal, ali pa ki jih mogoče ne bo zagovarjal ampak bo samo mislil neke stvari. [J]az jim povem svoje mnenje, kot ga lahko povem. Ne vem, če predstavljam neko teorijo, da s tem ustvarjam kontekst, ki bi mogoče lahko spodbudil pri študentih da tudi mogoče spremenijo svoje razmišljanje. Mislim pa da nisem jaz tista, ki bi lahko imela kakršenkoli vpliv na študente, da se bodo spremenili, da bodo začeli drugače delovati.«

»Ali misliš v ženski pa moški spolni obliki? Naslavljam jih pa res skozi neka družbena pričakovanja verjetno. Glede imen, ki se pripišejo ženski, pripišejo moškemu, ampak drugače pa nimam tako da bi pa zavestno v to vstopala ali pa razmišljala o tem. Tako kot se zgodi verjetno, da ga, zato ker ima dolge lase naslavljaajo kot punco, zdaj ko je še mali, ampak jaz mislim, da tukaj na podlagi imen. Mislim, da na podlagi imen, res, tega pa nimam toliko reflektiranega, da bi se spraševala, ali delam komu krivico zaradi tega, ker rečem, 'Katja, a si šla včeraj nekam?' Ampak jaz mislim, da je tudi to zelo povezano s tem, kako človek sebe naslavlja. Nekdo, ki govori, v neki obliki se temu pridružiš potem. Če bi bila ne vem, Maja, ki bi govorila o sebi kot o moškem spolu, bi se jaz verjetno na enak način odzivala nazaj. Jaz mislim, da gre tu predvsem za to.«

»Jaz mislim, da to ni nalašč, v smislu, da nekako bi nam bilo vseeno za to ali pa bi mislili, da to ne obstaja ali karkoli, ampak da nismo dovolj pozorni pri kakšnih zadevah, da bi lahko malo razširili diapazon ali primerov ali česar koli.«

»Če tu pri teh kočljivih vprašanjih nimaš osnovnega stika, če je samo eks katedra recimo na splošno potem je vprašljiv domet. Ker nisi prepričljiv in ljudje ne razumejo in kaj se potem zgodi? [...] [L]ahko celo, povzročimo kontra efekt. Kje? Pri kom? Pri tistih, ki so recimo socializirani v klasično patriarhalno, po navadi v Sloveniji,

katoliško družino. Socializirani so, v to verjamejo, ker je primarna socializacija pa sekundarna zelo močna. In, ko slišijo karkoli drugega, sej takih je zelo malo, ko slišijo karkoli drugega, kar od tega odstopa, kakšna je reakcija? Zakaj bi se kar naenkrat odprl pa rekel, 'aha bom pa nekaj novega premislil?' ampak v eno verjameš, tisto kar pa slišiš pa ne verjameš ali pa celo kontrira temu kar verjameš in je kot nek napad na osebno identiteto in potem razviješ kontra pozo.«

»Jaz se globoko strinjam, da je v tem poklicu več žensk in tako naprej. Ampak zaradi samega stila pisanja sem jaz pri sebi ugotovil, da mi je lažje tako pisati, kolegice pa so ugotovile, da jim ni problem tako pisati, se pravi v ženskem spolu, jaz pa v moškem. Jaz tu nimam problemov. Jaz ne. Če me bo pa kdo prepričal, da mora pa obvezno biti [...] v ženskem spolu bomo pa to spremenili. Samo se mi ne zdi tako pomembno to vprašanje, mogoče celo boljše, da se vidi ta razlika v priročnikih, enkrat moška... Pomembno je, da vztrajaš na enem, zato da je berljivo. Lahko pišeš pod pripombe potem 'velja za oba spola'. Ampak ni berljivo z vsemi tistimi sleši pa a-ji. Zelo težko berljiv tekst, tako da boljše da je eno ali drugo. Samo, bi rekel, tehnično vprašanje kar se tiče spolov. Zdaj pa vsebinsko [...] nikoli ni bilo nekih zadržkov za karkoli v zvezi s tem.«

»Zakaj pa ne odgovornost žensk? Torej hec je v tem, da ostaja preprosto dejstvo, da tisti, ki mu je v neki situaciji udobno je načeloma malo neracionalno, da bi si slabšal situacijo. Z drugimi besedami, naloga spreminjati je tistih, ki jim kaj ni všeč. Ali pa, ki bi s spremembo kaj pridobili. Če je okolje tolerantno, potem tisti, ki s tem nekaj izgubljajo ne gredo takoj na nož, ampak so pripravljeni dati nekaj in tako dalje.«

»Kdo ve, če sem jaz tu potuhnjeno heteronormativen, ampak to je naloga žensk, da končno začnejo kaj okoli tega delat. Torej dejansko se mi zdi malo butasto se boriti za te zadeve, če niti ženske, ki so na naši fakulteti itak v večini, pa nič. *Pričajo, pričajo*, potem prideš, pa ko je potrebno kaj narediti, *znk*, pa padejo v klasične okvire. To me malo frustrira, to moram priznati.«

»[S]em zelo kritična do naše fakultete zato, ker še vedno mislim, da bi lahko naredili kaj več, tudi, ko govorim s svojimi kolegicam iz drugih fakultet, mogoče vseeno naredimo ene procese tukaj, ali pa vsaj nekateri jih naredijo. [...] [A]li pa vsaj, da prepoznavajo, dekleta ali pa fantje, kaj so to vzorci, kaj je bila vzgoja, kaj je normalno in tako naprej. Mogoče naredimo malo več, kot na kakšni drugi fakulteti, ampak ne bi pa rekla, da je splošno populacija, ki pride, kaj bolj netradicionalna. Se mi zdi, da je to tako persistentno, ali pa, ne vem, je to povezano s kakšnimi drugimi težnjami in trendi v družbi, gre skupaj z neoliberalizmom. V tem smislu spol, še vedno ostaja močan v svoji klasični obliki.«

»[M]ogoče se mi zdi, da se ta splošna naravnost, bolj rekla družbe, kot samega socialnega dela, odraža v tem. Ko pridejo sem, rečejo 'bom z žrtvami nasilja, z ženskami, ki so žrtve nasilja.' Je nekako primarno tisto, kar je itak že v družbi sprejeto.«

»[K]ot kaže, mislim konec koncev tudi [...] raziskava med socialnimi delavkami, ostanejo [osebna prepričanja močna], se samo še okrepijo, ko ljudje začnejo delati v praksi. Zato, ker se počutijo blazno neopremljene iz vidika profesionalne identitete socialnega dela in potem razvijejo poseben model tega, kaj pomenijo vrednote v socialnem delu in ta model je zelo močno povezan z osebnimi prepričanji in zdaj pač kakršna koli ta osebna prepričanja so. Jaz ne bi mogla reči, da je fakulteta za socialno delo kakorkoli drugačna od nekega splošnega vzorca.«

»Če mislite doktrine, mora absolutno sprejemati vsako spolno usmerjenost. O tem absolutno ne more bit... Če me pa sprašujete kakšno je stališče posameznih ljudi, ki delajo to delo, ne samo v socialnem delu, ampak v vseh strokah. Tudi v socialnem delu najdemo še, mogoče največ zadrege. Tudi med študenti.«

»Jaz imam mogoče samo en vidik, lahko bi rekla, da jo, lahko bi pa rekla, da je, odvisno kaj pogledamo. Jaz mislim, da sama stroka socialnega dela se odvija v nekem družbenem kontekstu. Družben kontekst naš vemo, kakšen je. Je zelo heteronormativen, ampak jaz upam in želim si verjeti, da pa je mogoče stroka socialnega dela bolj reflektirana na tem področju. [...] [S]eveda smo prevzeli neke, družbene vrednote, norme, ne nazadnje tudi heteronormativnost, seveda, tudi socialni delavci vstopamo kot ljudje v stroko in verjetno nimam tega dovolj reflektiranega in se dostikrat ujamemo lahko v to, da že predvidevamo vnaprej, ko stopamo v neke odnose, da gre za heteronormativnost, za heteronormativne na primer ljudi, s katerimi sodelujemo... Mislim, heteroseksualne, ne heteronormativne. Mi smo pa verjetno heteronormativni.«

»[T]ako kot zasledujem je mogoče, da imajo starejše strokovne delavke, delavci mogoče s tem [spolnim usmerjenostmi], kot mlajši.«

»[I]zobraževanje na fakulteti, je seveda osnova za, predpogoj za to, saj je fakulteta začetek neke stroke, se pravi začetek nekega strokovnega delovanja nekoga, [...] [i]n zdaj, če se on ne razvija in sprejema okolja, ki se spreminja, pa ima preveč nekih predsodkov, ki ne zna z njimi ravnati, potem je to problem.«

»Ne da bi bili zdaj izrazito konzervativni, v smislu, da moški in ženska, to je pa edino normalno, ampak mogoče bolj, 'nikoli se nismo srečali s tem, pa nam je malo čudno' ali pa 'nikoli se nismo o tem pogovarjali, iz okolja, kjer sem, se niti ne pogovarja o tem in nekako temu, okolje ni bilo ravno naklonjeno, ampak se pa hočem pogovarjati,' to je bil tak nespecifičen odgovor. Mogoče je za večino to *non-issue*, večina se ni pripravljena kaj angažirati za kakšen aktivizem.«

»[S]ocialno delo pravzaprav se o značilnostih spolov, spolnih vlog pravzaprav ne sprašuje prav veliko. Jih tudi ne reflektira, nekako kakor socialne delavke v praksi v glavnem nekako bi rekel molče, nereflektirano, brez diskusije sprejemajo spolne vloge tako kot jih nekako norme, kot jih ljudje živijo.«

»[P]ri nas prevladuje to mnenje, kot da državne institucije tolerirajo te stvari in zato potem ni potrebno, da bi se ljudje kaj dosti s tem ukvarjali. Da bi pa kakšna študentka meni kdaj povedala, 'jaz čutim pri sebi drugačno spolno usmerjenosti', to se mi še ni zgodilo.«

»So študenti bolj odprti in dovzetni za to, jaz opažam edino. In tisti, ki so istospolno usmerjeni, o tem spregovorijo in tudi, če se ta tema kdaj pojavi, študentje nekako sodelujejo, niso tako zaprti, ker vseeno na začetku, kot se spomnim, ko sem jaz prišla, o tem sploh ni bilo govora. Ti si mogoče kej začutil, vedel, ampak se o tem ni javno govorilo.«

»Mislim, da je to [spolne usmerjenosti] takšna tema, ki je zelo nabita z nekimi, nanjo vplivajo neke osebne vrednote...[...] Ljudje prinesejo neko mnenje o tem, to ni nevtralna tema, o kateri se lahko nevtralno pogovarjaš, si pridobiš neke informacije, na podlagi katerih si oblikuješ mnenje, ti že prideš z nekim mnenjem, ki si ga ustvariš iz okolja, ali družine iz katere prihajaš. [...] [S]e jim mogoče to mnenje nekako še bolj [utrdi], so še bolj trdni v tem svojem mnenju. Ampak ne zato, ker bi tu dobili premalo informacij ali možnosti za debato, ampak mogoče bolj zato, ker izhajajo iz okolja, kjer je spolna usmerjenost neka teorija, ki je lahko interpretirana na samo en način.«

»[I]n zahtevali so enakost in ne nazadnje tudi poroko. Jaz osebno se ne strinjam s poroko kot z institutom, ampak je pa zelo pomembno, da imajo vsi ljudje dostop do tega instituta, če želijo. Jaz osebno se ne bi poročila in tako naprej ampak, o tem se lahko pogovarjamo potem, ko imamo vsi enako izhodišče, ne prej. In se mi zdi, kot sem prej rekla, da moramo priti do enega do enega nivoja, da potem lahko naprej debatiramo. Kar se je takrat zgodilo, pač te stvari smo predlagali, so bili seveda ljudje znotraj LGBT, ki so temu takrat nasprotovali in se mi zdi ful legitimno, da so in bi zelo podprla to, ali pa osebno podpiram, ampak politično bi bilo to zelo narobe po mojem mnenju in to se mi zdi, da je izziv.«

»[P]o mojem nismo še na tem, da bi lahko brez identitetnih politik se pogovarjal o tem, da morajo imeti vsi ljudje enake pravice in izhodišča in možnost za izražanje sebe in tako naprej. Pač ta vidnost. Zdaj je festival 30 let, najstarejši festival v Evropi. Mislim, da se je zelo veliko spremenilo v naši družbi. Ampak ta naša vidnost je bila in je še vedno zelo, zelo pomembna, žal. Mislim žal...tudi na področju [...] socialnega starševstva, istospolnih družin. [Pred nekaj leti] so vsi mislili, da je to samo v Ameriki, zdaj pa ljudje vedo, da je tudi v Sloveniji. In žal, to je pomembno, žal je pomemben korak, žal ga ne moremo preskočiti. Jaz bi ga ful rada, blazno me boli in moti in se mi zdi, da to zmanjšuje dostojanstvo ljudi, da se morajo dati v predal, da ni prav, da se morajo ljudje izpostavljati, lahko rečemo, da se izpostavljajo tisti, ki to res želijo, ampak ali je to res izbira, ne vem. Nekateri imajo moč, da se... to je vsa razlika. [...] [T]eoretsko absolutno nisem za identitetne politike, ampak jih tudi sama izvajam zato, ker se mi zdi, da je to edino kar... ali pa ne edino, ampak da je to še nujen način trenutno za spremembe. In upam, da bomo kmalu to presegli, ker se mi zdi, da ni prav in da ni pravično do ljudi in se ne strinjam a priori z vsem, kar identitetne politike prinesejo s seboj, ampak je pa očitno en korak, ki je nujen pri nas. Ne vem, kako bi se dalo to preskočiti no.«

»[V]prašanje spola in spolnih vlog in to problematizirati se mi zdi zelo pomembno na tej fakulteti, še toliko bolj med drugim, ker je to spet ena skrbniška, ker je to taka ženska fakulteta, veliko je punc, ki pride študirat. In socialna delavka, je poklic, ki nekako implicira to skrbniško vlogo, tradicionalno žensko vlogo na en način, tako skrbet za drugega, pomagat in tako naprej. Nekaj, kar so nam tako skozi socializacijo prenesli. In se mi zdi toliko bolj na tej fakulteti in tako se mi zdi, da je veliko študentk, razmišlja tradicionalno o sebi, kot nekako, podaljšek svoje ženske vloge, tudi, ta poklic, za katerega se odločajo.«

»[S]vededa ena skupina študentov pa verjetno iz nekih drugih vrednot prihaja, ki niso samo z našo fakulteto povezane, bodo pa zelo mogoče ostali na tem, kaj je prava družina, kar je včasih meni zelo težko slišat, da je kdo mogoče tako neodprt še za druge stvari. Ampak nisem imela tako neposredno, mogoče tudi študentje imajo malo... zato, ker vedo kakšno je moje stališče, da niti ne upajo reči 'jaz se pa s tem ne strinjam, jaz pa mislim, da je samo tole prava družina'.«

»[V] glavnem, dovolj javnih osebnosti, ki so socialne delavke, delavci, da ne govorimo o socialnih delavkah po ustanovah, delavcih v ustanovah, pa ne izključujejo tega, kar sem zdajle hotel zagovarjat, so zelo seksistični, zelo šovinistični in tako naprej, kar mi ne zveni presenetljivo, zato ker so ljudje ampak lahko se vprašamo, očitno mi na FSD-ju ne uspevamo, teh *-izmov* razbijat. To je tudi verjetno vama logično zakaj ne, ker so te *-izmi* vpeti v prepričanja in prepričanja ti težko spreminjaš. Lahko celo študent, študentka gre skozi predavanja, namerno prikrije svoje *-izme*, lahko celo drugače misli, pa kasneje zdrsne nazaj v *-izme*, kakorkoli, ampak jaz si tukaj ne delam utvar, da je socialno delo posebno polje, recimo čistosti, torej *-izmov free zone*.«

»[N]i se mi še zgodilo, da bi me kdo konfrontiral glede tega, oziroma vedo približno, kaj je pričakovano, recimo na naši katedri, kaj je pričakovano v zvezi s tem, kako se pri nas pogovarjamo o spolu, kakšno stališče imamo do istospolne usmerjenosti. Verjetno študentke in študenti približno vedo, kaj so moja osebna prepričanja ali pa pedagoška ali pa kakorkoli temu rečemo.«

»[P]o eni strani zelo na ramenih tistega, ki to predava, torej tistega, ki to temo predstavi, ki mora to temo predstaviti ustrezno, ker tisti, ki so tam so že po *default-u* odprti, tisti dobijo tukaj neke potrditve in ne spreminjajo stališča, recimo. Tisti, ki nimajo pojma, torej tista, bi lahko kdo rekel *moral majority* [moralna večina], ali pa tista velika skupina, ki pojma nima, tista lahko potem 'ups, jaz sem pa bila zavedena, pa še diskriminatorna' pa to, pa 'pojma nisem imela', 'zdaj pa razumem pa cenim in lahko postanem dobro obveščen državljan', kot bi rekli. Potem pa je eno jedro, torej en segment, ki se vedno lahko na trepalnice postaviš z ne vem kakšnimi analizami pa bodo vedno ostali ali pa ostale pri svojih diskriminatornih stališčih.«

»Kar tudi učimo v socialnem delu, da moramo z uporabniki in uporabnicami znati komunicirati v njim razumljivem jeziku, tako da, tudi mislim, da študentke in študenti to delajo z nami zardi lastne zaščite predvsem. Zato je pomembno, kaj mi podajamo, ker vseeno se mi zdi, da je zelo, zelo težko spremeniti prepričanja in vrednote, zelo težko, ampak vseeno, 4 leta tukaj ti nekdo vedno znova sporoča, s svojim vzorom, ne samo z besedami, ki jih izgovarja, ampak s tem, kakšen odnos ima do tebe, s tem tudi seveda, kakšne besede uporablja, s tem kaj zahteva od tebe in tako naprej. Če bi bili mi malo bolj usklajeni v tem, bi sigurno pustili večji *impact*.«

»[N]isem dobila občutka da dobiš od posameznic na fakulteti, zelo pozitivna stališča. Zelo angažirana, tako. Ostali pa, tudi se mi ne zdi da... nisem dobila občutka da bi študentke hotele o tem [spolnih usmerjenostih] debatirat, recimo. Al pa da bi se nekaj opredeljevale do te teme.«

»[V]erjetno bi našli marsikaj. V povezavi z različnimi temami, ali Romi ali homoseksualci, od ful odobravanja do...«

»[S]i lahko mislite, da če ti začneš tam zelo deklarirano, odprto govoriti, se potuhne nekdo, ki [si misli] "aaa, ne bom se jaz šla tukaj nekaj s [profesorjem] bosti, on naj kar naklada svoje'.«

»Jaz upam. Seveda je pa kdo, ki ni, to pa je vsepovsod, v vsaki skupini bomo srečali tudi koga, ki skozi neka stališča, ki jih ima ostaja na svojih stališčih.«

»Saj pravim, ne vem, se mi zdi da pri drugih študentkah to [mavrične družine] povzroči molk, po eni strani, ni to tema, ki bi jo vsi, na nek način, želeli nagovoriti.«

.....

IZJAVE ŠTUDENTK_OV NA FOKUSNIH SKUPINAH

BLICA: »Ker dejansko tu na tem faksu se mi zdi, da zelo veliko študentov, pač res gre po liniji najmanjšega odpora. Tam dobiš vprašanja in si jih malo pogledaš, prebereš mogoče eno knjigo, sem prepričana da 70% folka ni prebralo celotnega seznama literature obvezne. Obvezne, kaj šele da bi prebrali recimo kaj kar je izven, pa kakšna nova literatura pa tako. Tako da, bolj ta interes, če te zanima ta zadeva, pa če bi rad, če se te res dotakne čustveno, tako da si potem strasten pa zagovarjaš... Ja, vidve sta sigurno, en tak dober primer, večinoma jih ni.«

TAJA: »Ampak tako res, vsi govorimo. Ja, ja o.k. priznam jaz takrat sem zelo malo vedela, zdaj malo več vem, res bi morala več vedeti. Ampak tako me zanima, tisti ki je zaprt pa ostane zaprt, ne glede na faks.«

BLICA: »Saj sigurno tudi, ni edina. Takih je več.«

KOKO: »Tu verjetno ravno ta vpliv, s kom se družiš, in ona se druží s sebi podobnimi in itak. In se ne odpreš.«

TAJA: »Se prav ima faks premalo vpliva na to.«

KOKO: »Jaz sem hotela še reči, da se mi pa vseeno zdi, da naš faks bi pa nas moral še bolj prisiliti, da bi morali še več tem odpirati, večkrat govoriti o vseh stvareh, da bi se dalo še več narediti. Da bi se morali prisiliti. Še vedno se mi zdi, da polovica ljudi, še zdaj ne razmišlja s svojo glavo ampak to kar se je naučila pri predmetu in to je to. In osebno vem, da bi morala veliko več vedeti in znati in poznati. Da bi se imela za dobrega socialnega delavca.«

UPORABA PROBLEMATIČNIH PRIMEROV

»Tako, da se vidi da je to nekaj normalnega in enkrat delamo s takim primerom, govorim o primeru na vajah, imamo opis situacije. Drugič z drugim in da to bi bilo kot nekaj povsem, normalnega.«

»[K]o smo se pogovarjali o primeru ene družine, kjer je oče videl sina, ki se je poljubljal z drugim fantom in je zelo burno reagiral na nek način malo homofobno. Potem smo se pogovarjali ravno o tem zakaj mislijo, da je on sploh tako reagiral, kako so res ta sporočila, da je homoseksualnost pa mogoče nekaj slabega, družbeno konstruirana.«

»In zdaj, ko iščem védenje o družini mi je vedno na prvem mestu družina kot skupina, to se mi zdi, da je najbolj odprto znanje, ki pomaga človeku, da ne ostane ukalupljen v patriarhalni družini ali kako drugače. Enem in edinem zaželenem tipu, to kar vemo, da ni. To iščem. [...] [P]otem so tudi podatki o družinah danes v Sloveniji. Tipi družin, odstotek ločitev, kdaj, po kolikem času in tako naprej.«

»In imamo tudi knjige feministično socialno delo, knjige o homoseksualnih družinah in različnih možnostih soočenja s tem predvsem navzven, kako stati za svojo, za svojo naravnostjo.«

»[D]a bi dala našim študentom in tudi sama sebi, znanje za več razvidnosti, da lahko bolje poimenujejo, kaj se v družini dogaja. Na ta način, da tukaj sedimo skupaj, 'gospa, preverjam, povejte mi, če sem to prav videla, kako ste si porazdelili vloge danes, ko tukaj sedite?' Vidite, tako, ko jaz odprem vprašanje, 'vi najprej odgovorite, gospa, in vsi vas gledajo, da boste odgovorili in vi najprej odgovorite,' potem, pa reče gospodu 'ali me boš tu dopolnil?«

.....

IZJAVE ŠTUDENTK_OV NA FOKUSNIH SKUPINAH

FRANE: »Prav v okviru študija smo imeli pa tiste delavnice, mislim, da smo imeli pri [gledališču] zatiranih, smo govorili o tem, smo tudi to poudarjali. Ampak ja no, to bi pa jaz dejansko pogrešal. Ravno ti dve stvari, da se o tem, kako definiramo spol, da se o tem vsaj pogovorimo, da govorimo o tem pa recimo to, da na vajah uporabimo kakšen drug primer, kot samo te klasične. Ne vem no, to dvojje res, bi mi manjkalo, bi bilo zanimivo slišat, v eni taki [debat] s strani profesorja oziroma profesorice.«

ANGELCA: »Ja po navadi kadar smo se pogovarjali, kadar smo delali kakršnekoli vaje, ki so se ukvarjale s partnerstvi pa z družino so bila vedno, se ne spomnim niti enkrat, da ne bi bilo *strejt* partnerstvo oziroma *strejt* družina. Tudi ženske so bile dostikrat predstavljene kot žrtve, vsaj jaz sem to tako zaznala, pa tudi, če ne namerno ampak pač, ja je bilo, moški alkoholik in ženska pač ne zmora sama ali pa mati samohranilka, ki ne zmora sama. Vem da ni bilo mišljeno, ampak mene je to ful motilo, da nismo govorili o ženskah na drugačen način, o ženskah ki zmorejo. Ja pa ful se strinjam z Blico, se spomnim parih primerov, ko smo specifično govorili pri Spol in nasilje smo govorilo o tem, se pravi, spol, spolni izrazi, spolna usmerjenost, potem so pa drugi predmeti kjer se mi zdi, da je o spolih govorjeno na ful konzervativen način. Spomnim se, sigurno pri Vitu, da je tega ful nekega *gentleman-stva* stare šole in je pa tako ful seksizma pri določenih predmetih, ful se je stereotipno govorilo o ženskah, o moških.«

KOKO: »Ker kadar smo imeli kakšne igre vlog je bilo zmeraj tako, da so toliko očitno v nas ukoreninjeni [stereotipi] in potem nas niti profesorji niso popravili, ampak vedno je bilo tako, da so ženske bile uboge, mamice, ki nič ne

morejo. Moški pa ravno tako, alkoholik. Nikoli ni bila ženska alkoholičarka. Zmeri je moški ali je pa moški žensko tepel ali pa se je drl doma. Nikoli ni bilo obratno. Zmeri so bile ženske tiste uboge, moški pa pač agresivni in vse živo.«

BLICA: »To je ful zanimivo, s to igro vlog, ki smo jih igrali smo dejansko poosebljali stereotipe, ker drugače ne znamo, kar pomeni, da mi smo lahko govorili 'ja ne smemo biti stereotipni', ampak v trenutku, čez 10min, ko smo mogli it v vlogo, ko sem dobila list, 'o.k. zdaj sem pa jaz fotr alkoholik', kaj sem šla delat? Ja to sem šla delat, kar je stereotipno, pa ni nujno da je tako. In v bistvu smo sami sebe še v isti uri zahkljali nazaj.«

KOKO: »Ja ampak se to ni popravilo ane.«

BLICA: »Lahko bi na koncu reflektirali, 'kako pa ste vi igrali to vlogo'?«

TAJA: »Itak primeri pa nakazujejo na tradicionalno delitev vlog, pač mama, mislim ženska je mama, pač oče oziroma moški je oče in to je to in si razdelita, ona pomiva, on hodi v službo ali kaj, ne vem točno kaj. Tako najbolj tradicionalno kar se da.«

ANGELCA: »Občutek imam, da so socialne delavke in na faksu in v literaturi in v socialnem delu na sploh predstavljene tako, da utelešajo pa reproducirajo neko stereotipno ženskost in me to ful moti. Pač po eni strani, mora imeti te lastnosti, da mora znati poslušati, biti razumevajoča, čustveno delati, se trudi, da bi bili vsi vključeni, dela skrbstveno delo in tako naprej. Tudi ko je zagovornica je zagovornica, ker ima neko dolžnost, ker to mora narediti, ni pa socialna delavka, jaz se ful ne spomnim, da bi brala, ali pa, da bi govoril o socialni delavki kot o močni, pogumni, konfliktni, agresivni, o teh stvareh in me to ful moti. In še posebno, če razmišljam o tem, koliko žensk je na našem faksu, zdi se mi, da je socialno delo podaljšek te vloge mati, ki dela reproduktivno delo, skrbstveno delo, je doma in ker to ni več, to je preživeto in zdaj bom delala pa socialno delo, kjer bom v bistvu delala iste stvari za katere bom sicer plačana, ampak še vedno bom delala iste stvari, ki zatirajo mene in zatirajo spole in pač reproducirajo patriarhat. In to ni o.k.. In če se socialno delo ful reducira samo na te neke vloge, ki so tipično ženske, kar je pa ostalo, je pa manj vrednoteno, tudi na našem faksu. Aktivizem ali pa neke družbene analize ali pa anti-sistemske, nekaj, kar je onkraj, kar je proti, kar je proti avtoritarno ni o.k., zato ker se na nek način tudi ne ustreza s tem, kakšnega spola je socialno delo in kaj se pričakuje od nas in da pač tudi to delo, ki ga delamo, ki se nam zdi pač pomembno, da delamo reproduktivno delo, oziroma skrbstveno delo, zakaj more biti to delano na isti način, kakor nas je stoletje zatiralo, zakaj pač ne znamo izumiti, da to počnemo na druge načine, ki ne bodo patriarhalni.«

MIJA: »Sam nit primerov ni bilo. Pa tudi vedno, ko smo delal tiste igre vlog, vedno je bil oče, mati, sin, socialna delavka.«

GORAZD: »Recimo kar je primerov so pa več ali manj oče, mati ali pa enostarševske. Ne vem če je Gabi kdaj omenila, da bi delala z istospolnimi, jaz nisem slišal.«

MIJA: »Pa tudi tam na koncu, ko je tista knjiga Socialno delo z družino, imaš tudi rejništvo, posvojitve, ločitve, otrok, odklonski otrok ali kako je, pa ni nič ali o enostarševskih družinah ali o mavričnih.«

LEJLA: »Vem da pa kar so govorili o primerih, ali Gabi ali kdorkoli, noben ni imel enega primera, da bi delal z mavričnimi družinami, ali sploh nimajo izkušenj ali pa res o tem ne govorijo, to pa ne morem vedeti.«

NINA: »Pa da se tudi itak vloge nekako porazdelijo, recimo da če sta dve mami, ena že prevzame te vloge, k jih ima pa po navadi oče.«

LEJLA: »Sej mene je ravno to mogoče malo moteče, zakaj bi moral eden prevzeti vlogo očeta, eden vlogo moškega partnerja. Važno je da poskrbi za otroka za neko zaupanje neko varno okolje. Ne vem če je konstruktivno, ni važno zdaj tukaj kdo je oče, kdo je mama in to. Mislim, ker to so potem z enim filmom, dokumentarcem predstavili dve ženski, ki sta imele otroka in potem je bila res moški v hiši, skrbi, udar po mizi, druga pa tako materinska. To je spet določanje nekih vlog, ki naj bi bile.«

SANDRA: »Tudi pr, temu predmetu, Spol in nasilje, vsaj mi ki smo imeli vaje, vedno je bilo da je kot moški izvajal nasilje nad žensko in obratno, v glavnem vedno je bila družina kjer je bila ženska, moški in otroci. Jaz se ne spomnim da bi bil primer kakšen drugačen.«

MIJA: »Ja k smo govorili o družinah, kaj kdo počne. [...] Ne, da bi nam točno oni govorili, veš, kaj se pričakuje od moškega pa kaj se pričakuje od ženske.«

GORAZD: »Vse raziskave, vse, karkoli so povedali je bilo tako, kao kaj je ženska pa kaj je moški.«

MIJA: »Ja, karkoli so povedali je bilo to, je nekak tudi prepričanje vseh ostalih ljudi, kaj naj bi počele ženske pa kaj naj bi počeli moški.«

SANDRA: »Primeri so vedno tako zastavljeni, se prav spomnim pri Spol in nasilje, ja ženska je bila doma z otrokom... Lahko bi naredili še kakšen drugi primer, da nimaš tega non-stop v krvi, da je to tako. Da je zdaj že kar normalno.«

LEJLA: »A ni ravno v ponedeljek Gabi rekla, kao, da moški ne najde v hladilniku hrane zato ker je lovec in ženska pač, ne vem, najde zmeri vse ker je nabiralka. Na tak način.«

NINA: »Ja lih to je rekla. Da v hladilniku se nič ne premika, zato moški ne najde.«

NINA: »V ponedeljek, ko smo bili po skupinicah in je Gabi rekla 'no pa dajmo kolegom danes to čast, da bojo oni predstavil skupino.' [...] Meni je bilo tako kot da je Gabi rekla na tak način, 'pa dejmo enkrat tem našim fantom tu neki, ker itak niste fantje.' Tako no, mislim tako prizvok malo, socialne delavke so po večini ženske. Ta prizvok se je malo čutil pa še malo odziv zunanje okolice na te poklice. Jaz sem tako začutila.«

DISKURZI PREVPRAŠEVANJA HETERONORMATIVNOSTI:

SPOL JE PODSTAT

»Ena od študentk, ki je opravljala raziskavo med socialnimi delavkami, je imela intervjuje z izključno socialnimi delavkami in enim socialnim delavcem in je govorila o socialnih delavcih. Naslov v diplomu je bil 'kaj mislijo socialni delavci'. Se mi zdi, da je to en, mogoče obstranski simptom heteronormativnosti, ne v tem smislu teoretično, sploh ne, to so bazične stvari, s katerimi se moramo začeti ukvarjati, ampak se mi zdi, da očitno mogoče res ne naredimo dovolj, da bi sploh opozarjali na to, kaj govorimo, kako se izražamo.«

»Govorimo predvsem o hierarhiji zaposlenosti, v smislu, kar je resnica, da moški prevladujejo predvsem na višjih položajih, da so predvsem direktorji centrov za socialno delo, direktorji zavodov, vodje tudi nevladnih organizacij in tako naprej. O tem govorimo, o tem zakaj je to tako pa verjetno še vedno premalo.«

»[T]o prevprašujemo skozi raziskave, ki se tičejo spola recimo, na nek način. [...] [B]ile so raziskave, [...] ki so delale tudi o socialnem starševstvu, mavričnih družinah in tako naprej, [...] še bolj pa morda skozi predmete, LGBT predmet recimo, spol in nasilje predmet, ne vem. Jaz recimo vnašam tudi skozi druge predmete, ki niso eksplicitno prav temu namenjeni. Poskušamo pravzaprav vnašati te teme, jih preobračati. Spol kot neko socialno konstrukcijo, ne kot neka fiksna norma.«

»[K]o sem sam prišel na fakulteto, še kot študent, mi je bilo mogoče najbolj presenetljivo to, da so nas profesorji naslavljali kot 'študentke in študenti' ali pa 'študentke', zato ker je bilo študentk očitno več. In se mi je zdelo zanimivo, zato ker sem pričakoval, ker je moški spol generični spol v jeziku, da se tega uporablja, ampak seveda se mi zdaj zdi ravno obratno. Mislim, vem zakaj. Se mi zdi, da se nasploh recimo, uporablja oba spola, nekako bolj pogosto kot kje drugje.«

»[M]eni se zdi spol tako kar pomemben, taka determinanta in verjamem, da se da vse teme skozi to misliti.«

»[S]e mi zdi, da ta fakulteta mora pravzaprav to prevpraševanje spola imeti ves čas na mizi, tako nekako, na agendi. Ravno zaradi tega, ker skrb je tako moška kot ženska stvar, skrbiš lahko tudi na ne-tradicionalne načine in tako naprej.«

»Mislim da bi tudi pri literaturi morali biti zelo pozorni na to, da je to podstat in da je spol, ali pa tudi, če rečem neke etične perspektive in tiste vrednote s katerimi se tudi jaz ukvarjam, da je pozornost tudi na to kaj neki tekst s tega vidika sporoča. Ker zagotovo vsak tekst nam sporoča nekaj tudi o spolu in sporoča nekaj tudi o vrednotah in zdaj samo, ali to ignoriramo in pride samo v neko podzavest sproti, ali pa tudi to reflektiramo. Ni nevtrálnih tekstov, na obstajajo.«

»[R]es nisem še naletela na oviro, da nekje pa ne bi mogla še perspektive spola dodati, nikoli se mi še ni to zgodilo, tako da, se mi zdi, da če hočemo, da se da.«

»[K]er se mi zdi, da res umanjka to in je eno izmed osnovnih orodji, ki bi jih morali [imeti] na tej fakulteti in zagotovo tudi drugje, no zagotovo ampak tukaj, bi morali razumeti, še posebej že v izhodišču, zakaj je tako važno, da ti nekdo sploh pove, ali pa nas pouči o tem.«

»[V] svojem pisanju uporabljam ženski spol iz tega istega razloga, ker se mi zdi, da je ta še popolnoma neviden in da, moramo narediti ta korak preden lahko gremo malo višje, ker sicer se bo izgubilo.«

»Takrat, ko se v kakšnih sorodnih temah pogovarjamo ali pa na splošno debatiramo ne bi mogla reči, da je spol ali heteronormativnost neko bazično orodje oziroma podstat vsega, o čemer govorimo. Se pravi, tisto kar bi si jaz predstavljala ali pa bi si želela, da bi na ta način delala s študentkami in študenti v razredu je to neko *background* orodje, ki je vedno prisotno, ki je neka leča skozi katero ves čas gledam, ne glede na to, o kateri temi govorim, nekaj vseprisotnega. Konstruira naše okolje, naš svet, tako močno in vseprisotno, nikoli ne umanjka, da se mi zdi, da ne morem tega izpustiti na nobenem nivoju, takrat, ko govorim o čemerkoli. Koliko sem pri tem uspešna, verjetno ne morem sama soditi, koliko si tega želim, lahko ocenjujem, da si zelo želim, da bi bilo tako. Kar se pa tiče mojih kolegov, pa se bojim, da nam verjetno ne uspeva, kot celota, da bi vsi nekako zasledovali take cilje.«

PREVPRAŠEVANJE SAMOUMEVNOSTI

»Okvir je bil heteronormativen. To se pravi, ko se je govorilo o družinah, se je govorilo o heteroseksualnih družinah. Pri družinskem pravu, ali pa delovnem in socialnem pravu, se je govorilo o heteroseksualnih situacijah ali pa o individuumu, ki nima nobene spolne usmerjenosti.«

»[P]a tudi, recimo takšne smešne stvari, ko en fant sedi v razredu in ko je treba nekaj narediti, se določi - ti boš. Dvajset deklet pa en fant, zakaj pa ravno on? Vidite, vse to še je.«

»Ko se to res praktično dela, je stvar abstrahirana, ve se, kdo je moški, ve se, kdo je ženska, načeloma pravimo, da je stvar nespolna, kar seveda v moško dominirani družbi pomeni moška.«

»Ne vem kolikokrat se ljudje dejansko razkrivajo, v praksi pri socialnih delavkah, koliko se mogoče bojijo, tako, kot se bojijo pri zdravniku, tako, kot se bojijo pri katerih drugih avtoritetah, torej zagotovo sem prepričana, da socialno delo ne daje sporočila: *'It's ok to be gay or whatever else'*, dvomim.«

»Jaz mislim, da je tukaj, bolj ali manj, zelo heteronormativno. Mislim, da ljudje ne razumejo, kaj dejansko pomeni, da spol ni pomemben, zlasti v smislu morale. Ker drugače tudi ne bi bilo tako veliko ljudi, ki je prepričanih, da brez očeta v družini ni zakona.«

»Da, obstaja norma partnerstva, jasno. To se vidi, recimo, komu dajo otroka v posvojitev in komu dajo otroka za vikend posvojitev, in kam dajo otroka v rejništvo. Absolutno obstaja norma. Torej, najprej bodo dali zakonskemu paru, potem izven-zakonskemu paru, potem bodo dali samski ženski.«

»[M]en se zdi pomembno, da bi seveda pri vseh predmetih prevpraševali heteronormativnost.«

»Zato pravim... in odkar sem se tega zavedal recimo... ker dolgo se tega nisem zavedal... in če mi nekdo reče "Hej, [...] si!"... pa nisem hotel biti, ampak to ne spremeni dejstva, da sem bil, ampak jaz sem... bi rad bil. Torej te deklarirane vrednote so moje in jaz bi rad po njih ravnal, če ne ravnam "Ups, nisem opazil!", to ni opravičilo, ampak... ane?«

»Absolutno ne. Identiteta ni fiksna, identiteta se spreminja. In spolna usmerjenost se lahko spreminja.«

»[V] subkulturah se je reproduciral ta spolni vidik, torej spolne vloge, niso se spolne vloge na novo definirale, so se re-definirale, ne pa čisto na novo. Zdaj pa vprašanje, koliko so te spolne vloge demagogija iz prazgodovine, koliko so pa te spolne vloge poustvarjene ali pa re-ustvarjene v novih kontekstih, koliko so pa... to je ta dilema namreč... vidita zakaj tako zelo jecljam... koliko... koliko so izvirne, ker izvirnega ni, ker to je ta fora... od Husserla naprej... ni resnične resničnosti, kot take, torej kakšna je vloga ženske, kot take, je ni. Vedno se vloga ženske definira v dani družbi, kakšna je vloga moškega kot takega, je ni. Torej, to smo lahko pri normi.«

»Recimo konkretno razkritje kot temo znotraj predmeta. Pomen razkritja za posameznika, posameznico, za družbo, za institucije.«

»Prva recimo je tista klasična zgodba, kako je to pa zdaj predolgo. Potem druga je, da seveda, ko se to dela je vrstni red popolnoma jasen. Socialni delavci in socialne delavke. Najprej moški, potem ženske. To je recimo ena od zadev, ki se kar lepo drži, ki so samoumevne. Noben se ne spomni... Pravzaprav, če kdo slučajno kaj naredi takega, enkrat sem naredil... en od takih dosti subverzivnih prijemov je, da nehaš spol jemati resno. In da o isti osebi enkrat v tekstu rečeš v ženskem spolu, potem v moškem spolu in lepo menjaš. In ko sem enkrat to naredil, so vsi rekli, da je to neberljivo, to pa nič, nič ni jasno.«

»Lahko se vprašamo, kaj to pomeni, da nek kolektiv, ki ima v kolektivu ljudi, ki so istospolno usmerjeni, povabi homofoba kot tistega, ki bo otvoril nacionalno konferenco socialnega dela. Ta gesta, ne samo, da spreminja homofobijo v normalnost, na simbolni način sporoča ostalim članom kolektiva, da je homofobija družbeno sprejemljiva in da je v vodstvu konsenz o tem, da podpre nekoga, ki druge definira kot bolnike ali kot deviantneže.«

»Toleranca.. Sem uporabil besedo tolerirajo...? Torej, to je zdaj hec, takoj, ko je to glagol, ko je to aktivna zadeva, takoj dobiš konotacijo ni mi všeč, ampak imajo pač pravico. Torej, tolerirati je ne-sprejemati, zadeva ostane segregirana. Za razliko od tolerantne družbe, ki bi morala pravzaprav pa točno to omogočati, da se stvari sprejmejo ali pa ne sprejmejo, da se prepreči kakršnokoli nasilno obravnavanje takih zadev, da se seveda pusti človeku, da se odloči. Da lahko konec koncev nekdo je totalni mačo in mu gre vse to na živce, ampak to mora on pri sebi nekako porihati. Nima pravice zaradi tega, ker je takšen, vsiljevat drugim kakršnekoli spremembe. Lahko se dogovarja, lahko dela karkoli, nima pa dejansko pravice teh stvari z orodji moči, prisile, nasilja uveljavljati. In ta zgodba je pa seveda bluz, take družbe ni in je še dolgo ne bo in je vprašanje ali je taka res tolerantna družba sploh možna. Ker točno družba je tista, ki mora temeljiti na določenih pravilih, na določenih normah in tako dalje. In takoj, ko imaš neko normo, imaš nekoga, ki se od te norme odklanja, že čisto samo, ker je takšen, kot je. Ne da bi se hotel. To je čisto matematična zadeva. Realnost je simetrična, imaš vse. Normalnost je asimetrična, imaš normalne in nek drobižek nenormalnih. Zdaj, kako narediš normalno nenormalno, demokracija dela normalno po principu večine.«

»Torej, primarna socializacija je ključna potem je ta sekundarna, biografije z institucijami pa družbo, v kateri živijo, tretji vidik se pa dogaja tu na šoli, na instituciji delamo upe, da tu vendarle nekaj naredimo, vendar ti upi so po eni strani dobri, imamo dober kurikulum, po drugi strani pa so tudi prazni, zaradi tega, ker je premalo osebnega stika zaradi sistema, v katerem smo.«

»Spolno usmerjenost heteroseksualcev je samoumevna, torej, v bistvu je nimajo.«

»Ena socialna delavka je povedala: 'Ko je šlo za odvzeme otrok, ko je šlo za ločitve, in ko so se mi zdeli ti moški tako prijazni, razumevajoči, sem njim dala bolj prav, kot ženskam.' Temu rečem nereflektirana, strukturna pozicija moškosti, ki je več vredna sama po sebi, samoumevna. Da se je sploh ne zavedamo. In potem pride zraven še vse to, da se lažje poistovetimo z nekom, ki je močan, ne pa šibak. Z nekom, ki zmaguje, ne pa tistim, ki zgublja itn.«

»[Socialno delo ima][h]eteroseksualno, heterospolno [spolno usmerjenost]. Ker je zelo reguliran poklic.«

»[T]ako bi rekla, na naši fakulteti je bila družinska diversity, je pomenila, da smo enakovredno sprejemali poročene družine, zunajzakonske, ločene. O istospolnih družinah pa se ni niti pisalo niti govorilo.«

»[Z]elo pomembno družbeno gibanje, LGBT gibanje, ki sooblikuje definicijo družine, kot jo imamo tudi v socialnem delu.«

»[Č]e ne bi bilo na fakulteti ljudi, ki so sami LGBT usmerjeni, verjetno ne bi prišlo do tega, da bi dobili modul, ki se ukvarja s 'Queer teorijo', oziroma LGBT, [...] [t]orej, vsekakor je dobro, da to je. Ampak, tudi če obstajajo LGBT študije, tudi to samo zase še ni nujno, da je že prevpraševanje heteronormativnosti.«

»[N]ekateri na fakulteti so rasistični, tudi institucionalni rasizem je zaznati [...]. Primer je recimo, ko so organizatorji kongresa socialnega dela leta 2013 v soglasju z vodstvom fakultete povabili na kongres Jožeta Trontlja, ki je eksplicitno ne samo nasprotoval enakosti istospolnim družinam, enakosti med homoseksualci in heteroseksualci in bil odkrito in dejavno proti Družinskemu zakoniku, ampak je v bistvu, dejansko izražal odkrite rasistične koncepte. Pisal je o narodovi čistosti, proti splavu in podobno. Nekateri so vodstvo kongresa pozvali, da naj premisli, da naj prekliče odločitev, da so ga izbrali za govornika, ki bo otvoril kongres. Vseeno so organizatorji in vodstvo minimalizirali dejstvo, da gre za homofoba in rasista, ki govori o čistosti slovenskega naroda in so ga povabili in gospod je tudi prišel. Skratka, tukaj ne pomeni veliko, če imamo »queer studies« na fakulteti, takoj, ko pridemo do prakse, takoj, ko pride do tega, da se nekdo postavi avtonomno do nečesa, takrat vidimo, kako vsa ta teorija dejansko

funkcionira, kako zdrži. Pokazalo se je, da imamo na fakulteti v resnici ljudi, ki so tihi podporniki homofobije, le da to zapakirajo v uravnilovko in neko enakost, ki naj bi izhajala, že samo iz tega, ker nekdo predava socialno delo.«

»Sigurno bi se dalo na tem področju kaj narediti. Zdaj seveda bo verjetno vsak rekel, da pri sebi mogoče niti ne toliko kot kje drugje. Pa vemo, da verjetno je treba najprej pred svojim pragom pomesti.«

»Ja, moramo bit kritični, po mojem, tudi do sebe.«

»[M]ed zaposlenimi je gotovo heteronormativnost dominanten diskurz.«

»In it onstran tega okvirja [heteronormativnosti], da so vsi ljudje heteroseksualni in da je svet heteroseksualen in bo tak tudi ostal.«

»[V]prašanje samih definicij, a je to sploh ustrezen izraz, a bi moral biti kakšen drug izraz, ali kaj pomeni drug izraz, kaj nam pomenijo koncepti, termini.«

»Ja, fakulteta je heteroseksualen prostor, jaz jo vidim kot en dosti heteroseksualen prostor, kjer se predpostavlja, da - ne toliko, da so vsi strejt, to se mogoče ne predpostavlja, niti pri študentih, niti pri zaposlenih - ampak kjer pravzaprav izkušnje, ki niso iz tega heteroseksualnega sveta, niso zelo vidne, niso zelo debatirane, v tem smislu je heteroseksualen prostor.«

»Nekako se mi zdi, da vsi menimo, da bi morale neke norme biti, da noben ni glasno in jasno argumentirano rekel, da ne smejo biti pa da bi mogli... ali pa da je nekaj narobe z njimi. Torej se mi zdi, da smo jih vsi sprejeli, zdaj pa, če smo jih vsi zares sprejeli... [...] Menim, da obstaja razkorak in to pomemben razkorak in to pozornosti vreden razkorak med deklariranimi vrednotami socialnega dela in še kakimi drugimi vrednotami, ne samo socialnega dela... in vrednotami socialnih delavk in delavcev, ki večkrat očitno ali manj očitno, bolj ali manj prikrito ali odkrito ne ravnaajo v skladu z njimi.«

»Diskusije ni bilo, niti o tem, da je to podpora homofobiji, niti kaj je pomenil odpor, ki so ga pokazale na konferenci tri anonimne članice fakultete. Kar so naredile je bil izraz državljanske neposlušnosti, izrazile so nasprotovanje seksizmu, homofobiji in rasizmu.«

»Torej tisto, kar se meni celo življenje zdi samoumevno, ampak seveda jasno, da ko začneš študirat družboslovje ugotoviš, da samoumevnosti ni, oziroma, da je samoumevnost neka velika zagata, da se moraš vedno znova, ko trčiš na razmišljanje, ki se ti zdi samoumevno, vprašat: 'Okej, od kod to razmišljanje, torej?' in seveda tudi, posledično, kako je to razmišljanje postalo samoumevno. Torej ni samoumevnosti, ampak jaz od rojstva naprej lahko povem, ker je verjetno bistveno za našo debato, od šestdesetih naprej nekako odraščam v kontekstu, kjer so bila moja stališča taka, katere koli spolne prakse, kateri koli svetovni nazori, katere koli vrednote, ko govorim o vrednotah in svetovnih nazorih, seveda mislim v smislu, da ne škodi drugim, torej odprtost, so sprejemljive, oziroma so ustrezne, so smiselne in jih je treba spoštovati in jih je treba negovati.«

»Zdaj, lahko pa rečem zase... ki nisem nikoli nič napisal o spolih, ali pa izjavljal... no, mislim... izjavljal sem verjetno, ane?«

»Ne vem, jaz mislim, da večina to [razmišljanje o mavričnih družinah] sprejme brez kakšnega posebnega razmišljanja, refleksije, tako, bolj gre mimo, tako kot tisto, veš, da se to dogaja nekje drugje, ni pa to del mojega osebnega sveta, tako bi si mislila.«

»V tem smislu, če pogledamo na mikro nivoju gre vedno za neko spolno usmerjenost. Saj ti, ko vstopaš v nek odnos, imaš neko spolno usmerjenost in to vnašaš zraven v odnose. Enako v socialnem delu, ko vstopaš v procese podpore in pomoči z ljudmi, vstopaš tudi kot človek. In ti kot človek imaš verjetno neko spolno usmerjenost, ali je to heteroseksualnost, ali je homoseksualnost, ali je asexualnost ali karkoli, si ti kot človek tam. Se pravi, da na nek način je vedno tudi spolno usmerjeno.«

»Ne vem pa, če smo pripravljeni uporabiti besedo gibanja in šola v istem stavku, nekako hočemo, da je šola ideološko čista pa pravzaprav ni. Da se otroci ne učijo neke ideologije, čeprav se ves čas jo. Potem pa pride nek aktivist v šolo, pa je problem.«

»[M]islim, da na več ravneh zastavljeno. Ena raven je, kako živim in kako razmišljam. Razmišljam, kaj bi bile te različne ravni, ker se mi zdi tudi vprašanje tako zastavljeno. Po eni strani... o spolni usmerjenosti sem vedno

razmišljal, mislim, nikoli nisem razmišljal... Toliko imam za povedati, da sploh ne vem, kako vse te stvari povedati. Nisem nikoli razmišljal o tem, s kom bi človek želel to svojo spolno usmerjenost (iz)živeti, ampak da ima vsaka posameznica neko svojo željo, ali pa tudi ne, po intimnosti z nekom drugim. Kdo pa zdaj ta druga oseba je, to je tvoja osebna preferenca.«

»To je to, pravzaprav. In smo zelo ujeti tudi v to binarno, ali je pač moški ali ženska in to je to. Ponavadi preko zunanjih, ne vem, kako je človek oblečen ali pa na kakšen način mogoče celo govori o sebi, čeprav to ne ravno, bolj zunanost je pomembna. Zelo tradicionalno, nekako nismo še prišli naprej, da bi mogoče pogledali malo bolj široko ali pa preko tega zunanjega videza, kaj sam interpretiraš glede spola.«

»Razumljivo se mi zdi, da želimo ljudje nekako popredalčkati svoj spol, naš biološki spol v dve kategoriji, kaj pa vem, iz nekega razloga. Pa vendar sta te dve kategoriji zelo, ne vem, obstajata dejansko samo na papirju in je še en kup stvari, ki recimo mogoče... v glavnem, morali bi imeti veliko več kategorij, če že hočemo imeti kategorije. Sicer je to problem, ker ne znamo razmišljati brez kategorij in potem hočemo dati v zelo male, pač hočemo popredalčkat vse in potem tudi popredalčkamo, čeprav stvari recimo... Biološki spol tudi ni kategorija, ki bi jo lahko dali v samo dva predalčka. Ker dejansko niti ni... Se mi zdi, da je ponavadi argument, največji argument za binarnost biološkega spola to, da je to naravno. Ampak v resnici ni ta binarnost nekaj najbolj... Ni to, kar dejansko obstaja, ampak je veliko večja raznolikost. Problem je seveda tudi v tem, kako opredelimo biološki spol, ali so to primarni spolni znaki, sekundarni spolni znaki, ali so to geni, ne vem, milijon stvari je in pri vseh je neka raznolikost in tudi ni nujno, da so stvari skladne. Da ima čisto vsaka oseba enako to, kako se identificira in kako zgleda, mislim, velikokrat, če želi človek nekaj interpretirati, se zmoti. Se mi zdi, da delamo krivico, če rečemo, da sta samo dva [spola]. Ljudje smo raznoliki in to je...«

»Zdaj razmišljam, kaj moram reči oziroma, kaj sporočam, ko rečem kaj.«

»Rekel bi, da je zelo strejt, zato, ker se mi zdi socialno delo nasploh je v tem trenutku še vedno bolj povzema in reproducira družbene norme, ki nekako veljajo v družbi in ni tako, da bi zagovarjalo neko pluralnost ali... zahtevalo kakšne strukturne spremembe, v tem smislu.«

»Se mi zdi, da so nujno potrebna gibanja, družbena gibanja nasploh. LGBT pri nas se mi zdi nujen, ker naša družba, recimo v Sloveniji še ni iskreno tako, da to ne bi bil *issue*. Seveda je naša družba še zelo normativna, izhajamo iz izročila katoliške cerkve, še vedno v bistvu cela Evropa, zahodna Evropa temelji na tem izročilu kar se tiče vrednostnega sistema in je to zelo zakoreninjeno in ni reflektirano. Pri nas se mi zdi to nujno, ker je treba še veliko narediti, ljudi je potrebno spodbuditi, da razmislijo o stvareh, o katerih imajo že izoblikovano neko mnenje, pa to mnenje potem vpliva na vsakdanje življenje drugih ljudi.«

»Saj ne vem, kaj se pravzaprav dogaja prav veliko... za ene par stvari vem in to kar je, je fajn. Najprej je vsako leto Parada, kar je kul, potem vem da Legebitra organizira ful enih stvari od kulturnih dogodkov do izobraževanj, potem imamo tudi Festival gejevskega in lezbičnega filma, kar je tudi kul, ne vem, če bi to tudi interpretirali kot neko aktivistično gibanje, ampak jaz to dojemam kot vstop v družbo in se mi zdi to kul. Potem so na Mestu žensk, kjer se sigurno odprejo tudi te teme - vsaj upam, no – sigurno je še kaj. Tako, da se dogaja. Ampak mogoče, kar bi bila pomanjkljivost je, da ... ne vem, sicer, kako bi se to lahko naredilo... da ljudje, ki imajo že pozitivno mnenje o gibanju ali pa ljudje, za katere to ni *issue* sploh, spolna usmerjenost nekoga drugega, so tisti, ki se udeležujejo teh dogodkov in tudi veliko tistih, za katere to ni čisti „ne“, ampak tisti, za katere mogoče pa to je *issue* se pa ne udeležujejo in potem to seveda... nekako se potem stvari ohranjajo tako, kot so. To bi bilo mogoče treba razmislit, kje pa se reproducira takšno družbeno stanje, kot je pa se potem tja umestiti. Recimo v šolo, takrat, ko se oblikuje neko takšno mnenje. Družina je seveda tudi tisti institut, ki ima vpliv na te teme, predvsem tiste, o katerih se ne govori, recimo, v šoli ali družbi, kjer ni nekega družbenega diskurza zelo javnega.«

»Po mojem mnenju se zagotovo socialno delo dojema kot feminiziran poklic. Kaj s tem mislim, ko to rečem- da so ljudje prepričani, da mogoče je to statistično res, da so v tem poklicu večinoma ženske, da je ta poklic bližje ženskam, zato ker je skrbstveni poklic in je bolj naravno, da so ženske v tem poklicu, se pravi feminiziran iz več vidikov. Iz tega, da pač, mogoče dejansko je več oseb, ki se deklarirajo kot ženski spol, te ki so zaposlene ali pa mogoče študirajo ta poklic in drugo, to, da se pripisuje temu poklicu, da je bližje ženski naravni naravi, to zdaj govorim v navednicah, da je seveda, lahko s tem tudi povezujemo vse, kar vemo potem v teoriji, kaj to pomeni za status poklica, za plačilo in tako naprej.«

»[H]eteronormativnost je sistem moči zatiranja in eden od res teh najbolj bazičnih mehanizmov, ki je ob enem izjemno neviden, večini izjemno neviden in zaradi tega brezkompromisno sprejet in zaradi tega blazno vpliva in žal tega ne vidimo in žal ne vidimo, koliko škode nam povzroča.«

»Se mi zdi, da bolj posredno, v tem smislu, da koncepte, ki so sicer za heteronormativnost pomembni, da je nek diskurz o njih, ampak ta diskurz mogoče ni vedno prisoten kot eden izmed glavnih. Nasploh se reproducira to, kar že obstaja, se nič novega ne zgodi. Oziroma če se govori, se govori bolj posredno, skozi kakšne druge teme, ne pa direktno, da bi bila heteronormativnost glavna tema nekega pogovora.«

»[J]az bi rekla, da svoj spol definiram kot ženska. Ampak kaj pa to pomeni, je pa po mojem zelo različno od tega, kaj kdo drug kot žensko definira.«

»Zame je to neki prepletenega, jaz bi si gotovo želela en tak družben kontekst, ki bi veliko dal, ki bi bil zelo odprt in bi pustil veliko svobode, za razne kombinacije ali pa odtenke ali pa teže enega in drugega in temu, da bi človek imel zadnjo besedo in tvoj občutek dober z lastnim spolom, kakor koli ga že doživljaš.«

»[P]a da moram biti občutljiva, da se moram tako vesti, da ne smem predpostavljat vnaprej, da moram imeti kontekste, kjer imam možnost lastne samoumevnosti prevpraševati. Ali je to supervizija ali to, si moram vprašanja sama sebi postavljati, kako to, da sem jaz heteroseksualna, da sem ne vem, socialna delavka, tega razreda ekonomskega, te starostne skupine, take izobrazbe...? Kaj zdaj to pomeni za to, kako jaz interpretiram, kaj se dogaja in kako jaz ravnam? Kako jaz sama sebi vprašanja postavljam?«

»To pomeni, da je pač se za ta študij ali ta poklic ali pa, ne vem, je zaposlenih v tem poklicu kot socialnih delavk več ljudi, za katere rečemo, da so ženskega spola (kot to velja v družbi).«

»[J]az opažam, socialna delavka vidi osebo in potem že prepozna en spol, ga pripiše enemu spolu in se običajno ne prevprašuje, mogoče ugotavlja, da neka oseba ni normativno zlo podobna temu spolu oziroma, kako si predstavlja to, da nekdo malo prestopa meje tega, kaj je recimo ženska, konkretno mislim s tem seveda, da nekdo, banalno rečeno, da ima kratke lase, ampak sem prepričana, da ljudje včasih tudi opazijo, da se te meje malo prestopajo, te družbene, ampak dvomim, nisem še imela izkušnje, da bi prepoznava, da nekdo se dejansko vpraša, kot kaj želi, ta oseba, biti prepoznana, kot kdo, kot kateri spol, kaj to pomeni no. [...] Nimam še te izkušnje, da bi nekdo se spraševal o tem, ne spraševal ampak, da bi puščal odprto, da se lahko nekdo sam definira in da se ta interpretacija sprejme, da sploh odpremo prostor, preden že mi označimo, da sploh pustimo prostor, da se nekdo definira sam. Nimam še izkušnje, mogoče se pa že dogaja.«

»[D]a je ta, bi rekla osnovna predpostavka, da so in socialne delavke in uporabniki, uporabnice hetero usmerjeni. In da je to bolj, da je to zavedanje, da je tako med socialnimi delavkami kot med uporabniki veliko več ne vem, vse sorte usmerjenih ljudi, spolno, da je še bolj slabo zavedanje o tem no.«

»Potem pa jih včasih vprašam tudi kakšnega spola je, ampak seveda z neko idejo, da vidijo, ne, da mi glede na neke podatke, ki jih imamo potem interpretiramo, skonstruiramo tudi spol.«

»Pa ko študentke nagovorim, rečem, lahko pripelješ partnerja ali partnerko.«

»[N]e vem, koliko ljudi je dejansko resnično notranje zmožno mislit svet okoli sebe drugače kot moški: ženski. Potem pa so samo verjetno razlike v tem dojetju, kaj to pomeni moški, kaj to pomeni ženska v smislu poklica, opravi, vedenja, pričakovanega vedenja in tako naprej. Ne pa v smislu tega, kaj če sploh ne bi bilo, v tem smislu, kot ga zdaj tudi...[...] Mislim, da je to še vedno tako močno in je tudi neko orodje, ki res olajša razumevanje in vse skupaj.«

»Se mi zdi, da v stroki nasploh dela več generacij; se mi zdi, da mogoče ljudje, ki so zaposleni trideset let ali petintrideset let, ki so se tudi šolali pred leti, mogoče imajo... ne da imajo drugačno mnenje, mogoče niso opremljeni s kakšnim znanjem. Pravzaprav se mi zdi, da niti ne pomislijo, ali pa mogoče, da pričakujejo, cela stroka pričakuje nekako normativen odziv. Na primer, če pride ženska na razgovor k socialni delavki, je poročena z moškim – ali obratno – se mi zdi, da je to neka norma in če človek ne pove, potem se predvideva, da ljudje po tej normi tudi živijo. [...] Mlajše generacije, ki zdaj vstopajo... no, mogoče pa tudi ne, no. Se mi zdi, da je res odvisno bolj od posameznika in od okolja. Se mi zdi pa bolj problem kot to, kakšno mnenje ima kdo, da predvidevajo vsi, mogoče tudi družba nasploh, da predvideva, da se vsak moški poroči z žensko, vsaka ženska z moškim. To se mi zdi bolj problematično kot pa to, kaj misli kakšna socialna delavka. Seveda bo to vplivalo na njeno delo, ampak mogoče bo

vseeno opravila tisto stvar, ki jo mora, tudi če ji to ne bo všeč, ker je to pač njeno delo. To pa, da predvideva, da so neke stvari in da potem tudi dela v tej smeri, ne da bi recimo preverila, se mi zdi večja težava. To pa mislim, da zelo redko kdo aktivno reflektira v vsakodnevni praksi.«

»Jaz tudi svojim otrokom rečem, pač nekateri imajo pa dve mamice ali pa dva očija ali pa celo dvojno, dva očija pa dve mamice, pač, tako je.«

»[K]ako to izživiš, se mi zdi, da ljudje živimo v neki utvari, da to lahko izživiš dejansko samo z eno osebo. Da je tvoja spolnost ali spolna usmerjenost nekaj, kar doživljaš samo z eno drugo osebo in potem to spolnost, fizično spolnost, ljudje izživimo... velikokrat tudi sami, velikokrat s kom drugim, včasih z dvema ali še s komerkoli. Kar se pa tiče te druge komponente, intimnosti, ki tudi lahko pride skupaj, ali pa tudi ne enako, za to mogoče potrebuješ koga drugega ali pa je to večja skupina ljudi.«

»Ne, ne ker nimamo niti časa in tudi razmišljam, ali je dinamika tok drugačna, da bi jo bilo treba omenjat. Se mi zdi, da ne glede na to a sta dve ženski, dva moška, mogoče tri ženske kakorkoli, dinamika med ljudmi se mi zdi da poteka, na tak način kot jo ustvarijo.«

»Pa dokončno recimo, en drek vse te zgodbe s socialnim starševstvom je, da se jasno loči in biološko starševstvo in socialno starševstvo. Socialno starševstvo je tisto, ki ni biološko starševstvo. Klinc, če smo resni in normalni je socialno starševstvo tisto, kjer imata otrok in starš nek odnos, kjer poteka vzgoja in prenos izkušenj in znanj in tako dalje. Z drugimi besedami, znotraj tistega čemur rečemo biološko starševstvo, če hočeš imeti dobro družino mora potekati komplet socialno starševstvo, komplet procesi socialnega starševstva. In dokler ločimo biološko na eni, socialno na drugi na tak način, biološki starši so tisti, ki so ga zares naredili in rodili, že to je problem z očetom, že sam po sebi. To se pravi in smo zopet tam, da mora bit ženska monogamna, zato da moški je pač ziher, da je potomec njegov. Čisto zaradi nič drugega ni treba tega delat. Ker moški pa lahko ga svira okrog, to... V vseh družbah z moško nadvlado je popolnoma jasno, da je to tak prekršek, ni mogel drugače. Da pa ženska to naredi je pa zločin vreden smrtne kazni.«

DOBRI PRIMERI

»[P]o mojem mnenju so spolne vloge zelo družbeno konstruirane in se mi zdi, da recimo, [...] imamo temo socialnega konstrukcionizma kjer se pogovarjamo tudi o teh stvareh, kako ponotranjamo te družbene konstrukte.«

»Potem pa [študentke_e] včasih vprašam tudi kakšnega spola je [oseba, ki je narisala risbo] ampak seveda z neko idejo, da vidijo, da mi glede na neke podatke, ki jih imamo potem interpretiramo, skonstruiramo tudi spol.«

»Fakulteta je Družinski zakonik eksplicitno podprla. Obenem pa ni reagirala, ko je študentka, ki je hodila vsakdan v rumeni mikici oče, mama in otrok katoliških fundamentalistov, ki so se borili proti Družinskemu zakoniku. [...] In ta [študentka] je za vsake cerkvene praznike, pošiljala po mailu vsem predavateljem čestitke » Bog vas gleda«, »Bog in duh« itn. Zdi se mi, da je bila, in je še sedaj, precej priljubljena med učiteljskim kadrom. Skratka, v eni odrasli demokraciji bi si predstavljali, recimo, da bi se dekanja z njo pogovorila. Zato ker, nekaj je svoboda govora in izražanja, nekaj pa, kakšne vrednote in etiko imamo v socialnem delu [...] Vemo, da rasistični starši ne bi smeli posvojiti otroka. To je nekaj podobnega. Rasistična socialna delavka sploh ne bi smela dobiti licence.«

»[J]az nikogar ne konfrontiram na tak način, da ne bi smel svojega mnenja povedati, zelo spodbujam to, da ga pove še posebej, če je nasprotno zato, da lahko naprej na tem gradimo. Ampak seveda s predpostavke, da je tudi eden od ciljev učnih procesov tukaj to, da nekdo pride skozi ta proces, da bo nosilec tega poklica, da ima določene vrednote, ki so potem nesporne. Okoli katerih se pa nimamo kaj pogovarjati, ko zapustite fakulteto. Zdaj se lahko pogovarjamo tukaj in je prav, ampak se pogovarjamo predvsem z namenom, da bodo nekatere stvari potem drugačne, če so zdaj take kot so. V tem, diskriminatornem smislu. Ne želim s tem reči anything goes, ali pa vsako mnenje je super in pluralnost in relativnost in ne vem kaj, zagotovo pluralnost ampak vseeno smo določen poklic, imamo določene odgovornosti in s tega vidika je zelo pomembno, da so določene vrednote nediskutabilne.«

»[Z]agotovo vedno, ko govorim o nekih mehanizmi, razmerjih, vzorcih v tem smislu, da primeri o katerih spregovorim ali so to ljudje, njihove zgodbe ali na kakršenkoli način poskušam vključevati čim več perspektiv in etničnost in spol, *disability* je itak v ospredju običajno, socialni status in tako naprej. Zato, da vedno pri vsakem primeru razpravljamo tudi o teh dimenzijah, ker gre za iste mehanizme po mojem mnenju in se mi zdi, da je tudi

prav, da se učimo o tem, da to niso neke ločene kategorije, zdaj pa posebej obravnavamo ljudi, ki uporabljajo voziček, zdaj pa za njih velja take vrste diskriminacija, v tem smislu. Ne da bi zdaj poenostavljala vse ali pa unificirala, da je za vse enako, ampak tisto za kar jaz mislim, da moram opremit študentke in študente je, da razumejo, kako delujejo sistemi moči in izključevanja, ki so pa vsepovsod v teh kategorijah.[...] Mislim da ni ovira, če je primer omejen na eno zelo specifično situacijo se mi zdi, da se da spregovoriti o vseh teh dimenzijah».

»Ko smo dejansko [govorili] o moškosti, o ženskosti, o spolu, o različnih performativnostih spola, vseh kulturno gledano in tako naprej in bilo zanimivo po mojem. [...] [S]kozi te teme tudi v drugih temah socialnega dela nekako spol odpiram in ko ga odpiram, ga odpiram na način, da je socialno konstruiran. Ga ne odpiram, kot da je biološko esencialističen ali kako drugače. [...] Imam [...] predmet, recimo kjer govorim [...], o teh bolj socialnih determinantah«.

»[Z]agotovo, jaz mislim, da je neka literatura bolj reflektirana, ker se prav o tej temi tudi piše. So pa druge knjige, ki izhajajo ravno iz teh pristopov, socialno konstrukcionističnih, [je] o tem napisano, o temu razvoju. Od pomembnosti poznavanja raznolikosti, učenja v zvezi s tem, da imaš širše razumevanje, reflektiranje lastnih predsodkov, hkrati pa v tem narediti korak naprej k temu, da vidiš človeka. To je potem tudi v literaturi napisano.«

»[N]e prihajam iz okolja, kjer bi to bilo pomembno. Niti z družinskega okolja, kjer bi to bilo pomembno, niti med mojimi prijatelji. Moji prijatelji imajo intimne odnose z obema spoloma, so med njimi ljudje, ki se ne predalčkajo sploh recimo, se ne definirajo, so med njimi prijatelji, ki se definirajo kot geji, so ženske, ki se definirajo kot lezbijke.«

»[O]sebne izkušnje so pa take, da je veliko seksizmov in tudi nasprotovanj novemu družinskemu zakoniku dokumentirano, so tudi nekateri od njih bolj angažirano javno nastopali, bolj zagovarjali nasprotovanje. in... Verjetno je tudi veliko prikritih in pa tudi veliko neznanja... neznanje ni izgovor, ampak hočem reči, da eden od študentov je enkrat rekel, 'jaz sem si vedno mislil, da me bodo homoseksualci hoteli posilit!' ja seveda, ti se potem ne boš namrdnil, pa rekel 'Ej, butec!' Ampak to je resna tema, moramo se pogovarjati okoli tega, 'kako ti je to prišlo na misel, da bi te homoseksualec kar hotel posilit ali pa da bi te lezbijka kar hotela posilit?'«

»Večinoma uporabim primere, s katerimi lahko pokažem tisto, kar želim pokazati. Večinoma so to primeri, s katerimi lahko pokažem načine razmišljanja, na katere študentke še ne razmišljajo. [...] [P]okažem nek video, kjer oseba z ovirami govori recimo o svoji izkušnji in gledam na to, da je izkušnja drugačna od te, kot jo mogoče pričakujejo ali pa da je to neka izkušnja, ki mogoče, ne da jih preseneti, ker jih ne, mogoče že razmišljajo na tak način, ampak v bistvu da jih njihova izkušnja nekaj nauči. Specifično so to izkušnje recimo: en video je, kjer ena ženska na vozičku govori o svoji izkušnji odraščanja in kako je dobila nagrado, živi v enem malem mestu v Ameriki in od tega mesta je dobila nagrado za posebne dosežke in v tem videu ona govori pravzaprav kako ni naredila nič posebnega v življenju, ampak je pač dobila nagrado zato, ker je na vozičku, ker uporablja voziček in se je zdelo to kot en velik dosežek.«

»Na [mojem] področju [...] sem govorila o seksualnosti, pravici do spolnosti itn. Ampak, nismo govorili o LGBT. Oziroma smo govorili, večkrat dam primer, kjer samske ženske, ali ženske v istospolni skupnosti, ki jim je zakon prepovedal imeti otroka, oziroma, oploditev z biomedicinsko pomočjo, recimo. To mi delamo. Ampak, ni pa v literaturi.«

»Pa tudi če izbiram kaj drugega izberem prav s tem namenom, da pokažem razliko v nekih temeljnih predpostavkah. [...] Da so primeri, to mi je zelo važno, da so čim bolj kompleksni primeri, da so primeri tako pisani, kar je spet v duhu konstruktivizma, da so čim bolj z besedami ljudi, ki nastopajo v primerih, ne da je to že preparirano skozi neke teorije avtorja, to mi je gotovo merilo. Se pravi čim bolj neposredni zapiski dialogov, da je raznolikost, da je kompleksnost, da so dileme, da vidiš, da ni enega načina.«

IZJAVE ŠTUDENTK_OV NA FOKUSNIH SKUPINAH

KOKO: »[M]eni je že Nina Mešl [...] velikokrat, ker sem imela o družini, velikokrat poudarjala, da tudi lahko, ko sem nekaj povzela iz knjige in je bilo izključno moški, ženska, da lahko spremenim, da lahko dam partnerja in tako in je bila ful navdušena nad tem, tako da, se očitno tudi na faksu spreminja, ni samo zunaj ali pa prek knjig pa tako, je veliko tudi na temu.«

FRANE: »Pa saj ne potrebuješ nameniti, sej to je fora, ker ne rabiš ti prav namenit temu partnerstvu, v *default-u* govoriš splošno, daš primere.«

SANDRA: »Jaz sem se pa spomnila, jaz hodim na modul Socialno delo v delovnem okolju in tam ko smo imeli te pravne predmete, kar smo imeli, pa primere, so bili na delavnem mestu, so bili vedno primeri ali za ženske, moške, če je šlo za družino, je bilo za vseh vrst družin, ali istospolne in tako naprej, tako da tam dejansko smo dobivali več primerov.«

FRANE: »No jaz nisem tega niti približno tako razumel. Tega filma. Sploh ne. Jaz sem ta film res bolj razumel v tem stilu, da so te istospolne družine, da ni toliko fora, da so istospolne ali pa da ima dva atija ali pa dve mamici ampak da je velik bolj fora, da imajo oni ravno tako probleme, da se ločijo pa je ravno tako za njih tako stresno, pa da se imajo radi ravno tako kot vse ostale družine. Zame je bil to predvsem point filma. Mi je bil pa zanimiv en, iz tega filma, en poudarek, ko so se potem spraševali, zakaj so se oni začel v te heteronorme ujemat. Da sami ponotranjajo te neke ideje kakšna bi morala biti družina.«

SANDRA: »Jaz se spomnim, da smo govorili tudi o navezanosti otroka in sicer, da na začetku je vseeno, da pri nas je navada, v zahodni kulturi da je mama stalno z njim in tako naprej, za otroka pa je čisto vseeno na koga se naveže, a je to mama, oče in tako naprej, a sta to dve osebi istega spola ali ena oseba samo, tako to se pa spomnim da je bil velik poudarek na tem.«

SANDRA: »Možno. Ker je bilo tudi dosti od materinstva in tako naprej. Antropologija je bila, ko je bilo tudi kako je v drugih družbah, da je družina drugačna, da ni taka definicija kot pr nas in je bilo tudi o navezanosti.«

NINA: »Ja po eni strani je nezanimanje, po drugi strani pa bi se lahko tudi profesorji uskladili tako, da bi rekli, 'zdaj gremo pa namesto tega predavanja tja pa bomo to poslušal, to je pomembno za nas', zato da se neki naprej naredi, lahko bi tudi tako se kaj skompenziralo.«

LEJLA: »Da so naučene preko vzgoje, preko okolja to sem si jaz zapomnila, da ni to dedno ali karkoli, mislim ne dedno ampak ko se rodiš, da imaš že na en način določeno, imaš, ampak ne zato ker si se rodil z vagino ali pa s penisom. Ampak ker te družina označi, 'aha ker imaš to, se boš pa moral obnašati tako se boš oblačil [tako], to pa to boš delal v življenju. Ne vem pač, mel boš otroke pač karkoli. To je to.«

GOSPODINJSTVA

»[K]o hočemo neke strokovne pojme imeti, recimo za družino pa potem dobimo po glavi od demagogov. Potem na koncu smo pristali pri izrazu gospodinjstvo v sociologiji. Torej gospodinjstvo, ki bi naj zajelo nek skupni prostor, kjer katerikoli spol, katerekoli starosti, kateregakoli odnosa živi skupaj v neki skupnosti, potem lahko vi rečete kar hočete, ali zakonska skupnost, ali partnerska ali družinska ali karkoli ampak mi, kot sociologi imamo vsaj en pojem in tu se vidi ta nevralgičnost.«

»[K]er sam zakonik sploh ne potrebuje nobene definicije družine, zaradi tega, ker zakonik sploh ni vezan na družino, ampak samo ureja razmerja med partnerji pa med starši in otroki. [...] [K]er je to tako spreminjajoča se oblika in toliko različnih oblik zajema, da je nemogoče jo zajeti z neko definicijo. In o tem govorimo s študenti. In jih niti nočemo, vsaj jaz nočem, ujeti v to, da bi mogoče, govorila o mavričnih družinah, ker na tak način se mi zdi, da tudi stigmatiziram lahko eno skupino ljudi.«

»Ampak seveda, zadrege so v tem, da, tega ne morete kar tako pogruntati, osnovne skupine moje ali pa vajine. Sam po tem, da rečete 'a ste poročeni, niste, aha, a živite na skupnem naslovu ali ne?' Ampak to je treba raziskat empirično pogledat.«

»Te osnovne skupine so zelo raznolike in niso vidne na prvi pogled, medtem ko te klasične družine ohranjajo pa te nalepke, skupen priimek ali vsaj skupno bivališče ali pa sorodstvo recimo, krvno. In potem to lažje prepoznavno in, kar je bistveno so veliko bolj v skladu s tradicijo in se jih potem tako ohranja. To teorijo še čakajo, po mojem na naši fakulteti, pretresi.«

»[J]a, žal še vedno obstaja, to je ena od osrednjih bolečih točk družboslovja. Seveda, družino enačiti s klasično patriarhalno družino, s tem nikoli nismo imeli problema. To je norma, ki je presežena. Vendar kaj je zdaj prišlo namesto te norme, prišlo je, da imamo pa različne tipe družin. In potem imate od izven zakonske pa velike pa

atomske pa take pa drugačne. Slepa pega tega procesa emancipacije od tradicionalne družine dvogeneracijske z otroci, patriarhalne, je v tem, da vprašanje, koliko je smiselno zdaj to raznoličnost bivanja ljudi v družbi pokriti z množinsko uporabo pojma družina. Se pravi, če vztrajanje normalno empirično preveriš na klasični, patriarhalni družini, ni več vzdržno, ker živi že neki časa na slovenskem manjšina, ne pa večina, ljudi v klasičnih, v dvostarševskih družinah z otroci. To je manjšinska oblika. Zdaj, čeprav nadomestite, pokrijete z drugo teorijo ali pa, bolj skromno z drugim konceptom, ki se imenuje pluralizacija družin in rečemo 'nimamo sam takih, imamo tudi te in te', in vse imenujete družina. Vprašanje ali je to zdaj rešitev. Še vedno družina figurira kot temeljna celica družbe in to je zelo sporno. V resnici je družina fikcija, pravilneje bi bilo govoriti o gospodinjstvu ali močnih socialnih mrežah na primer, ali pa tretji predlog, osnovna skupnost, enostavno, osnovna skupnost. Skratka je enih par teoretskih predlogov, ki jih podpira tudi empirija, da nismo to obsesijo z družinami, ker ne pelje nikamor. [...] Družina je mit, ker ne zmorete vse spraviti noter v družino, to je samo en zasilni izhod. Kako zdaj liberalizirati ta diskurz zamejenosti v klasično patriarhalno in zraven opozoriti na druge oblike in, da ne bi šla družina v nič rečete temu, to je še vedno družina, samo je zdaj drugačna. In potem tu na številne in teoretske, zlasti pa tudi praktične in celo življenjske probleme trčite.«

»[K]ruta sta lahko ata in mama do dveh ali do petih otrok, kruta sta lahko ata in ata do petih otrok, mama in mama, kruta je lahko mama, krut je lahko ata, krut je lahko ata pa njegova mama, skratka vsi so lahko kruti, vsi so pa lahko super. Skratka nočem zdaj zganjat relativizma, ampak tu imaš velike probleme, ko hočeš zadevo... kako boš rekel osebi, ki je na vozičku? invalid, hendikipirana oseba, ovirana oseba ali Domen? [...] [T]orej 'kakšna je tvoja družina?' 'Ja, taka, kot je, kot je prišlo do nje.' 'Kdo je v tej družini?' 'Ja dva očeta pa ena mama, pa stara mama pa teta pa jaz pa sestra, to je družina.' In zdaj ni tako enostavno, jaz rečem konec debate, jaz bi rad, da bi lahko rekel konec debate. Torej, ko trčim na nekoga, ki reče 'to je moja družina' 'aha to je za tebe tvoja družina, super!' in jaz celo ne bi rad rekel 'to je za tebe tvoja družina' ker to potem takoj nakazuje neko drugo normo. 'Aha, to je tvoja družina! Kakršnakoli že je.' [...] Če je na šoli kaka deklarirana norma? Jaz je nisem opazil.«

DOBRE OBLIKE BOJA

»Z vidika boja za pravice zatiranih je konfrontacija - ki naredi konflikt viden - nujna.«

»In vprašanje je bilo, tudi novinarji so me spraševali take stvari, 'ja kaj potem, posvojen otrok ali pa otrok, ki živi z dvema ženskama, dvema moškima...?' Če je to *Elton John* je zgleda sprejemljivo, če je pa to tukaj Janez je že konec sveta, ne vem. In so vedno rekli, 'vi ne upoštevate, kakšno stigmatizacijo in diskriminacijo bo doživel ta v skupnosti'. In to vprašanje postavljajo tudi naši ljudje. Kar razumem z vidika neke skrbi, ampak totalno napačno. Ker vprašanje je, kaj narediti, da skupnost, da ne bo diskriminirala, skupnost ima narobe, oni ne ravna jo prav.«

»Čeprav, kar je popolnoma nasprotno temu, mislim, da bi se morali pogovarjat o socialnem delu, kot o feminističnem poklicu, in bi to dejansko tudi moral bit, zakaj? Že zaradi svoje zgodovinske nastavitve, kot takšen in tudi sicer *anti-opressive* pristopi s katerimi se mi ukvarjamo, so bili pravzaprav navdahnjeni s feminizmom in tako naprej in se mi zdi, da je feminizma veliko premalo v socialnem delu. Recimo, je pa na drugi strani res feminiziran, pač v tem smislu, da je, žensk več in v tem smislu, da je pač družbeno potem statusno tudi nekaj potegne za sabo. Na žalost.«

»[R]ecimo prvi Pride, gej parada ponosa v Ljubljani, [...] ni šlo za politiko identitet ampak, da je šlo za skupen boj za pravice, ker so tam nastopali aktivisti iz različnih gibanj, nekdo iz afriške skupnosti, mislim, da je bila Elena Pečarič, ki je na vozičku... V bistvu ljudje, ki – ne le da so aktivistke in aktivisti – ampak že na zunaj manifestirajo različne izkušnje v tej družbi.«

»Poseben predmet bi imel pa ta problem, to, eno tako getoizacijo znanja bi dosegel s posebnim predmetom. Na katero stran udariti? Pravzaprav oboje. Morali bi imeti nekaj takega kot poseben predmet, ki bi to odpiral, na drugi strani pa bi morali imeti način kako te iste zgodbe odpirat znotraj splošnejših predmetov. Kar bi zahtevalo malo resno planirati naš kurikulum, to pa je malo težje.«

»[P]rav iz tega aktivističnega vidika sem očitno, mislim ali je to res povratek 50 let nazaj v feminizmu, ne vem, ampak, torej kaj me definira kot žensko? Predvsem bi rekla, da me definira marginalni status, ki je povezan, z mojim zunanjim izgledom. Večina me dojema kot žensko in potem zavzamem točno to pozicijo, zato da se iz nje borim, ne iz neke druge.«

»Izbrisani so postali 'identiteta' ali pa 'subjekt' upora oziroma kolektiv v upor, ne pa identiteta/subjekt/kolektiv, ki bi bil kakorkoli povezan z etničnostjo, čeprav je bil etno-nacionalizem podlaga njihovega izbrisa iz RSP.«

»Razmišljam, če je spolna usmerjenost sploh kdaj identiteta. Mogoče velikokrat postane to *issue*, ko ni potrebno da je... [...] Mogoče so pa tudi kakšne situacije, v katerih je to, da nekdo pove to svojo identiteto, koristno. Ampak večinoma se to konkretno identiteto zlorablja za to, da neka družbena norma pokaže na drugo in potem vzpostavi neko hierarhijo.«

»Ljudi, s katerimi se pogovarjamo ali smo z njimi v interakciji, želimo zreducirati na eno identiteto, ki jo imajo. Seveda smo ljudje sestavljeni, imamo več identitet pa tudi družbenih vlog, odvisno v katerih situacijah smo. Seveda potem ni čudno, da, ko se pogovarjamo o novem družinskem zakoniku, se seveda družbene skupine zreducirajo na spolno usmerjenost – zato, ker je kao to *issue*. [...] [K]o se zreducira... Ali pa če obravnavamo nekoga samo po tej identiteti, se mi to ne zdi v redu. Hotel sem reči, ker to ni glavna identiteta sploh ne vem, če kakšna glavna identiteta obstaja. Potem obstaja tudi razmerje moči, ker potem v družbi je neka normativna predstava o tem. Ta identiteta potem služi tej hierarhizaciji in je to problem. Zdi se mi, da ne bi smeli nikogar zreducirati na eno identiteto. [...] Razmišljam, če je spolna usmerjenost sploh kdaj identiteta. Mogoče velikokrat postane to *issue*, ko ni potrebno da je... [...] Mogoče so pa tudi kakšne situacije, v katerih je to, da nekdo pove to svojo identiteto, koristno. Ampak večinoma se to konkretno identiteto zlorablja za to, da neka družbena norma pokaže na drugo in potem vzpostavi neko hierarhijo.«

»[N]aša odločitev, da ustavimo pregon Vstajniških socialnih delavk ni bila politična, ampak je bila humanitarna, zato, ker nimajo 2000€, da plačajo.«

»Če mene osebno vprašate, meni je poudarek na družbenih gibanjih in priborjenih pravicah.. Kako so bile pravice skozi zgodovino priborjene. Nobene pravice niso bile podarjene.«

»Smo nedavno nazaj gledali [...] film Milk.«

»[V]eseli me vsaj takrat, ko se ljudje soočijo s tem, da te predsodke imajo, meni se zdi, da je že to očitno, žal, dostikrat velik korak in potem lahko na tem gradimo. Ne da bi zdaj zatirali ljudi, zato, ker ne razmišljajo tako kot jaz razmišljam, ali pa ker ne razmišljajo tako, kot je v skladu z vrednotami socialnega dela a priori ampak, da uporabimo to kot eno izhodišče.«

»[M]islím, da je veliko prostora za izboljšave in da se jih moramo čim prej lotiti tudi na našem faksu, mislim, da ni razloga, da se jih ne bi lotili. Mislimi, da je to celo naša dolžnost in odgovornost, ker smo v tem feminističnem poklicu.«

»Včasih nam zmanjka vsebine – v smislu, da bi se kritično odzvali na aktualne razmere [...]ker je to javni prostor in v javnem prostoru je zelo važno, kaj delamo, kako delamo in bi morali razvijati kritično mišljenje.«

»[I]dentitete v nekem smislu je preozek pojem za to, da bi zaobjel ne sorazmerja moči, različne pozicije teh in tako. Tako, da mislim, da so bile identitetne politike v tem smislu poudarjanja identitet precej kritizirane, pa bi jaz pritegnila tem kritikam. Nisem si jih jaz izmislila, ampak nekako se mi zdi, da jih je za dekonstruirat v nekem smislu, najti kaj drugega.«

»Rosa Parks tudi ni vprašala, če lahko sedi v avtobusu na sedežu za belce. Lahko bi šla do tistega voznika in rekla: 'Poglejte, imam tak pa tak problem. Lahko soustvariva rešitev?' Rosa Parks so aretirali in to je bila pika na i za mobilizacijo deprivilegirane skupnosti, da se upre. Dejanja nepokorščine izzovejo konflikt in ta konflikt nas prisili, da moramo problem videti še v drugačni luči. Če je administrativna logika prevladujoča, do tega, kaj je spol, sploh ne pridem. [Grafit] obravnavamo kot popackano steno, kot vprašanje lastnine, ne pa kot upor – torej kot politično dejanje. Spol pa ni le antropološka, ampak tudi politična kategorija. In tu mi manjka.«